

Н.Б. Голуб, А.В. Ярмолюк

---

# УКРАЇНСЬКА МОВА

















---

*Підручник для 9 класу  
загальноосвітніх  
навчальних закладів*

Київ  
Видавничий дім «Сам»  
2017

## УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

\* — з'ясуйте лексичне значення слова; \*\* — доберіть синоніми;

- |  |   |
|--|---|
|  — мотивація;                           |  — завдання підвищеної складності;     |
|  — творче завдання;                     |  — завдання на вибір;                  |
|  — самоконтроль;                        |  — актуалізація і повторення;          |
|  — рефлексія;                           |  — робота в парах, групах;             |
|  — домашнє завдання;                    |  — пошукові завдання;                  |
|  — самостійна робота;                   |  — теорія для обов'язкового засвоєння; |
|  — завдання з використанням комп'ютера; |  — матеріал для ознайомлення;          |
|  — поміркуйте над проблемою;            |  — карта пам'яті.                      |

**Українська мова:** підручник для 9 класу загальноосвітніх  
У49 навчальних закладів / Голуб Н. Б., Ярмолюк А.В. — К. :  
Видавничий дім «Сам», 2017. — 308 с.; іл.

ISBN 966-8714-42-3

Підручник ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, відповідає чинній програмі й Держстандарту загальної середньої освіти. Це перший підручник в Україні, зміст якого спрямований на формування ключових компетентностей, виховання громадянина Української держави, мовця, що не просто володіє мінімумом теоретичних знань, але й усвідомлює значення мови для нього, для суспільства і для держави, є активним носієм її, прагне формування власної мовленнєвої культури, культуромовного оточення, мовного чуття і мовного смаку. Оскільки комунікативну функцію мова реалізує передусім за допомогою синтаксису, автори пропонують вивчати цей розділ не лише як складну систему, а передусім як засіб мислення й дії. Засвоюючи кожну одиницю синтаксису як засіб для вираження прохання, наказу, захоплення, пояснення тощо, учні відчують практичне значення й потребу в засвоєнні теорії і в повсякденній практиці мови. Автори пропонують, засвоюючи синтаксис складного речення, навчатися критично мислити, розмірковувати, висловлювати свої думки. Не менш важливою перевагою цього підручника є формування в учнів відповідального ставлення до кожного слова, написаного, надрукованого, мовленого, віри у себе й свої можливості, ціннісного ставлення до мови, до себе й до світу, оточує їх.

УДК 375.5:811.161.2+811.161.2](075/3)

---

*Рідна мова — мати єдності, батько  
громадянства і сторож держави  
М. Даукша*

## **ДОРОГІ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКИ!**

Як ви вважаєте, коли людина відчуває щастя? На думку вчених, тоді, коли збігаються задумане й досягнуте. Згідно з філософією Григорія Сковороди, головне призначення освіти — зробити людину щасливою. Наш підручник допоможе вам у цьому.

Перед вами — найскладніша вершина мовної системи — синтаксис. Хто здолає її, здолає водночас невпевненість, страх і байдужість, відчуження і перспективу польоту. Ми пропонуємо вивчати синтаксис не лише як один із розділів мовознавства, а і як дієвий засіб налагодження стосунків, розв'язання проблем і завдань. Адже кожна одиниця синтаксису може стати в пригоді для регулювання гармонійної мовної поведінки, усвідомлення себе як мовця й особистості, формування світогляду й упевненості в собі.

Складність і водночас важливість синтаксису полягає в тому, що він співвідноситься з процесом мислення й комунікації. Вивчаючи синтаксис складного речення, ви навчатиметеся мислити, розмірковувати, правильно виражати свої думки. Американський психолог Дж. П. Гілфорд запевняє: «Жити — означає мати проблеми. Розв'язувати їх — означає рости інтелектуально». Мова — найнадійніший засіб і водночас знаряддя для розв'язання проблем, яких у житті кожної людини сила-силенна. Не ігноруйте можливостей мови і не шукайте інших шляхів виходу зі складних ситуацій, не спробувавши зробити це засобами мови. Наш підручник навчатиме вас, як це робити.

Сьогодні надзвичайно важливо формувати в собі внутрішню потребу навчатися, самовдосконалюватися, брати на себе відповідальність за навчальні досягнення. З цією метою кожен із вас має з першого ж уроку вибудовувати власну освітню траєкторію. Щоб це було можливо, ми пропонуємо вам обирати способи й методи засвоєння нового матеріалу, посильне й цікаве для вас домашнє завдання, пропонуємо різні способи застосування знань і вмінь, навчаємо формулювати цілі й досягати їх, керувати власною навчальною діяльністю.

Орієнтирами для вас мають стати два пов'язані між собою елементи уроку: *цілевизначення* (планування роботи) і *рефлексія* (аналіз власних досягнень на уроці). Саме вони допомогатимуть вам самоорганізуватися, дадуть змогу ставити перед собою високу планку, відстежувати власні невдачі й досягнення, накопичувати показники успіху. Для початку пропонуємо вам у додатках зразки. Ціль будь-якої діяльності — це прогнозований, бажаний результат. Вона може бути загальна й конкретна, далека і близька, усвідомлювана й несвідома.

В основі кожного параграфа ви неодмінно виявите проблемне завдання. Щоб його розв'язати, можна обрати один із чотирьох шляхів:

1) дочекатися, доки розв'язання знайдуть ваші однокласники і вам про це розкажуть;

2) попросити допомоги в учителя чи сусіда по парті;

3) приєднатися до групи й вести пошук колективно;

4) спробувати самостійно розібратися у проблемі й знайти спосіб розв'язання її.

Найбільш привабливими, результативними й вартими поваги є третій і четвертий пункти. Та обирати вам.

Рубрика «Екологія слова» привертає вашу увагу до рідковживаних слів чи словосполучень, а також правильності вживання лексичних і синтаксичних одиниць. Саме вона покликана формувати у вас мовне чуття й відточувати мовні смаки.

Вивчаючи українську мову, ви маєте пам'ятати, що знання її — це не лише виконання завдань, передбачених програмою, і досягнення власних цілей. Це також велика відповідальність за повноцінне життя нашої мови, що дає вам необмежені можливості для самореалізації. Пам'ятайте: мовлення людини як ніщо інше демонструє її зрілість, освіченість, моральність, духовність, гуманність. Такими маркерами є бережне ставлення до слова, сприйняття мови як цінності свого народу, відповідальність за кожне написане, надруковане чи мовлене слово.

Отже, шлях до щастя — у задумах, ідеалах, цілях і мріях. Бажаємо вам бути мрійниками, учитися планувати своє життя, ставити високі цілі й неодмінно досягати їх.

*Бо ж Мова —  
Не тільки промовлені правильно звуки,  
Й сухого правопису  
Норми скупі і жорсткі.  
Це — наші надії,  
Це — наші благання і муки,  
Це — наше коріння,  
Що рветься увись крізь віки!*  
*Анатолій Матвійчук*

# ВСТУП

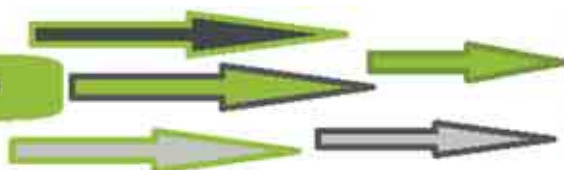
## § 1.

## РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** розвиток, розвиток мови, зміни, власне українська лексика, заборона, цензура, переслідування, оздоровлення, шляхи збагачення, носії мови

Цілевизначення



1. Запишіть у зошити ключові слова теми уроку, залиште місце для того, щоб на етапі підсумку розширити перелік їх і відтворити в пам'яті суть засвоєного.
2. Поясніть, як ви розумієте суть слова «розвиток». Знайдіть значення його у словнику й порівняйте з власним тлумаченням. Доберіть і запишіть якомога більше слів, що можуть сполучатися з ним. Поясніть, що означає це слово в таких словосполученнях: «розвиток країни», «розвиток людини», «розвиток села».



*Слова росли із ґрунту,  
мов жита,  
Добірним зерном  
колосилась мова.  
Вона як хліб. Вона мені  
свята,  
І кров'ю предків тяжко  
пурпурова.  
Ліна Костенко*

3. Прочитайте слова Ліни Костенко. Із чим асоціюються в уяві письменниці слова, мова? Чому? Яку думку утверджує авторка поезії? Побудуйте свій асоціативний ряд, дібравши образи, що співвідносяться у вашій уяві зі словами «мова», «слово», «розвиток».

4. Прочитайте текст і перекажіть його, визначте тему. Висловіть припущення про те, що сприятиме розвитку нашої мови, за одним із початків: «Українська мова розвиватиметься, якщо...», «Українська мова буде розвиватися значно ефективніше, якщо..».

Розвиток мови, як і будь-який інший розвиток, супроводжують зміни. Кожна мова з плином часу зазнає їх, і українська не виняток. Найбільше змін, зазвичай, відбувається в лексиці й граматиці. У період русифікації з лексикографічних джерел української мови цілеспрямовано вилучали власне українську лексику, властиві їй граматичні форми чи наголос або фіксували у словниках із позначкою «застаріле», «архаїчне». Так, тривалий час у системі відмінків не було місця для кличного, що є виразною національною ознакою нашої мови. Повернення в обіг споконвічно українських слів (*насамперед, передовсім, мерщій, решта, сутужно, недбальство, бентежити, непереливки, галузка, на поталу, квапитися, оговтатися, нашорошити, гармидер* та ін.), літери «ґе», кличного відмінка є ознакою одужання й розвитку мови. І такі зміни треба сприймати з розумінням, осмислено.

Оздоровленню української мови сприяє вилучення з ужитку мовних покручів на зразок «прікол», «прикинь», «остановка», «слідуючий», «конфета», «спішити», «радуватися», «підожди» та ін.

Від чого залежить розвиток мови сьогодні? Від мовотворчості майстрів українського слова, від економічного й суспільного поступу країни, та найбільше — від кількості носіїв мови, від нашого ставлення до мови.



5. Об'єднайтеся в групи для дослідницької роботи. Знайдіть у словниках, виданих за радянської доби, слова з позначкою «застаріле». Поміркуйте, чи справді вони такими є? Укладіть спільно словник-мінімум із цих слів, обговоріть його.



6. І. Прочитайте текст мовчки. Випишіть ключові слова і словосполучення, за якими ви легко зможете переказати зміст. Додайте відому вам інформацію щодо теми.

Сьогодні українська мова — високорозвинена європейська мова. Ознаками, які підтверджують цю тезу, є багатий словник, що дає змогу її носіям виражати свої думки, почуття й переживання, обмінюватися інформацією, супроводжувати наукові дослідження, творити закони й вести перемовини, писати високохудожні твори та багато іншого; гнучка граматична система й розвинена графіка.

Українська мова визнана у світі за красу й мелодійність звучання. У статусі державної вона спроможна обслуговувати потреби науки й виробництва, медицини й армії, побуту й судочинства.

Розвивалася українська мова не завдяки певним сприятливим умовам, а переважно всупереч. Історія свідчить, що розвиток її супроводжували такі слова: «заборонити», «спалити», «цензурувати», «переписати», «видерти сторінки», «обмежити», «скоротити», «не друкувати», «скасувати», «вилучити», «позбавити», «знищити» та ін.

*З Інтернету*

## II. Бесіда:

1. Виділіть у тексті нову для вас інформацію й озвучте її.
2. Назвіть відомі вам заборони української мови. У разі потреби зверніться до матеріалів, уміщених у додатку 1.
3. Як позначилася на розвиткові української мови заборона українських книжок?
4. Чому україноненависники забороняли відзначати 100-літній ювілей Тараса Шевченка?
5. Як, на вашу думку, держава повинна дбати про розвиток мови?

III. Знайдіть більше інформації про заборони, що перешкоджали розвиткові української мови, підготуйте усну розповідь на тему «Перешкоди на шляху розвитку української мови».

7. 1. Прочитайте вислови письменників про українську мову. Усно поясніть, як ви розумієте їх. Запишіть у зошит двоє-троє речень, які викликали у вас найсильніші емоції.

1. Рідна мова моя, в тобі сила козацька, вільний подих степів, осяйна далечінь (*І. Калиниченко*). 2. Українська мова — мудрості криниця, це — прадавні ріки й молоді струмки, це думки високі та міцні, мов криця, слів блискучі стріли — крізь усі віки (*Олеся Ластівка*). 3. Мова, яку називали малою, горло якій заливали смолою, били яку і палили яку, — бачила все на своєму віку (*О. Головка*). 4. З рідним словом житимемо вічно, з суржиком ми — покруч, будяки! (*Л. Сердунич*). 5. Тільки ж хочу, вкраїнці, спитати у вас нелукаво: ради кого Шевченкові йти було в Орські степи, ради кого ховати свій біль за солдатську халяву? (*В. Баранов*). 6. Вона була б і вмерла вже не раз, та все питає, і на смертнім ложі, — а де ж те Слово, що його Тарас коло людей поставив на сторожі?! (*Л. Костенко*). 7. Якщо бридкі слова — така й душа в людини, хоч гарненьке часом личко... (*В. Сторожук*). 8. Без мови не створити нам держави, доріг тернистих не перебрести! (*М. Лотоцький*). 9. І журлива вона, й піднесена, тільки фальш для неї чужа, в ній душа Шевченкова й Лесина, і Франкова у ній душа (*Д. Білоус*). 10. В її скарбниці — доля України, глибинна таємниця правіків, вона нуртує\* джерелом криничним, із попелища феніксом встає (*М. Лотоцький*). 11. Якщо в нашій безталанній мові набереться двісті тисяч слів, то за кожне українське слово вже поклали сто голів (*П. Глазовий*).

## II. Бесіда:

1. Поміркуйте і скажіть, у яких реченнях ідеться про розвиток української мови?
2. Визначте тематичне спрямування речень. Скількома темами об'єднані вони?
3. Які рядки справили на вас найсильніше враження?
4. Які емоції переважають у вас після прочитання цих речень?
5. До чого мають спонукати нас такі висловлення відомих людей?

**Довідка.** Емоції: інтерес, радість, здивування, страждання, гнів, відроза\*, презирство, страх, сором, безпорадність, безсилля, хвилювання, заздрість, жалість, гордість, смуток, іронія, цікавість, обурення, збентеженість, образа, печаль, пригніченість, спокій, захоплення, знева, лють, тривога.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

Українське слово «*виглядати*» має лише два значення: 1. Визирати: / блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав (Т. Шевченко); 2. На когось чекати, чогось сподіватися: Виглядала мати сина з далекого походу.



8. Прочитайте слова, усно поясніть, що вони означають. Запишіть у зошит ті лексичне значення яких вам незрозуміле. Зверніться в разі потреби до тлумачного словника.

Подейкують, кетяг, відтоді, завширшки, okazія\*, либонь, зусібч, сторчака, гуртовий, заманулося, прикро, спекатися, меткий, статки, затямити, напрочуд, ремствувати, потай, нівроку.

**Увага!** Якщо ви досі не маєте в домашній бібліотеці тлумачного словника, скористайтеся електронним варіантом, режим доступу: sum.in.ua.

Одним із шляхів розвитку мови є збагачення її у процесі взаємодії з іншими мовами. Йдеться про запозичення іншомовної лексики. Немає жодної високорозвиненої мови, яка б не мала у своєму словнику запозичень. Однак надуживання запозиченнями — шкідливе, оскільки воно розмиває кордони унікальності мови, наближає, уподібнює її до інших мов. Тому багато країн світу дбає про очищення своїх мов від надміру запозичень.

В українській мові зайві чужомовні слова, які намагаються витіснити ті, що в ній уже є. Наприклад, *генерація* (покоління), *легітимний* (законний), *електорат* (виборці), *фонтан* (водограй), *маркет* (крамниця), *елегантний* (вишуканий) та ін.



9. Випишіть із будь-якого джерела 10-15 іншомовних слів, уживання яких небажане, бо в українській мові є власні відповідники. У разі необхідності — режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/ures/book/pro.shtml>.



10. Проаналізуйте свою роботу на уроці за орієнтирами, поданими в додатку 2. Скористайтеся картою пам'яті, розміщеною на початку параграфа.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання:



11. Підготуйте розповідь на одну з тем: «Найболючіші сторінки життя української мови», «Яким я бачу майбутнє моєї мови».





12. Підготуйте проект «Мовний режим у школі».

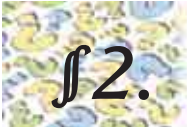


13. Підготуйте змістовну розповідь на тему «Мова у книзі рекордів України».



Більше про долю української мови, етапи її розвитку радимо прочитати у книжках, зображених на світлинах.





## ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

### *Цінності людські*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** синтаксис, речення, просте речення, головні й другорядні члени речення, типи простого речення, двоскладні й односкладні речення



1. I. Пригадайте, що вам відомо з розділу «Синтаксис», закінчивши кожне з речень:

1. Синтаксис — це...
2. Основні синтаксичні одиниці — це...
3. Словосполученням називають...
4. Є такі види словосполучень за способами вираження головного слова...
5. Граматичну основу речення становлять...
6. Прості речення за будовою граматичної основи поділяють на...
7. Поширене речення відрізняється від непоширеного тим,...
8. Неповні речення — це...
9. Другорядними є такі члени речення:...

II. Оберіть одне з речень будь-якої вправи параграфа і на його прикладі розкажіть, що вам відомо про просте неускладнене речення.

### ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ



1. Чого ви очікуєте від цього уроку?
2. Сформулюйте і запишіть кілька цілей, які будуть вам дороговказом на уроці.
3. Як плануєте досягти своїх цілей?



2. Розгляньте малюнок і дайте відповіді на такі запитання:

1. Який смисл ви вкладаєте у слово «цінність»?
2. Наскільки важливо для людини мати цінності?
3. Що із зазначеного на малюнку для вас є найбільшою цінністю?
4. Що з того, чим ви дорожите, не відображено тут?
5. Запишіть у зошит перелік ваших життєвих цінностей, розміщуючи їх у порядку спадання: спочатку — найбільші цінності, далі — менш важливі.



3. I. Прочитайте речення. Випишіть означення разом з означуваними словами, усно поставте запитання.

1. Я землю цю не розлюблю ніколи (*Л. Бенедишин*). 2. Цю сорочку мені вишивала материнська ласкава рука (*В. Ярмуш*). 3. В хаті живуть лише спогади чисті (*М. Деленко*). 4. Оживить живеє слово рідну Україну (*П. Куліш*). 5. Відчуття краси слова облагороджує духовний світ людини (*І. Цюпа*). 6. Сучасна цивілізація — це обмін цінностей на зручності (*С. Лем*). 7. Калина як мудре деревце нараз пустила коріння в їхнє рінисте\* обійстя\*\* (*М. Дочинець*).

II. Бесіда:

1. Назвіть цінності, про які йдеться в реченнях. Запишіть у зошит речення, що найбільше вам сподобалося.
2. Як ви розумієте вислів «спогади чисті»?
3. Що, на вашу думку, означає вислів С. Лема про сучасну цивілізацію? Чи згодні ви з думкою письменника?

4. I. Прочитайте і запишіть речення. Які з них ускладнені, а які — ні. Які види словосполучень за вираженням головного слова тут переважають?

1. У дружбі немає ні боржників, ні благодійників (*Р. Роллан*). 2. Згаяного часу і конем не наздоженеш (*Нар. творчість*). 3. Здоров'я дорожче за багатство (*Дж. Рей*). 4. Моральність — основа всіх людських цінностей (*А. Ейнштейн*). 5. Перша сходинка до щастя — здоров'я (*Сократ*). 6. Доброта краща за красу (*Г. Гейне*). 7. Слово зробило нас людьми (*І. Павлов*). 8. Любіть травинку і тваринку, і сонце завтрашнього дня, вечірню в попелі жаринку, шляхетну інохідь коня (*Л. Костенко*). 9. Збагачуйтесь від роду до роду нетлінно вічним словом Кобзаря (*І. Вихованець*).

II. Запитання і завдання:

1. Назвіть цінності, про які йдеться у висловленнях відомих людей.
2. Одне з речень прочитайте з різною інтонацією.

3. Поясніть, чи впливає інтонація на вираження думки, почуття чи волевиявлення?



5. Розкажіть про свої плани на майбутнє, використовуючи речення зі складеними присудками.
6. Прочитайте вірш і запишіть його. Яку ідею утверджує автор? Дайте усну характеристику кожного речення.

Усе на краще. Віриш? Прийде ранок.  
І буде шлях. І сили. І ключі.  
Немає тіла без синців і ранок...  
Усе на краще. Тільки не мовчи.

*О. Хвостова*

7. І. Прочитайте виразно текст. Визначте тип мовлення, обґрунтуйте свою відповідь.

Колись у дитинстві мені дуже подобалося спостерігати за **перекотиполями**. Котяться собі рослинки, гнані вітром... Зупинитися їм було важко. **Нерідко** вітром заносило їх дуже далеко. З людьми іноді трапляється те саме. Ми значною мірою визначаємося тим, звідки ми родом.

Ми — те, що нас оточувало з дитинства. У кожного є місця, де він — удома.

Для мене такими є Хортиця, Степ і Море. Можливо, саме тому їх так багато у моїх віршах і спогадах. І я їм **безмежно** вдячна за те, що вони у мене є... А я є у них. І відчуваюся їхньою маленькою, але **невід’ємною** часткою (За М. Брацило).



Із сайту «Depositphotos»



Ю. Безух



А. Снегіна

ІІ. Запитання і завдання:

1. Випишіть прості неускладнені речення.
2. Чи є в тексті прості ускладнені речення? Доведіть це.
3. Назвіть види обставин, яких немає в тексті.
4. Знайдіть у тексті односкладні речення, визначте тип кожного з них.
5. Перебудуйте будь-яке двоскладне речення в односкладне.
6. Поясніть написання виділених слів.
7. Чому автор уживає з великої літери слова «Степ» і «Море»?
8. Про яку цінність людську йдеться в тексті?
9. Як ви розумієте речення «Ми — те, що нас оточувало з дитинства».

10. Кого в народі називають перекотиполем? Чому?
11. Із чим асоціюються у вашій уяві *море*, *степ* і *перекотиполе*?
12. Які місця ви можете назвати такими, де ви — удома?



8. Розгляньте світлину. Розкажіть, що вона символізує. Підготуйте усну розповідь про найперші цінності в житті людини.



Із сайту «Depositphotos»



9. Прочитайте слова й запишіть ті з них, лексичне значення яких вам незрозуміле. Зверніться до тлумачного словника. Складіть і запишіть з одним зі слів односкладне речення.

Зашарі́вся, пошані́вок, галасві́та, неабія́кий, маста́к, суту́жно, доп'я́сті, завві́грашки, неперéливки, недба́льство, цебені́ть, по́кид-  
дбок, забарі́вся, сваві́лля, каблúчка, наві́ткача, дошкуля́ти, достемéнно.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** поводитися, відмика-  
ти двері, відчиняти квартиру, вимкнути теле-  
візор, листуватися, розгорнути книжку,  
понад три роки, залежно від обставин.

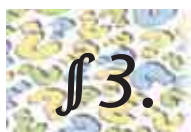


10. Зробіть висновки про вашу роботу на уроці та її результати. Що ви вважаєте своїм досягненням на уроці?



Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

11. Підготуйте проект «Найбільші цінності в моєму житті».
12. Візьміть інтерв'ю в членів вашої родини про те, що для них є найціннішим, відповіді запишіть і проаналізуйте, які речення в них переважають.
13. Знайдіть і запишіть 7 афоризмів про цінності. Надавайте перевагу простим неускладненим реченням.

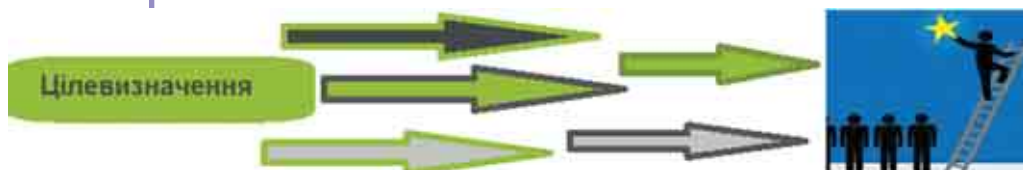


## ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

### Міста і села України



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** просте ускладнене речення; речення з однорідними членами; речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями); речення з відокремленими членами.



1. I. Розгляньте світлини. Що на них зображено? Дайте відповіді на запитання простими ускладненими реченнями.



м. Лебедин Сумської обл.



м. Ужгород



м. Новомиргород  
Кіровоградської обл.

II. Бесіда:

1. Що вам відомо про традиції створення гербів?
2. Поясніть, що означають герби, зображені на малюнках вище?
3. Розкажіть про герб вашого населеного пункту (якщо є).
4. Що, на вашу думку, має бути на гербі міста чи села? Чому?
5. Чи відомо вам щось про інше застосування гербів в Україні?



Пригадайте, що ви засвоїли про речення у 8-ому класі. У разі потреби скористайтесь матеріалами додатку 3.

1. У яких випадках просте речення вважають ускладненим?
2. Назвіть компоненти, що можуть ускладнювати речення.
3. Які члени речення є однорідними?
4. Що можуть позначати вставні слова, речення чи словосполучення?
5. Чим відрізняються вставні слова і словосполучення від інших слів і словосполучень у реченні?
6. Що означає в реченні звертання?

2. I. Запишіть речення, визначте, які члени речення є однорідними. Обґрунтуйте відповідь. Поясніть написання виділених слів.

1. В усьому світі **тристороннім** вуличним годинником можуть похвалитися лише Тернопіль і французьке містечко Ам'єн.  
2. **Розділене** навпіл річкою, місто Барвінкове **складається** з двох частин — північної і південної.  
3. У повоєнному сорок шостому році берестечківські майстри випускали вози, сани, кінську зброю, діжки, дерев'яні відра, столи, табуретки, дверні завіси, **віконні** ручки, светри, жіночі хустки, рукавички, вироби зі шкіри.  
4. Довкола міста Дергачі **розташовані** села Ємці, Замірці, Семенівка, Лужок, Білаші.  
5. Проблема **датування** й походження назви міста Мена **приваблювала** науковців і краєзнавців ще з другої половини XIX століття (*Із Вікіпедії*).

1. Уявіть просте неускладнене і просте ускладнене речення у вигляді образів.
2. Із чим вони асоціюються?
3. Що спільного й відмінного між ними?
4. Погляньте на дитячий малюнок. Образ якого речення він нагадує вам?
5. Як малюнок варто змінити, щоб він відобразив інший тип речення?
6. Підтвердіть ваші міркування прикладами.



3. I. Прочитайте виразно текст і перекажіть. Які емоції переповнюють автора? Назвіть деталі, що постали у вашій уяві найяскравіше?

Уявіть собі холодну гірську річку з найчистішою водою! Уявіть собі захват від зустрічі з цим дивом природи! Уявіть собі енергію цієї гірської красуні! А яка вода! Скільки емоцій сповнюють душу, коли ти в неї пірнаєш, коли потрапляєш під невеликий водоспад.

Прекрасна наша Україна! Магічну силу енергії одержуєш, коли подорожуєш такою прекрасною країною (*За К. Тейлор*).

II. Запитання і завдання:

1. Визначте, скільки в тексті простих речень?
2. Чи є поміж них ускладнені?
3. Перебудуйте і запишіть кожне неускладнене речення, додавши елементи, що ускладняють його. Поясніть розділові знаки.
4. Дайте усну характеристику передостаннього речення.
5. Розгляньте світліну, на якій зображено гірську річку Прут.
6. Що вам відомо про особливості гірських річок?
7. Чи доводилося вам бувати біля водоспадів? Поділіться своїми враженнями.



Гірська річка Прут

4. Прочитайте і запишіть речення. Назвіть елементи, що ускладнюють їх. Чи є вони членами речення? Виконайте письмово розбір одного з речень.

1. Любицьке — це даль полів широких, посмішки ставків блакитнооких, лагідне курликання в тумані, шум дерев, конвалії духмяні, літо й осінь, весни й сніговії, тиха пісня смутку і надії, цвітом зачарована природа, мов дівоча сонцесяйна врода (*І. Калиниченко*).

2. Наш старовинний герб — окраса міста, наш оберіг, стежина в товщу літ (*О. Будугай*). 3. Моя Полтаво, ти благословенна минулим і майбутнім у віках... (*М. Бойко*). 4. В Сімферополі і Львові хай лунає рідне слово (*О. Полянська*). 5. Особливий шарм у Чернівців — музика, застигла у камінні... (*М. Звірід*). 6. Але мене чарує і голубить м'якими голосними давній Львів (*Г. Малик*). 7. Тож їдьмо в Сватове частіше з усіх усюд, з усіх сторін (*І. Низовий*).

5. Прочитайте текст мовчки. Розкажіть, що нового ви дізналися з нього? Визначте тип мовлення.

Село Колочава, протяжністю більше 40 км, називають одним із найдовших в Україні. Чудові гірські пейзажі з кришталевою мінеральною водою — не всі переваги цієї місцевості. Колочава відома як село десяти музеїв, тому їхати звідси ви будете з величезним багажем знань.

У селі Бакота Хмельницької області збереглися залишки скельного монастиря, створеного Антонієм, тим самим засновником Києво-Печерської лаври.

Дземброня — місце, де народжуються хмари. Це одне з найбільш високогірних сіл в Україні. У пошуках натхнення сюди приїжджали Василь Стефаник і Леся Українка. Мальовнича місцевість цього населеного пункту, кажуть, надихнула Сергія Параджанова зняти культову\* кінострічку «Тіні забутих предків».



Справжня **Мекка\*** гончарства скромно причаїлася в **невеликому** селі, розташованому на кручах берегів Ворскли. Про Національний музей українського гончарства й **Інститут керамології** чули не всі. Побувавши в селі Опішня, ви матимете унікальну нагоду\*\* познайомитися з історією гончарства. Це ремесло активно розвивається тут останні 3 тисячоліття (*З Інтернету*).

II. Запитання і завдання:

1. Яка інформація зацікавила вас найбільше?
2. До якого населеного пункту ви хотіли б помандрувати?
3. Прочитайте з тексту прості ускладнені речення, назвавши елементи, що ускладнюють їх, поясніть розділові знаки.
4. Умотивуйте написання виділених слів.
5. Дайте характеристику будь-яких двох простих ускладнених речень.
6. Поясніть значення слова «культовий», обґрунтуйте, чому кінострічку «Тіні забутих предків» вважають культовою.



6. Прочитайте, перебудуйте кожні двоє-троє речень у прості ускладнені. Назвіть ускладнювальний компонент і поясніть розділові знаки.

1. Музей лісу є в закарпатському селищі Усть-Чорна. Серед експонатів — розсадники молодих дерев. Цікаві своїми формами розколи дерев, які знайдено після громовиць і буреломів. 2. У місті Переяслав-Хмельницький діє музей кобзарського мистецтва. Тут зібрано 1400 експонатів, що охоплюють період від часів Київської Русі до наших днів. 3. Музей дзвонів створено на території старовинного замку Любарта в Луцьку. Тут зібрано понад 50 дзвонів. 4. У Львові діє музей однієї книги. Це перша книга українською мовою в Галичині, яку ми знаємо під назвою «Русалка Дністрова». Розташований він у Святодухівській монастирській вежі. 5. Першим міським музеєм величають заснований у 1825 році в Одесі Міський музей старожитностей. Сьогодні він має іншу назву — Одеський археологічний музей (*Із «Книги рекордів України»*).



7. Уявіть невимушену розмову, яку відповідно до етикету вам потрібно підтримувати з незнайомою людиною в потязі чи автобусі. Використайте для реплік подані нижче речення, ускладнивши їх будь-яким елементом.

1. Два спогади пов'язані в мене з минулою зимою... Відтоді щозими плануємо мандрівки.

2. А ми подорожуємо лише...

3. Спробую Вас переконати щодо переваг зимових подорожей...

4. Я теж докладу зусиль, щоб Ви відчули дух... мандрівки!



8. I. Прочитайте текст. Відгадайте, про яке місто в ньому йдеться? Поясніть написання великої літери.

Цьому місту було «пожалувано» Магдебурзьке право в 1618 р.

Відоме воно як столиця гетьманської й Лівобережної України, як резиденція гетьманів І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського, як центр хлібної торгівлі Лівобережної України.

Історія міста пов'язана з дворянськими родами Полуботків, Кочубеїв, Лизогубів, Ханенків, Скоропадських, Марковичів та інших, з іменами меценатів Терещенків, композиторів М. Березовського і Д. Бортнянського, художників М. Мурашка, Г. Нарбута, В. Мохова, письменників С. Васильченка, О. Довженка, С. Сергєєва-Ценського.

Відомі такі історичні пам'ятки міста: Спасо-Преображенська церква, резиденція родини цукрозаводчиків і меценатів Терещенків, Трьох-Анастасіївська церква, Вознесенська церква, Надбрамна церква на честь Іверської ікони Божої Матері, Храм на честь Миколи Чудотворця. Тут збережено багато давніх будівель, у яких колись розміщувалися земська лікарня, жіноча гімназія, міське училище, притулок для сиріт і дітей міської бідноти, чоловіча гімназія тощо (З Інтернету).

II. Завдання:

1. Що вам відомо про людей, прізвища яких згадано в тексті?
2. Життєва історія кого з цих людей вас найбільше вражає?
3. Підготуйте усну розповідь, використовуючи надані матеріали і вживаючи прості ускладнені речення.



9. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

10. Підготуйте дослідження на тему «Звертання в нашому житті».



11. Цікавими для мандрівників вважають такі українські села: Новодеркул на Луганщині, Розтоки Чернівецької області, Верхівня, що на Житомирщині. Знайдіть в Інтернеті чи бібліотеці інформацію про одне з цих населених пунктів і підготуйте письмово розповідь рекламного характеру. Уживайте прості ускладнені речення.



12. Підготуйте розповідь про річку Прут, зображену вище на світлині. У разі потреби скористайтеся інформацією тут: <http://kamendvir.com.ua/articles/124929>.



13. Підготуйте розповідь про своє місто/село. Можна скористатися такими початками:

*«Моє місто/село могло б потрапити до списку... Жителі його понад усе цінують... До речі, існує давно традиція... Однією з головних рис мого міста/села є... Особливу увагу містяни (односельчани) приділяють... Кожен із жителів міг би сміливо сказати, що наше місто/село...».*



У разі потреби візьміть за зразок інформацію про Львів тут: <http://vsviti.com.ua/ukraine/54262>.

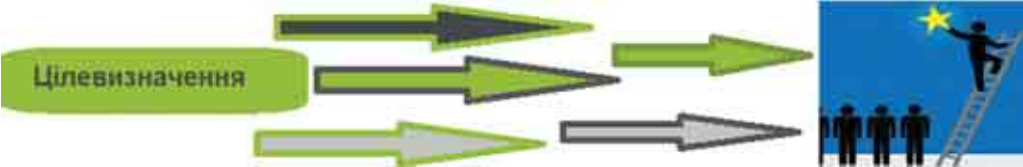


## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТОМУ УСКЛАДНЕНОМУ РЕЧЕННІ

### *Привабливість природи України*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** розділові знаки між однорідними членами речення; двокрапка й тире при однорідних членах речення з узагальнювальними словами; розділові знаки при звертанні, відокремлених членах речення, при вставних і вставлених словах, словосполученнях, реченнях.



Запитання для дискусії:

1. Чи насправді таке важливе значення мають розділові знаки?
2. Де найбільше знадобляться знання пунктуації?
3. Навіщо знати пунктуацію людям, що послуговуються у своїй діяльності переважно усною формою мовлення?

1. Прочитайте речення. Поясніть, чим вони ускладнені. Поставте розділові знаки й обґрунтуйте їх правилом. Яке із явищ, описаних майстрами слова, вам доводилося спостерігати?

1. Срібна зірка мов перлина із намиста зачепилась за димар моєї хати (*І. Калиниченко*). 2. Тополі освіжившись в літній зливці уривки хмар зібрали на вершки (*Т. Чорновіл*). 3. Тремтить на плесі місячна доріжка й ховається у гострій осоці (*Т. Шкіндер*). 4. Рожевий світанок немов немовля беру в долоні теплі і ніжні (*Г. Гордасевич*). 5. А журавлі на пружному крилі несуть у далеч спогади блакитні про гнізда звиті в сонячному квітні (*І. Низовий*). 6. І кожна мандрівка лісом дарує уважному спостерігачеві безліч нових вражень, незабутніх відкриттів і цікавих пригод. Треба тільки бути пильним і допитливим... (*П. Сорока*).

2. Запишіть речення, поставивши правильно розділові знаки. Назвіть елементи, що ускладнюють речення. Яку роль у мовленні відіграють вони? Доберіть свої варіанти порівнянь до будь-яких двох речень.

1. І дівча в телефонній будці мов бджола у шматку бурштину (*В. Бабух*). 2. Так тихо-тихо скрізь мов перед образом Мадонни (*П. Тичина*). 3. А сонях з пошматованим обличчям застиг мов дід в полоні сивих дум (*І. Калиниченко*). 4. І сходить день як пензель Піросмані\* (*Л. Костенко*). 5. Як сірничок припалений від сонця день спалахнув обвуглився пригас (*Л. Костенко*). 6. Табуни туманів

розбрелися по селі й повлягалися над молодими житами неначе соми на річковому дні (*К. Мотрич*). 7. Неначе бабок\* крильцята льняні снують над плесом\* сонячні заграви (*Н. Данилюк*).



3. Прочитайте речення. Перебудуйте і запишіть їх, додавши елементи ускладнення, поясніть розділові знаки. Зауважте, як змінилися речення.

1. Я так люблю приходити в цей ліс (*Н. Данилюк*). 2. Гуртуються в осінній вирій ластівки (*О. Білаш*). 3. На круглих п'яльцях сивої зими січневий ранок вишив павутиння (*Н. Данилюк*). 4. Ще пахне літом скошена трава (*В. Грабовський*). 5. Повлягалися літні тумани на духмяні вечірні покоси (*В. Назарук*). 6. Розсипав дощик жмені намистин (*Н. Данилюк*). 7. Сизі роси впали на отави\* (*А. Анастасєв*). 8. Пахла тиша вечорова чебрецем (*Л. Бенедишин*).



4. І. Розгляньте світлину. Виконайте завдання, використовуючи для цього прості ускладнені речення.



Олександр Науменко, світанок

II. Запитання і завдання:

1. Опишіть одним реченням, що зафіксовано на світліні.
2. Який загальний настрій картини природи?
3. Назвіть деталі, що викликають у вас найбільше захоплення?
4. Яка ваша улюблена пора року?
5. Уявіть та опишіть цей куточок природи в улюблену для вас пору року.
6. Пофантазуйте, що могло залишитися за межами світліни?
7. Запишіть у зошит по 2 приклади красивого й потворного в довірлі.



5. І. Прочитайте словосполучення. Випишіть у зошит троє таких, що позначають найбільш привабливі для вас фрагменти природи й викликають захоплення. Складіть із ними прості ускладнені речення.

Діаманти росинок, споришева стежка, бузковий розмай, дзвінкий гірський потічок, сріблясте плесо, степи в шовках, акорди літнього дощу, яскраві намистинки суничок у траві, мереживо айстр, білопінне марево туману, неба легка парасолька, зимовий ескіз на вікні, намисто краплин, духмяна позолота, оркестри цвіркунів, грайливі бульбашки калюжі, квітчастий луг, світанків очі променисті, прозорий холод гір.

II. Поясніть написання виділених слів. Назвіть правила вимови підкреслених слів.



6. I. Прочитайте речення з поезії Наталки Данилюк. Про яку пору року йдеться у них? Ускладніть будь-які двоє речень відокремленими чи однорідними членами і запишіть.

1. Вершкове небо струшує перини. 2. Згорнула крила віхола дзвінка. 3. І ніч зимова чорним лабрадором\* вляглася на пухкенький килимок. 4. Просилася до хати заметіль. 5. Сніги послули в полі табунами.

II. Запитання і завдання:

1. Яке з речень сформувало у вашій уяві найпривабливішу картину? Опишіть її усно.
2. З'ясуйте за тлумачним словником значення слова «лабрадор». У якому значенні вжито це слово у третьому реченні?

7. I. Прочитайте мовчки текст. Випишіть у зошит ключові слова і, використовуючи їх, перекажіть зміст прочитаного. Визначте тему й головну думку. Що з тексту вам відоме, а що — нове.



Немає в природі більшого дива, як гриб. Старші люди казали, що сіє їх блискавка. Перебираючи грибниці\*, відкриваєш дива рослинного царства, пізнаєш загадку корисності й смакоти їх.

Найцінніші гриби давав ялиновий ліс. Гриб понад грибами — жовта лисичка. Ніяке\*\* м'ясо не зрівняється з нею. Дає вона силу й здоров'я, чистить кров, заміняє зеленину\* й плоди. За лисичкою вже йде білий гриб. Не гірший і польський, і моховик, і піддубник, і бородата глива, і сиріожка, й опеньок.

Гриби давали мені на зиму мішок сухих вітамінів. Вони ж стали моєю аптекою на багато років. Рятували\*\* мене від застуди, кашлю, лікували наріви, нирки, шлунок, угамовували тиск.

Гриб, як і людина, любить простір, тепло і воду. Але водночас ховається і від сонця, і від вітру, і від чужого ока.

Саме гриби, малі чудесні лісові мешканці, пробудили в мені інтерес до лісу. До сріблястої сивини не минає радість зустрічі з гарним грибом.

Треба навчитися бачити довкола все живе й тішитися ним — травинкою, деревом, грибами, птицями, звірами, землею, небом.

Вдивляйся у них добрими очима й уважним серцем — і відкриються такі знання, яких не знайдеш у книжках (*За М. Дочинцем*).

II. Запитання і завдання:

1. Як у народі називають збирання грибів? Чому?
2. Для кого з вас збирання грибів — улюблена справа?
3. Які правила чи секрети грибників вам відомі?
4. Які з грибів, згаданих у тексті, є на світлинах? Чи всі назви грибів, про які пише автор, ви знаєте?
5. Із чим іще можна поєднувати збирання грибів?
6. Які почуття (цікавість, здивування, захоплення, інтерес, радість, байдужість чи ін.) викликав у вас цей текст? Чому?
7. Скількох птахів ви знаєте? Які з них найбільше до вподоби вам?
8. Прочитайте з тексту прості ускладнені речення. Поясніть розділові знаки.
9. Перебудуйте друге речення так, щоб воно стало простим ускладненим з елементом ускладнення — вставним реченням.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**«Барва» і «фарба»:** барви осені, барви веселки, художні барви, симфонія барв; але: акрилові фарби, блакитна фарба, малювати фарбами, друкарська фарба, олійні фарби.



8. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. Чи почуваете ви себе людиною, відповідальною за результати навчання?



Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

9. Прочитайте речення. Перебудуйте кожне з них у просте ускладнене з узгальнювальними словами при однорідних членах.

1. Ця яблуня пам'ятає бабусині дбайливі руки. 2. У моїй пам'яті зринали приємні образи літньої пори. 3. Цього весняного дня привітати дідуся з ювілеєм прийшла вся наша родина. 4. Та вже з першими весняними дощами почала оживати природа. 5. Вранішнє сонце своїми лагідними промінчиками поступово торкалося землі. 6. Листя осінніх дерев відсвічувало різними барвами.



10. Випишіть із художніх творів по двоє речень із такими елементами ускладнення: відокремлена прикладка, звертання, вставні слова й словосполучення.



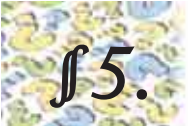
11. Вікіпедія визначила 10 найкращих світлин природи України: [http://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2015/09/150912\\_wikipedia\\_gallery\\_rl?SThisFB#5](http://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2015/09/150912_wikipedia_gallery_rl?SThisFB#5). Оберіть ту світлину, що справила на Вас найсильніше враження, і передайте це словами. Використайте прості ускладнені речення. Які світлини до цих додали б ви?



12. Прочитайте про найкрасивіші й незвичайні квіти України тут — <http://vsviti.com.ua/ukraine/54361> — і підготуйте цікаву розповідь, у якій використайте прості ускладнені речення.



## ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО МОВЛЕННЯ

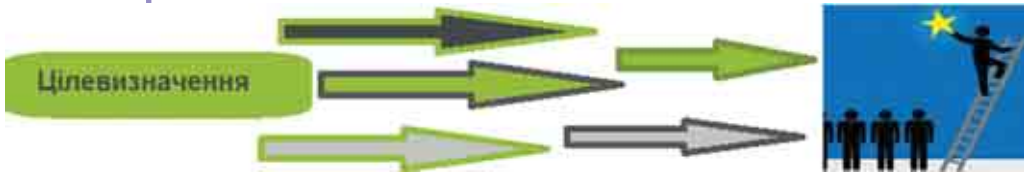


# § 5.

## МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ *Гармонійне спілкування*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** мовлення, типи мовлення, спілкування, учасники спілкування, мовець, слухач, співрозмовник, умови спілкування, мета мовлення (намір), мовленнєва ситуація, інформація.



1. Розгляньте таблицю. Кожному тлумаченню в лівій колонці знайдіть слово, значення якого воно розкриває.

Той, хто слухає; кому адресоване висловлення;	Учасники спілкування;
Сукупність обставин і умов, необхідних для здійснення мовленнєвої дії;	Адресант, мовець;
Те, про що говорить мовець;	Адресат, слухач, одержувач
Ті, хто говорять і слухають, тобто беруть участь у спілкуванні;	Мета мовлення, намір;
Реальний результат, якого прагне досягти ініціатор спілкування;	Інформація;
Той, хто говорить.	Мовленнєва ситуація.

2. Прочитайте текст. Назвіть учасників спілкування. Які ролі кожен із них виконує? Наміри кого з мовців виражені чітко?

Бабуся запропонувала мені залишитися вдома й добряче виспатися, адже канікули щойно почалися. Вона завважила, що в мене втомлений вигляд. Але спати я не хотів. Вирішив прогулятися селом. Так би мовити, ознайомитися з місцевістю. Дійти до того місця, де вночі бачив вогники, скупатися в річці й, можливо, знову побачити дівчину на мопеді...

— Як хочеш, — сказала бабуся. — Тільки до обіду повернися. І запам'ятай одне наше правило: вітайся з усіма, кого зустрінеш. Двері можеш не зачиняти — тут чужі не ходять. І гляди: не перекупайся в річці. А в ліс далеко не заходь — він у нас «водить»...

— Як це — «водить»? — здивувався я.

— А так, — пояснила бабуся. — Зайдеш — і не вийдеш. Заблукати можна (*І. Роздобудько*).

3. Розгляньте схему, що відображає найтипівші наміри мовлення. Поміркуйте й доповніть схему намірами, яких тут не названо.



Наміри мовця

4. Розгляньте схему «Складники мовленнєвої ситуації». Підготуйте за нею розповідь про ситуацію мовлення.



Складники мовленнєвої ситуації





5. I. Прочитайте текст. Назвіть учасників ситуації мовлення.

Віта зітхає й бере до рук мобільника. Десять пропущених дзвінків від Павчика. От дурень, ніяк не збагне, що в них не може бути нічого спільного. Занадто він спокійний, правильний, сумирний, ще й малого зросту, тому й прилипло до нього оте «Павчик».

Віта знову виглянула у вікно. Усе ще стоїть... Увесь засніжений, підстрибує біля майданчика. Чекає... Видно, справді закоханий. Ні мороз йому не завада, ні сніг.

Хлопець підійшов до альтанки й раптом замахав рукою, немовби помітивши когось у вікні... Кому ж він махає? І щось вигукує... Віта? Їй не привиділося? Вона так і прилипла до шиби. Неможливо! Та це ж...

— Павчик... — зітхнула розчаровано. — То ти заради мене тут?.. От дурень! Липне, мов реп'ях!

Витягнувши мобільника, Павчик почав щосили вимахувати ним, прикладаючи до вуха. Ага, хоче, щоб вона врешті відповіла на дзвінок.

— Ну і чого ти тут стовбичиш? — невдоволено заговорила Віта, узявши мобільник.

— А так... Хотів тебе побачити.

— І що, побачив? А тепер дуй додому, чого мерзнути?

— А я не змерз.

— Розкажуй! Чого ж так підскакував?

— Просто... А як ти? Уже краще?

Віта важко зітхнула.

— Трохи.

— Я хотів тебе відвідати, але мама твоя мене не впустила, щоб я не захворів.

— Ну і правильно.

— Та нічого не правильно. Я її півгодини переконував, що в мене імунітет міцний, я ж холодною водою обливаюся... Не повірила.

— Та звісно, вона ж лікар. — відказала Віта.

— Ти тільки одужуй швидше, гаразд?

— Буду намагатися, — зітхнула Віта (О. Сайко).

II. Бесіда:

1. Чи можна таке спілкування назвати гармонійним? Чому?

2. Охарактеризуйте мовленнєву ситуацію, назвіть складники, що визначають суть її.

3. Який намір у кожного учасника спілкування?

4. Доберіть дієслова, що виражають наміри мовців.

5. Назвіть слова з тексту, що не сприяють налагодженню дружніх стосунків.

6. Перебудуйте діалог так, щоб спілкування було приємним для обох учасників?

7. Як варто поводитися Віті, якщо до цього хлопчика вона не відчуває симпатії?



6. Прочитайте речення. Визначте, які з них можна вважати елементами гармонійного спілкування. Свою відповідь обґрунтуйте.

1. «Як добре, що ти приїхала, — щебетала Сенді. — Я певна, ми гарно проведемо час і зможемо багато довідатися одна від одної». 2. «Я завжди намагаюся бачити в людях щось добре, — серйозно відповіла Сенді. — Осуджувати дуже легко. Невідомо якими були б ми, якби виростили в його родині». 3. Навіть не думай, що переможеш, виграє лише один, і це буду я, зрозуміло? (За Б. Шефер). 4. Дмитро раптом розгнівався й прикрикнув: «Ану, шкет, гайда звідси! Ще тебе тут бракувало! Це тобі не іграшки!». 5. «Ти знаєш, у кого закохалася Катька? — зашепотіла на вухо Наталка. — Тримайся, бо впадеш! У Ваську Клименка! Це вона мені на вечірці сказала! От дурепа!». 6. «Вибачте, я, певно, перешкоджаю», — заговорив хлопець і схопився на ноги, даючи можливість пройти (За О. Сайко).

7. Прочитайте уривки з творів. Визначте мовленнєві наміри мовців. Чи спрямовані вони на створення гармонійної атмосфери для спілкування? Назвіть мовні засоби, які свідчать про це?

I. До того ж, ми пишаємося своєю школою. Така — єдина в усьому світі. Ми постійно можемо вчитися, розвиватися, досягати успіхів і все робити для того, щоб дати таку можливість нашим учням. Тому й маємо тьюторів\*, яким можна довірити свої таємниці, учнів-помічників, чимало конкурсів для виявлення надзвичайних талантів...

II. Знаєш, у дитинстві я був нестерпним хлопчиськом. Ніхто мене не любив. Якось я собі сказав: «Так далі тривати не може». І тоді я почав змінювати себе. Нині я люблю людей і вони мене люблять. Якщо я зміг цього навчитися, то зуміє й кожен...

III. Привітність сильніша за насильство. Будьте завжди привітними! Здебільшого людям набридає довго сердитися на когось. Якщо хтось і далі продовжує шукати сварки, просто відійдіть (За Б. Шефером).

8. Прочитайте мовчки текст, охарактеризуйте загальний настрій. Як автор передає це? Чи знайомі вам почуття, які переживають школярі? Назвіть учасників спілкування й визначте наміри кожного.

У шкільному дворі все вирувало. Перший день вересня — це завжди свято. І передусім — свято зустрічі. Дівчата з виском кидались одна одній на шию і без угаву торохтіли, демонструючи морську засмагу чи нову зачіску. Хлопці міцно потискали руки, перекидалися стислими фразами й оцінювали зовнішність однокласниць. Потап і Загора підійшли до своїх.

— Доброго ранку, восьмий «А»! — голосно крикнув Роман.  
— Уже дев'ятий! — хором озвалися хлопці.  
— Здоров, Загора! А це хто з тобою? Новенький? — запитав Олесь Максименко, у якого підупав зір, але він соромився вдягати окуляри.

— Дев'ятий «А»! Радо представляю вам, — витримав паузу Ромко, — нового і покращеного Дениса Потапенка власною персоною! — вклонявся він, мовби на королівському прийомі.

Усі присутні обернулися до них. Потап почував себе ніяково, почервонів і почав штрикати під ребра Загорського, мовляв, годі вже цирку.

— Потапе, ну ти просто Бред Піт! — вражена Юля Сосновська не зводила з Дениса своїх ясних очей.

— Ні, радше цей, як його... Ну той, що Горобця в якомусь фільмі грав... Джоні Деп, о!!! — заперечив Генка Довгоп'ятий.

Дев'ятий «А» дружно загув, вітаючи нового Потапа. Проте Денис хотів зловити на собі погляд людини, яка колись дуже багато для нього важила (*С. Гридін*).



9. Об'єднайтесь у дві групи, підготуйте й розіграйте сцену зустрічі з однокласниками після літніх канікул. Кожен із вас має додати свою репліку. Ваша репліка може бути як реакція на чийсь або ж містити нову інформацію, яку хтось сприйме й відреагує.



10. Підготуйте малюнок чи плакат, у якому зобразить бар'єри гармонійного спілкування.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Уживаймо в мовленні слова:** *бавитися, відтак (потім), достеменно, понад рік, картати, лад, набутки, осоння, попри, потурати, присяга, перегони, завше.*



11. Проаналізуйте свою роботу на уроці за такою схемою:

Головні результати моєї роботи на уроці — це...  
Найбільший інтерес викликали такі завдання:...  
Найважливішими для мене були такі епізоди уроку:...  
Найкориснішими були такі вправи і завдання:...  
Відкриттям для мене на уроці було...  
Ці знання і вміння я обов'язково використаю під час...  
Найбільше моє досягнення сьогодні — ...



Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

12. Випишіть із художнього твору фрагмент, в основі якого цікаве спілкування. Усно проаналізуйте ситуацію мовлення й наміри мовців.
13. Розгляньте схему «Наміри мовців», складіть чи випишіть із художнього тексту речення, що ілюструють кожен із зазначених намірів спілкування.

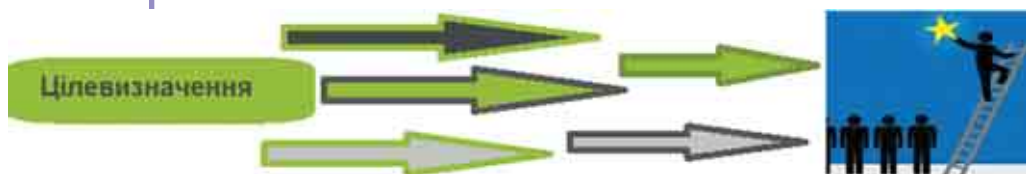


## ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ

*Заговори, щоб я тебе побачив*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** пряма мова, непряма мова, слова автора, тире, двокрапка, лапки, крапка, знак оклику, знак питання.



Бесіда:

1. Пригадайте, що називають прямою мовою? Зіставте ваше визначення з поданим нижче.
  2. Чим відрізняється пряма мова від непрямої?
  3. Де в житті вам доводилося використовувати знання про пряму мову і застосовувати вміння будувати такі речення?
  4. У чому полягають особливості речення з прямою мовою?
  5. У яких мовленнєвих ситуаціях є потреба використовувати речення з непрямою мовою?
1. Запишіть речення, поясніть розділові знаки. Сформулюйте правила. З'ясуйте суть сказаного мовцем у четвертому реченні.

1. Дід безжурно засміявся в бороду: «Така моя доля, як дірява льоля». 2. «Трава — як людина, — казав поважний чоловік. — Корінням тримається землі, а душею тягнеться до неба». 3. «Чому ми так легковажимо словами?» — розмірковував я. 4. «Найвищий для мене чин — Книга, — нерідко повчав мене мій учитель і додавав згодом: — Та книга, де букви, як і трава, мають свою барву, свої пахощі». 5. «Не той сильний, хто камінь верне, — любив розмірковувати дід Микула, — а той, хто в собі серце вдержить» (За М. Дочинцем).

**Пряма мова — це чуже висловлення, передане дослівно.**

*Наприклад:* «Знаєш, синку, — сказав мені батько, — я люблю ранок, люблю, коли все довкола таке свіже, чисте, урочисте» (В. Кава). «Марійко, усе, що ти робиш, наповнюй любов'ю», — навчала в дитинстві мама.

**Непряма мова — це чуже висловлення, передане довільно.**

*Наприклад:* Бабуся зізналася, що найбільшим дивом природи для неї з дитинства є схід сонця й казкове коромисло веселки після грози.

2. I. Розгляньте таблицю, зіставте її з поданими нижче реченнями.

#### Розділові знаки в реченнях з прямою мовою

Пряма мова перед словами автора	Пряма мова після слів автора	Пряма мова до і після слів автора
«П», — а.	А: «П».	«П, — а, — п».
«П!» — а.	А: «П!»	«П, — а, — п!»
«П?» — а.	А: «П?»	«П, — а, — п?»

1. «Ви не могли б мені трохи допомогти, — сказала я, — це справа не моя, але дуже важлива». 2. «Заходьте, будь ласка, панове, мушу вам віддячити за допомогу!» — церемонно вклонилася Маргарита Степанівна. 3. «Та ви що? — вигукнув Ромка. — Нічого ми не розбивали!» 4. Роман не вгавав: «Одчепись, я ж не на тебе, ти мій друг, а з іншого я можу посміятися». 5. «А нащо ті книжки читати, — сказав Ромка, — коли є телебачення, комп'ютер та Інтернет?». 6. Ромка захоплено вигукнув: «От спасибі, що врятували!». 7. «Нічого страшного не сталося, — заспокоював я себе, — подумаєш, одна невдала репліка». 8. Переборюючи незручність, я нахилився до Тусі й запитав: «Слухай, а ти собак боїшся?». 9. «Ой, здрастуйте, хто це?» — почулося з телефонної трубки (За В. Нестайком).

II. Завдання:

1. Визначте, до яких схем бракує прикладів.
2. Доберіть їх усно.

3. Які схеми не відображено в таблиці? Змоделюйте і запишіть їх.
4. Скажіть, які з реплік сприяють гармонійному спілкуванню, а які — перешкоджають? Чому?
3. I. Прочитайте речення, на основі їх складіть і запишіть речення з прямою мовою. Поясніть розділові знаки.
1. До людей будь рівно добрий і уважний, тоді кожен із них, навіть найпустіший, чогось тебе навчить. 2. Розпочинай і завершуй день подякою. 3. На все май свою точку зору. 4. Кожна прощена вами людина додасть вам поваги до самого себе. 5. Я гадала, що такі квіти бувають лише в дитинстві (*За М. Дочинцем*).
- II. Які з речень варто взяти за правило життя?
4. Запишіть речення з прямою мовою, поставивши всі необхідні розділові знаки.
1. Айрес, серйозно сказав я, я проти того, щоб насміхатися з чийогось життя й любові (*І. Роздобудько*). 2. Колись, працюючи в дитячому садку, говорила я дітям У кожної людини на плечі сидять два ангели: на правому — чорний ангел, що закликає бути неслухняним, а на лівому, близько до серця, — білий, що просить бути чемною і доброю людиною. 3. Для сміливості я набрав у груди якнайбільше повітря і зробив офіційну заяву Я, коли виросту, буду подорожувати (*М. Кідрук*). 4. Це все тому, що в тебе погана дикція, хлопче, сказав я, ану спробуй ще раз (*М. Кідрук*). 5. Людське слово має бути місточком між берегами, тільки місточком, через який одне серце ходить в гості до другого м'яко сказала бабуся і взяла мене за руку (*за М. Чумарною*).
5. I. Прочитайте козацькі прислів'я і приказки, поясніть зміст кожного. Про які риси характеру козаків вони свідчать?
1. Де не можна перескочити — треба перелізти. 1. Козак з біди не заплаче. 3. Зроду-віку козак не був і не буде катом! 4. Коли навколо вороги — то не життя, а честь бережи. 5. Легше вовком орати, ніж козаком проти козака воювати. 6. Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води. 7. От тобі хомут і дуга — тобі я більше не слуга. 8. Поки Дніпро пливе, Україна не вмере. 9. Сам загибай, а братчика виручай. 10. Чия відвага, того й перемога (*Нар. творчість*).
- II. Усно складіть двоє речень з прямою мовою, використавши (на вибір) ці фразеологізми. Поміркуйте над тим, як людину характеризує її мовлення. Яке значення мають у ньому фразеологізми?
6. I. Прочитайте речення з непрямою мовою. Усно перебудуйте їх у речення з прямою мовою.

1. Пані повідала тихо, що цей камінь є найбільшим її скарбом.
2. Учитель сказав Кірі, що вона обрала правильний шлях.
3. Кіра зізналася, що не розуміє одного: як вони в такий спосіб опанують сім правил.
4. Учитель запитав Марселя, чи є щось таке, чого він категорично не любить робити.
5. Після тривалої паузи дівчинка зізналася, що вона за останні тижні засвоїла дуже важливий урок (*За Б. Шефером*).
6. Наталка розповіла мені, що книга М. Дочинця «Вічник» містить багато корисних порад і розумних підказок, як гідно проживати своє життя.
7. Дідусь навчав нас, що краще переконувати словами, ніж кулаками (*З Інтернету*).

II. Прочитайте правила і скажіть, які з них застосовано.

### Правила заміни прямої мови на непряму:

1. Речення з непрямою мовою максимально передають суть думок, висловлених автором.
2. У реченні з непрямою мовою немає лапок.
3. У реченні з непрямою мовою займенники першої та другої особи однини і множини не вживають, їх варто замінити займенниками третьої особи.  
*Наприклад:* 1. *Мій новий друг зізнався: «Мені дуже подобається подорожувати, знайомитися з цікавими людьми».*
2. *Мій новий друг зізнався, що йому дуже подобається подорожувати, знайомитися з цікавими людьми.*

7. Прочитайте прислів'я і приказки, усно поясніть, що вони означають. Складіть із будь-яким із них два речення: одне з прямою, а друге — з непрямою мовою. Поясніть розділові знаки.

1. Не так то він діє, як тим словом сіє. 2. Слово може врятувати людину, слово може і вбити. 3. Щире слово, добре діло душу й серце обігріло. 4. Язиком без ножа ріже. 5. Таке верзе, що й купи не тримається. 6. Порожня бочка гучить, а повна мовчить. 7. Він набалакає, що на вербі груші ростуть. 8. Багато говорено, але мало сказано (*Нар. творчість*).

8. Прочитайте виразно вірш. Назвіть речення з прямою і непрямою мовою. Поясніть розділові знаки.

Сказав колись мені мольфар\*, що осінь синя.  
Я відповів: «Та ти пліткар, це маячіння!».  
Тоді мольфар мене привів на край долини  
І наказав: «Дивись у вись уважно, сину!»  
Я, сумніваючись, здійняв зелені очі,  
Звичайну осінь бачив я, карпатську осінь.  
— Не так ти дивишся, не так! Дивись душею!  
— Карпатська осінь, як і всі, а що за нею!

Заплющив очі я на мить й розплющив знову.  
І раптом фарби зацвіли, як ніжне слово!  
Побачив я святу блакить, як першу просинь,  
Безмежний край, безмежний світ — карпатська осінь!  
*В. Пригорницький*

Запитання і завдання:

1. З'ясуйте, хто такий мольфар?
2. Розгляньте світлину. Чому мольфар назвав осінь синьою?
3. Що означає «дивись душею»? Кого називають пліткарем?
4. Які почуття переважають у ліричних героїв?
5. Чи доводилося вам бувати в Карпатах? Розкажіть про свої враження.
6. Назвіть компоненти, що ускладнюють речення.



*Ігор Меліка, Мармароси*

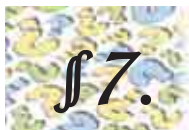
## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Область, царина, ділянка, галузь:** в Одеській області, у царині культури, у царині пригодницького роману, на присадибній ділянці, біль у суглобах (серці), у галузі освіти, у галузі права, у галузі охорони довкілля.

9. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. З'ясуйте, коли і де вам будуть корисні знання і вміння з теми «Пряма і непряма мова».
- Виконайте один із варіантів домашнього завдання:
10. Візьміть інтерв'ю в однокласників, учителів чи ваших рідних про враження від людей, які красиво, цікаво й змістовно говорять. Запишіть відповіді у вигляді речень із прямою і непрямою мовою.
  11. Оберіть інтерв'ю з людиною, яка цікава вам, запишіть у зошит 6 речень із прямою і непрямою мовою, і саме ті, що справили на вас сильне враження.
  12. Випишіть із текстів творів, уміщених у підручнику літератури, четверо речень із прямою мовою. Перебудуйте їх у речення з непрямою мовою і запишіть. Усно поясніть розділові знаки й правила передавання чужого висловлення в реченнях із непрямою мовою.



## ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ



### *Здоров'я людини як найвища цінність*

*Бути здоровим — це не просто жити,  
бачити світ навколо себе й ставитися до нього певним  
чином... Бути здоровим — відчувати радості  
життя, найважливішою з яких є спілкування з людиною.  
В. Сухомлинський*

#### ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

Щоб навчання мало сенс і не було марнуванням часу — щоразу ставте цілі й наполегливо досягайте їх.

Бесіда:

1. Пригадайте, що вам відомо про діалог?
2. У яких сферах життя вам знадобилися ці знання?
3. Чи відчували ви потребу поглибити знання про діалог?
4. Що називають реплікою?
5. Чим діалог відрізняється від монологу і полілогу?
6. Які розділові знаки ставимо, передаючи діалог на письмі?
7. У чому полягає важливість діалогу в житті людини?

**Діалог** — це розмова двох осіб, передана дослівно. Слова кожного мовця, що є учасником діалогу, називають **реплікою**.

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте стиль і обґрунтуйте. Поясніть розділові знаки. Про які цінності йдеться в тексті?
    - Серце зношується злобою. Сиріч\* — гнівом, гордощами, **зздрістю, невір'ям**, непростенням, що забивають серце намулом, який розноситься по всьому тілу. І людина, як замулена **криниця**, чахне. Звідси й усі немочі.
    - **Я не хворий**. Але звідкись ця втома. Хоч я майже нічого **не робив**.
    - Утома не від перероблення, а від переситу чи недоситу, від переступлення **Закону**. Якщо він є в нашому серці, то оберігає нас і веде праведним шляхом.
- Нарешті я спромігся запитати:
- Ви сказали про непростення. Воно теж шкодить?
  - Либонь\*, найбільше. Якщо заздрощі **роз'їдають** серце, то небажання прощати висушує й засмучує його.

— Отже, я маю прощати тим, котрі заподіяли мені стільки лиха?  
 — Прощати! І не через день, а цієї ж миті. Ти вчися у трави.  
 — Чого вчитися? — здивувався я.  
 — А хоча б того ж прощення. Коли ми **топчемо** квіточку, вона **відає** аромат. Ось він — сенс прощення. Трава до цього дійшла, а ми ж люди!

— І ви прощали своїм лиходіям?

— Прощав, і тому я тут. А вони... вони давно вже не чинять лиходійства.

Я був оглушений словами цього дивного діда. Дивився на нього, як дитина на цукерку, і не мав що сказати. А він, обнявши мене проникливим поглядом сірих очей, провадив\*\* далі:

— Я не знаю твоїх кривдників, не знаю, чим вони тебе допекли, та знаю одне: **не було, немає** і не буде людини, яка б заслуговувала тільки осуду чи виправдання. Часом і **святий** на святого скривиться... Тому треба прощати. Бо це твоє звільнення, твоя найбільша перемога. Хоч би весь світ повстав проти тебе, ти захищений силою прощення (*За М. Дочинцем*).

## II. Запитання і завдання:

Знаю, вмю, можу	Відчуваю, переживаю
<p>1. Поясніть правила вимови таких слів у тексті: <i>обнявши, зношується, чахне, розноситься, скривиться, прощати.</i></p>	<p>1. Визначте мовленнєвий намір дідуся (поінформувати, переконати, розвеселити, порадити, оцінити, спонукати до дій чи ін.).</p>
<p>2. Як правильно наголосити слова <i>запитання, злоба, прощення, виправдання?</i></p>	<p>2. Які з фразеологізмів за змістом найбільше відповідають текстові : <i>Гарно того вчити, хто хоче все знати. Із поганої трави не буде доброго сіна. Хто варить лихо, той їстиме біду. Увійшов ти в літа, увійходь і в розум. Не питай, ладо, у гніву поради. Де сила не зможе, там розум допоможе. Що міль не з'їсть, то сточить заздрість.</i></p>
<p>3. Поясніть правопис виділених слів.</p>	<p>3. Яку проблему порушено в тексті? Які способи розв'язання її пропонує автор?</p>
<p>4. Випишіть будь-яких трое словосполучень, виконайте усно розбір.</p>	<p>4. Чи є в тексті інформація, якою ви хотіли б поділитися з кимось?</p>
<p>5. Доберіть епітети до слів <i>трава й аромат</i>. Звірте свої результати зі словником епітетів.</p>	<p>5. Що означає «оглушений словами», «забиває серце намулом», обняти «проникливим поглядом очей»?</p>
<p>6. Прочитайте з тексту прості ускладнені речення. Яку роль у ньому виконує ускладнювальний елемент?</p>	



2. I. Об'єднайтеся в пари, підготуйте діалог на тему здорового способу життя\*, використовуючи для реплік подані нижче початки речень. Для ініціювання й підтримування розмови використовуйте також репліку «А як вважаєш ти?».



Спосіб життя людини — це...  
Здоровий спосіб життя — це...  
Ціннісне ставлення до здоров'я...  
Здоров'ю людини завдає шкоди...  
Я намагаюся дотримуватися таких правил:...  
Я уникаю шкідливих звичок, а саме:...

II. Під час діалогу обговоріть, як мінімізувати вплив шкідливих елементів на ваше здоров'я, що вам відомо про вітаміни, як можна щодня дбати про своє здоров'я, що є ознаками слабкого здоров'я?

\* *Спосіб життя* — це особливості повсякденного життя людини, що стосуються трудової діяльності, побуту, форм використання вільного часу, задоволення матеріальних і духовних потреб, участі в суспільному житті, норм і правил поведінки.

Діалог можна відтворювати на письмі двома способами: із дотриманням абзацу для кожної репліки і без абзаців.

Якщо кожен репліку записують з абзацу, то лапки не використовують. У цьому випадку перед реплікою ставлять тире. Усі інші розділові знаки — як при прямій мові. Особливістю такого запису є те, що при репліках не завжди є слова автора. Наприклад:

- А хто вдома, — почулося із сіней.
- Лишенько, та чого ж я розсілася?! Мої ж гості вже на порозі!
- Бабуню, вітаємо тебе! Зичимо щастя, здоров'я!
- Дариночко, дякую!
- То ще не все... Бажаємо не хворіти...
- І ніколи не знати, як ліки називаються, — озвався Даринчин тато.
- Бути веселою, — продовжувала дівчинка.
- І ми всі тебе любимо, — підсумувала Даринчина мама (Л. Чаєчка).

Якщо діалог записують суцільним текстом, тоді лише першу репліку пишуть з абзацу й перед нею ставлять тире, наступні репліки пишуть у лапках, як при прямій мові. Наприклад:

— Мамо, а чи не поїхати нам у суботу до бабусі в село, — спитала Даринка. «Та ми мусимо їхати, бо бабуня кличе нас на допомогу — будемо картоплю копати!» — мовила мама (за Л. Чаєчкою).

Коли діалог записують без абзаців і при репліках немає співавтора, кожен репліку потрібно брати в лапки, а між ними — ставити тире. Наприклад:

«Щастя цих людей — у їжі. У них порожні серця, м'яка воля і тверді кістки» — «Вони Вас дуже поважають.» — «А знаєш чому?» — «Чому?» — «Бо добрим я роблю добро і недобрим теж роблю добро. Щирим я вірний і нещирим теж вірний. Бо виховую не їх, а себе» (За М. Дочинцем).

3. Прочитайте діалог. Поясніть розділові знаки. Чи правильно вчинив Артем, не прийнявши вибачення? Як виправити ситуацію?

У розмові Захар згадав про свої зіпсовані стосунки з Андрієм і запитав:

— Артеме, але ж він попросив у тебе вибачення?

— Ні, він не зробив цього.

— Але ж він сказав, що шкодує, — наполягав Захар.

— Це не перепрошення, — мовив я і додав: — Він не попросив «Пробач мені!», а слова «Мені шкода» — то не перепрошення (За Г. Чепмен, Дж. Томас).

*Міркуйте!*



1. Навіщо просити вибачення?
2. Чи можете ви пробачити, коли у вас не просять вибачення?
3. Опишіть випадок, коли хтось у вас просив вибачення, але це не переконало вас у щирості цієї людини.
4. Що, на вашу думку, є найважливішою частиною перепрошення?
5. Який зв'язок між пробаченням і станом здоров'я людини?
6. Чи допомагає вам у житті звичка просити пробачення?

4. І. Розгляньте рисунок, дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:



## II. Запитання і завдання:

1. Назвіть місця й ситуації, де ви найчастіше вдаєтеся до діалогу.
2. Яке значення у вашому житті має діалог?
3. Придумайте три життєві ситуації, у яких без діалогу не обійтися.
4. З ким вам подобається спілкуватися? Чому?
5. Які теми діалогів переважають у вашому житті?
6. Де найбільше вам діалогу бракує?
7. Оберіть одну із зазначених сфер і спільно з сусідом (сусідкою) по парті складіть діалог на актуальну для вас тему.

5. 1. Прочитайте текст мовчки. Сформулюйте і запишіть якомога більше запитань для діалогу за змістом прочитаного. Оберіть собі співрозмовника і продемонструйте невимушену розмову, у якій запитання й відповіді звучать по чергово.

На сьогодні більше п'ятдесяти тисяч японців досягли сторічного рубежу. Пророкують, що через 15 років столітніх довгожителів у Японії буде більше мільйона осіб. Такою статистикою тривалості та якості життя не може похвалитися жодна країна світу.

Можливо, хтось висловить припущення, що секрет їхнього довголіття полягає в гастрономічних уподобаннях: японці їдять сиру рибу й водорості. Однак у світі є багато країн, особливо розташованих на берегах теплих океанів, де місцеві жителі їдять усе це, а живуть удвічі менше.

Секрет довголіття полягає в тому, що японці — єдиний народ на Землі, який у процесі спілкування намагається не зіпсувати настрої своєму співрозмовникові. Важко знайти більш позитивну країну. Саме в цьому полягає справжнє економічне диво: у японців немає землі, їм ніде сіяти рис і будувати міста, у них немає природних ресурсів. Та всупереч цим фактам, японці — багата нація.

Річ у тім, що японці одними з перших навчилися контролювати свої думки. Розуміючи прекрасно, що негативні думки вбивають не тільки настрої співрозмовника, але і його здоров'я, і його майбутнє, вони викинули зі своєї мови слово «ні».

Тому кожен із них у школі, вдома, на роботі контролює власне мислення і не дає негативним думкам зіпсувати життя і майбутнє іншим людям. На жаль, у більшості країн люди не розуміють, що думки — це насіння, з якого виросте їхнє майбутнє, майбутнє їхніх дітей, майбутнє їхньої фірми, майбутнє їхньої країни (*З Інтернету*).

## II. Запитання і завдання

1. Сформулюйте проблему, яку порушує автор.
2. Що вас найбільше вразило в тексті?
3. Запропонуйте якомога більше варіантів розв'язання цієї проблеми.
4. Який досвід японців, на вашу думку, варто нам перейняти?
5. Як ви розумієте значення словосполучення «позитивна країна»?

6. Що означає «контролювати свої думки»? Чи вмієте ви це робити?
7. Чи погоджуєтеся ви з висловленням про те, що думки — це насіння, з якого виростає майбутнє?
8. Яку інформацію вважаєте дискусійною?
9. Зробіть висновок із прочитаного і запишіть у зошит.

Якби світ був досконалим, не було б потреби перепрошувати. Та в житті трапляється все. Потреба у вибаченні існує в різних видах людських стосунків. Справжнє пробачення знищує бар'єр, створений образою, і відчиняє двері для довіри, яка знову вибудується з часом.

*Першим правилом* перепрошення є висловлене каяття, яке найчастіше передається словами «мені шкода». Так ви показуєте ображеній людині, що маєте почуття провини, сорому й болю за те, що ваша поведінка поранила її. Каяття ніколи не потрібно доповнювати всілякими «але».

*Друге правило* — визнання своєї відповідальності: «Я знаю, що мій вчинок був неправильним», «Я зробив (-ла) велику помилку»...

*Третій крок* — прагнення виправити ситуацію: «Як мені виправити ситуацію?», «Що я маю зробити, щоб відплатити за той біль, якого я завдав (-ла) тобі?».

*Четверте правило* — щире розкаяння: «Я намагатимуся ніколи не завдавати тобі болю», «Я старатимуся виправити свою поведінку».

*Правило п'яте* — це власне прохання про вибачення: «Будь ласка, пробач мені» (за Г. Чепмен, Дж. Томас).

6. Складіть і запишіть текст уявного діалогу будь з ким зі співрозмовників, використовуючи такий матеріал:

1 квітня традиційно відзначаємо День сміху. Сміх — це не лише безтурботність, але й ліки. Ще знаменитий давньогрецький цілитель Гіпократ розглядав гумор як лікувальний засіб. Учені дослідили, що дитина вчиться сміятися у віці 2-3-ох місяців, а до шести років вона сміється чи посміхається близько 300 разів на день. Пізніше, дорослішаючи, посміхається приблизно 15 разів на день.

Підвищена доза гумору хоча б раз на день здатна допомогти людині зняти стрес, невроз, притупити біль, уникнути конфлікту, підвищити працездатність. Сміх позитивно впливає на артеріальний тиск, кровообіг, сприяє кращому травленню, заспокоює нервову систему, знімає напругу.

У минулому столітті американські вчені заснували в Лос-Анджелесі кафедру сміху й таким чином вивчали вплив сміху на здоров'я. Отже, смійтеся і будьте здорові! (*Із журналу*).



7. Теми для роздумів і дискусій у колі друзів, у родині: Чи безпечна для здоров'я звичка таїти в собі образи? Наскільки легко ви пробачаєте людям їхні провини? Пробачає і просить пробачення сильна чи слабка людина? Що для вас найважливіше у вибаченні?



8. Розгляньте малюнки. Якою темою вони об'єднані? Поміркуйте і скажіть, які малюнки додали б ви як ілюстрації до теми здорового способу життя?



## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** без винятку, ганебний вчинок, без примусу, надалі, не зволікаючи, негайно, загалом, марна річ (справа), доброзичливе ставлення, сприятлива ситуація, здебільшого, у разі твоєї згоди, уселити надію, сповнити надією, якщо твоя згода.



9. I. Героїня книжки «Кіра й таємниці бублика» німецького письменника Бодо Шефера вела «Журнал досягнень». Одного дня дівчинка зробила такий запис:
1. Не змирилася з невдачею.
  2. Почала шукати розв'язання загадки.
  3. Маю двох добрих друзів — Моніку і Марселя.
  4. Довідалася про важливі речі: повагу до дорослих; як не потрапити в пастку домагання справедливості; про інших треба говорити тільки добре.
  5. Попросила вибачення у батьків, і вони вже не сердяться.

II. Проаналізуйте свій день і зробіть записи власних досягнень. Можливо, це стане доброю звичкою і стимулом для вас.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

10. Запишіть у зошит 7-8 реплік-порад ціннісного ставлення до життя і здоров'я, адресовані вашим молодшим братові чи сестрі.
11. Напишіть текст вибачення перед людиною від імені кривдника, який образив її привселюдно. У разі потреби використайте матеріали додатку 6 і текст про п'ять правил перепрошення (у рамці на попередній сторінці).
12. Знайдіть книги про українських козаків, випишіть із них правила здорового способу життя і запишіть у вигляді діалогу двох козаків.
13. Поміркуйте і складіть перелік правил гармонійного діалогу. Обґрунтуйте їх і проілюструйте прислів'ями.



## РЕЧЕННЯ З ПРЯМОЮ МОВОЮ ВИКОРИСТАННЯ ЇХ У МОВЛЕННІ

### Екологічна культура людини



Бесіда:

1. Поміркуйте і назвіть ситуації, у яких протягом останніх трьох днів вам доводилося використовувати речення з прямою мовою?
2. У яких випадках доцільніше вдаватися до речень з непрямою мовою?
3. Чи може зашкодити іміджу ділової людини незнання цих правил?

#### ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ



1. Прочитайте речення, використовуючи їх, складіть троє різних за структурою речень з прямою мовою. Поясніть розділові знаки.

1. Будь-яке життя самоцінне, унікальне й неповторне. 2. Людина відповідальна за все живе. 3. Основою взаємодії людини з природою має стати взаємодопомога, а не протистояння. 4. Екологічні знання не гарантують екологічно доцільної поведінки особистості, необхідно також відповідно ставитися до природи. 5. Якщо все залишити так, як є, то невдовзі Земля відповість очманілому людству невідворотним ударом (*Із Міжнародної програми екологічної освіти*).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст кожного речення. Що означає «екологічно доцільна поведінка»?

2. Прочитайте перший блок речень, що за комунікативним наміром є порадю. Зверніть увагу на розділові знаки. До яких порад ви охоче дослухаєтесь? Сформулюйте свої поради за поданими у другому блоці початками і запишіть у формі речень з непрямою мовою.

I. 1. Спробуй посміхатися людям — і протягом місяця ти почнеш відчувати кожну людину знайомою й безпечною. 2. Спробуй два



тижні говорити по телефону тільки у справах — і ти побачиш, що доба має 36 годин. 3. Спробуй за годину-дві до сну вимикати комп'ютер і телевізор — і ти почнеш відчувати свої бажання і творчі імпульси. 4. Спробуй уранці пройтися босоніж по росяній траві — і ти відчуєш себе сильнішим і бадьорішим весь день.

II. Спробуй весь тиждень ходити й сидіти з прямою спиною — і...

2. Спробуй вітаючись і прощаючись дивитися людям у вічі, і....
3. Спробуй не пити лимонад та інші солодкі газовані напої — і....
4. Спробуй кожного дня хоч на мить затримати погляд на красивому дереві, грайливому водограйчику чи незвичайній квітці — і....

3. Прочитайте перше речення тексту і, не заглядаючи далі в текст, запропонуйте варіанти відповіді. Після цього звірте їх із текстом. Чи сподіваний варіант відповіді в тексті? Перебудуйте будь-які троє речень у речення з прямою мовою і запишіть. Усно поясніть розділові знаки.

Яка отрута найнебезпечніша на землі? Хтось скаже — зміїна, хтось додасть — жало скорпіона, а хтось — отрута павука. І жоден не наблизився до істини. Є отрута значно страшніша — інформаційна. Від неї немає вакцини, але саме вона завдає величезної шкоди здоров'ю й життю нашому.

Інформаційна отрута — найстрашніша зброя у Всесвіті. Доказів цієї тези існує багато. Ось лиш один: видатний японський учений Масару Емото винайшов унікальний мікроскоп, що дає змогу миттєво заморозити воду і зробити знімок сніжинок. Дослідженню впливів інформації на властивості води вчений присвятив життя. І ось що вдалося виявити: якщо на посуді з водою написати негативні слова (наприклад, «смерть», «хвороба», «зло»), після заморожування сніжинки мають спотворену структуру. І навпаки — якщо написати позитивні, світлі слова (наприклад, «любов», «віра», «щастя»), сніжинки виходять неймовірно красивими.

А тепер — увага! Людина на 80% складається з води. Хочете руйнувати себе зсередини — промовляйте більше негативних слів. Та пам'ятайте: думка матеріальна! Думки — це насіння, з якого простояють або хвороби, бідність, самотність, страхи, невдачі, або щастя, успіх, удача, здоров'я, багатство, віра, любов. Рішення за вами! (За Д. Бондарем).

II. Запитання і завдання:

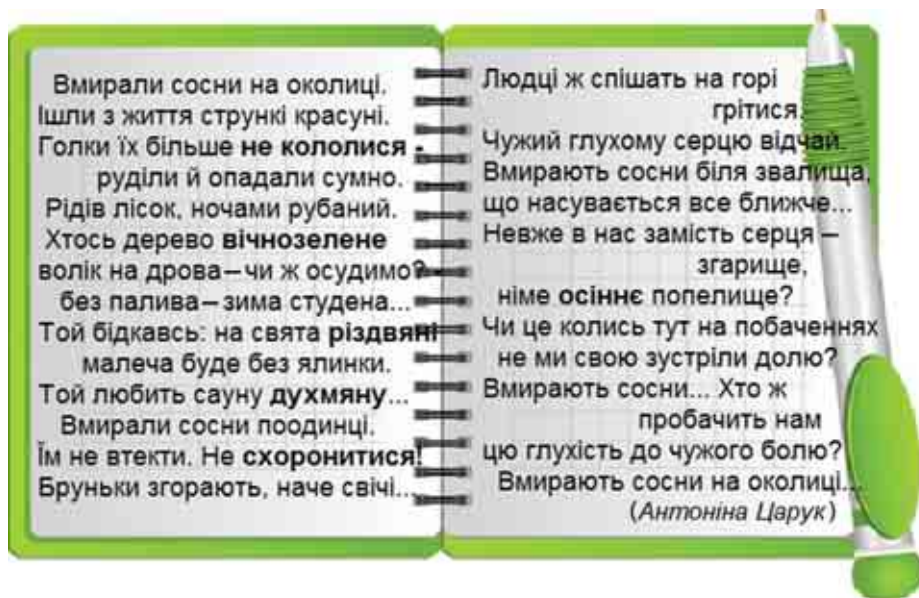
1. Як ви розумієте значення виразу «інформаційна отрута»?
2. Об'єднайтеся у групи й розробіть програму профілактичної роботи проти цієї отрути.
3. Пригадайте і запишіть перелік світлих слів, почутих у цей день.
4. Запровадьте у вашому класі (школі) територію доброго слова.



## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Нанести-завдати-вчинити-заподіяти:**  
нанести грибів з лісу, квітів з луку; нанести мулу; нанести візерунок на тканину; перепілка нанесла яєць; **АЛЕ:** завдати удару; вчинити шкоду; заподіяти шкоду.

4. Прочитайте вірш. Визначте тему й головну думку поезії. До якої екологічної проблеми привертає увагу автор?



II. Запитання і завдання:

1. Чим відрізняються слова «люди» і «людці»?
2. Чи обов'язково заради примхи й розваги рубати сосни і ялинки до новорічного свята?
3. Поясніть написання виділених слів.
4. Знайдіть у тексті трое слів, ужитих у переносному значенні.
5. Що означають вирази «глухість до чужого болю», «на горі грітися»?

5. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

6. I. Доберіть і запишіть у формі речень з прямою мовою 7 висловлень відомих людей про екологічні проблеми в Україні.
7. II. Запитайте своїх однокласників, що їм відомо про екологічні проблеми України. Запишіть будь-які 7 відповідей у формі речень з прямою мовою. Інформацію про 8 екологічних проблем можна прочитати тут: [http://ekokit.blogspot.com/2016/03/blog-post\\_70.html](http://ekokit.blogspot.com/2016/03/blog-post_70.html).
8. III. Запитайте ваших друзів про те, що робити, якщо ви знайшли пташеня, що випало з гнізда. Відповіді запишіть у формі речень із прямою мовою.



## ЦИТАТИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

### *Світ про Україну*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** цитата, висловлення, автор, слова автора, віршована цитата, прозова цитата, лапки, тире, кома, крапка, двокрапка, знак питання, знак оклику, три крапки.

Бесіда:

1. Чи доводилося вам у житті використовувати цитати?
2. Наскільки важливо кожному з вас знати про особливості вживання цитат в усному й писемному мовленні?
3. Де найчастіше потрібні цитати?
4. Чи маєте ви звичку записувати цитати, що сподобалися оригінальністю думки чи мовного оформлення?

**Цитата** — чуже висловлення або уривок тексту, передані дослівно із зазначенням автора.

Цитата має у мовленні спеціальне призначення: увиразнювати, збагачувати, аргументувати, доповнювати чи прикрашати його.

Уживаючи цитату, обов'язково потрібно зазначити автора.

1. Прочитайте речення. Які емоції викликав у вас зміст прочитаного? Поясніть розділові знаки.

1. «Українці — це, мабуть, найспівучіший народ у світі» — писав у спогадах німецький учений і мандрівник Й.-Г. Коль, подорожуючи Україною у 1838-ому році. 2. Спогади данського посла Ю. Юста про те, що «все населення Козацької України відзначається великою

ввічливістю й охайністю», перегукуються із враженнями професора Кембриджського університету Е.-Д. Кларка про українців як «дуже шляхетну расу». 3. «Я думаю, що більшість моїх знайомих не зможуть показати Україну на мапі. У світі дуже мало говорять про неї. В Англії трохи знають про помаранчеву революцію. Усе, що я знаю про Україну, — це те, що раніше вона була в Радянському Союзі, що в Криму є гарні пляжі, та ще я чув про Казантип\*», — розповідає 23-річний англієць Том Каббін. 4. Е.-Е. Шмітт\* на прохання журналістки «Української правди» назвати три речі, відомі йому про Україну до візиту в столицю, відповів: «Козаки, «Київські ворота» Мусоргський і Гоголь» (З Інтернету).

\* *Ерик-Еммануель Шмітт* — сучасний класик французької літератури; письменник, філософ, режисер, драматург, музикант.

#### Розділові знаки при цитатах:

1. Якщо цитату записано в рядок, то розділові знаки такі, як при прямій мові: «Якби у Франції була така жінка, як Катерина Білокур, ми б змусили весь світ говорити про неї», — захоплено говорив Пікассо.

2. Віршовану цитату, записану зі збереженням форми, у лапки не беруть, автора чи джерело цитати вказують у дужках:

*Буває, часом спігну від краси.  
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, —  
оці степи, це небо, ці ліси,  
усе так гарно, чисто, незрадливо,  
усе яке — дорога, явори,  
усе моє, все зветься — **Україна.***

Л. Костенко

3. Якщо цитований вірш записано у вигляді прозового тексту, тоді його оформляють як прозову цитату: «Земля без меж, вітри, рівнини, лісів там тіні старовинні й незмірна неба височінь, пливають тобі назустріч села і знов зникають вдалині, немов прожиті щойно дні чи пісня дзвонів невесела» (Р. М. Рільке).

4. Якщо використано не суцільний текст, а лише окремі фрази, то їх беруть у лапки і пишуть із малої літери: Ю. Юст, данський посол (1710 р.), дивувався, що «не лише українська шляхта, митрополит, а й ченці Києво-Печерської лаври мали високу освіту й культуру, європейську поведінку і розмовляли бездоганною латиною», і не вірив своїм очам, «бачачи письменних селянок».

5. Якщо з тексту цитати вилучено окремі елементи, то на місці їх ставлять три крапки: Французький дипломат Жан Валуза (1704 р.) писав у звіті про свої зустрічі з І. Мазепою: «Гетьмана Мазепу дуже шанують у Козацькій країні, де народ вільнолюбивий, гордий і не любить, щоб хто-небудь панував над ними... Мова його добірна і чепурна, правда, коли розмовляє, то більше любить мовчати і слухати інших».

II. Перебудуйте будь-які двоє речень у речення з непрямою мовою. Назвіть правила, яких ви дотримувалися.

2. Прочитайте висловлення іноземців про Україну. Скоротіть їх і запишіть за зразком речень із попередньої вправи.

*Перше, що згадую про Україну, – Чорнобиль. В Італії питання атомних електростанцій викликає чимало дискусій, а Чорнобиль – яскравий приклад (Марко Кімміно, італієць).*

*На жаль, я майже нічого не знаю про Україну. Знаю, що столиця України – Київ, чула про Чорнобиль. Думаю, що Україна розташована десь поблизу Литви, Польщі та Росії (Саманта, італійка).*

*Найдивовижніше для мене – українська вишиванка. Це дуже красиво, патріотично. Кожна людина, вдягаючи таку сорочку, проявляє водночас національну гордість. На мій погляд, вишивка має дуже глибокий сенс, філософію. Українець любить свою спадщину, це допомагає його душі. Я побачив різницю в очах тих, хто ходить у вишиванках, у порівнянні з тими, хто без них. Я навіть друзям сказав: «Дивіться, які в них виразні, яскраві обличчя» (Сітіас Канцевічус, Литва).*

3. Прочитайте цитати. Скажіть, що вам імпонує, а що — засмуче? Підготуйте усне повідомлення на тему «Україна очима іноземців» із використанням будь-яких цитат параграфа. Що зі сказаного ви хотіли б заперечити, а що, на ваш погляд, потребує покращення? Як можна змінити враження про Україну в світі?

1. Чимало людей у нашій країні не знають, що існує окрема українська мова. Вважають, що у вас розмовляють лише російською. Я переконаний, що вашій країні варто знайти власне обличчя — свою ідентичність (Я. Гадзік, Словаччина).

2. Українці, на мій погляд, вирізняються душевністю, мають власну неповторну культуру й намагаються зберегти давні традиції. Молодь, наприклад, можна побачити в національному одязі. Незабутнє враження справляє розкішна українська кухня, етнічне розмаїття на заході України і, звичайно ж, милозвучна мова, дуже красиві пісні (І. Меднікова, Казахстан).

3. Усе, що я знаю про Україну, стосується сфери культури. Полюбляю український фольклор, Гоголя, особливо його «Тараса Бульбу». А ще у вас дуже цікава й милозвучна мова, не схожа на жодну іншу. З історії мене найбільше вразило, що на українській території колись було царство вікінгів, а згодом — і Запорозька Січ! (Л. Міссері, Аргентина).



4. Прочитайте виразно текст і перекажіть його. Визначте тип мовлення і стиль. Передайте кількома реченнями свої враження від прочитаного.

Українці живуть у чисто утримуваних хатах, що ніби всміхаються до тебе. Вони не вдовольняються тим, що кожного тижня миють їх, як це роблять голландці, але ще кожних два тижні білять їх. Тому їхні хати неначе свіжовибілене полотно.

Я був дуже мило здивований внутрішнім облаштуванням іззовні простої хати. Лише б жити у цій чепурненькій світлиці! Надворі було дуже гаряче, а тут мило й прохолодно. Повітря свіже й запашне. Долівка вкрита травою, а на стінах підвішене зілля — і все чисте й чепурне.

На городах біля українських хат багато посіяних і посаджених квітів та зілля, і вся городина плекана\*\*. У неділю йдуть дівчата в ці городи, рвуть величаві квіти і завітчуються, немовби князівни. А як вони люблять співати, то вже рідко деінде\* таке побачиш. За найтяжчою працею жінки співають, мов солов'ї. І важко переказати читачеві лише словами цю повну картину життя (*Й.-Г. Коль, німецький учений і мандрівник, засновник антропогеографії*).



5. Розгляньте світлини, розміщені на сторінках цього параграфа. Вони ілюструють, що іноземцям відомо про Україну. Об'єднавшись у групи, створіть уявну галерею світлин, яка б вичерпно інформувала світову спільноту про Україну.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

6. Підготуйте проект «Світові про Україну». Використайте цитати, що вичерпно презентують нашу країну.



7. Прочитайте інформацію «Сім фактів про Луцьк, які приємно здивують іноземців» (режим доступу: <http://volyn.tabloyid.com/layf/sim-faktiv-pro-luck-yaki-pruyetno-dyuyut-inozemciv>). Будь-які 4 фрагменти запишіть як цитати із дотриманням розділових знаків. Поділіться з однокласниками інформацією, що здивувала вас.



## ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

(КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)

### Туристична привабливість України



*Я б хотіла пройти  
всі дороги країни, від великих шляхів до маленьких стежок, щоб почути,  
побачити всю Україну...*

*Л. Легостаєва*



1. Прочитайте текст. Уявіть, що ви почули його в туристичній агенції від менеджера. Удома вам необхідно переповісти інформацію рідним. Складіть і запишіть троє речень із прямою мовою і стільки ж із непрямою мовою, щоб найбільш повно поінформувати вашу родину.

Дземброня — місце, де народжуються хмари. А все тому, що це одне з найбільш високогірних сіл в Україні. У пошуках натхнення сюди приїжджали Василь Стефаник і Леся Українка. Кажуть, що мальовнича місцевість села Дземброня надихнула Сергія Параджанова знімати культову кінострічку «Тіні забутих предків».

Невелике живописне село під назвою Мезин розкинулося на високому березі Десни. Воно б не було нічим примітне, якби українські вчені не виявили тут велику стоянку епохи палеоліту. Археологічні знахідки поповнили численні музеї по всьому світу, а на місці розкопок утворився музей. Крім того, село Мезин є центром однойменного національного парку, створеного для охорони тутешніх деснянських висот, покритих лісом і прозваних «Мезинською Швейцарією».

Село Струсів багато мандрівників не включають у свій план подорожей і все через банальний брак інформації. І дарма, це місце має давню історію й вирізняється красивою природою. Тут можна побачити старовинний палац графа Голуховського в стилі ампір, печерну церкву, витесану в камені, і костел святого Антонія.

У цьому загадковому місці ніхто не проживає. Проте туристи часто навідуються до скам'янілого поселення, зокрема, щоб побачити так званий Божий слід — невелике заглиблення в камені, яке допомагає вилікувати багато захворювань. Виберіть Кам'яне село одним з пунктів своєї подорожі і познайомтеся з легендами, що розповідають про історію його появи.

Село Верхівня відоме тим, що зберігає сліди перебування великого французького письменника Оноре де Бальзака. Тут у стінах розкішного палацу зароджувався палкий роман між ним і першою красунею Польщі Евеліною Ганською. Тепер кімнати, які письменник використовував для своєї літературної діяльності, переобладнано меморіальний музей Бальзака.

У Розтоки приїжджають, щоб знайти червону руту, адже саме цей край свого часу надихнув митців на створення відомої пісні. Але якщо цієї причини вам буде недостатньо, можете помилуватися ландшафтним заказником\* «Буковинські водоспади». Тут вирує сім водоспадів різної потужності і висоти — унікальне явище для Карпат.

Село Карпати розташоване у мальовничій місцевості, оточеній горами і лісами. Тут протікає безліч мінеральних вод, а основною архітектурною пам'яткою є замок Шенборнів (З Інтернету).



село Дземброня

2. До кожної схеми доберіть приклад, що відповідає їй.

Схема	Приклад
А: «Пм».	1.
«Пм, — а, — пм».	2.
«Пм», — а.	3.
«Пм? — а. — Пм».	4.

3. Визначте, у якому реченні допущено помилку.

Нік Вуйчич зізнався, що, не маючи рук та з однією маленькою ніжкою, він їздить на скейті й катається на дошці для серфінгу.	<b>А</b>
Нік зауважив, що Україна — це 57-а країна, яку він відвідав.	<b>Б</b>
Нік Вуйчич розповів, що я був у країні, де ніколи не бачили інвалідного візка.	<b>В</b>
Нік сказав, що приїхав до нас, щоб допомогти хоч одній людині.	<b>Г</b>



## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** висловлювати захоплення, виступити на захист, говорити щиро, заплонити увагу, споконвіку, толерантне ставлення, украй важливо, виняткова гостинність, обстоювати волю.

4. I. Перебудуйте речення цієї вправи в речення з непрямою мовою.

1. «Мене надихає бачити Україну, де людей із обмеженими можливостями показують на телебаченні», — зізнався Нік Вуйчич. 2. «Коли успіх прийде, не покидайте країну, — порадив Нік присутнім, — залишайтеся тут скільки зможете й допоможіть іншим українцям реалізувати свої мрії». 3. «Я вірю, що майбутнє покоління українців стане справжньою зміною, яка має відбутися! — висловив сподівання гість і додав: — Це буде покоління чесності і щедрості, покоління, налаштоване досягати успіхів». 4. На початку зустрічі Нік Вуйчич сказав: «Я хочу надихнути вас як країну й надалі інтегрувати людей з особливими потребами».

II. Що вам відомо про Ніка Вуйчича і його візит в Україну? Яке значення мали для поранених бійців української армії зустрічі з ним?

5. I. Визначте, у якому реченні допущено пунктуаційну помилку.

«Найбільш високогірне озеро в українських Карпатах — Бребенескул! — радісно відповів екскурсовод і додав: Ширина його 28-44 м, довжина — 134 м, а найбільша глибина 2,8 м».	<b>А</b>
Туроператор розповів: «Між селами Нирків і Устечко Заліщицького району Тернопільської області є річка Джурин, на якій розташований мальовничий Джуринський каскадний водоспад».	<b>Б</b>
«Неодмінно раджу вам — сказав наш новий приятель, — відвідати мальовничий гранітний каньйон на річці Гірський Тікич біля села Буки на кордоні Черкаської й Вінницької областей».	<b>В</b>
«Якщо вас цікавить архітектура, завітайте до старовинного міста Кременець з чудовою архітектурою, атмосферними вуличками, руїнами замку на горі!» — повідомили нам у турагентстві.	<b>Г</b>

II. Розгляньте уважно світлини на наступній сторінці. Складіть і запишіть речення непрямою мовою, у якому висловіть пораду.



*І. Меліка, озеро Бребенескул*



*Буцький каньйон*



Проаналізуйте свої навчальні досягнення з вивченої теми, заповнивши таку таблицю:

Питання, які я добре розумію	
Питання, що потребують повторення чи додаткового пояснення	
Уміння, які я вже застосовую на практиці	

## КРИТИЧНЕ АУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

### *Мода в нашому житті*



#### Що таке мода

Мода — нетривале панування в суспільстві певного смаку здебільшого в одязі, що є популярним серед населення й визнане більшістю. Так, одяг стає модним тоді, коли його приймають мільйони людей, яким властиво прагнення до оновлення й змін. Мода завжди йде в ногу зі століттям, вона надзвичайно динамічна: змінюється світ довкола нас, і в унісон йому змінюється одяг.

За В. Далем, мода — тимчасова мінлива примха в життєвому побуті, суспільстві, у крої одягу й нарядах. П'єр Карден моду розумів як оновлення: дерево скидає старе листя, людина — одяг.

Дотримуватися моди — означає відчутти основні напрями, нові силуети, лінії і пропорції, поєднання кольорів, способи оброблення, варіанти конструкцій у межах модного силуету.

Основна риса моди — це її новизна. Із появою кожної нової моди старий одяг утрачає свою привабливість. Період існування моди необмежений: він може тривати сезон, рік, п'ять і більше років. Важлива риса моди — змінюваність. Мода — це й новизна, і наслідування, й індивідуальність. Вплив моди відчуваємо всюди: в архітектурі, у предметах побуту, в аксесуарах, у ландшафтному дизайні, у поведінці й манерах тощо.

Як не втратити індивідуальне й бути модним водночас?

У кожному новому віянні треба шукати те, що близьке й підходить лише вам, безжально відкидаючи все інше, нехай навіть дуже привабливе на вигляд. Мода не диктує, вона лише пропонує й підказує, як підкреслити свою індивідуальність, диктує крій, силует, довжину, застосування окремих деталей і навіть колір. Проте, щоб мати елегантний вигляд, недостатньо бути в курсі вимог моди. Уміння гарно вдягатися — це свого роду мистецтво, а, як і в будь-якому виді мистецтва, тут діє закон міри й гармонії. Елегантність — це передусім гармонійний ансамбль, тобто поєднання одягу з головним убором, взуттям, сумкою, рукавичками, міра в обробленні, деталях, кольоровій гамі костюма.

Поняття «елегантність» означає також доречність застосування одягу в конкретних обставинах, відповідність його заняттю людини, події, ситуації тощо.

Зі словом «мода» тісно пов'язане поняття стилю. Кажуть, стиль не піддається визначенню. Він, як і почуття гумору чи ритму, або є, або немає. Значить, стиль — це щось невловиме, загадкове? Дехто вважає, що почуттям стилю володіють від народження.

Проте якщо є визначення стилю, то й навчитися стилю можна. Полягає він не в конкретних порадах (одягатися в чорне або носити капелюхи), а в декількох простих істинах. Насамперед, стиль починається з глибокого розуміння свого я. Стильні люди вдягаються так, щоб підкреслити свої переваги — причому будь-які — від почуття гумору до пунктуальності — і зазвичай саме характер людини диктує, що вдягнути їй, а не абстрактна мода.

Стиль і мода — не одне і те ж. Люди, одягнені модно з голови до ніг, нерідко схожі на манекенів. Стиль же полягає в тому, щоб довіряти своїм уподобанням, власному чуттю й розумінню красивого, зручного й доцільного, а не коритися абстрактним правилам (*З Інтернету*).





Дайте відповіді на запитання за текстом. Із якими висловами ви не згодні? Запишіть у зошит власні думки і прочитайте їх уголос.

1. Що таке мода?	9. Що треба шукати в кожному віянні моди?
2. Коли одяг стає модним?	10. Що пропонує і підказує мода?
3. Що означає мода за В. Далем?	11. Що означає «гарно вдягатися»?
4. Як моду розумів П'єр Карден?	12. Що таке «елегантність»?
5. Що означає — «дотримуватися моди»?	13. Що тісно пов'язане з модою?
6. Яка основна риса моди?	14. У чому полягає стиль?
7. Назвіть важливу рису моди?	15. Як одягаються стильні люди?
8. У чому відчуваємо вплив моди?	16. У чому полягає стиль?

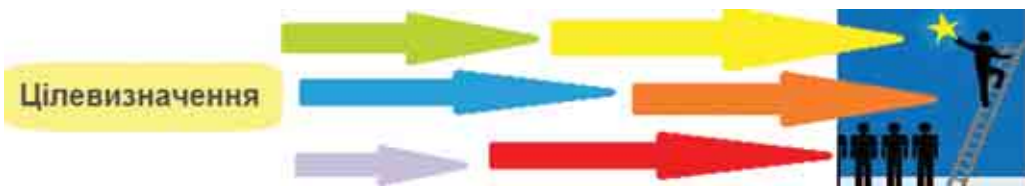
## СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ ЙОГО. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

*Що повніше й доречніше людина послуговується мовою, доцільно створює і використовує у своєму мовленні наявні в мові синтаксичні конструкції, то швидше й легше вона налагоджує контакти з іншими носіями мови.*  
П. Дудик, Л. Прокопчук

### § 12.

## СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ *Доброчинність*

*Що може бути шкідливіше за людину, котра володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця?*  
Г. Сковорода



Бесіда:

1. Що вам відомо про синтаксис?
  2. Наскільки важливі ці знання для кожної людини?
  3. Які вміння вам знадобилися в житті?
  4. Чи відчували ви труднощі, пов'язані зі знаннями й уміннями з синтаксису?
  5. Оберіть одне з речень наступної вправи і на його прикладі розкажіть, що вам відомо про речення.
1. Прочитайте речення. Чи є серед них складні? Обґрунтуйте свою відповідь.

1. Мазепа задавав тон у благодійництві для всієї старшини, подавав їй приклад, надихав на благодійництво. 2. Історія нашої держави рясніє прикладами меценатства, починаючи від князів Київської Русі, уже тоді українські можновладці не шкодували грошей на побудову церков, видавничу справу, розвиток культури й духовності. 3. Однак чи не найбільший приклад меценатства в Україні — митрополит Андрей Шептицький, який допомагав українцям в

Україні і за її межами. 4. Рід Терещенків, що дав Україні не тільки найпотужніших підприємців, але й колекціонерів, меценатів, авіаконструкторів, політиків і просто талановитих людей, походить зі старовинного Глухова. 5. Добру пам'ять магнати залишили по собі в рідному Глухові: на пожертви Терещенків було збудовано ремісниче училище, жіночу й чоловічу гімназії, педагогічний інститут, приміщення першого банку (*З Інтернету*).

**Складним** називають речення, у якому є дві або більше граматичні основи: 1. *Розвиткові доброчинності в середні віки також сприяло ктиторство, коли певна особа споруджувала або відновлювала церкву, відмовляючись від прав власності на неї (Л. Пескіна).* 2. *Численні згадки дослідника козацької доби, історика Дмитра Яворницького засвідчують: одним із важливих пунктів кодексу козацького лицарства було визнано добродійність (Л. Пескіна).*

Частини складного речення утворюють єдине ціле — синтаксичну одиницю вищого, ніж просте речення, рівня. Ці частини можна вважати простими реченнями тільки умовно. Вони мають подібну до простих речень будову, але здебільшого позбавлені змістової та інтонаційної завершеності: *Найвідоміші музиканти з усього світу зберуться разом для участі у благодійних концертах «Класична Феєрія» заради допомоги дітям, а ми, купуючи квитки на ці концерти, дамо шанс дитячим серцям битися далі! (З Інтернету).*

2. Прочитайте речення. Об'єднайте прості речення у складносурядні й запишіть їх. Назвіть сполучні засоби.

1. До меценатства заможних українців завжди спонукали приписи релігії та історична традиція. З другої половини ХІХ століття доброчинності сприяли також і закони (*В. Пономарьов*). 2. Мадонну сміливо можна назвати Королевою добрих справ. Співачка не любить афішувати публіці свої добрі справи і щедрі внески. 3. Раніше Білл Гейтс давав гроші на гарвардські дослідження в галузі комп'ютерних технологій, бібліотеку, школу пілотажу тощо. Нині його благодійний фонд опікується також програмами вакцинації від малярії й менінгіту, навчанням і підготовкою вчителів. 4. Джордж Кайзер — американський бізнесмен, один із найбагатших людей у світі, інвестує в дошкільну освіту й медицину, будуючи школи для бідних, видаючи гранти\* на навчання й лікування. Також щорічно створений ним фонд виділяє близько \$7,5 млн на потреби бідних: купівлю їжі, одягу, лікування від наркоманії і т.д. (*З Інтернету*).

Основними засобами зв'язку у складному реченні є інтонація й сполучні засоби.

Залежно від способу поєднання частин розрізняють такі **основні види складних речень**:

**1. Складні сполучникові речення** — це речення, частини яких водночас поєднуються за змістом, інтонаційно і за допомогою сполучників або сполучних слів. Наприклад:

*Дехто вважає меценатство красивою модою або способом вимолити прощення за своє багатство, та все ж добродійність здебільшого залишається відвагою, здатністю вкласти трохи своїх зароблених статків у майбутнє (Н. Степула).*

*Коли після виставки було вирішено створити в музеї окремий відділ для творів Шевченка, подарованих меценатами, гроші на заснування його пожертвувала родина Терещенків (М. Біляшівський).*

**2. Складні безсполучникові речення** — це речення, частини яких поєднані за змістом та інтонаційно без сполучників і сполучних слів. Інтонацію завершення має все складне речення, а не частини його, і ця інтонація зосереджена на кінцевій частині його. Наприклад:

*Здатність чинити добро вкорінена в самому людському естві; благодійність була, є і буде в суспільстві, тільки форми її змінювалися й, очевидно, будуть змінюватися надалі (За С. Грабовським).*

Складні речення, як і прості, за метою висловлювання поділяються на розповідні, питальні й спонукальні.

3. 1. Прочитайте мовчки текст, визначте тему й головну думку, доберіть заголовок.

**Доброчинність** — явище, добре знайоме в Україні здавна. Князі **Київської Русі, гетьмани** Петро Сагайдачний, Іван Виговський, Іван Мазепа, Кирило Розумовський сприяли поширенню освіти, будували власним коштом храми, опікувалися здібними країнами, навчаючи їх у найкращих європейських університетах. У XIX — на початку XX століття особливо активізувалося **меценатство** серед багатих і не дуже, шанованих і знаних українців. Пригадаймо меценатів Тарновських, Григорія Галагана, родину Симиренків, Євгена Чикаленка, батька й сина Рильських, братів Бродських, кілька поколінь Терещенків.

А хіба не був меценатом, хоч і не вельми заможним, письменник Михайло Старицький, який продав свій маєток на **Поділлі**, аби допомогти звестися на ноги професійному українському театру? **Створивши** славнозвісну театральну трупу\*, він платив акторам ставки, яких не мали на той час навіть актори російських імператорських театрів.

А хіба не були меценатами педагог Сергій Грушевський і його син Михайло, перший всеукраїнський Президент? Сергій Грушевський заповів збудувати його коштами реальне училище для дітей робітників на **київській Куренівці**, а Михайло заснував у Львові на кошти з власних гонорарів фонд для підтримки студентів і молодих учених-істориків.



Згаданими прикладами **не вичерпується** перелік свідомих краян\*\*, завдяки яким не одне покоління українців мало й матиме змогу долучитися до високого духу вітчизняної науки, культури, побуту (*За М. Ігнатенко*).



II. Об'єднайтеся в групи для виконання таких завдань за текстом:

1. Доберіть і запишіть якомога більше запитань за текстом.
2. Висловіть своє ставлення до меценатства.
3. Визначте, яких речень — простих чи складних — більше в тексті.
4. Назвіть двоє речень, що відрізняються інтонацією.
5. Поясніть написання виділених слів.
6. Чому в словах «меценатство» і «козацтво» різні суфікси?
7. Знайдіть у тексті й запишіть три пари слів, однакових за будовою.
8. Пригадайте додаткову інформацію про добродійність згаданих у тексті людей. Розкажіть по черзі (представник від кожної групи), уживаючи складні речення.

4. Розгляньте таблицю «Складні речення», дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:

Складні речення			
Сполучникові			Безсполучникові
	Складносурядні	Складнопідрядні	
Засоби зв'язку	Зміст, інтонація, сурядні сполучники.	Зміст, інтонація, підрядні сполучники чи сполучні слова	Зміст, інтонація
Будова	[ ], і [ ]. [ ], проте [ ].	[ ], щоб ( ). [ , (де) , ]. [ ], (що) . [ ], (які) .	[ ], [ ]. [ ]: [ ]?! [ ]; [ ].
Приклади	Меценатство часто починається з прискороного биття серця, небайдужого ставлення до рідної землі, із патріотизму, і саме в цьому міститься таїна розвитку благородної справи в Україні ( <i>Н. Степула</i> ).	Я лиш прагну жити так, щоб унести свою лепту добра у цей світ ( <i>А. Сирота</i> ). Всюди, де є людина, є можливість проявити доброту ( <i>Сенека</i> ). Кожен милосердний учинок — це щабель сходів, що ведуть до небес ( <i>Г. Бігер</i> ).	Благодійність приходить з розкритими долонями, її призначення — віддавати ( <i>Перл Бак</i> ). Борис Грінченко був переконаний: колекція мистецької спадщини Шевченка, зібрана Василем Тарновським, — безцінна ( <i>М. Слабошпицький</i> ). Одним із найбільших меценатів ХХ століття вважають митрополита

	У литовсько-польську добу князі продовжували благодійні традиції своїх попередників, проте часто ними керувало лише бажання за допомогою пожертв очистити свою душу від гріхів ( <i>Вікіпедія</i> ).	Дві третини зібрань у Національному музеї Тараса Шевченка становлять твори видатного митця, які подарував український меценат Василь Тарновський ( <i>М. Біляшівський</i> ).	Андрея Шептицького; за сприяння цієї духовної й високоосвіченої людини в Галичині розвинулася мережа* українських національних кооперативів, були відкриті безкоштовні шпиталі для бідних ( <i>Г. Терещук</i> ).
--	--	--	--

II. Запитання і завдання:

1. За якими ознаками розрізняють складні речення?
  2. Розкажіть про засоби зв'язку частин складних речень?
  3. Як відрізнити складносурядне і складнопідрядне речення?
  4. Пригадайте за відведений учителем час якомога більше прикладів складних речень із відомих вам текстів українських народних пісень.
5. Із поданих речень утворіть і запишіть складні речення, використовуючи (де потрібно) сполучники чи сполучні слова. Скажіть, як вплинула заміна сполучників (сполучних слів) на зміст складних речень. Назвіть складні речення з рівноправними й залежними частинами.

1. Він залишив по собі величезну поетичну та літературознавчу спадщину. Не менш цінним скарбом для нас є його садиба (*Л. Гасиджак*). 2. Віддай людині крихітку себе. За це душа поповнюється світлом (*Л. Костенко*). 3. Село з нетерпінням чекало великодніх свят. Хати стояли біленькі, чепурні, подвір'я і навіть дороги були начисто виметені (*І. Савка*). 4. Благодійність — це не тільки допомога сиротам чи жертви на операцію. Це також вклад у майбутнє країни: її здоров'я, культуру чи освіту (*М. Гриневич*). 5. Наприкінці березня зареєстровано два законопроекти. Вони передбачають упровадження смс-благодійності в Україні (*З Інтернету*). 6. В Україні відчутний сплеск благодійної й волонтерської діяльності. Лише за минулий рік кількість зареєстрованих благодійних фондів перевищила 15 тисяч (*З Інтернету*).

**Складні сполучникові** речення поділяють на два види:

1) складне речення, частини якого поєднані сполучниками сурядності (**складносурядне** речення): *Нині в Україні меценатство тільки-но починає відроджуватися, але цю річ потрібно підтримувати й заохочувати до неї заможних людей* (*Г. Терещук*).

2) складне речення, частини якого пов'язані між собою сполучниками підрядності або сполучними словами (**складнопідрядне** речення): *Складно відшукати галузь делікатнішу й тоншу, аніж благодійництво, що за сутністю своєю не передбачає ні афішування благих справ, ні преференцій\* за них (З Інтернету).*

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Розмежуйте «вірний» і «правильний»:**  
 вірний друг, вірний син, вірний чоловік;  
 вірний присязі воїн — тобто відданий, надійний;  
 вірна поразка — тобто неминуча; АЛЕ:  
 правильна відповідь, правильний діагноз,  
 правильне написання, правильне рішення,  
 правильний маршрут — тобто безпомилковий,  
 істинний; правильні риси обличчя — тобто пропорційні, симетричні.

6. До речень з лівої колонки доберіть відповідні їм за змістом речення з правої й утворіть складні речення. Визначте їх вид, назвіть засоби зв'язку між частинами.

І тільки після проголошення незалежності України Терещенків почали згадувати добрим словом не лише старожили Києва.	Як патріот він уперше виступив із пропозицією проведення в Україні мовного конкурсу серед молоді.
Відомими благодійниками Буковини є співочий дует «Скриня», заслужені артисти України Володимир і Марія Лобуряки.	Кілька поколінь цієї славної родини витрачали зароблені кошти на благодійництво, мотивуючи його патріотичними прагненнями.
Унікальним явищем української історії є меценатська й громадянська діяльність родини Тарновських.	Їхню діяльність визнали офіційно.
З кінця 50-х років Петро Яцик почав виділяти значні кошти на реалізацію різноманітних наукових і культурних проєктів української діаспори.	Вони пісню мають не за зброю, а за диво, вірять у її чари й силу.

7. Розгляньте світлини. Розкажіть, яку інформацію вони містять; чи повною мірою ілюструють тему добротності? Використовуйте для цього складні речення.

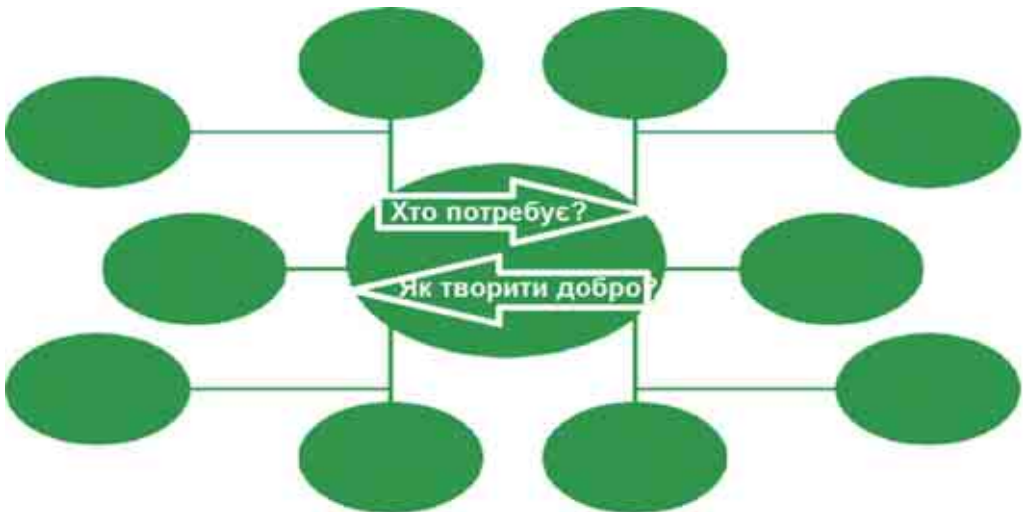


8. I. Прочитайте речення, з'ясуйте значення слів у дужках за допомогою тлумачного словника. Доберіть потрібне за змістом слово і запишіть речення.

1. Киянка Галина Мовчан зробила (*вклад, внесок*) у сумі тисяча гривень на реставрацію церкви, яку відбудовує сільська громада (*З журналу*). 2. Значний (*вклад, внесок*) у справу створення українського професіонального театру зробив Тарас Шевченко (*О. Пономарів*). 3. (*Вантаж, тягар*) неприємних спогадів знову примусив дівчину хвилюватися, проте вона змогла зосередитися на завданні (*З журналу*). 4. Вони мовчки висаджували (*вантаж, тягар*) на плечі один одному (*О. Гончар*). 5. Тепер колишній доцент університету став дипломатом, він (*становить, представляє*) інтереси України в Хорватії (*З журналу*). 6. Досвід Польщі в розвитку сільського господарства (*становить, представляє*) великий інтерес для України» (*З журналу*).


II. Назвіть складні речення, поясніть, як пов'язані частини їх.


9. I. Об'єднайтесь у групи. Спільно розгляньте схему.





II. Запитання і завдання:

1. Доберіть і запишіть синоніми до слова «благодійник».
2. Поміркуйте над тим, хто сьогодні потребує нашої підтримки найбільше?
3. Як ми можемо творити добро на землі?
4. Накресліть цю схему в зошити, заповніть віконця. Представте спільне бачення суті проблеми і шляхи (способи) розв'язання її.
5. У презентації використовуйте складні речення.

-  10. Проаналізуйте свою навчальну діяльність на уроці. Що можна записати у книгу ваших досягнень сьогодні?

 Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

-  11. Випишіть із художнього або публіцистичного тексту 6 складних речень: порівно сполучникових і безсполучникових. Визначте межі частин у них і виділіть граматичні основи. Назвіть засоби зв'язку частин складного речення.

-  12. Складіть і запишіть невеликий письмовий твір-роздум, тема якого зазначена в епіграфі (висловлення Г. Сковороди). Обґрунтуйте вибір стилю твору.

13. Розгляньте світлини представників славної родини Симиренків. Пригадайте й розкажіть, що вам відомо про діяльність кожного з цих чоловіків. Дослідіть, як правильно розмістити світлини у хронологічному порядку?



Платон



Левко



Василь



Володимир



## СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

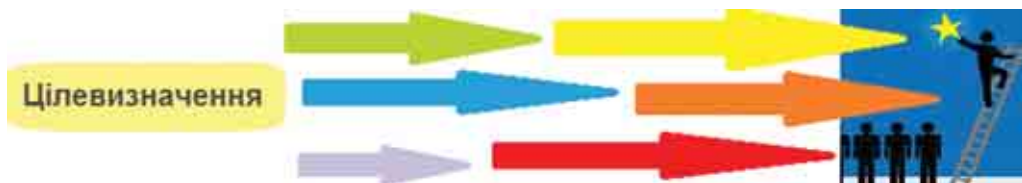
### *З даром до нащадків*

*Хто слабо володіє граматикою, той майже не вживає у своїх висловленнях складносурядних речень, а здебільшого обходиться простими реченнями.*  
М. Пещак



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** складне речення, рівноправні частини, сполучники сурядності; сполучники єднальні, протиставні, розділові; одночасність, послідовність, протиставлення, зіставлення, почерговість.

*Меценат — то унікальний талант душі, то велич благородства й альтруїзму\*.*  
М. Слабошпицький



1. Прочитайте текст. Перекажіть своїми словами. Що нового ви дізналися про складносурядне речення?

Обґрунтування і доведення у висловленнях сприймаються як переконливі, коли вони виражені складними реченнями. Найпростіший спосіб синтаксичного оформлення обґрунтувань і доведень — це складносурядні речення, тому що частини їх мало чим відрізняються від простих речень, а об'єднання простих у складносурядне належить до найелементарніших правил утворення складних речень. Отже, якщо ми вивчили всю різноманітність побудови простих речень і набули вміння користуватися ними в усних і писемних висловленнях, то навчитися об'єднувати їх у складносурядні легко. Варто лише пам'ятати, що в складносурядному реченні тільки перше речення найповніше зберігає свою автономність (За М. Пещак).

**Складносурядним** називають таке складне речення, рівноправні частини якого поєднані сполучником (сполучниками) сурядності: Наприклад:

1. Студенти київських вишів до дня святого Миколая організували казкове свято для вихованців дитячих будинків, а донори здали кров для поранених бійців української армії. 2. У ХІХ столітті економічна незалежність заможних\* українок була справою звичайною і не викликала нарікань чи осуду чоловіків і суспільства, а тому й меценатську діяльність жінок вважали звичним явищем (З Інтернету).

2. І. Прочитайте текст мовчки. Визначте тему, доберіть інший заголовок.

### УНІКАЛЬНИЙ ТАЛАНТ ДУШІ

Ім'я Галшки Гулевичівни, назавжди вписане в історію українського народу, пов'язують передусім із просвітою українських дітей, зі створенням Києво-Могилянської академії.

1615 року міщани й представники духовенства Києва заснували Богоявленське братство\*, при якому вирішили відкрити школу. Братство утримувалося за рахунок пожертвувань громадян. Серед благодійників був гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, а заможна\*\* киянка Галшка Гулевичівна подарувала власний спадковий маєток на потреби школи для дітей, на монастир і притулок\*\* для духовних мандрівників. У жовтні цього ж року відбулась урочиста церемонія вручення дарчої грамоти Галшки Гулевичівни в київському магістраті\*.

Зібрався натовп людей, і всі на власні очі хотіли побачити щедрю благодійницю. Таке дуже рідко буває, бо надто мало є великих і благородних людей. У світі більше народжується полководців, поетів, художників і політиків, проте меценати\* трапляються не так часто.

Школа братства була справді демократичним освітнім закладом, де навчалися діти всіх соціальних станів\*. У шкільних статутах було записано зобов'язання вчителів «навчати і любити всіх дітей однаково — як синів багатих, так і сиріт убогих».

Після братської виникла Лаврська школа, а згодом вони злилися, утворивши Київську колегію. На основі колегії було створено академію, яку весь слов'янський світ знав під назвою Києво-Могилянської. Народилася вона завдяки таким людям, як велика меценатка\*\* Галшка Гулевичівна (За М. Слабошпицьким).



*Галшка (Єлизавета) Гулевичівна  
(1577-1642), фундаторка  
Києво-Братського  
Богоявленського монастиря  
та Київської братської школи*



Корпус Києво-Могилянської академії



Будинок Галшки Гулевичівни в Києві

II. Запитання і завдання:

<b>Знаю, умію, розумію</b>	<b>Відчуваю, переживаю,</b>
1. Які речення — прості чи складні — переважають у тексті? 2. Скільки в тексті складносурядних речень? Назвіть їх. 3. Дайте характеристику останнього речення другого абзацу. 4. Що означає словосполучення «духовні мандрівники»? 5. Що, на ваш погляд, автор мав на увазі, називаючи школу братства «справді демократичним освітнім закладом»?	1. Які почуття викликав у вас зміст прочитаного? 2. Якої оцінки заслуговують дії й учинки Галшки Гулевичівни? 3. Кого ви вважаєте справжнім благодійником? 4. Наскільки важлива сьогодні благодійна діяльність? 5. Яка сфера суспільного життя, на ваш погляд, найбільше потребує благодійності? 6. Які емоції викликає у вас участь у благодійній діяльності?

3. Розгляньте таблицю «Складносурядні речення». Сформулюйте і запишіть запитання, відповіді на які можна знайти в цій таблиці.

**Складносурядні речення**

<b>Засоби зв'язку частин речення</b>	<b>Смислові зв'язки між частинами</b>	<b>Приклади</b>
єднальні сполучники: <b>і, й, та</b> (у значенні <b>і</b> ), <b>ні-ні, ані</b>	означають одночасність чи послідовність	Нове століття вже на видноколі, <b>і</b> час новітню створює красу ( <i>Л. Костенко</i> ).
протиставні сполучники: <b>а, але, та</b> (у значенні <b>але</b> ), <b>зате, однак, проте</b>	означають протиставлення, зіставлення	На жаль, більшої частини колекції Потоцького не повернути, <b>але</b> нам лишилося ім'я цього благородного чоловіка ( <i>М. Слабошпицький</i> ).
розділові сполучники: <b>або, чи, хоч, не то... не то, чи то..., чи то, то...то, або... або, чи...чи, хоч...хоч</b>	означають почерговість дії, явища, події	<b>Або</b> не сокіл я, <b>або</b> спалила мені неволя крила ( <i>Леся Українка</i> ).



4. Прочитайте складні речення, установіть смислові зв'язки між частинами їх. Укажіть види складносурядних речень за сполучниками.

1. Розпочинається виставка «Пам'яті Великого Хорса» з розлогого дерева славетного українського роду Симиренків, і особливо почесне місце відведено тут імені Василя Федоровича Симиренка — видатного вченого, інженера-конструктора, технолога в галузі цукроваріння, щедрого мецената української культури. 2. Науковці, студенти, учителі, учні висловлюються по-різному про родину славетних меценатів, але спільною для цих висловлень є фраза — «Надзвичайні люди Симиренки!». 3. Українці мають пишатися справами Василя Симиренка, наслідувати його у своєму житті, зберігати пам'ять про Лицаря українського духу, а наша виставка є ще одним внеском у справу вшанування славетного Українця. 4. То сонце усміхнеться нам крізь хмари, то дощик рясно землю поливає (*Г. Чубач*). 5. Коріння Харитоненків треба шукати ще у XVIII ст., і першими згадано чумаків Омеляна Харитоненка та його сина Герасима. 6. Іван Герасимович Харитоненко не здобув освіти, був самоуком і навчався протягом усього життя, проте, попри свою зайнятість, у 56 років він вивчив французьку мову, легко читав і розмовляв нею (*З Інтернету*).

5. Виконайте завдання за варіантами. Запишіть незакінчені складносурядні речення, доповнюючи їх так, щоб вони передавали такі смислові зв'язки: I варіант — одночасності подій і явищ; II варіант — послідовності подій і явищ.

**I варіант.** 1. Лісами й полями йде впевнено осінь, *і...* 2. Андрій мав здібності до іноземних мов, *і...* 3. Ще холодні зимові дотики в сніг ховалися по ярках, *а...* 4. Учитель цікаво розповідав про події далекого минулого, *і...* 5. Вода в озері була чистою, прозорою, *і...* 6. Над нами летять журавлині ключі, *і...*

**II варіант.** 1. Промайнуло безтурботне сонячне літо, *і...* 2. Вересень зустрів нас дощами й прохолодою, *і...* 3. Білі хмари бігли над синім горизонтом, зблискуючи обвітряними боками, *а* 4. Здавалося, тепло й сонце залишилися лише в спогадах, *і...* 5. Та ось сильний вітер розігнав густі хмари, *і...* 6. Прийшло довгоочікуване «бабине літо», *і...*

6. I. Запишіть складносурядні речення, дібравши з довідки другу частину їх.

1. Земля тебе годує, *а...* 2. Мала бджілка, *але...* 3. Велика річка починається з джерела, *а...* 4. Шануй людей, *і...* 5. Скоро казка мовиться, *та...* 6. Прислів'я нам допомагають, *хоч...* 7. Одна мати на світ породила, *та...* 8. З лиця він біленький, *проте...* 9. За сто років стирається навіть камінь, *а...* 10. Легко стати вченим, *але...*

**Довідка:** ... іноді вони гіркі бувають;... великі знання починаються з книжки;... люди шануватимуть тебе;... слово народне й через тисячу років не зітретися;... важко стати людиною;... не одним щастям обох наділила;... не скоро справа робиться;... розум у нього бідненький;... й та працює;... ти землю годуй.

II. Прочитайте прислів'я. У чому повчальний зміст їх? Установіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень і вкажіть значення сполучників у них.

7. Запишіть речення, додавши сполучник *ні...ні*. Якого смислового відтінку надає він кожному реченню?

1. Листя не шелесне, пташка не заспіває. 2. Сонце не заблищить, теплий вітерець не повіє. 3. У жовтні дощу не було, буревії не вирували. 4. У будинку Ганни не було, в саду я її не знайшов. 5. Друзі не знали про його приїзд, нас він не повідомив про зустріч. 6. Люди не помітили хижака, тварини не вчули його.



8. Розгляньте світлини. Що відомо вам про цих жінок? З'ясуйте, чому вони ввійшли в українську історію, культуру? Розкажіть про них, використовуючи складносурядні речення, частини яких з'єднані протиставними сполучниками.



Марія Фішер-Слиж  
[upload.wikimedia.org](http://upload.wikimedia.org)



Єлизавета  
Милорадович  
<http://eukraina.com/>



Варвара Ханенко  
Раїна Вишневецька  
[upload.wikimedia.org](http://upload.wikimedia.org). <http://istvolyn.info/>



9. Доповніть незакінчені складносурядні речення, запишіть їх. Якого смислового значення надає реченням кожен із розділових сполучників?

1. Або серйозне заняття спортом, або ... 2. Чи то справді десь недалеко шуміло море, чи то.... 3. Або вона не почула мого запитання, або.... 4. То сонячний день змінює погоду, то.... 5. Чи це він так сильно змінився, чи.... 6. Не то пташка стрепенулася, злякавшись нас, не то....

10. Прочитайте слова з рубрики «Екологія слова». Які слова за значенням упи-суються в контекст розміщених нижче світлин?

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Активізуймо у мовленні такі слова:** згорда, здоровань, зірвиголова, зопалу, зрештою, зусібіч, квапитися, кепсько, клаптик, кортить, крайнин, ладнати, легіт, легковажити, лихослів'я, літувати.



Н. Зав'ялова



Д. Скворцов

II. Доберіть інші світліни, що розкривають зміст будь-яких трьох слів.

11. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

12. Прочитайте текст; установіть смислові зв'язки між частинами складних речень. Укажіть види складносурядних речень за сполучниками.

Благодійний захід «Тепла Покрова\* для захисника» зібрав у Києві кілька десятків жінок, а дехто з них приїхав навіть із дітьми. Учасниці акції виготовляли сувеніри, обереги, а волонтерки з організації «Музейні бджілки» майже на промисловому рівні розгорнули виробництво теплих речей для вояків. Кістяк\*\* цього об'єднання становили співробітники київських музеїв, проте разом із ними трудилися представники інших професій. Жінки нарізали смужки з флісу\*, а дівчатка в'язали з них теплі пояси. Можливо, доробок жінок і невеликий, але вироби, зроблені власноруч, допоможуть бодай хоч комусь із бійців відчутти тепло рідної домівки. Або вбереже тіло вояка від холоду одяг, пошитий жінками, або зігріє душу захисника дитячий малюнок, збережений під бронезилетом біля самого серця (З Вікіпедії).

13. Випишіть із публіцистичного чи науково-популярного тексту 6 складносурядних речень з єднальними, протиставними й розділовими сполучниками, підкресліть граматичні основи в них. Установіть смислові зв'язки між частинами складних речень.

14. Складіть невеликий письмовий роздум на тему «Що таке безкорисливість?». У творі доведіть тезу: «Готовність жертвувати для інших власними інтересами — ознака зрілого й високоморального суспільства».

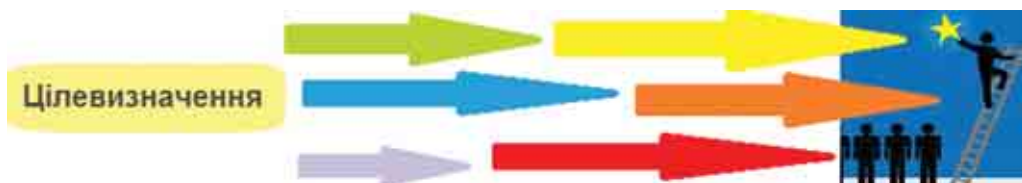
## § 14.

# РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

## Українські меценати



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** кома, крапка з комою, тире, одиничний і повторюваний сполучник.



1. І. Прочитайте текст. Визначте його тип, стиль.

### РОДИНА ТЕРЕЩЕНКІВ

Серед підприємців ХІХ століття, що впливали на економічне життя країни, була родина Терещенків.

Із трьох синів Артема Терещенка, вихідця з козацького роду, послідовником батька став Микола — надзвичайно цілеспрямована й працездатна особистість. Спільно з братом Федором він створив у тодішній Російській імперії одне з найбільших підприємств, яке експортувало\* цукор різних видів до Англії, Німеччини, Китаю, Норвегії, Швейцарії.

Микола Терещенко був дуже вимогливим до себе й інших, не любив необґрунтованих\*\* витрат, проте завжди дбав про гідні умови праці робітників. У семи робітничих казармах були кухні, їдальні, електричне освітлення, опалення, лазня\*, пральня, а при заводі для них відкрили початкову школу й лікарню.



Микола Артемович  
Терещенко  
(1819-1903)

З першими підприємницькими успіхами Терещенки взялися за благодійництво, і багато добрих справ було зроблено для рідного Глухова. На кошти братів побудовано ремісниче училище, жіночу й чоловічу гімназії, учительський інститут, приміщення банку, а

1879 року підприємці заснували безплатну лікарню Святої Єфросинії.

Сто вісім тисяч карбованців Терещенки пожертвували на створення музею старовини в Києві (нині Музей українського образотворчого мистецтва), а в день відкриття брати передали закладу свою багатющу колекцію слов'янської старовини, численні археологічні знахідки, дев'ять полотен Михайла Врубеля.

На жаль, під час революції 1917 року багато цінних експонатів музею було знищено або вкрадено, а родині Терещенків довелося емігрувати за кордон. З часом чоловіча лінія славетного роду урвалася, та лишився приклад дивовижної працездатності й щирого благодійництва (*За М. Слабошпицьким*).

## II. Запитання і завдання:

1. Яку роль в економічному житті країни XIX століття відігравала родина Терещенків?
2. У чому полягала вимогливість Миколи Терещенка як підприємця?
3. Які дії і вчинки родини є свідченням їхньої благодійницької діяльності?
4. Як ви ставитеся до діяльності родини Терещенків? Обґрунтуйте відповідь.
5. Знайдіть у тексті складносурядні речення, прочитайте їх, дотримуючись правильної інтонації. Установіть смислові зв'язки між частинами складних речень, зверніть увагу на розділові знаки.
6. Спробуйте самостійно сформулювати правила вживання розділових знаків у складносурядних реченнях. Зверте власні міркування з правилами підручника.



Національний художній музей України.  
Сучасний вигляд

2. Розгляньте таблицю «Розділові знаки в складносурядних реченнях» і порівняйте її з самостійно сформульованими правилами вживання розділових знаків у складносурядних реченнях.

### Розділові знаки в складносурядних реченнях

Правила	Схеми	Приклади
<b>Кому</b> ставимо між частинами складносурядного речення перед усіма сполучниками сурядності (одичними й повторюваними: <i>і (й), та, але, зате, проте, однак, або, чи, хоч, ні-ні, то-то, чи-чи</i> та ін.). <b>Крапку з комою</b> ставимо між частинами складносурядного речення, якщо вони далекі за	<b>I [ ], і [ ].</b> <b>[ ], зате [ ].</b>	<b>I</b> вмиль довокола все рокоче і шумить, <b>і</b> небо роздирають блискавиці (Є. Маланюк). <b>На</b> гору доступитися нелегко, <b>зате</b> з гори зручніше боронитись (Леся Українка).
	<b>[ ] ; і [ ].</b>	<b>Встала й весна</b> , чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рясом, барвінком укрила; <b>і на</b>

<p>змістом або ускладнені й мають свої розділові знаки.</p> <p><b>Типе</b> ставимо між частинами складносурядного речення перед сполучниками <i>і, та</i> (в значенні <i>і</i>), якщо друга частина містить несподіваний наслідок, швидку зміну подій чи різке протиставлення.</p>	<p>[ ] — і [ ].</p>	<p><i>полі жайворонки, соловейко в гаї землю, убрану весною, вранці зустрічають (Т.Шевченко).</i></p> <p><i>Пройшла гроза — і знову літня проза (В. Симоненко).</i></p> <p><i>А пройдуть весни — і гаряче літо похилить кленів ковану красу (А. Малишко).</i></p>
--	---------------------	---

3. Прочитайте речення, визначте вид їх за значенням і сполучниками. Поясніть уживання розділових знаків між частинами складносурядних речень.

1. Настане час — і все піде в архів\* (*Л. Костенко*). 2. І склониться в сон голова, і видиться осінь рожева (*М. Рильський*). 3. Люблю весну, та хто її не любить на цій чудесній, радісній землі (*В. Сосюра*). 4. Ще осінь у думках не стихла, не згоріла, а вже сади стоять у срібному вбранні (*Ю. Титов*). 5. Кожен любить правду, але не кожен любить по правді жити (*Нар. творчість*). 6. Прочитаєш — і стануть снитися жито, поле, густий курай\* (*К. Герасименко*). 7. Усе зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий (*Панас Мирний*). 8. Чи я ж тобі не вродливий, чи не в тебе вдався, чи не люблю тебе щиро, чи з тебе сміявся? (*Т. Шевченко*)

Між двома частинами складносурядного речення, з'єднаними єднальними чи розділовими (одичними) сполучниками *і (й), та (і), або, чи (або)* кому не ставлять за таких умов:

1) є спільний для обох частин другорядний член, наприклад: *Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку (Л. Костенко); Тільки невсипуще море бурхає десь іздалеку та зорі тремтять у нічній прохолоді (М. Коцюбинський);*

2) обидві частини є реченнями питальними, окличними або спонукальними:

*Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї! (В. Сосюра); Чи, може, щось наплутано віками і атом вручено нам безрозсудно рано? (П. Скунець).*

4. Перепишіть складні речення, розставляючи, де потрібно, розділові знаки між частинами їх. Накресліть схеми речень. Обґрунтуйте розділові знаки.

**З р а з о к:** *Спочатку вони жваво розмовляли, але згодом розмова майже увалася (М.Трублаїні).* [ ], але [ ].

1. Річка Кара за літо майже висохла і Сашко перейшов її, стрибаючи з каменя на камінь (*В. Дрозд*). 2. Повертаюсь додому а на душі розпускаються теплі, ніжно-щирі пелюстки (*М. Івченко*). 3. Усе іде але не все минає над берегами вічної ріки (*Л. Костенко*). 4. Від лісу тягло свіжим настоєм живиці\* та долітали лунки удари сокири (*Ю. Збанацький*). 5. І студить холодний вітер і не можна затулити щілину (*Ю. Мушкетик*). 6. Скрипкова мелодія то звивалася ніжно і грайливо то стрімко злітала вгору, розсипаючи жмені чарівних звуків (*І. Савка*). 7. Тут берези з вітрами шуміли в зелених галях і над ставом схилилась гіллям яворина (*Д. Луценко*).

5. Складіть речення за поданими схемами. Укажіть у дужках смисловий зв'язок між частинами складносурядних речень.

**З р а з о к:** [ ], і [ ]. *Двері автобуса відчинилися, і на вулицю з галасом вибігли діти* (послідовність дій).

1. [ ] — і [ ]. 2. [ ], хоч [ ]. 3. Чи то [ ], чи то [ ]. 4. [ ], проте [ ]. 5. [ ] і [ ]! 6. Ні [ ], ні [ ].

6. I. Виконайте завдання за варіантами. Перепишіть речення, згрупувавши їх так: а) складносурядні (I варіант); б) прості з однорідними членами (II варіант). Розставте пропущені розділові знаки. Усно назвіть граматичні основи.

1. Посіяли гайдамаки в Україні жито та не вони його жали. 2. Ішов кобзар до Києва та сів спочивати. 3. У хутір лихо завернуло і сліз чимало принесло. 4. Все йде все минає і краю немає. 5. Чи сам заріс темним лісом чи то засадили нові кати? 6. Та не дав мені Бог ні щастя ні долі. 7. Он гай зелений похилився а он з-за гаю виглядає ставок, неначе полотно а верби геть понад ставом тихесенько собі купають зелені віти. 8. Сонце йде і за собою день веде.

II. Поясніть уживання розділових знаків. Визначте, хто автор творів, із яких виписано ці речення? Чи пов'язана тема благодійності з біографією цього письменника? Як саме?

7. I. Утворіть від кожного речення складне і запишіть. Використайте подані в дужках сполучники.

1. Мірилом патріотизму кожного громадянина є не вміння критикувати й гостро висловлюватися (*а*).... 2. На заході небо потемніло (*і*).... 3. (*Або*) ти будеш старанним і наполегливим у навчанні (*або*).... 4. Знайди роботу до душі (*і*).... 5. Нелегким є шлях до науки (*зате*).... 6. (*То*)... (*то*) сильний вітер здіймався, пригинаючи дерева.

II. Прочитайте складені речення, установіть смисловий зв'язок між частинами складносурядних речень. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.



8. I. Утворіть складносурядні речення, роль підметів у яких виконуватимуть слова, що в дужках, а виділені слова мають бути спільними членами речення (чи частками). Використовуйте сполучники *і (й), та, або*.

1. **Тільки...** (море — зорі). 2. **Нехай...** (слово — правда)! 3. **Де-не-де...** (зеленіє — в'ється). 4. **Лише...** (вітер — пташка). 5. **Раптом...** (пісня — дівчина). 6. **Вересневого ранку...** (школа — учні). 7. **Чи...** (ми — гості)?

II. Поясніть розділові знаки в цих реченнях.



9. Оцініть результати роботи на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.



10. Розгляньте світлини. Відшукайте в них те привабливе, що привернуло увагу світляра, й опишіть. Використайте для цього складносурядні речення.



*В. Петриченко*



*Є. Балюбах*



11. II. Підготуйте усну розповідь на лінгвістичну тему «Розділові знаки в складносурядних реченнях», запишіть план її. Обґрунтуйте вибір стилю.
12. Утворіть із простих речень складносурядні й запишіть їх. Поясніть уживання розділових знаків між частинами складних речень. Виконайте синтаксичний розбір одного з речень за поданою нижче схемою.

1. У другій половині XIX ст. добродійність усе активніше переноситься на культурну сферу. Такий вид діяльності назвали меценатством. 2. Меценати спрямовують свої кошти на заснування культурних установ, жертвують музеям власні колекції. Інші надають матеріальну підтримку талановитим митцям, творчій молоді. 3. На кошти меценатів було створено київський Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Національний художній музей України, Дніпропетровський історичний музей імені Д. І. Яворницького, Київську рисувальну школу. Це призвело до зростання українського впливу в громадянському житті.



### Послідовність синтаксичного розбору складносурядного речення

1. Схарактеризувати вид речення за метою висловлення, інтонацією.
2. Визначити кількість частин складного речення.
3. Визначити засоби зв'язку і вказати вид за цією ознакою (сполучникове).
4. Визначити вид сполучникового (складносурядне).
5. З'ясувати смислові зв'язки між частинами.
6. Пояснити розділові знаки.
7. Розібрати кожну частину як просте речення.

### Зразок усного розбору

Самотньо сонце попрощалося, і сумно, сумно день погас

(Олександр Олесь).

Речення розповідне, неокличне, складене з двох простих, які пов'язані між собою сполучником *і*; сполучникове, складносурядне; повідомляється про послідовність явищ; між частинами ставимо кому.

### Зразок письмового розбору

Розп., сполучн., складносурядн., 2 част., з'єднан. спол. *і*, на письмі — кома. [ ], і [ ].



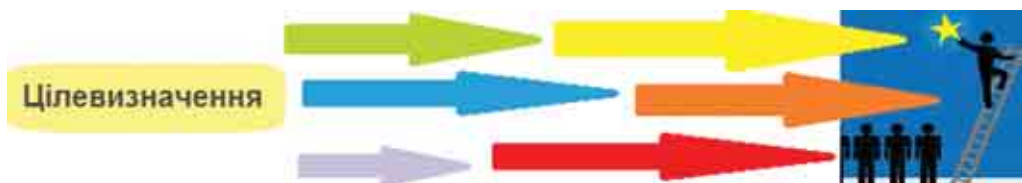
М. Дещенко

Чи відображає світлина зміст речення? Обґрунтуйте.



## ВИКОРИСТАННЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У МОВЛЕННІ

### Українські меценати



1. І. Прочитайте діалог за особами. Визначте тему й мету інтерв'ю\*.

— Ви написали книжку про українських меценатів\*\* різних часів, а чи всі факти на означену тему в ній викладені?

— Є багато прикладів з історії й сучасності українського благодійництва, проте не могло все вміститися в одній книжці. Це явище потребує докладнішого дослідження.

— У вашій книжці йдеться про кількох українських добродійників, які живуть поза межами України. Хіба тільки ними вичерпується перелік тих, хто заслуговує наймення меценатів?

— Звичайно ж, ні. Я пишу тільки про тих, кого особисто знаю, чий долі видалися мені особливо помітними в нашій національній історії. Смак до благодійництва з'явився в незалежній Україні, і це важливий факт. З'явилося багато відомих добродійних організацій, наприклад, «Відродження».

— Ви вірите, що благодійництво в Україні стане справді масовим явищем?

— Сподіваюсь, як і в більшості сучасних держав, благодійництво стане добрим тоном і неодмінним складником діяльності громадських організацій країни. Цей досвід наш народ мав, починаючи з часу прийняття християнства. Так, князь Володимир уже 996 року офіційно поклав громадську опіку на духовенство, визначивши десятину на утримання монастирів, церков, а сестра Володимира Мономаха Яна Всеволодівна 1086 року заснувала й своїм коштом утримувала при Андріївському монастирі перше в Європі жіноче училище.

— Отож маємо підстави сказати, що традиція добротворення сьогодні відновлюється?

— Так. І цій традиції належить не лише минуле, а й майбутнє (*За матеріалами книги М. Слабошпицького «Українські меценати»*).

II. Запитання і завдання:

1. Сформулюйте стисло основну думку прочитаного.
2. Назвіть відомі вам благодійні організації, що діють нині в Україні.
3. Чи згодні ви з думкою, що благодійність стає масовим явищем в Україні? Обґрунтуйте вашу відповідь.
4. Проаналізуйте, які речення частіше використовують учасники діалогу: прості неускладнені, прості ускладнені чи складні. Як це характеризує їхнє мовлення?
5. Назвіть у тексті складносурядні речення, установіть смислові зв'язки між частинами їх, поясніть умови вживання розділових знаків.
6. Зробіть висновок про роль складних речень у мовленні.

2. I. Перепишіть текст, ставлячи замість крапок сполучники сурядності з довідки. Обґрунтуйте вживання, розділових знаків.

Був осінній день... мінливі фарби лісу, прозорі краплі минулого теплового дощу та сонячні візерунки на гіллі ще нагадують літо. Здається, осінь тебе обвіває своїми шовковими крилами... вся природа співає тиху елегію. Річка одбиває все у своєму дзеркальному лоні... посередині її плаває зграя білих лебедів. Раніше вільної води річки не сковували перепони, зроблені людьми... вона розкішно лежала в своїй постелі з м'якого жовтого піску.... очеретів високих буйних ніхто не косив... хвилі не стогнали під вагою великих човнів. Як же тоді було весело, любо... як безтурботно полоскались качки серед зеленого латаття\* і його білих та жовтих квіток! (За М. Рильським).

*Довідка: і, а, і, і, проте, ні-ні.*

II. До якого типу й стилю мовлення належить текст? Які образні засоби і з якою метою використані в ньому?

III. Усно перебудуйте текст, замінивши кожне складносурядне речення двома простими. Яких змін зазнав він: став досконалішим, виразнішим чи навпаки — монотонним, уривчастим? Зробіть висновок про стилістичну роль складносурядних речень у цьому описі.

3. Доберіть до кожного складносурядного речення синонімічне просте речення, ускладнене однорідними членами. Запишіть утворені речення, однорідні члени підкресліть. Чи змінилося смислове значення речень, стилістичне забарвлення висловлень?

*З р а з о к: Повний місяць зійшов над нами, і попереду в полі освітлася стежка. — Повний місяць зійшов над нами й освітив попереду стежку в полі.*

1. Сонце вже почало викочуватися з-за лісу, і небо поступово світлішало.
2. Рання пташка проспівала тихо й несміливо, але той звук розбудив нас.
3. Осінь надворі стояла пізня, проте було тепло.
4. Град ішов недовго, та цвіт яблунь і вишень було понівечено.

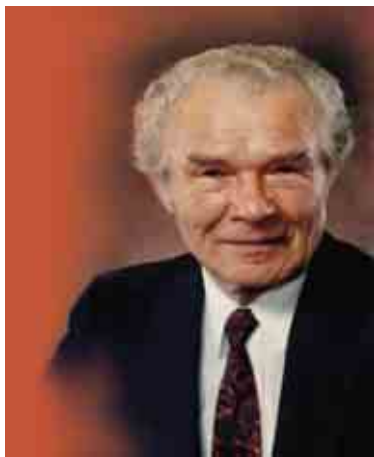
5. Озеро було чисте й прозоре, хоча вода в ньому була холодна.  
6. Виноградне листя закривало гарний краєвид, зате від нього падала приємна тінь на веранду. 7. Пожовклий од крижаного подиху лист падає додолу, і вся земля вкривається золотим килимом.  
8. Ні житла ми не побачили по дорозі, ні людина нам не зустрілася.
4. І. Із простих речень утворіть складносурядні, використовуючи потрібні за змістом сполучники. Запишіть речення, розставте розділові знаки.

1. Ліс стоїть на пагорбку. Внизу стиха хвилюється став. 2. Я намагався йти якнайтихіше. Сніг уперто скрипів під ногами. 3. Сьогодні вночі бушував вітер. Уранці вже сяяло сліпуче щедре сонце. 4. Одначе я вийшов і привітав музиканта зі святом. Свято було тільки моїм. 5. У квітнику гудуть бджоли. З розчиненого вікна сиплеться водоспадом музика. 6. Я пишу далі. Один за одним на папері виростають рядки (З тв. М. Рильського).

ІІ. Прочитайте складені вами речення, дотримуючись правильної інтонації та порівняйте її з інтонацією простих речень. Чи змінилося смислове значення та емоційне забарвлення висловлень?

5. І. Прочитайте текст мовчки. Визначте тему.

### МЕЦЕНАТ ПЕТРО ЯЦИК



Петро Яцик

У книжці «Українець, який відмовився бути бідним» я написав про бізнесмена-мецената Петра Яцика, українця, що давно живе за межами України. Запам'яталася розповідь його під час нашої зустрічі...

«Життя — це боротьба. Моє життя є доказом того, що власною працею можна досягти успіху.

Я народився в селянській родині на Західній Україні. У юному віці довелося виїхати до Канади, і там я бачив життя не завжди в позитивному світлі. Спочатку мив посуд у ресторані. Важко було фізично й психологічно, але я вірив у завтрашній день.

Невдовзі я заснував будівельне підприємство. Почав із кількох будинків, а згодом уже зводив промислові об'єкти.

Щоб мати успіх, треба швидко вчитися, витримувати конкуренцію, пізнавати закони країни. Досягнувши рівня фінансового самозабезпечення, я почав жити і працювати для ідеї, для України. Я

громадянин Канади, але народився в Україні й не відчуваю потреби вдавати з себе когось іншого».

Яцик-меценат постійно фінансово підтримував науку, освіту, культуру, і з ними він пов'язував сподівання на піднесення ролі України у світі. Видатний бізнесмен створив багато наукових центрів, мільйон доларів подарував на заснування Центру досліджень історії України в Канаді. На кошти Освітньої фундації Петра Яцика створено кафедру українознавства в Гарварді\*, здійснюється переклад англійською мовою «Історії України-Руси» Михайла Грушевського.

Для популяризації української мови почесний президент Ліги українських меценатів Петро Яцик створив і фінансував Міжнародний конкурс юних знавців української мови для учнів 2-11 класів, переможці його щороку одержували в нагороду книги, годинники і грошові премії (*За М. Слабошпицьким*).

II. Як ви зрозуміли, хто такий Петро Яцик? Від імені яких осіб ведеться розповідь?



III. Уявіть ситуацію: під час підготовки проекту «Доброчинність» ви одержали завдання інсценізувати діалог кореспондента з Петром Яциком. Оберіть роль (кореспондента чи мецената) і, використовуючи відомості з тексту, підготуйте репліки (запитання й відповіді). Розіграйте діалог за особами. З'ясуйте, чи досягнув мети висловлення кожен мовець.

6. Прочитайте складносурядні речення, визначте смислові зв'язки між частинами їх. Переставте частини складносурядних речень. У яких реченнях від зміни місця частин смислові зв'язки не порушуються?

1. Шепочеться діброва, та вечірні пливуть небеса (*А. Малишко*).
2. Ні струна не задзвенить, ні пісні не звучать (*Ю. Федькович*).
3. Ніч промчала, і знову день шумить кругом (*В. Сосюра*).
4. Чи то сон недоспаний напосідав, чи то сумно так було (*О. Довженко*).
5. Гроза минула, і пахучі квіти усі в краплинах (*М. Рильський*).
6. Від Білогір'я долинали солов'їні щебети, і від того ще більше нило його серце (*І. Цюпа*).



7. I. Під час набору на комп'ютері учень допустив пунктуаційні помилки. Прочитайте текст і відредагуйте його, визначте тип і стиль мовлення.

Летимо на **Запоріжжя**. **Запорізькі** степи зустрічають нас вітром паленим і сонце сідає в суху, оранжеву бурю... Штормить море, викочує білі буруни а над нами вже місяць **уповні\*** біжить по небу... Пізній вечір настав і шум простору морського чути. Велич природи! Уже нікого немає на **узбережжі**. Тільки місяць осяває морські буруни, та вітер куцями туї шумить. Хлопчик вискочив звідкілясь із собакою і біжить весело а собака кинувся купатися в оці хвилі... (*За О. Гончаром*).

II. Запитання і завдання:

1. Запишіть відредагований текст.
2. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
3. Поясніть правопис виділених слів.
4. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні.
5. Які почуття передає автор тексту? Яким настроєм пройнялися ви?
6. Яка картина постала у вашій уяві?



8. Перевірте свої знання. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які речення називають складносурядними?
2. Розкажіть про особливості будови та граматичних зв'язків між частинами складносурядного речення.
3. Наведіть приклади єднальних, протиставних і розділових сполучників.
4. Як вони впливають на смислові зв'язки між частинами складносурядного речення?
5. Складіть і запишіть по одному простому й одному складносурядному реченню з кожним із названих видів сполучників.
6. Порівняйте особливості вживання сполучників у простому й складносурядному реченнях.
7. Які розділові знаки вживаємо в складносурядному реченні? Наведіть приклади.
8. Коли кому в складносурядному реченні не ставимо? Обґрунтуйте це прикладами.
9. Яку роль у мовленні відіграють складносурядні речення?
10. З якою метою використовують їх у текстах-описах?



9. Оцініть власну навчальну діяльність під час вивчення розділу «Складне речення. Складносурядне речення»: чого навчилися, як оцінюєте рівень знань про складносурядні речення. Визначте теми, що були складними для вас. Якими бачите свої подальші кроки для вдосконалення навчальних умінь?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.



10. Перепишіть речення, розставляючи, де потрібно, розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір першого й останнього речень.

1. Багато міг би розказати вітер але у вітру голос пересох (*Л. Костенко*). 2. Крізь темну ніч шумів весняний дощ і в унісон із ним шуміли сосни (*А. Малышко*). 3. Осінній день короткий але сьогодні він згасав надто повільно (*Я. Стецюк*). 4. Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу! (*Т. Масенко*). 5. Тільки блискало у хмарах та ревли із гір потоки (*П. Тичина*). 6. Віталік весь день шукав Тоню проте знайшов її вже аж пізно ввечері (*О. Гончар*). 7. Чи то мені здається чи то справді свист тихшає (*М. Коцюбинський*).



11. Складіть письмове висловлення на тему «Коли варто підтримати й виручити людину?». Адресуйте його однокласникам із пропозицією спільно поміркувати над проблемою. Наведіть приклади. Використайте, де це можливо, складносурядні речення.

## СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

### Українське мистецтво



*В тобі, мистецтво, у тобі одному  
Є захист: у красі незнаних слів,  
У музиці, що вроду, всім знайому,  
Втіляє у небесний перелив;  
В тобі, мистецтво, – у малій  
картині,  
Що більша за усей безмежний світ!  
М. Рильський*



Бесіда:

1. З якими образами асоціюється у вас поняття «мистецтво»?
2. Чи є у вашій родині улюблений вид мистецтва? Із чим це пов'язано?
3. Яке місце в суспільстві має бути відведено мистецтву?
4. Що дає кожній людині дотик до мистецтва?
5. Як ви розумієте слова М. Рильського, що слугують епіграфом?
6. Що про мистецтво необхідно знати кожній людині?



## ВИДИ І БУДОВА СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

### Світ наших уподобань

*От вам хочеться танцювати? Танцюйте! Не починайте  
філософствувати, мовляв, я не вмію, може, не варто...  
Хочеш зробити — роби! І не думай десять років, чи варто.  
Лев Скоп*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** складне речення, складнопідрядне речення, підрядний зв'язок, сполучник, сполучне слово, головне речення, підрядне речення, вид підрядного речення.

### Оберіть один зі способів засвоєння нового матеріалу:

- 1) послухайте розповідь учителя;
- 2) прочитайте правила у рамці, у разі потреби проконсультуйтеся у вчителя; самостійно виконайте вправу 1 цього параграфа;
- 3) об'єднайтеся в пари чи групи і вправу 1 виконайте спільно.

**Складнопідрядним** називають складне речення з нерівноправними частинами, з'єднаними між собою підрядними сполучниками чи сполучними словами (займенниками, прислівниками). Наприклад: *1. Не уявляю свого життя без книги, мудрої порадиці і найвірнішої подруги, з якою не розлучаюся ні на мить (Л. Потапчук). 2. Дарма що в найновішому українському словнику іншомовних слів слова «сноуборд» усе ще немає, катання на дошці по снігу в Україні набуває масового характеру (З Інтернету).*

У структурі складнопідрядного речення є головне і залежне, або підрядне: *Люблю пірнати у вир справжньої музики [головне], тому що вона очищає душу від фальші, робить її чутливішою і досконалішою (підрядне) (Г. Марцинюк).*

**Головним** називають граматично незалежне речення; його пояснює, уточнює чи доповнює інше речення. Наприклад: *Благотворний вплив музики полягає уже в тому, що багатьом вона допомагає впоратися з поганим настроєм, депресією, сумом (З Інтернету).*

**Підрядне** — це речення, що пояснює, уточнює чи доповнює головне і граматично залежить від нього. *Більшість п'ятнадцяти- й шістнадцятирічних молодих людей під час опитування назвали фільм «Список Шіндлера» одним із найяскравіших вражень, що змінили їхнє уявлення про стосунки між людьми чи вплинули на світогляд (Е. Зандер).*

Підрядне речення заміняє, пояснює або уточнює один із членів головного речення. *Ми майже щотижня їздимо на **Драгобрат**, незаймані вершини якого чудово підходять для фрирайду, різновиду сноуборду.*

Підрядний зв'язок між реченнями встановлюють за допомогою запитань і відповідної інтонації.

1. Прочитайте речення. Виконайте такі дії: а) визначте, просте чи складне речення; б) якщо речення складне, з'ясуйте, зі скількох частин воно складається; в) чим з'єднані частини складного речення; г) з'ясуйте, частини складного речення рівноправні чи нерівноправні; д) якщо частини нерівноправні, визначте головне речення і поставте від нього запитання до підрядного. Сформулюйте правила і висновки.

1. У нашій країні важко знайти фольклорний танцювальний ансамбль, у репертуарі якого не було б гопака. 2. Досвідчені козаки, які вміють битися в техніці бойового гопака, мають залізний характер і досконало володіють своїм тілом. 3. Далеко не всі, дивлячись на козацький запальний танець, здогадуються, що у традиційних рухах збереглася не тільки духовність і містика глибини тисячоліть, а й гармонійна система древнього військового мистецтва наших



пращурів. 4. Відроджувати бойовий гопак В. Пілат почав у 1985 році, коли започаткував експериментальну школу з дослідження гопака як бойового мистецтва. 5. Двотисячний рік знаменний також тим, що на базі Дніпродзержинського коледжу фізичного виховання відкрито спеціалізацію «Бойовий гопак» (З Інтернету).



2. Прочитайте і запишіть речення, визначте головне й підрядне. З'ясуйте, функцію (пояснення, уточнення, доповнення) і вид підрядного.

1. Коли коваль кує історичні вироби, герби тощо, він перечитує відповідні книги, вивчає музейні експонати. 2. Нещодавно коваль Богдан Лемик потрапив до Книги рекордів України за викувану карту України, яку, як і велить техніка топіару\*, наповнили квітами. 3. Щоб надати кованим виробам «історичності», коваль використовує техніку «зістарення», покриваючи спеціальними лаками і фарбами (За Н. Гербіу). 4. З давніх-давен коваль був найшанованішою людиною в селі, бо знав секрети віртуозної роботи з металом і виготовлення ужиткових речей. 5. Знавці вітчизняного ковальства вважають великою удачею, що в Західній Україні майстри зберегли суто українські унікальні елементи кування (З Інтернету).

3. Розгляньте таблицю. Розкажіть про особливості будови складнопідрядних речень. Свою розповідь ілюструйте прикладами.

#### Схеми складнопідрядних речень

Переконайтеся обов'язково, що обране хобі збагатить вас позитивними враженнями.	[ ], що ( ).
В улюбленому занятті шукайте те, чого просто не вистачає у вашому житті.	[ те ], (чого) .
Якщо робота не приносить задоволення, його забезпечує улюблене заняття.	Якщо ( ), [ ].
Коли люди знайомляться, вони обов'язково розмовляють про свої захоплення.	(Коли) , [ ].
Той, хто дуже хоче співати, обов'язково знайде хорошу пісню (Нар. тв.).	[ Той, (хто) , ]

4. Прочитайте речення. Накресліть схеми кожного з них.

1. Велосипедні прогулянки, велокрос на гірському велосипеді — екстремальні види спорту, що здавна популярні серед усіх поколінь. 2. Нікола Тесла, винахідник радіо, робототехніки й генератора змінного струму, людина, яка, за словами сучасників, «винайшла ХХ століття», дуже любив голубів. 3. Кажуть, успіх залежить від того, як людина проводить свій вільний час. 4. Білл Гейтс зізнався, що найголовнішою його пристрастю з ранніх років і до цих пір є читання. 5. Легендарний американський підприємець Генрі Форд витратив величезні кошти для того, щоб зібрати в одному місці реальні зразки і макети безлічі відомих будівель, машин і пам'ятників. 6. Майк Тайсон, екс-чемпіон світу з боксу в суперважкій вазі, почав розводити птахів з 10-річного віку, коли жив в одному з бідних кварталів Брукліна. 7. Марк Цукерберг, засновник соціальної мережі Facebook, щороку змінюючи своє захоплення, робить самому собі виклик, щоб дізнатися щось про світ, розширити свій кругозір, навчити себе дисципліни (з Інтернету).

У головному реченні можуть бути вказівні слова, виражені займенниками (*такий, той, стільки та ін.*) чи прислівниками (*так, тоді, звідти та ін.*), які пояснює підрядне речення. Ці слова є членами головного речення.

Якщо підрядне речення пояснює все головне речення, то вказівне слово зливається з підрядним сполучником, утворюючи складений сполучник (*через те що, завдяки тому що, незважаючи на те що, тому що та ін.*).

5. Якщо ви досі не впевнені у важливості мистецтва для кожної людини, прочитайте ось ці висловлення відомих людей. Виберіть 2-3 найпереконливіших і дайте відповідь складнопідрядним реченням на запитання «Навіщо потрібно цікавитися мистецтвом».

1. Мистецтво дає крила й заносить далеко-далеко (*А. Чехов*). 2. Музика запалює весь світ, дає душі крила, сприяє польоту уяви (*Платон*). 3. Якщо наука — це пам'ять розуму, то мистецтво — це пам'ять почуття (*В. Солоухін*). 4. Усі види мистецтв служать найбільшому з мистецтв — мистецтву жити на землі (*Б. Брехт*). 5. Мистецтво змиває пил повсякденності з душі (*П. Пікассо*). 6. Поезія — це не «кращі слова в кращому порядку», це — вища форма існування мови (*Й. Бродський*). 7. Усяке мистецтво є вміння жертвувати (*Е. Дега*).



6. Продовжіть речення, додавши до них підрядну частину. Поставте запитання до підрядного речення, визначте вид. Зверте правильність інформації тут: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1362>.

1. Металургія й ковальство належать до найдавніших ремесел, які виникли ще... 2. Іван Франко сфокусував увагу на кузні свого батька в одному з оповідань, де описав... 3. Усі ковалі зазначали, що право на самостійну роботу ковалем вони отримували лише після... 4. Усі інформатори стверджують, що ковалі користувалися в селі... 5. Певну безкорисливість праці ковалі проявляли, коли... 6. Прив'язаність ковалів до своєї професії й гордість за неї проявлялися в тому, що... 7. Двері й вікна кузні були розташовані зі сходу чи півдня, щоб... (За М. Тупчієнко).

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Надаваймо перевагу своїм словам:** книго-рух, а не букросинг; сирник, а не чизкейк; дахолаз, а не руфер; пристосовувати, а не адаптувати; безглуздя, нісенітниця, а не абсурд; покоління, а не генерація.

7. Прочитайте речення. Визначте головне речення і вид підрядного, назвіть засоби зв'язку частин кожного речення.

1. Я очікую від мандрів дивовижного стану, коли сприймаєш усе загострено, помічаєш найважливіші, найцікавіші особливості країни (*Л. Воронина*). 2. Якщо ви любите ясні веселі кольори, ніжні, прозорі акварелі, ваша пора — квітневий ранок (*С. Макаревська*). 3. Книжки — це величезний скарб і світ, у який можна втекти від усіх непорозумінь та проблем (*Л. Воронина*). 4. Всесвіт допомагає здійснити бажане тільки тій людині, яка дуже сильно цього хоче (*П. Коельйо*). 5. У вас повинна бути мрія, щоб ви могли вставати вранці (*Б. Уайлдер*). 6. Перш ніж піти спати, я обов'язково даю собі настанову з самого ранку віднайти що-небудь дивовижне (*Р. Бредбері*).

8. Прочитайте речення. Передайте зміст прочитаного за допомогою складно-підрядних речень. Із якими міркуваннями ви згодні, а які видаються вам дискусійними? Поясніть написання виділених слів.

Успіх залежить від того, як людина проводить свій вільний час. **Хобі** — одне з тих **занять**, яке приносить задоволення. Також хобі **розвивають** багато **вмінь**, що є корисною психологічною зарядкою. Тож улюблена справа — це і відпочинок, і гімнастика для душі (*З Інтернету*).

Інтернет **не зближує**. Це накопичення самотності. Ми **нібито** разом, але кожен сам. Ілюзія спілкування, ілюзія дружби, ілюзія життя (*Я. Вишневський*).

Зверніть увагу, як можна урізноманітнювати своє мовлення, використовуючи різні речення для цього. Наприклад, щоб висловити захоплення, використовуємо такі синтаксичні конструкції: 1. *Синь така, що втонути неважко у розхлюпаній чаші небес (А. Царук). Синь така: втонути неважко у розхлюпаній чаші небес.* 2. *Що воно за диво — оці степи, ці гори, ці ліси — усе так гарно, чисто, незрадливо (Л. Костенко). Яке ж диво оці степи, ці гори, ці ліси, і все так гарно, чисто, незрадливо! Оці степи, ці гори, ці ліси — просто диво, і все так гарно, чисто, незрадливо!*

9. Прочитайте текст. Чи є у ньому складнопідрядні речення? Озвучте їх. До будь-яких двох речень запропонуйте ваші варіанти синонімічних.

Люблю, коли після дощу влітку повітря пахне свіжістю трави й гарячим асфальтом. Люблю, коли в поштовій скриньці знаходжу листа. Несподівано. Люблю чорний шоколад, вишуканий, гіркувато-солодкий. Люблю гортати книжки сторінка за сторінкою, вдихати ні з чим незрівнянний аромат паперу, літер, мудрості... Стократ люблю домашнє тепло й затишок, коли за вікном негода. А ще люблю кошлаті домашні шкарпетки, тому що вони трепетно зігрівають кожен пальчик узимку. Люблю яскраві жовті тюльпани, у яких ховається сонечко і весна. Люблю світанок, коли над луками парує туман... Люблю життя! (*За Т. Муль*).



10. Спробуйте передати теоретичний матеріал, вивчений сьогодні на уроці, засобами живопису чи графіки.



11. Розкажіть про свої досягнення на уроці за обраною схемою.



Виконайте одне із завдань, використовуючи складнопідрядні речення.

12. Висловіть припущення щодо важливості для кожної людини мати хобі.



13. Підготуйте повідомлення про значення розділових знаків. Знайдіть додаткову інформацію про те, як з'явилися розділові знаки.



14. Випишіть з улюблених поезій складнопідрядні речення. Усно вкажіть вид підрядного.

# § 17.

## ПІДРЯДНІ СПОЛУЧНИКИ Й СПОЛУЧНІ СЛОВА В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

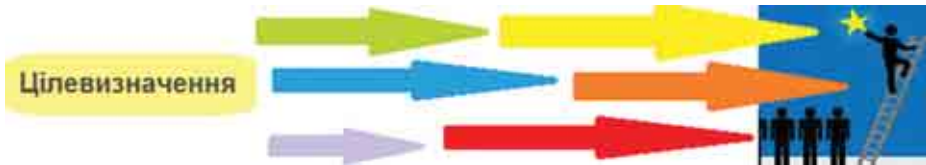
### Краса довкілля



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** сполучники, сполучні слова, сполучники підрядності, головне речення, підрядне речення, вид підрядного речення.

Пригадайте вивчене раніше і дайте відповідь на запитання. У разі потреби використайте таблицю «Засоби зв'язку частин складнопідрядного речення» (додаток 6).

1. Яку частину мови називають сполучником?
2. Чому сполучник належить до службових частин мови?
3. Які основні його функції?
4. Що ви пам'ятаєте про сполучники підрядності?
5. Чим відрізняються підручники сурядності й підрядності?
6. Які частини мови можуть виконувати роль сполучника?
7. Яка різниця між сполучниками і сполучними словами? (У разі потреби використайте таблицю, вміщену в додатках, додаток 7).



1. I. Розгляньте світлини. Поміркуйте над запитаннями.



О. Будник. Літній дощовий день

## II. Бесіда:

1. Наскільки важливо для кожної людини відчуття краси довкола?
2. Що вкладаєте ви в поняття «краса довкілля»?
3. Чи маєте звичку зосереджувати свій погляд на красивому?
4. Чи вмієте ви бачити красиве в простому, буденному?
5. Якби ви мали можливість намалювати картину красивого довкілля, що б на ній було зображено?
6. Чи є ці світлини ілюстрацією краси?



*I. Меліка*

Розрізняйте у складнопідрядних реченнях сполучники й омонімічні їм сполучні слова. Це передусім слова *що, коли, як*. У різних складнопідрядних реченнях вони можуть бути сполучниками чи сполучними словами. Для розмежування їх пам'ятайте такі правила:

1) сполучник не є членом речення, а сполучне слово обов'язково виконує роль у підрядній частині речення;

2) сполучне слово може вимовлятися з логічним наголосом, що не властиво сполучникам;

3) сполучник можна замінити лише сполучником, а сполучне слово — іншим сполучним словом; сполучне слово *що* можна замінити сполучним словом *який* (яка, яке, які); сполучник *коли* — сполучником *якщо*; сполучник *як* — сполучниками *наче, ніби, нібито, немов, неначе, немовбито*.

Наприклад: 1. Бринить на склі шовкова павутинка, **що** [сполучне слово, заміна — *яка*; підмет] на морозі сріблом зацвіла (*Н. Данилюк*). 2. Шуміла берегу ріка, **що** [сполучник] в неї хвилі у зірках (*Г. Чубач*). 3. Тоді дуб затихає й слухає, **як** [сполучне слово, обставина] натруджено мовчить його коріння (*Є. Гуцало*). 4. Лелечиха на хаті схлипнула крізь сон, **як** [мов, сполучник] схлипує немовля (*М. Стельмах*).

2. Прочитайте речення. Визначте засоби зв'язку частин кожного речення. Усно вкажіть, сполучники це чи сполучні слова. Як відрізнити співзвучні сполучники і сполучні слова?

1. Восени у листопаді дощ у сонця на заваді, бо збираються в отари волохаті мокрі хмари (*Л. Вознюк*). 2 Осіннім небом плаче листопад, останнім листом, зубожілим полем, тужливим лементом старого журавля, що покидав гніздечко рідне з болем (*О. Кузів*). 3. Цві-

туть дерева золотом магічним, бо літо і тепло вже за плечима (*І. Калиниченко*). 4. Ходімо в царство листя і опеньків, туди, де вчора зжовкла жалива (*О. Вертіль*). 5. Червоне, розхристане гроно шипшини здається сузір'ям, що впало у гай (*А. Гризун*). 6. Мисливцем обережним вийду з хати, щоб не злякати перелив роси (*В. Буденний*). 7. Я так люблю, як сонце у кімнаті удосвіта прийде мене будить (*Н. Янушевич*).

3. Прочитайте речення і запишіть. Підкресліть засоби зв'язку частин складного речення. Чи можна лише за сполучником чи сполучним словом визначити вид підрядного речення?

1. Щасливо йти в лісі наприкінці літа, коли барви стають прості і стишені й водночас повні літнього сонця й тепла. 2. Я справді ціную, коли людські стосунки будуються на довірі й доброзичливості. 3. Мрію про час, коли ніхто не боїтиметься говорити й довіряти один одному. 4. Друзів нам дано і для того, щоб ми могли повніше пізнати себе. 5. Так довірливо хочеться схили голову на руки і попросити, щоб усі води вод були чистими. 6. Часом починаю думати барвами, бо колір може розповісти більше за слова (*Б. Матіяш*).

4. Кожні двоє речень об'єднайте в одне, дібравши сполучник чи сполучне слово, і запишіть. Визначте вид підрядного і засіб зв'язку частин складного речення.

1. Я вирішив прогулятися околицями. Навколишня природа завжди надихає мене, додає сил і натхнення. 2. Цього року осінь так швидко наворожила зиму. Невдовзі білі сніжинки застеляли землю білим обрусом. 3. На траві блистіли срібні коралі роси і вигравали різнобарв'ям під першими променями вранішнього сонця. Жаль було струшувати цей красивий вологий спокій (*За І. Савкою*).

5. Прочитайте речення. Розкажіть про функції виділених слів.

1. Впевненість у собі, **як** кажуть у рекламі, дала йому крила (*С. Гридин*). 2. Люблю бачити, **як** у цьому лісі стаються всі пори року (*Б. Матіяш*). 3. Туман над лугом проплива, волочить пасма білі, **як** у кульбаби голова, **як** взимку заметілі (*В. Геращенко*). 4. І **як** це ти, скажи мені, зумів раптово розпогодити це небо? (*Н. Данилюк*). 5. Ворохта **як** одне найцікавіших, найкрасивіших і найзатишніших міст у Західній Україні вабить до себе туристів з усього світу.

6. Продовжіть кожне з речень і запишіть, утворивши складнопідрядне речення. Назвіть сполучні засоби. Поясніть значення виділених слів.

1. Найбільше мені подобається спостерігати осінньої пори, як...  
2. Найулюбленіше місце чорногузів\*\* — **луки**, тому що... 3. Спів жайворонків такий дзвінкий і прозорий, що... 4. Після літньої грози

усе довкруг посвіжішало наскільки, що... 5. Лугова трава, вогкувата й прохолодна, струшувала дощові краплинки, коли.... 6. Степ уже збирався у вечорову **просинь**, ніби...

7. Прочитайте речення. Охарактеризуйте засоби зв'язку частин складних речень. Поясніть значення виділених слів. Укладіть по пам'яті словник іменників на позначення природних просторів. Удома, користуючись різними джерелами, доповніть його. Перевірте один одного, чи знаєте значення цих слів.

1. В **урочищі** «Чапля» гармонійно поєдналися пейзаж, рельєф, флора, фауна, які становлять неповторний природний комплекс. 2. Як тільки сонце вискотилося із-за Чорногори, його щедре світло залило **долини** й **узгір'я**. 3. **Полонина** Боржава — мальовничий і затишний куточок Міжгірщини, що вражає своєю красою у будь-яку пору року. 4. **Буковий ліс**, що розташувався на краю долини, пригостить вас грибами та ягодами. 5. Недарма ж долину назвали Панською, бо сама природа створила тут усі умови для перебування найвибагливішого мандрівника (*За І. Мелікою*).

Оберіть вправу (№7, №8 чи №9), текст якої цікавіший вам, і виконайте завдання.



Осінь

8. Прочитайте мовчки текст. Якими емоціями він наповнений?

А небо чисте, **по-молодечому** усміхнене. Воно **синіє** так, наче там висіяно море волошок, і фіалок, і півників, і ще всячину квітів. Ці квіти **не в'януть**, хоч би яке сонце смажило.

Мабуть, тому вподобав дивитись на небо, що **з-поміж** усіх кольорів найдужче люблю синій. Він мені увижається, коли я бачу щось синє — чи квітку, чи очі, чи дівоче **плаття**. Навіть від самого слова «синій» душа моя сміється і грає так, як грають проти сонця збиті на ставку бризки води (*За Є. Гуцалом*).



Запитання і завдання:

1. Назвіть складнопідрядні речення з тексту, вкажіть засоби зв'язку в них.
2. А який ваш улюблений колір? Із чим він найбільше асоціюється?
3. Розкажіть, чим захоплює вас небо? Яким воно буває?
4. Передайте красу й мінливість неба за допомогою складнопідрядних речень. Зіставте текст і світлину «Осінь».
5. Поясніть написання виділених слів.

9. Прочитайте текст і згруповані нижче речення. Які емоції в них переважають.

I. Остап Вишня вирушав на полювання з єдиною метою — помилуватися густими лісами, зеленими луками, запашними сінокосами, тихими вечорами над озерами, бузковими надвечір'ями, ніжним шелестом очеретів, сріблястими нічними росами, ніжно-рожевими світанками і висловити у творах своє найвище захоплення красою (*З Інтернету*).

II. 1. Ох і очеретяна ж річка Оскіл! Ох і рибна ж вона! А яка вода в Осколі! Лагідна, ласкава, м'яко-шовкова! Там така глибочинь, що й дна не дістанеш! (*Остап Вишня*). 2. Ох і хитрюще отам над ставком сонце! (*Остап Вишня*). 3. Боже мій! Кульбаба одцвіла... День який пухнастий і погожий (*Н. Данилюк*). 2. Оце так сніг! Такого не було ще! (*М. Береза*). 3. Яка вона юна, яка вона біла, ця вишенька! Ну геть наречена — на руки бери і неси! (*М. Береза*). 4. Геніальною була та українська жінка, яка першою отак побілила хату... А якою гарною стає така біла хата вночі, при місяці, коли тіні від гілок помережать її... Яку це душу треба мати, щоб догадатись і такою білою зробити свою оселю, який треба було мати від природи високий смак естетичний (*Олесь Гончар*).

Завдання:

1. Чи є в тексті складнопідрядні речення? Якщо так, то назвіть засоби зв'язку в них.
2. Доберіть до будь-яких двох речень синонімічні складнопідрядні речення і запишіть.
3. Розкажіть, що викликає у вас найбільше захоплення?
4. Передайте свої емоції за допомогою складнопідрядних речень.

10. Прочитайте текст. Визначте головну думку.

Дуже люблю ліс. Ліс росте неподалік від мого дому. Пам'ятаю, який ліс був у моєму дитинстві. Ліс тоді був густим, без вирубаних і вигорілих ділянок. У ньому траплялося більше грибів і квітів.

Дуже люблю розглядати дерева. Особливо люблю дуби. На дубах аж до снігів тримається листя.

Люблю бачити, як ліс змінюють пори року. Люблю землю. На землі цей ліс росте. Мені приємно лежати горілиць і дивитися в

небо, близьке і глибоке, або на верхівки дерев. У лісі багато простих речей. Прості речі можуть чимось прислужитися. Зокрема, тут багато пеньків старих дерев. Пенькам старих дерев майстри дають нове життя (За Б. Матіяш).

Запитання і завдання:

1. Відредагуйте текст, утворивши, де це можливо, складнопідрядні речення, і запишіть. Підкресліть сполучники і сполучні слова.
2. Які емоції викликає у вас ліс?
3. У яку пору року він найбільш привабливий? Чому?
4. Які спогади у вас пов'язані з лісом?
5. Скористайтеся в разі потреби світлиною.



О. Галанзовська

11. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. Розкажіть також, чи змінилося ваше уявлення про красу довколишнього світу?  
Оберіть і виконайте одне із завдань:
12. Випишіть з підручника української літератури 7 складнопідрядних речень, частини яких з'єднані різними сполучниками і сполучними словами.
13. Складіть або випишіть із текстів художніх творів по двоє речень зі словами «як», «що» і «коли», у яких вони будуть сполучниками і сполучними словами.
14. Намалуйте плакат «Краса довкілля». Усно розкажіть, як ви розумієте цей вислів і наскільки для вас це важливо.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Уживаймо слова:** блакить, бруківка, брукований, велелюддя, веселун, височіти, видолинок, віднаджувати, даленіти, дивовижа, довкілля, доладно, досвіток, заграва, затінок, зачайтисся, звідусіль, заіскрити, клубочитисся.

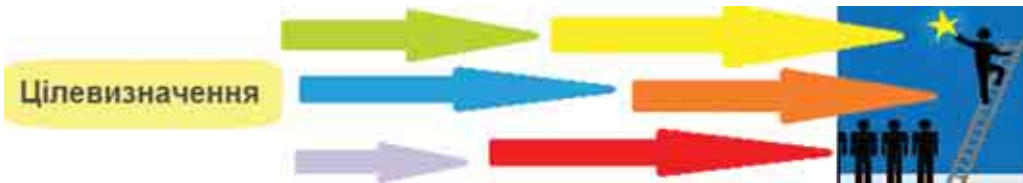
# § 18.

## СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ І З'ЯСУВАЛЬНИМИ

### Мистецтво і моя родина



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** складне речення, головне речення, підрядне речення, означення, додаток, сполучники підрядності, сполучні слова.



1. I. Прочитайте висловлення М. Пещак про складнопідрядні речення з підрядними означальними, а також розміщені нижче приклади речень. Підтвердіть або спростуйте думки автора. Сформулюйте думку про важливість цих речень.

1. Складнопідрядні речення з підрядними означальними — це один із тих типів синтаксичних одиниць, які чи не найлегше дають змогу включати у наші висловлення аргументацію і доказовість правдоподібності того, про що йдеться. Передусім тому, що підрядні означальні частини підпорядковані одному слову, яке у більшості випадків міститься в самому кінці головної частини. Складнопідрядні означальні речення вживаються для характеристики предмета, розкриття особливостей його стану або якостей (М. Пещак).

- II. Зверніть увагу на підпорядкування кожного підрядного речення.

 <p>Театр - моя дитяча мрія. Театр - моя дитяча мрія, що втілилася у життя (В. Судак).</p>	 <p>Словами неможливо передати безмірне почуття радості й любові до життя. Словами неможливо передати безмірне почуття радості й любові до життя, що охоплюють людину в танці.</p>	 <p>Аквареллю називають техніку живопису. Аквареллю називають техніку живопису, яка передбачає роботу фарбами на водній основі.</p>
---	---	--

**Підрядні означальні** речення пояснюють або характеризують член головного речення, виражений іменником, і відповідають на питання *який?* Наприклад: *Цю історію хочеться казати найдорожчими словами (якими?), що даються людині в рідкі, неповторні години (О. Довженко).*

[ ], (що).

Підрядне речення має бути приєднане до того слова, яке воно пояснює чи характеризує, інакше спотворюється зміст. Засобами зв'язку частин такого речення є сполучні слова *який, що, котрий, чий, де, куди, звідки, коли* і підрядні сполучники *щоб, ніби, наче, як*.

2. Прочитайте текст мовчки. Сформулюйте і запишіть головну думку. Назвіть складнопідрядні речення, визначте вид підрядного.

Я хочу запевнити вас, що читання художньої літератури, читання для задоволення є однією з найважливіших речей у житті людини. Як автор художніх текстів я зацікавлений, щоб люди читали художню літературу. Художня проза — це те, завдяки чому ви починаєте відчувати речі, відвідувати досі не знані місця і світи. Читання розвиває емпатію\*, яка збирає людей разом і не дає змоги поводитися їм як самозакоханим одинакам. Перевага літератури полягає також у тому, що, показуючи вам інший світ, вона збагачує вас інформацією. Сьогодні кожному варто пам'ятати, що інформація в наш час має ціну. Це надзвичайно важливо в ситуації, коли ви, шукаючи роботу, готуєте резюме\*. Читання книг — це спосіб навчатися в тих, кого більше немає з нами. Якось Альберта Ейнштейна запитали, як можна зробити дітей розумнішими. Учений відповів просто й мудро, що для цього необхідно читати їм казки (*За Н. Гейманом*).

3. Поясніть розділові знаки в реченнях і визначте засоби зв'язку простих речень у складнопідрядних. Виконайте усно розбір одного з речень.

1. Члени родини Терещенків створили власні картинні галереї й музей, які стали згодом загальним надбанням. 2. Федір Терещенко захоплювався колекціонуванням майже чверть сторіччя, був знайомий з багатьма художниками, полотна яких прикрашали його колекцію. 3. Серед цукрозаводчиків провідне місце посідає рід Терещенків, що дав Україні не тільки найпотужніших підприємців, але й колекціонерів творів мистецтва, меценатів, авіаконструкторів, політиків. 4. Серед Симиренків широкому загалу більш відоме ім'я Платона Симиренка, який профінансував останнє прижиттєве видання «Кобзаря» Тараса Шевченка (*З Інтернету*).

4. Перебудуйте подані прості речення у складні з підрядними означальними і запишіть. Поставте запитання від головного до підрядного.

1. А ще Терещенків об'єднувала спільна пристрасть — картини живопису. Зібрані ними картини згодом стали основою експозицій чотирьох музеїв Києва. 2. Серед меценатської діяльності Івана Терещенка на благо розвитку української художньої культури особливе значення мала підтримка рисувальної школи Миколи Мурашка, першого спеціального художнього закладу в Києві. На її облаштування й утримання (1875-1900) він витратив 150 тисяч карбованців.

5. Завершіть кожне з речень, додавши до них підрядну частину. Перевірте достовірність інформації за матеріалами додатка 7.

1. Леонардо да Вінчі був одним з перших художників, які... 2. У пам'яті багатьох шанувальників Назарій Яремчук залишив відгомін задушевних, добрих пісень, що... 3. Новим етапом для українського художника Олександра Мурашка стала картина «Карусель», яка... 4. Саме Іван Марчук, якого називають..., увів новий метод малювання — пльонтизм\*.

Підрядні з'ясувальні речення відповідають на питання непрямих відмінків. Наприклад: *Ніхто не має права говорити, що Україні в душах наших тісно* (Я. Черняк). [ ], що ( ).

З головним реченням підрядне з'ясувальне з'єднується за допомогою сполучників *що, як, щоб, ніби, мов, наче, чи* або сполучних слів *хто, який, чий, котрий, де, куди, коли, як*.

#### **Особливості підрядних з'ясувальних речень:**

1) вони уточнюють, пояснюють, доповнюють чи конкретизують одне слово в головному реченні;

2) таким словом переважно є присудок, виражений дієсловом (чи іншою частиною мови), або інший член речення, виражений указівним займенником *той (та, те, ті)*.

Переважно підрядні з'ясувальні залежать від дієслів із такими значеннями:

— мовлення (говорити, казати, розповідати, повідомити, запитати, пояснити, нагадати тощо);

— мислення (думати, передбачати, упевнитися, згадувати, розуміти);

— відчуття, сприймання (бачити, забувати, помічати, чути, відчувати, пишати, бажати тощо).

Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами відрізняються від решти тим, що здатні найекономніше і найвиразніше позначати стан людини, її переживання, розумову, а отже, й мовленнєву діяльність... Тому вживають їх переважно для того, щоб описати чи охарактеризувати людські стосунки, ставлення людини до природи, до праці і т.ін. (За М. Пещак).



6. Прочитайте й відредагуйте речення. Яку вимогу щодо побудови складнопідрядних речень з підрядним означальним порушено? Наскільки це важливо?

1. В антракті глядачі мали нагоду оглянути виставку робіт київського художника Олександра Храпачова, яка буде експонуватися упродовж квітня. 2. Цей мюзикл уперше звучатиме в Україні, що дуже популярний у світі. 3. Музей українських домашніх ікон і старожитностей, який є частиною комплексу, відзначив свою четверту річницю з дня відкриття. 4. Народна майстриня подарувала оберіг — ляльку-мотанку, який символізує достаток, мир, добро. 5. Адже фантастичний образ Марії Приймаченко є унікальним мистецьким явищем, який поєднує у собі традиції народного малярства та власний стиль (*З Інтернету*).

7. Прочитайте речення. Порівняйте і скажіть, чим відрізняються складнопідрядні речення з підрядними означальними і з підрядними з'ясувальними. Чи повною мірою вони підтверджують думки, висловлені Марією Пещак?

1. Не можна не звернути увагу на те, що на багатьох полотнах квіти випромінюють світло (*І. Конєва*). 2. У 1934 році Катерина Білокур рішуче заявила батькам, що розпочинає вчитися малювати (*О. Найден*). 3. Квіти художниця зображує, зазвичай, такими, що зростають із землі (*І. Конєва*). 4. Листи Катерини Білокур насамперед свідчать про те, що вона в житті була самотньою людиною, у творчості — індивідуалістом (*О. Найден*). 5. Майже всі квіти, про які співав і співає народ, згадала художниця у своєму живописі (*А. Макаров*). 6. На схилі життя Гоголь у листі до О. Іванова писав, що весь гамір і суєта світу не варті миті тиші в келії художника (*О. Найден*). 7. Художниця особливо гостро відчувала свою самотність, жадібно прагнула спілкування, мріяла, щоб її твори були побачені, оцінені та відзначені (*О. Найден*). 8. Хатина, у якій художниця працювала, усю осінь, зиму та частину весни була сирію й холодною (*О. Найден*).

8. На прикладі речень цієї вправи розкажіть про особливості складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними.

1. Дивлячись кіно, навіть хороше, ми часто піддаємось ілюзії розважитись ним і забуваємо, що кіно — це насамперед найкоротший спосіб духовного діалогу (*З Інтернету*). 2. Таємниця мистецтва полягає в тому, щоб услухатися в невимовне, милуватися невидимим (*В. Овчинников*). 3. Цей приголомшливий будинок, побудований в Англії, у графстві Саффолк, дивовижний тим, що має рухому зовнішню стіну (*З Інтернету*).

9. I. Прочитайте текст. Сформулюйте і запишіть головну думку.

На думку британських учених, **похід** до психолога можна **легко** замінити походом у галерею\*. Вони пояснюють це тим, що під час перегляду картин значно покращується настрій. Галеристи й художники рекомендують усім відвідувати галереї хоча б раз на місяць. Спілкуючись з картинами, можна відчути емоції художника, який створював їх.

**Відкрийте** серце, і картина пробудить емоції, знайомі тільки вам. У вас можуть виникнути якісь спогади про подорожі, людей, події у вашому житті, щось дуже особисте. Є роботи, які викликають відчуття повного щастя. З ними хочеться обніматися, як у перші дні закоханості.

Переглядаючи картини, ви маєте можливість відволіктися від **буденності** й емоційно перепочити. Тому слід якомога більше **споглядати** твори мистецтва й духовно спілкуватися з ними. Прикро, що люди інколи соромляться заходити в галереї, вважаючи, що ця територія відкрита для певного кола шанувальників. Насправді **не кожен** мистецтвознавець до кінця розуміє й відчуває мистецтво. Головне відвідувати якомога більше виставок та артпроектів\* і змалечку прививати цю культуру дітям. Адже роботи, що експонуються в галереях чи на артмайданчиках, проходять певний художній відбір і здатні виховувати гарний смак (За Д. Корчевською і Т. Танською).

II. Запитання і завдання:

<b>Знаю, вмію, можу</b>	<b>Відчуваю, переживаю, ціную</b>
1. Випишіть складнопідрядні речення, визначте види підрядних.	1. До чого закликають читача автори тексту?
2. Поясніть розділові знаки у реченнях першого абзацу.	2. Чи погоджуєтесь ви, що перегляд картин покращує настрій?
3. Поясніть вимову й написання виділених слів.	3. Які твори мистецтва здатні поліпшити ваш настрій?
4. Що означає перша частина таких складних іменників: артпроект, артмайданчик?	4. Чи є традиція у вашій родині відвідувати виставки творів мистецтва?
5. Чому «відчуття» пишемо з двома літерами «т», а «щастя» — з однією?	5. Які думки, висловлені в тексті, видаються вам дискусійними? Чому?
6. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні.	6. Чи зрозуміле вам відчуття «повного щастя»?
	7. Що означає «відчувати мистецтво»?

**Пам'ятаймо:** одержують, отримують подарунк, грошовий переказ, стипендію; здобувають освіту, знання, перемогу, волю.

10. Дайте відповідь на кожне запитання складнопідрядним реченням. Визначте вид підрядного.
1. Навіщо люди за допомогою різних засобів виразності відтворюють життя? Навіщо вони пишуть оповідання, малюють картини, ліплять статуї, ставлять спектаклі?
  2. У чому полягає головне завдання мистецтва?
  3. На що має бути спрямована діяльність кожного митця?
  4. Яке мистецтво найближче вам по духу й найцікавіше для вас?
11. Складіть і запишіть троє складнопідрядних речень з підрядними означальними, де опишіть побачений предмет чи явище, що викликали у вас захоплення, здивування.
12. Складіть усно складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним, у якому поділіться своєю мрією чи планами на майбутне.
13. Розгляньте картини львівської художниці Ольги Кваші. Запропонуйте власне бачення зображених мисткинею тем.



Дзеркало ріки



Сонце



Тихий сніг



14. Проаналізуйте результати роботи протягом уроку за обраною схемою. Виконайте один із варіантів домашнього завдання:
15. Підготуйте і запишіть повідомлення на тему «Улюблений вид мистецтва моєї родини». Використайте складнопідрядні речення.
16. Прочитайте текст. Висловіть і обґрунтуйте власну думку щодо прочитаного. Назвіть у тексті види речень, які ви вивчили на уроці? Напишіть троє складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними чи означальними, у яких ви висловлюєте подяку.

Мудрі люди — а їх багато — кажуть, що всі найважливіші речі починаються з вдячності.

Ми любимо вдячних. Дуже особливо про них говоримо. Бачимо світло, якого біля них так багато. Їхня мова, яка не вміє нікого зра-



---

нити, спокійна і добра. Нам подобається, що вони вміють бути неквапливими й гідними. Подобається, якими вони вміють бути уважними до всього: до людей, до речей, явищ і станів. Вони зауважують, як довшає або зменшується день. Вони пам'ятають дороги, озера, міста, гори, острови, де були. Вони люблять усі ці прості речі і своєю любов'ю, своєю уважністю і вдячністю ніби нагадують світові про його гідність.

Будучи біля них, ми теж сповнюємося вдячністю. Вона переливається в нас, як добра вода. І ми хочемо, щоб вона була в нас довше. Хочемо легкості й світла, спокійно і вдячно приймаючи все, що є довкола. Хочемо наповнити себе вдячністю (*За Б. Матією*).

# § 19.

## СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

### *Світлини у нашому житті*



*Лови летючу мить життя!  
Олександр Олесь*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** складне речення, головне й підрядне речення, обставина способу дії і ступеня, обставини місця, часу, мети, причини, наслідку, порівняння, умови, допусту, сполучники підрядності, сполучні слова.

1. І. Прочитайте виразно текст. Визначте, де потрібні паузи й логічний наголос. Доберіть необхідний тон і темп читання.

До перших світлин ставали або сідали, боячись ворухнутися, щоб **не зіпсувати** зображення. **Майстер-світляр, розклавши** штатив, розсунувши гармонійкою міх, накинувши на голову темне покривало, готовий зупинити мить.

День, щоб заясніти світанком, має випірнути з ночі. Світлина, щоб стати світлиною, мусить бути позбавлена світла й пройти крізь темряву.

Мова світлини — **чорно-біла...** Світляр — ловець миті — відчуває **плинність**, застерігає тих, у кого те відчуття **притуплене**.

Повернімося до самого слова — «світлина». Воно чи не найщасливіший новотвір, що завдячує своїм існуванням грецькому «фотографія». Наше слово не можна назвати калькою, як, наприклад, «життєпис» (біографія). Від грецького воно перейняло лишень ідею, тобто образ світла (фото-). Суфікс «-ин-» одразу ж занурив те слово у національну українську атмосферу, споріднив його з такими

теплими й світлими словами, як «родина», «гостина», «хатина», «перлина», безліччю інших... Словники класифікують його як «застаріле». Дивна старість для слова, якому лиш декілька десятиліть від народження.

Оглядати світлини — мов книжку читати. Лишень у книжці можна перегорнути останню сторінку, прочитати до кінця. Світлина ж, хоч як довго триматимемо її перед очима, ніколи не буде прочитаною до кінця. Щоб читати книжку, треба пройти науку читання. Аби оглядати світлини, науки не потрібно. Світлину читати важче, тому що в кожній — своя глибина. І вся насолода тут — у самому пірнанні, у невідомості, у **недочитаності...** (За А. Содоморою).

## II. Запитання і завдання:

<b>Знаю, вмю, могу</b>	<b>Відчуваю, переживаю, ціную</b>
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Доведіть, що це текст. Визначте тему його, доберіть заголовки.</li> <li>2. Випишіть ключові слова, використовуючи їх, перекажіть текст.</li> <li>3. Запишіть у зошит спільнокореневі слова. Чим вони відрізняються?</li> <li>4. Доберіть епітети до слова «світлина».</li> <li>5. Назвіть у тексті складнопідрядні речення з підрядними обставинними. Поставте запитання від головного до підрядного речення.</li> <li>6. Поміркуйте: речення з якими видами підрядних обставинних переважають у тексті? Яка роль їх?</li> <li>7. Поясніть написання виділених слів.</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Що означає «читати світлину»?</li> <li>2. Чи згодні ви з автором, що «світлину читати важче»? Чому?</li> <li>3. Як ви ставитеся до родинних традицій готувати і зберігати альбоми?</li> <li>4. Яка світлина у вашій колекції найдавніша? Хто на ній зображений?</li> <li>5. Які світлини викликають у вас радість, а які — хвилювання і сум?</li> <li>6. Чи згодні ви із думкою автора про те, що «Оглядати світлини — мов книжку читати»?</li> <li>7. Як ви ставитеся до селфі, яким захоплюється нині молодь?</li> <li>8. Із якими життєвими цінностями асоціюється у вас світлина?</li> </ol>

Слово «світлина» з'явилося як технічний термін у словниках ще на початку виникнення фотосправи у 20-30-их роках минулого століття. Походження його цілком зрозуміле й обґрунтоване, адже грецьке «фотографія» буквально означає «малюнок світлом», «світлова картина». У часи, коли тривали процеси злиття націй і стирання відмінностей між мовами, слово було вилучене зі словників.

Нині це питомо українське слово оживає, повертається в активний ужиток.

## 2. Прочитайте слова, з'ясуйте значення кожного з них.



Світло, світляр, світлина, світлінка, світлярський, світлинний, світлярство, світлинництво, світлинкарство, світлопис, світлярня, світловідбиток, світлити, насвітлювати, насвітлити, посвітлювати, посвітлити, усвітлювати, усвітлити, світлячка, світляч, світлик, світليلьник, насвітник

3. Розгляньте таблицю. Складіть і запишіть запитання, відповідаючи на які, ви зможете розповісти про кожен із цих видів складнопідрядних речень.

**Складнопідрядні речення з підрядними обставинними**

<b>Вид речення</b>	<b>На які запитання відповідає</b>	<b>Що означає підрядне речення</b>	<b>Сполучні засоби</b>
1. Ступеня і способу дії	Як? Яким способом? Наскільки?	Уточнює ступінь або спосіб дії, про яку йдеться у головному реченні	<i>Сполучники:</i> як, що, щоб, ніби, мов; аж, що аж, <i>сполучні слова:</i> як, скільки, наскільки
2. Місця	Де? Куди? Звідки?	Указує на місце дії, про яку йдеться у головному реченні	<i>Сполучні слова:</i> де, куди, звідки
3. Часу	Доки? Коли? До якого часу? Як довго? З яких пір?	Уточнюють час дії, про яку йдеться у головному реченні.	<i>Сполучники і сполучні слова:</i> як, після того як, коли, поки, як тільки, доки, ледве, тоді як, у той час як, відтоді як
4. Причини	Чому? З якої причини? Через що?	Називають причину дії, про яку йдеться у головному реченні.	<i>Сполучники:</i> тому що, через те що, бо, завдяки тому що, у зв'язку з тим що, оскільки.
5. Наслідку	—	Указують на наслідок дії, про яку йде мова у головному реченні.	<i>Сполучник</i> так що
6. Мети	Навіщо? З якою метою? Для чого?	Уточнюють мету дії, про яку йдеться у головному реченні.	<i>Сполучники:</i> щоб, для того щоб, аби
7. Умови	За якої умови?	Указують на умову дії головного речення	<i>Сполучники:</i> якщо, якби, коли б, як, раз, аби
8. Порівняльне	Як?	Дія головного речення порівнюється з дією підрядного	<i>Сполучники:</i> мовби, як, ніби, наче, немов, немовби, нібито, немовбито; <i>Сполучне слово:</i> як
9. Допусту	Незважаючи на що?	Виражають дію, яка хоч і протиставляється дії головного речення, але допускає здійснення її.	<i>Сполучники:</i> хоч, хай, незважаючи на те що, дарма що, попри те, що.

4. Прочитайте речення. Визначте вид підрядних речень, поясніть.

1. Щоб упіймати вдалий кадр веселки на небі, достатньо повернутися спиною до сонця. 2. Завжди дублюйте цікаві кадри, щоб будь-яка помилка не звела нанівець усю вашу роботу. 3. Пейзаж у тумані найкраще знімати на світанку, коли сонячні промені ще не встигли прогріти земну поверхню. 4. Якщо ви у своїй роботі будете дотримуватися нескладних правил, то у вас буде можливість створити свій шедевр. 5. Для знімання у лісі рівень освітлення невисокий, бо крона дерев затримують значну кількість сонячних променів. 6. Під час змагань з гірськолижного спорту найкраще знімати там, де спортсмени виконують ефектні повороти. 7. Безглуздо знімати світанок, коли небо заволокли хмари (Із сайту <http://yaryna.net/osnovy-fotografiji>).

5. I. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання.

Один світляр, будучи запрошеним на вечірку, прихопив кілька своїх знімків, щоб за нагоди показати їх гостям. Господиня, побачивши фото, вигукнула:

— Які чудові світлинки! У Вас, мабуть, дуже хороша апаратура!

Майстер нічого не відповів, однак, прощаючись у кінці вечора, сказав:

— Дякую, вечір був приготований чудово! У Вас, напевно, дуже хороші каструлі..! (І. Меліка).

II. Запитання і завдання:

1. Чи можна таку розмову назвати гармонійною?
2. Яке значення має для спілкування комплімент?
3. Чи можна репліку «Які чудові світлинки! У Вас, мабуть, дуже дорога апаратура?» вважати компліментом майстрові? Чому?
4. Перебудуйте цей діалог, щоб він став гармонійним.

6. Розгляньте світлину А. Рудченка. Чому світляр назвав її «Тихе надвечір'я»? «Намалюйте» цей краєвид іншої пори року чи доби. Використайте у разі потреби такі початки речень: «Де виднілася темна смуга лісів,...», «Коли настане зима,...», «Плесо річки заіскрилося так,...» та ін.



А. Рудченко. Тихе надвечір'я

7. Завершіть речення, додавши підрядну частину. Визначте вид кожного підрядного речення.

*Ця давня світлина розповіла нам,*

що	
як	
коли	
де	
кому	
куди	
звідки	
чим	
скільки	
навіщо	
хто	



8. І. Об'єднайтеся у групи. До поданих речень доберіть якомога більше синонімічних. Дайте усно характеристику кожного речення.



19 – поч. 20 ст. Українські родини. З пожухлих світлин вони дивляться тобі в саме серце, немов намагаються щось донести... Щось дуже важливе.

1. На кожнім тім портреті мій давно забутий рід: баба в вишитім корсеті, з парубоцьким чубом дід (*Т. Чорновіл*).
2. А в серці теплий спогад від світлини і поклик в роки, що нас молодять (*О. Субота*).
3. Гортаю альбом, придивляюсь до фото, щоб згадка моя не забула когось-то (*В. Крищенко*).
4. Коли я дивлюсь на цю свою світлину, звідкись накочується почуття холоду й самотності (*І. Роздобудько*).
5. Так люблю старенькі фотографії, бо на них прості душевні люди (*Н. Ярема*).

II. Розгляньте світлини. Що на них зображено? Наскільки важливо берегти старі світлини у домашніх альбомах?


## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Пишімо правильно:** дарма що, замість того щоб, незважаючи на те що, через те що, завдяки тому що, немовби, нібито, неначебто, тимчасом як, для того щоб.

-  9. I. Заповніть таблицю, розкажіть про результати роботи на уроці.


+	✓	?	—
(що нового дізналися)	(що вже знали)	(що не зрозуміли)	(з чим не згодні)


II. Дайте відповіді на запитання: 1. Чи приваблює вас мистецтво світлин? Якщо так, то чим? 2. Який досвід і власні досягнення у цій справі ви маєте? 3. Що вам відомо про жанри світлин? 4. Що спільного між мистецтвом світлини, живописом і комп'ютерною графікою? 5. Які поради, вміщені у матеріалах цього параграфа, вважаєте корисними для себе?

-  10. Об'єднайтеся у групи для спільного проекту — підготовки презентації виставки «Світ моїми очима». Оберіть тему для кількох виставкових залів, у яких буде розміщено світлини. Підготуйте короткий текст опису світлин, що прикрасять кожен залу. Використайте складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

11. Підготуйте і запишіть 4-5 порад тим, хто захоплюється селфі\*. Використайте складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

 Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

-  12. На цьому сайті — <http://vsviti.com.ua/tag/dyvovyzhni-fotohrafiji> — розміщено дивовижні світлини. Перегляньте їх уважно, оберіть ті, що справили на вас найсильніше враження. Запишіть ці враження у зошит, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

-  13. На сайті «Українська фотографія» (<http://Photography.in.ua/articles/advice/10-fotohrafiji-jabi-varto-zrobyty-tsiyeyi-zym/>) вміщено поради щодо того, які 10 світлин варто зробити взимку. Підготуйте і запишіть поради, які світлини варто, на ваш погляд, зробити восени (влітку чи навесні). Обґрунтуйте їх.

14. Запишіть, визначте вид кожного підрядного речення. До двох речень доберіть світлини, які найточніше ілюструють їх. Ілюстрацією до якого речення можна вважати розміщену нижче світлину? Відповідь обґрунтуйте.

1. Забутий човен біля річки обплетений хвощем рясним, весло сховавши невеличке, чекає паводку весни, щоб знов відчуття колишню силу, поплавають...(*В. Крищенко*). 2. Коли квітень ударить у

сонячний гонг, прокидається і вмивається чистою сльозою лоза (*М. Дочинець*). 3. Сьогодні день — це крапка літа, бо завтра осінь вже почне кидать свої слова на вітер, писати своє сумне есе (*В. Крищенко*). 4. Як тільки з-за пагорбів вийде сонце, туман розійдеться, на згадку лишивши рясну росу на траві (*І. Меліка*). 5. Стікає небо краплями дощу у чорну землю, щоб було світліше (*Г. Чубач*). 6. Стрічаю сонце в полі за селом, де квіти польові, неначе зорі (*В. Геращенко*).



*Ю. Максименко*



**16.** Напишіть твір-розповідь на одну з тем: «Гортаючи сімейний альбом», «Історія однієї світлини».





## СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ МІСЦЯ І ЧАСУ

### *Краса людських взаємин*

*Дякувати, вибачати, просити вибачення — здається, так небагато, а на цих трьох речах так багато всього тримається. Стан нашої людськості. Чистота нашого серця. Потреба бути людьми.*

*Б. Матіяш*

Бесіда:

1. Пригадайте теоретичний матеріал попередніх уроків і скажіть, чим відрізняються складнопідрядні речення з підрядними означальними і складнопідрядні речення з підрядними обставинними?
2. На які запитання відповідають підрядні обставинні місця, а на які — підрядні часу?
3. Що подібного є між обставинами простого речення і підрядними обставинними частинами складного речення?
4. Поставте один одному запитання, що передбачають відповідь у формі складнопідрядного речення з підрядними обставинними місця або часу.

Підрядними обставинними місця називають речення, що вказують на місце дії в головному реченні і відповідають на питання *де? куди? звідки?*

Наприклад: *Шукай собі друзів там, де панує довіра й підтримка. [ ], (де)*

Підрядними обставинними часу називають речення, що вказують на час дії головного речення і відповідають на питання *коли? з якого часу? відколи? як довго? до якого часу?*

Наприклад: *Будьте готові вислухати людину, коли вона потребує цього.*

[ ], (коли)

1. Розгляньте ілюстрації. Чи пов'язані вони з темою «Краса людських стосунків»? Обґрунтуйте свою відповідь за допомогою складнопідрядних обставинних речень.



2. Прочитайте речення. Розкажіть усе, що вам відомо про обставинні речення часу. Речення використайте як приклади.

1. Коли рішення приймаєте правильне, серце б'ється спокійно.  
2. Коли виходиш із дому, будь спокійним і доброзичливим (С. Павличко).  
3. Коли ми довіряємо собі, своїм почуттям, своїм емоціям, своїм відчуттям, тоді ми можемо повноцінно взаємодіяти з іншими людьми (Н. Рубштейн).  
4. Слова лиш тоді набувають сили, коли перестаєш говорити їх дарма (З нар. мудр.).

3. Розгляньте схему. Поміркуйте і назвіть ті складники людських взаємин, що роблять їх красивими. Усно ланцюжком дайте відповідь на запитання «Коли людські взаємини красиві?»



4. Завершіть кожне речення, додавши, де потрібно, підрядну чи головну частину його. Накресліть схему кожного речення.

1. Людські взаємини не бувають добрими там,....  
2. Коли я вперше увійшов до нового класу,....  
3. Взаєморозуміння між людьми можливе тоді,....  
4. Коли між людьми існує довіра,....

5. Прочитайте висловлення. Перефразуйте кожну думку, оформивши її у вигляді складнопідрядного речення з підрядним обставинним часу.

1. Всі ваші зусилля у вихованні будуть марними, поки ви не навчите своїх вихованців любити поле, птахів і квіти (Дж. Раскін).

2. Дід навчив мене бачити довкола все живе й тішитися йому — дереву, бадиліні, птиці, звірині, землі, небові. Він ніколи не обіймав мене, але я бачив, як його огрубіла рука пестить мох на криничній цямрині чи виноградну лозу. Він не говорив мудрі слова, але мудрість його вкоренилася в добрих очах і уважному серці. У тиху годину він сідав самотиною, споглядав світ природи і сам зливався з тим світом (М. Дочинець).

3. Пригадую часто старенькі дерев'яні двері в бабусиній хаті із села... вони ніколи не зачинялися на ключ, тоді й ключів і не було, лише великий гачок на дверях. Ніхто хат не зачиняв і хто такий злодій — ми навіть не знали... (Р. Кореновська-Марич).

4. Мені приємно буває, коли люди просто допомагають один одному. Я й сама намагаюся допомогти, якщо в цьому хтось потребує.

Приємно жити, коли тобі просто посміхаються. Ти не знаєш людини, але щирість завжди відчувається.

Краса взаємин полягає в тому, щоб поважати, довіряти один одному. Краса полягає не тільки в милих, добрих фразах, красивих залицяннях, але і в терпінні, розумінні й витримці (За С. Казаковою).

6. I. Прочитайте мовчки текст, перекажіть його. Про що йде мова? Зробіть висновок із прочитаного. Знайдіть складнопідрядні речення, визначте вид підрядного.

**Щоразу**, як тато приходив додому з роботи, він приносив Олі **невеличкий** гостинець. «Від зайчика», — казав і усміхнено мружив очі. А дитячим радощам не було меж. Дівчинка нетерпляче підстрибувала і плескала в долоньки. І в'язку бубликів, і пакетик дрібних родзинок, і крихке печиво **з'їдала** з превеликим задоволенням, адже одержала їх у дарунок від самого зайця!

Зараз маленька Оля перетворилася на велику Олю. Вона живе у великому місті, у високому багатопверховому будинку, ходить на серйозну роботу і вже давно **не вірить** у казки. Та все ж кожного разу, як вона їде до тата в гості, **обов'язково** привозить йому щось смачненьке. Від зайчика (Т. Мульт).

II. Запитання і завдання:

1. Як можна охарактеризувати взаємини батька й доньки?
2. Які риси, властиві Олі, проявляються найвиразніше?
3. Поясніть написання виділених слів.
4. Чому в словах «приносив», «приходив» і «превеликим» різні префікси?
5. Поясніть розділові знаки.

Уникайте слів-кайданів, що вселяють у вас невпевненість і руйнують ваші плани, — «у мене не вийде», «не можу», «неможливо», «малоймовірно», «ніколи», «мені це не під силу», «це вище моїх можливостей», «не можу обіцяти», «від мене не залежить», «не візьму на себе відповідальність», «я не гідний (-а)», «іще не час», «хотілося б, але», «я не можу собі дозволити», «не може бути», «а раптом не вийде»! Ваше мовлення має бути запрограмоване на успіх, досягнення. Надавайте перевагу словам-крилам: «я впораюся», «мені це під силу», «я можу», «я вірю у свої сили», «я все здолаю», «у мене вийде», «мені вдасться», «усе залежить від мене», «я маю намір».

Ось що є перешкодою на шляху до успіху:



7. Прочитайте інформацію про слова-кайдани і слова-крила. Чому їх так називають? Висловіть власну позицію щодо необхідності ретельно добирати слова для спілкування. Вивчіть схему «Успіх/Невдача». Прийміть для себе рішення, яким словам і чому надавати перевагу.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

Для висловлення ввічливої згоди використовуймо слова: так, авжеж, аякже, звісно, певна річ, без сумніву, із задоволенням, з приємністю, гаразд, домовилися, обов'язково, поза сумнівом, згода.



8. Зіставте поставлені на початку уроку цілі й досягнуті результати вашої роботи. Скажіть, що ви вважаєте сьогодні своїм найбільшим досягненням. Критично оцініть свою роботу. Де ви зможете використати здобуті на уроці знання, набуті вміння?



Виконайте один із варіантів домашнього завдання.



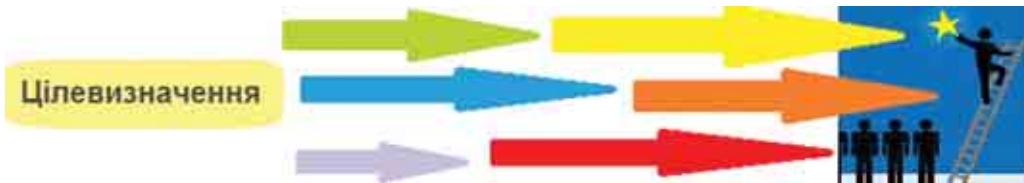
9. Доберіть і запишіть 5 запитань, відповідями на які мають бути складнопідрядні речення з обставинними місця або часу.
10. Висловіть власну думку про те, що для вас означає краса людських взаємин, і запишіть у формі роздумів.
11. Складіть і запишіть 7 складнопідрядних речень з підрядними обставинними місця, у яких розкажіть про географічне розташування вашого населеного пункту, річки чи озера, що вам подобається, вашої школи.



## СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ ПОРІВНЯЛЬНИМИ, СПОСОБУ ДІЇ І СТУПЕНЯ

### Рукотвори

*Світ тримається на майстрах,  
що знають і люблять своє діло.  
М. Дочинець*



1. Розгляньте таблицю «Складнопідрядні речення з підрядними обставинними», розміщену в § 19. Підготуйте й запишіть запитання, відповідаючи на які ви можете з'ясувати все про ці види речень.

**Підрядні порівняльні** речення не слід плутати з порівняльними зворотами, які не мають присудків і є членами простого речення. Порівняйте:  
1. Бринить джерело, мов порвалася струна у бандури. (Є. Гуцало.) 2. Рушники і вишиванки, наче птиці, позлітались звідусюди на стіні (С. Слюсарчук).

2. Прочитайте речення. Розмежуйте прості речення з порівняльним зворотом і складнопідрядні речення з підрядними обставинними порівняльними. Поясніть різницю між ними.

1. Почищену лозу розставляють, розстеляють, як сіно, для швидшого висихання на сонці. 2. Й від тих рельєфних орнаментів оживали вироби опішнянських гончарів, ніби чарівник торкався їх своєю паличкою. 3. І хліб зійшов, як гімн весні і літу, запах в печі, як молоде вино (Л. Забашта). 4. А квіти їй всміхались, наче діти (Т. Іванчук). 5. Це велике місто стало білим, немовби хтось майстерно розписав кожну деталь олівцем по чорному паперу (К. Гладка). 6. Небо легке, мов росами вмитий льон... (Н. Данилюк).

3. Прочитайте речення. Визначте усно вид підрядного речення і засоби зв'язку частин складного речення.

1. Вироби з лози настільки досконалі, що їх сміливо можна виставляти в музеї. 2. Мистецтво вишивання так заспокоює, що з

першим же стібком забуваєш про всі проблеми. 3. Ткацтво — настільки цікаве й захопливе ремесло, що від охочих оволодіти ним сьогодні відбою немає. 4. Гутники з Венеції так оволоділи технологією виготовлення скла, що тривалий час залишались неперевершеними серед інших європейських майстрів складувної справи. 5. Національне гутне мистецтво розвивається настільки стрімко й продуктивно, що невдовзі воно може стати знаковим для України й конкурувати на світових ринках з відомим муранським склом. 6. Зустріч з мистецтвом опішнянських майстрів — настільки зворушлива подія, що кожен відвідувач чекає на неї з нетерпінням (*З Інтернету*). 7. Будівництво нових населених пунктів будемо проводити так, щоб кожне село і кожне подвір'я були з садом (С.Скляренко). 8. Співала так, як лиш вона уміла (*Л. Костенко*). 9. Так пахне ваніллю повітря між нами, аж гусне зефірно блакить (*Н. Данилюк*). 10. Під звуки бандури кобзарський спів лине, мов з нами говорить душа України (*Я. Черногуз*).

4. Поділіться, що ви, ваші друзі, члени вашої родини залюбки виготовляете власноруч. Розкажіть, уживаючи складнопідрядні речення з підрядними порівняльними, способу дії і ступеня, як триває процес виготовлення і скільки виробів ви готовили ви. Прокоментуйте вироби, зображені на світлинах.



Студія «Декор», м. Одеса



Студія «Декор», м. Одеса

5. І. Прочитайте виразно текст. Виконайте завдання.

Художник-скляр — один у полі не воїн. Я порівнюю свою роботу з камерним оркестром. Я — композитор — задумую твір, проводжу «репетицію», тобто пояснюю послідовність процесу. Тоді спільно з двома-трьома майстрами беремося до роботи. Розпочинає «перша скрипка» провідного майстра. Її мелодія так захоплює, що тут же долучається решта членів бригади. Атмосфера єдиного творчого злету настільки полонить усіх, що вже нічого пояснювати не треба. Варто лиш надіслати думку поглядом — і на наших очах відбувається таїнство, що наповнює неземною радістю. І від цього неповторного захопливого відчуття маєш більше насолоди й задоволення, ніж від уже готового виробу (*А. Бокотей*).

II. Запитання і завдання:

1. Що означають вирази «один у полі не воїн», «перша скрипка», «атмосфера єдиного творчого злету»?
2. Який оркестр називають камерним?
3. Виділіть граматичні основи у першому й шостому реченнях.
4. Чи відоме вам відчуття «неземної радості»? Якщо так, то з чим воно пов'язане?
5. Замініть кілька речень синонімічними і запишіть їх у зошит.



Вироби зі скла

6. Прочитайте речення, поясніть розділові знаки. Чому перед «як» не завжди ставимо кому?

1. Хай буде так, як я собі велю (*Л. Костенко*). 2. Надзвичайно цікаво спостерігати, як виготовляють листочки для скляного яблука. 3. Складувну справу, або, як її ще називають, гутництво, у місті Мурано розвивають уже понад тисячу років. 4. Надзвичайно цікаво спостерігати, як з-під різця майстра з'являється черговий оригінальний виріб. 5. Лозу, кору певних дерев, верболіз, хвойну й дубову скіпку, коріння ялини, сосни використовували як сировину для плетіння. 6. Українське художнє скло як вид декоративно-прикладного мистецтва відродилося в третьому тисячолітті (*З Інтернету*).

7. І. Прочитайте мовчки текст. Розгляньте світлини, що увиразнять текст у вашій уяві. Перекажіть ту частину його, з якої ви дізналися про щось не знане досі, що вас здивувало.

Волинський серпанок\* — це неймовірно красиве і **повітряно-ніжне** полотно. Серпанкова тканина завжди була **цінною** настільки, що її могли дозволити собі лише знатні панянки. Костюми із серпанкового полотна напрочуд **легкі** й ніжні на дотик.

Техніка виготовлення такого полотна у давнину була настільки складна, що на **створення** серпанкового костюма найумілішим ткалям доводилося затрачати близько року. Робили його звичайні селянки з певного сорту льону. Найчастіше серпанковий одяг призначався для весілля й урочистих народних обрядів. Льон обробляли так ретельно, щоб у ньому **не лишалося** жодної іншої травинки. Після прання, підкрохмалювання жінки, стаючи навпроти одна до одної, **розтягували** тканину, поки вона починала пропускати сонце.

Донедавна вважалося, що серпанок — це нереальна річ, що це повна вигадка й уява людини. Адже на побутовому рівні слово «серпанок» відоме як легкий ранковий туман. Та сучасним майстриням з «Легенди Волині» вдалося не лише віднайти автентичні зразки серпанкового полотна й одягу, але й відтворити їх (З Інтернету).



Волинський серпанок (із сайту «Етнохата»)

II. Запитання і завдання:

1. Чи підтверджують світлини зміст першого речення?
2. Чи знали ви донедавна про різні значення слова «серпанок»?
3. Відшукайте в Інтернеті світлини, що ілюструють інше значення слова.
4. Поясніть написання виділених слів.
5. До будь-яких трьох речень тексту доберіть синонімічні.
6. Поясніть розділові знаки.



8. Проаналізуйте власну навчальну діяльність на уроці й висловіть своє ставлення до результатів її.



Оберіть один із варіантів завдання і виконайте його.



9. Випишіть із поетичних творів українських письменників 5 прикладів речень, які вивчали на уроці.

10. Прочитайте. Знайдіть додаткову інформацію за вказаним покликанням і передайте свої враження за допомогою 5-и складнопідрядних речень з підрядними обставинними порівняльними, способу дії чи ступеня.

Український художник Микола Сядристий створює неймовірні шедеври у мініатюрі, які можна роздивитися лише під мікроскопом.

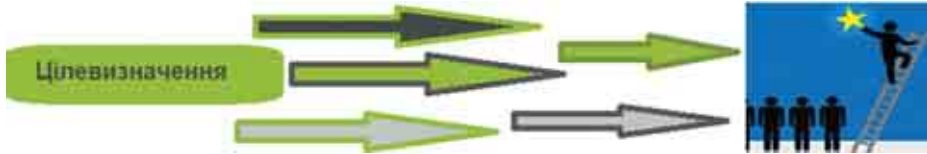
Чи можливо собі уявити караван верблюдів у вушці голки, дівчинку на носі комара або портрет Шевченка на маковій зернині? Це здається нереальним, але талановитий майстер, геній мініатюри, уже понад 40 років створює неймовірні чудеса, якими захоплюється весь світ.

Про творчість Миколи Сядристого створено фільм «Між ударами серця». У 2007 році вийшов друком каталог з фотографіями й описом творів художника, де подано також біографічну довідку, перелік виставок і вірші автора. Сайт Миколи Сядристого тут: <http://microart.kiev.ua/gallery>;



## ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

### *Рукотвори*



1. Прочитайте мовчки текст. Доберіть заголовок. Сформулюйте тему.

А Гафія ткала і вишивала. Полотно виходило тоненьке й аж іскрилося на оборках, як іній. І цупке\* настільки, що можна було ним каміння носити. Аякже, коноплі на нього чесали з м'яких ґрунтів.

А що вже казати про цінність її ткання! Дівчата марили таким приданим. Гафіїн же посаг лежав у скрині, а вона ткала для інших. І вишивала. Що то були за диво-візерунки! Не просто барвне мереживо, а закликання долі, тиха молитва, тайнопис роду. Те, що важко переказати словом і співаницею, вона спромоглася передати вузликами барв і ладом візерунків. Стільки мудрої сили випромінювало біле сяйво Гафіїного шитва!

Спокій і тиша дрімали у вишитих листочках, небесна погідність — у фіалках і голубах, сонячна стиглість — у колоссі, веселість і вогненна жага яскріли в ружах і мальвах. Завитки безконечників, зірки і місяці, дерева і листя, квіти й трави, лоза й ґрона, зозулі й соколи, півні й кури, зерно й перевесла — усе це рясніло, сміялося, жило осібним життям. Тканину здебільшого й не помічали під ним. Чорними нитками Гафія виводила якусь значущу таїну, строгими хрестиками викресувала з білизни найглибше світло. За роботою або молилася, або тихо співала.

Найтоншою і найшляхетнішою була її вишивка білим по білому. Ясне на ясному. Срібло на снігу. Сонце в прозорій воді. Хмаринка в небесній чистоті. Правда, вишивала так рідко, бо мало хто це розумів і цінував.

Найбільше любили обруси\*. Й обдаровувала ними рідню. Ті на них чекали, як на чудесні дари. Обруси були для образів і для рам зі світлинами, для княгинь-наречених, для непорочного крижма в колиску, для проводів небіжчиків, для сватів — плечові. Навіть найпростіші втиральники\* і стирки\* з грубого полотна жінка прикрашала веселими когутиками чи кониками. Як-не-як — до лиця їх тулиш і до стола. З рушників діти вчилися читати. Вранці кожне

хотіло першим ухопити втиральник із двома зозулицями, що цілувалися дзьобами. Поверху над ними жовтком цвіло сонечко, обрамлене написом: «Рання пташка росу п'є, а пізня — слізки». А на рушнику для дорослих був інший напис: «Не журися завтрашнім, бо кожен день має свій план».

Стібки клала ретельно, чисто, аби нитка не рвалася, аби шиття було рівненьким з обох боків. Не раз треба було придивитися, щоб відрізнити лице від вивороту.

Найбільше любі були нитки сірі й білі. Не барвлені, такі, як дала їх земля, вода й сонце. Такими вишивала собі, дрібненько і скромно. Сама барвила нитки калиною, бузиною, чорницею, горіхом, дикою черешнею, лущинням цибулі, попелом кукурудзяного бадилля, глинкою, охрою\*, синькою, баранячою жовчю і навіть кров'ю когута.

Ті барви рвалися з її келії у світ.

Усе, що вона встигала виткати і вишити, наперебій виривали з рук (М. Дочинець).

Запитання і завдання:

1. Чи відоме вам слово «обрус»? Де раніше вам доводилося чути його? У разі потреби скористайтеся для з'ясування матеріалами, розміщеними тут: <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine53-54-17.pdf>.
2. У якому значенні вжите слово в тексті?
3. Виділіть фрагменти інформації в тексті, які викликали у вас здивування.
4. Яке значення, на вашу думку, мають для кожного з нас саме рукомесні вироби?
5. Усно перекажіть текст.



Обрус



Обрус

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** зворушливий, животрепетний, бентежний, а не *хвилюючий*; наступний день, а не *слідуючий*; уживаний, а не *бувший у використанні*; бути відповідальним, відповідати за..., а не *нести відповідальність*.



## СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ УМОВИ, МЕТИ, ПРИЧИНИ

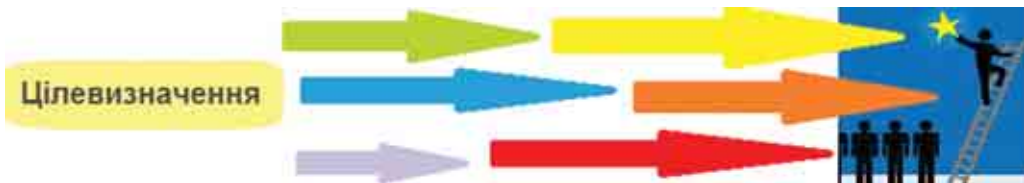
### *Світ книжки і живопису*

*Кожна картина, узята в галерею, і кожна пристойна книжка, що потрапила в бібліотеку, якими б вони малими не були, слугують великій справі — накопиченню в країні багатств.*

*А. Чехов*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** складне речення, головне й підрядне речення, обставина умови, мети, причини; сполучники підрядності, сполучні слова; підрядні обставинні умови, мети, причини.



1. Пригадайте ситуації, коли вам доводилося щось пояснювати, зазначаючи причину, мету чи умову.
  2. Зверніться до таблиці «Складнопідрядні речення з підрядними обставинними» (§ 19) й підготуйте розповідь про кожне з речень, зазначених у темі цього уроку.
  3. Запишіть у зошити, що спільного й відмінного між цими реченнями?
  4. Які види речень переважатимуть у таких ситуаціях спілкування: 1) коли необхідно попросити вибачення; 2) коли необхідно розповісти про ваші наміри, плани; 3) коли потрібно погодитися на пропозицію чи відмовити. Наведіть приклади.
  5. Як ви розумієте епіграф уроку?
1. Продовжіть кожне речення, додавши підрядну частину. Визначте вид підрядного і засоби зв'язку.
1. Потрібно читати й поважати тільки ті книжки, які... 2. Книжки пояснюють людям, як... 3. Вчасно прочитана книжка — велика удача, тому що... 4. Ознакою доброї книжки є те, що... 5. Найбільша користь книжки у тому, що.. 6. Книжка — вікно, крізь яке... 7. Книжка — важлива річ, доки... 8. А ще я не уявляю своє життя без книжки, тому що....
2. Запишіть речення і накресліть схему кожного. Визначте вид підрядного. Які з висловлень ви вважаєте дискусійними? Чому?

1. Щоб підготувати людину до самостійного життя, треба ввести її у світ книжок (*В. Сухомлинський*). 2. Ніколи не читайте книжку тільки тому, що ви почали читати її (*Дж. Уїзерспун*). 3. Коли старанно пошукаєш у книжках мудрості, то матимеш користь для душі (*Повість минулих літ*). 4. Я б ніколи не читав книжку, якби у мене була можливість поговорити півгодини з автором (*В. Вілсон*). 5. Якщо людина припиняє читати, вона перестає мислити (*Д. Дідро*). 6. Читача не можна змусити взяти до рук книжку, якщо він сам цього не захоче (*Г. Сафроньєва*).

3. Прочитайте речення. Визначте вид підрядного. До одного з речень усно доберіть кілька синонімічних варіантів. Наприклад: *Щоб зрозуміти привабливість закарпатських пейзажів на художніх полотнах, треба їхати в Карпати. Треба їхати в Карпати, інакше важко зрозуміти привабливість закарпатських пейзажів на художніх полотнах. Для розуміння привабливості закарпатських пейзажів одних картин недостатньо — у Карпати треба їхати.*

1. Картини заслуженого художника України Івана Ілька хочеться передивлятися якомога довше, тому що в цьому дійстві є багато спільного з читанням надзвичайно цікавої книжки. 2. Для твору мистецтва немає нічого гіршого за безмовність, оскільки кожний мистецький задум, утілений на полотні, — це прояв душі, розуму, серця й душі художника. 3. Картини художника сповнені любові до всього суцього на землі, якщо він живе в гармонії й згоді зі світом і собою. 4. Щоб долучитися до прекрасного, інколи достатньо вийти на вулицю чи просто з вікна глянути на будинок навпроти (*З Інтернету*).

4. Прочитайте запитання, дайте на них письмову відповідь у формі складно-підрядного обставинного речення з підрядним причини.

1. Три приємні запахи. Для когось це аромат гарячої кави, свіжої випічки і запах сторінок нової книжки... А для вас?

2. Три улюблені пейзажі. Для когось це неозоре поле пшениці, морська гладінь і засніжені вершини Карпат. А для вас?

3. Троє найнеобхідніших речей у дорозі. Для когось це зубна щітка, книжка і тепла ковдра. А для вас?

5. Прочитайте текст. Сформулюйте проблему, порушену автором. Чи є у тексті складнопідрядні обставинні речення? Які саме?

### ПРОХАННЯ

Одна з найкращих речей у світі — не боятися про щось попросити, бо всі прохання — з любові. Діти легко просять батьків узяти їх на руки. Легко просять про щось друзі, брати й сестри, дорослі дітей і діти дорослих. Віряни просять про щось Творця.

Просять тоді, коли довіряють. Просять про розуміння багатьох речей, яких ми потребуємо. Просять тоді, коли довкола багато несправедливості й кривди. Просять про полегшення болю для тих, кому болить.

Проситиму і я про важливе, а також про наївне й просте. А ще проситиму, щоб не наставали дні, коли ми нікого не потребуватимемо.

Добре, коли хтось мені довіряє і може мене про щось попросити. Тому просімо про допомогу не забуваймо дякувати й відгукуватися на прохання інших (*За Б. Матіаш*).

Запитання і завдання:

1. Чи поділяєте ви міркування письменниці?
2. До кого найчастіше вам доводиться звертатися з проханням?
3. Як ви це робите?
4. До кого ви не наважитесь звернутися з проханням?
5. У яких випадках не варто просити допомоги?
6. Підготуйте прохання до вчителя, мами, бабусі, друга чи незнайомої людини і запишіть його в зошит. Пам'ятайте, що обов'язковими елементами мають бути *звертання до людини на ім'я, чітке формулювання самого прохання; обґрунтування важливості (укажіть причину чи мету ваших планів) того, про що ви просите; висловлення сподівання, що до вашого прохання поставляться із розумінням.*



6. Існують різні читацькі смаки. Знайомимо вас із уподобаннями Олени Булан. Будьте уважними: речення у лівій і правій колонках ми навмисне сплутали. Спробуйте дібрати правильну за змістом підрядну частину, розташовану праворуч. Зверити з оригіналом можна тут:

<http://www.uamodna.com/articles/24-suchasnyh-ukrayinsjkyh-pysjmennyky-yakyh-varto-prochytaty/>.

Варто прочитати книжки Олександра Михеда,...	тому що автор сміливо експериментує зі стилями, жанрами, темами, сюжетами й героями.
Кожен повинен прочитати книжки Любка Дереша,...	тому що після виходу його книжок у світ, не в одного українського читача перевернулись уявлення про українську книжку.
Раджу читати твори Ірен Роздобудько,...	тому що прикметною рисою її творчості є інтелектуалізм.
Просто необхідно кожному прочитати твори Ліни Костенко,...	тому що творчість цього автора змушує людину думати, усвідомлювати себе, усвідомлювати світ, себе в ньому.

II. Якщо в реченнях не згадано ваших улюблених авторів, напишіть свої поради, чому їхні твори варто прочитати.

7. Перевірте себе, чи знаєте ви народні повір'я і прикмети, продовживши речення. Визначте вид підрядного речення. У разі потреби скористайтеся довідкою. Запропонуйте це завдання вдома батькам, братові чи сестрі.

1. Не дивись увечері в дзеркало, бо... 2. Якщо зустрінеш по дорозі жінку з повними відрами, то... 3. Не витирайся з кимось одним рушником, бо... 4. Не розсипай сіль, бо... 4. Якщо кіт умивається,... 5. Не віддавай позичені гроші ввечері, бо... 6. Якщо ластівки звили гніздо під стріхою,... 7. Не можна руйнувати мурашник, бо...

**Довідка:** ...наснитися щось погане;... буде удача;... це призведе до сварки;... буде сварка; прийдуть гості; бо посваритесь; у домі пануватимуть щастя й достаток; бо страшна злива знесе твоє сіно.

8. I. Прочитайте текст уголос, правильно інтонуючи його. Які проблеми порушує автор?

Що таке картина — **розкіш** чи необхідний елемент **інтер'єру**? Яка її роль у нашому домі?

Важко уявити собі інтер'єр без люстри, без **порт'єр**, без годинника, бо кожен із цих предметів виконує певні функції. А яка роль картин?

Уперше наш далекий предок намалював наскельну картину, щоб **прикрасити** своє житло. **Відтоді** багато поколінь прагнуть прикрасити своє житло різними картинами: фресками, іконами, гобеленами, живописними полотнами.

Картина **оживляє** простір, робить його неповторним і завершеним. Вона з'являється на стіні, щоб стати останнім штрихом у **створенні** інтер'єру, візитною карткою оселі й господарів.

Якщо над оформленням вашого інтер'єру працює **дизайнер**, він запропонує вам кращі варіанти. Якщо ви формуєте стиль без сторонньої допомоги, підійдіть до вибору творчо, довіртеся власному смаку (*З Інтернету*).

II. Запитання і завдання:

1. Чи є в тексті речення, які ви сьогодні вивчаєте? Прочитайте їх уголос. Визначте вид підрядного.
2. Поясніть написання виділених слів.
3. Як розмежувати написання слів «уперше» й «у перше».
4. Доберіть синоніми до слів «оселя», «прикрасити», «покоління», «картина».
5. Чим для вас в інтер'єрі є картина?
6. Яким полотнам надаєте перевагу ви?
7. Об'єднайтеся в кілька груп для підготовки проекту «Живопис у нашому домі». Вам необхідно відчувати себе у ролі дизайнера, щоб прикрасити картинами будинок. Оберіть один з-поміж таких варіантів: 1) будинок ваших бабусі й дідуся; 2) будинок культури; 3) будинок, у якому живе багато дітей;



4) будинок, у якому живуть три-чотири покоління людей. Розробіть план, підготуйте презентацію. Умотивуйте ваші дії.

*Увага! Чи розмежуєте ви слова*

"книга"



"книжка"?

*Звірте свої міркування зі словником.*

9. Прочитайте речення. Про кого з українських мисткинь\* йдеться? Сформулюйте відповідь у формі складнопідрядного обставинного речення з підрядним причини. Поясніть написання виділених слів.

1. **Різнобарв'ям** з ночей палісад ожива. 2. Тихо тане роса. Льоном день **засинів**. Виринає краса із **незайманих** снів. 3. Калинове гілля **обвива зелен-хміль**. 4. Рожевіє **чебрець** у тумані степів. 5. Малювала квіт-славень мудрості земній. 6. А за вікном — квіткова повінь **вирує**, в шибку загляда. 7. На них сплелися ружа й мальви — вінок Богданівці в віках. 8. Маєво квітів — як світла симфонія (А. Царук).

10. І. Прочитайте речення. Допишіть ваші варіанти мотивації. Яка мотивація до читання є домінуютьною у вас?

Я читаю, щоб...

... згаяти час.

... зрозуміти себе.

... пізнати світ.

...

...



II. Розгляньте малюнки. Спробуйте розпізнати, яку мотивацію зображено на них? Спробуйте відтворити на малюнку вашу мотивацію до читання.



III. У разі, якщо читання досі не стало вашим улюбленим заняттям, сформулюйте кілька варіантів речень, що починаються так: «Я не читаю, тому що...».



Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

11. Прочитайте текст мовчки. Визначте вид кожного складнопідрядного речення, що є у тексті. Яку проблему порушує автор? Як її можна розв'язати? Сформулюйте і запишіть поради героєві твору у формі складнопідрядних речень з підрядним мети.

Радість зустрічі з дідусем та бабусею розвіяла сумний настрій, але в моїй уяві ніяк не вимальовувалась картина тутешнього буття без комп'ютера. Тільки тепер я зрозумів, як тяжко доводилося нещасному Тарасові Шевченку в засланні на берегах Аральського моря. Якби не писав вірші, то стовідсотково з'їхав би з глузду. Словом, я опинився на засланні й розмірковував над тим, як не схибнути від нудьги...*(За В. Бердтом)*.

12. I. Прочитайте виразно текст.

Його полотна публікують усесвітньо відомі видання. Його картини-ілюзії успішно мандрують світом і побували вже в галереях США, Японії, Кореї й Британії.

За фахом Олег Шупляк — архітектор. Спочатку оптична ілюзія була просто хобі. Та помічаючи захоплення людей, майстер узявся за цей жанр із більшим натхненням. Нині таких картин більше шістдесяті. Згідно із задумом автора, якщо на полотні зображено письменника, то тут же мають бути й персонажі його творів. Якщо це художник, то необхідно відтворити його стиль.



Проживає український Сальвадор Далі у містечку Бережани... (З Інтернету).


Запитання і завдання:


1. Чи є у тексті речення тих видів, які ви сьогодні вивчали на уроці?

2. Дізнайтеся більше про майстра тут:

<http://nday.te.ua/oleh-shuplyak-zhyvopys-mozhe-tvoryty-chudesa/>  
або тут: [http://24tv.ua/kartini\\_ukrayinskogo\\_hudozhnika\\_publicuvalis\\_daily\\_mail\\_ta\\_huffington\\_pozt\\_n633617](http://24tv.ua/kartini_ukrayinskogo_hudozhnika_publicuvalis_daily_mail_ta_huffington_pozt_n633617).

3. Підготуйте усну розповідь про оригінального художника, використовуючи вивчені на уроці складнопідрядні обставинні речення.

 13. Прочитайте тут: <http://ukrreal.info/ua/u-sviti-tsikavogo/91235-10-malovidomikh-ukrainskikh-khudozhnikiv-zi-svitovimi-imenami-yaki-nam-varto-znati-foto> про 10 маловідомих українських художників зі світовими іменами. Дізнайтеся, кого з них називали українським Ван Гогом, чиє ім'я викарбувано в Парижі біля символічної скульптури «Безсмертя» поряд з іменами видатних французьких діячів? Розгляньте світлини їхніх полотен. Сформулюйте і запишіть запитання, відповіді на які треба дати за допомогою складнопідрядних речень з підрядними причини або мети. Наприклад: *Чому художник Давид Бурлюк емігрував у Японію?*

 14. Напишіть твір на тему «Книга, яку я раджу прочитати кожному». Доберіть аргументи, що переконують ваших однокласників.

# §24.

## СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ ДОПУСТОВИМИ І НАСЛІДКОВИМИ

### Життєвий вибір

У людини є три шляхи, щоб розумно вчинити:  
перший, найшляхетніший, — думати, другий, найлегший, —  
наслідувати, третій, найбільш гіркий, — досвід.

Конфуцій

Життя — це не збіг обставин, а результат вибору.

А. Чепмен



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** складне речення, головне й підрядне речення, обставина допусту; сполучники підрядності, сполучні слова; підрядні обставинні допустові й наслідкові.



- Прочитайте текст. Поясніть розділові знаки. Дайте відповідь на запитання «Навіщо ми вчимося?». Виконайте це завдання ланцюжком. Так ви повторите тему попереднього уроку й водночас нагадаєте про свої далекі цілі.

— Хіба ж не всі діти прагнуть учитися? — здивувалася дівчинка?

— Самого лише прагнення вчитися недостатньо. — заперечила жінка. — Питання в тому, навіщо ми вчимося. Ти, вочевидь, хочеш учитися, щоб стати кращою людиною, і водночас розвиваєш у собі чудовий талант: спонукати інших до прояву кращих рис характеру (За Б. Шефером).



- Об'єднайтеся у групи. Розгляньте схему. Складіть і запишіть складнопідрядні речення, узявши за основу вміщений у ній лексичний матеріал. Визначте види підрядних. Розкажіть про відношення дій головного й підрядного речень.



## II. Наскільки важливо сьогодні вміти робити вибір?

**Підрядні допустові речення** виражають дію, яка, хоч і протиставлена дії головного речення, все ж допускає можливість її. Ці речення відповідають на питання *незважаючи на що?* Частина складнопідрядного речення з підрядними обставинними допустовими з'єднуються за допомогою сполучників *хоч, хай, незважаючи на те що, дарма що*. Наприклад: *Хоч які слова не були б хороші, без діла вони полова (І. Цюпа). ( ), [ ]*

Якщо підрядне допустове речення розташоване перед головним, у реченні можуть бути протиставні сурядні сполучники *а, та, зате, проте, однак, але*.

3. I. Прочитайте, дайте усну характеристику кожного речення. Поясніть, що означають ці фразеологізми.

1. Хоч який був високий твій дід, ти сам маєш свого росту доходити. 2. Хоч яка висока гора, а перевал десь та є. 3. Хоч як вітер дме, гора стоїть на місці. 4. Хоч і знаєш дорогу, зайвий раз спитай. 5. Хоч і малі вуста, та мова густа. 6. Хоч і негода, та мандрівники подорожують. 7. Хоч і нема рису, ложки не викидай. 8. Хоч і сонце світить, а плащ у дорогу бери. 9. Хоч трава і покошена, та коріння лишилося (*Нар. творчість*).

II. З'ясуйте, чого навчають, від чого застерігають і що радять ці перлини народної творчості?



4. Об'єднайтесь у групи. За відведений учителем час доберіть якомога більше варіантів підрядної допустової частини складного речення до одного з варіантів головного речення:

1. Незважаючи на те що..., я вважаю цей день найчудовішим у моєму житті.

2. Дарма що..., ця мандрівка збагатила нас неймовірними враженнями.

3. Хоч..., я дорожу нашою дружбою.

### ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** тішити око, зрідка траплятися, становити частину, вибачати (*кому?*), навчати (*чого?*), глузувати (*з кого? з чого?*), докоряти (*кому?*), дякувати (*кому?*), зазнавати (*чого?*), захворіти (*на що?*), здатний (*на що? до чого?*), командував (*чого?*).

5. Розгляньте таблицю «Складнопідрядні речення з підрядними обставинними» (§ 19). Підготуйте розповідь про підрядні наслідкові речення. Зіставте їх з іншими обставинними реченнями і назвіть відмінності.



6. I. Прочитайте ситуації, у яких потрібно зробити вибір, прийняти рішення. Скажіть про свій вибір складнопідрядним реченням з підрядним допустовим.

1. Група однолітків насміхається над молодшим за себе хлопцем. Як вчинити: приєднати до них, долучитися до глумління і відчути себе серед них своїм; пройти, удаючи, що нічого не бачите; стати на захист, чим викликати невдоволення хлопців.

2. Друзі запропонували долучитися до участі в екстремальному селфі: на даху електропотяга, на мосту. Як учините?

II. Розгляньте рисунок. Поясніть, як ви розумієте його. Який шлях до прийняття рішення, здійснення вибору прийнятний для вас? Чому?



7. Прочитайте речення. Що спільного і що відмінного між ними? Знайдіть у тексті складнопідрядні обставинні речення з підрядними наслідковими.

1. Вимовляю слово «друзі» — і бачу стільки добрих і світлих облич (*За Б. Матіяш*). 2. Осінь літа хлюпнула в діброву — заіскрився сонячний криштал (*Н. Данилюк*). 3. Але раптова життєва криза переламала всі Мар'янині плани, так що для дівчини не знайшлося кращого місця, ніж далеке бабусине село (*За Н. Гербіш*). 4. Мені дуже сподобалась нова пісня у виконанні гурту «Бумбокс», так що кілька днів поспіль вона без угаву лунала в нашому домі.



8. Від кожної пари речень утворіть і запишіть складнопідрядне обставинне речення з підрядним наслідковим.

1. Дув сильний північний вітер. Небо затягло сірими важкими хмарами. 2. Будильник прозвенів надто рано й гучно. Я проснувся миттєво. 3. Надворі було холодно и сніжно. Нам довелося змі-

нити плани на вихідні. 4. Уже кілька днів уночі йшов прохолодний дощик. Довкола все чисте й вимите ніжилося в передчутті теплих обіймів сонця.

9. Запишіть речення, додавши до кожного підрядну наслідкову частину. Виконайте усно синтаксичний розбір будь-якого одного речення.

1. У вранішньому саду, щойно вмитому дощем, ніжна й приємна прохолода. 2. У такі ранки з'являється багато добрих спогадів. 3. З весняним теплом у дні повертаються чарівні моменти. 4. За вікном розлігся густий блакитний туман. 5. Дощ нав'яв багато теплих спогадів. 6. Ранок тишком нишком розчинився у тумані. 7. Мар'яна трепетно любила свою бабуню (*За Н. Гербіш*).

10. I. Прочитайте виразно текст. Напишіть коментар до нього у формі складно-підрядного обставинного допустового чи наслідкового речення.

Це був дуже важкий день! Один правильний вибір і кілька неправильних. Відтоді сплило чимало часу, але істина, яку я усвідомила тоді, залишається незмінною. Життя — це необхідність вибирати. Усе, що ми їмо, одягаємо, куди ми йдемо і з ким зустрічаємося — це рішення, які ми часто приймаємо без тривалих міркувань. Хочеться, щоб моя дочка знала, що хоч іноді ми й не помічаємо впливу у результаті вибору, який робимо, усе ж не існує такого рішення, яке жодним чином не відбилось би на нашому житті (*А. Чепмен*).

II. Як ви розумієте вирази «правильний вибір» — «неправильний вибір»? Чи маєте звичку аналізувати й оцінювати свій вибір?

Успіх у житті часто залежить від правильності вашого рішення в тій чи іншій ситуації. Приймаючи рішення, тобто здійснюючи вибір у будь-якій проблемній ситуації, пам'ятайте: життя постійно змінюється, дає нові можливості, і майбутнє готує кожному з нас багато сюрпризів, приємних і не дуже. У ситуації вибору обов'язково враховуйте наслідки й ризики, до яких призведе прийняте рішення.

Не бійтесь вибирати. А правильним буде те рішення, яке вам через багато років не захочеться змінити (*З Інтернету*).

11. I. Прочитайте текст мовчки. Перекажіть зміст його довільно.

Дівчинка зробила паузу й мовила:

— За останні тижні я засвоїла важливий урок. **Розповіді**, який саме, допоможе мені ось цей чек, — Кіра знову на мить замовкла. Публіка слухала, затамувавши подих. — **Що б не сталося** із чеком, ви залюбки хотіли б мати його. Чому? Бо він **ніколи не втратить** своєї вартості. Завжди це буде 100 доларів.

У житті часто трапляється, що нас жбурляють додола, топчуть, обливають брудом. У такі моменти ми думаємо, яким несправедливим є життя. Або ще гірше: почуваємося **нічого не вартими**. Насправді ж, байдуже, що відбувається з людиною: ніхто й ніколи не втрачає своєї вартості. Ми завжди **безцінні** для тих людей, хто нас любить. Наша цінність визначається **не тим**, чого ми досягли чи скільки грошей у наших **кишенях**. Головне, хто ми є (*Б. Шефер*).

Запитання і завдання:

1. Поміркуйте і скажіть, які важливі уроки за останні два тижні засвоїли ви?
2. Яке речення тексту виражає головну думку його?
3. Чи були у вас відчуття, про які йдеться у тексті? Як ви долали їх?
4. Чи є у тексті міркування, з якими ви не погоджуєтесь. Запропонуйте їх для дискусії.
5. За змістом прочитаного складіть складнопідрядне речення з підрядним допустовим.
6. Поясніть, як розмежувати написання слів «щоб» і «що б».
7. Обґрунтуйте правильність написання виділених слів.



12. Прочитайте інформацію, розміщену нижче. Розділіть її таким чином: а) стосується всіх складних речень; б) стосується лише складнопідрядних речень; в) стосується лише складносурядних речень; г) стосується безсполучникових речень. Умотивуйте свої дії. Якої інформації про складнопідрядне речення тут бракує?

- 1) за змістом та інтонацією є одним цілим;
- 2) у ньому об'єднуються нерівноправні речення;
- 3) складається з кількох простих речень;
- 4) засобом зв'язку речень є відносні займенники і прислівники;
- 5) одне із речень головне, а інше (інші) — залежні;
- 6) прості речення поєднуються інтонацією, а на письмі розділовими знаками;
- 7) від одного простого речення до іншого можна поставити запитання;
- 8) складається з кількох незалежних простих речень;
- 9) прості речення об'єднані еднальними, розділовими чи протиставними сполучниками;
- 10) одне речення пояснює інше загалом чи окремий член речення;

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Пам'ятайте:** слова «настоювати» і «наполягати» не є синонімами. Розмежуйте: *1. Я настоював лушпиння цибулі в гарячій оліві, змішував з воском і гусячим крильцем змащував ті вироби (М. Дочинець). 2. Під час дискусії я наполягав на своєму.*



13. Проаналізуйте свою роботу на уроці, визначивши, що сьогодні є вашими досягненнями.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

14. До поданих речень доберіть головне й утворіть складнопідрядні обставинні речення з підрядними допустовими.

1. Хоч як важко доводиться іноді серед людей, ... 2. Хай як непросто було долати перешкоди, ... 3. Хоч як швидко промайнули канікули, ... 4. Хоч як лютувала зима цього року, ... 5. Хоч як гірко не було це усвідомлювати, ... 6. Хоч як любо й мило на чужині, ...



15. Випишіть із художніх творів, які ви зараз читаете, по троє складнопідрядних обставинних речень з підрядними допустовими і наслідковими.



16. Напишіть невеликий твір-роздум на одну з тем: «Нелегкий вибір у моєму житті», «Як не помилитися, приймаючи рішення». Використайте у роботі складнопідрядні обставинні речення з підрядними допустовими і наслідковими. Скористайтеся порадами.

що обрати? з ким дружити? як поведеться? куди піти?  
де навчатися? що вдягнути? кому (чому) надати перевагу?  
чого прагнути? чим дорожити? що ігнорувати? ? ?  
кому (чому) вірити? ? ? ? ? ? ? ? ? ?

1. Ніколи не приймай поспішних рішень.
2. Поговори про це з кимось, порадься з батьками, це додасть тобі впевненості, дасть змогу подивитися на проблему зі сторони.
3. Прислухайся до своєї інтуїції, до почуттів. Хоч іноколи почуття можуть затьмарити наші роздуми, але іноколи вони важливі. Рішення, що базуються лише на фактах, можуть бути безсердечними та негуманними. Відчуття рівноваги тут також важливе.
4. Перед прийняттям важливого рішення відпочинь. Не приймай рішення у знервованому стані.
5. Не сварь себе за неправильне рішення. Усім властиво помилятися. Головне - зроби правильний висновок і не повторюй помилок.
6. Пам'ятай: твоє рішення не повинно зашкодити іншим чи образити когось.
7. Не уникай прийняття рішень. Виховуй у собі силу волі.
8. Завжди будь готовим відповідати за прийняте рішення.



## СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ

*Тори як джерело натхнення*



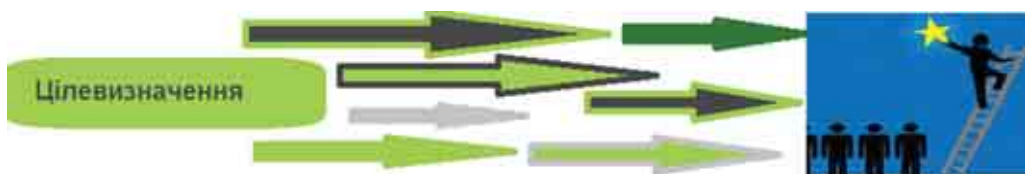
**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** складнопідрядне речення, головне речення, підрядне речення, послідовна підрядність, однорідна підрядність, неоднорідна підрядність.



*Ігор Меліка, Мармароси*

А горам значно важче жить...  
Рівнині — що?  
Вона як є — рівнина...  
На горах небо зморене лежить,  
Ховається в них пташка і звірина,  
А гори не ховаються — стоять,  
Такі, як є, усім віграм відкриті...  
Комусь же треба небо підпирати,  
Щоб нам було надійніше у світі.

*О. Матушек*





1. Прочитайте епіграф сьгоднішнього уроку. Як ви розумієте слова Олени Матушек? Якими гори постають в уяві поетеси? Чи збігається ваше бачення з баченням автора? Доберіть і запишіть епітети до слова *гори*. Скористайтесь для цього всіма світлинами цього параграфа. Результати звірте зі словником епітетів.



2. I. Прочитайте три блоки речень. Поміркуйте і визначте, за якою ознакою вони згруповані. Спробуйте накреслити схему кожного речення. Узагальніть результати і зробіть висновки.

I. 1. Гори, немов магніт, притягують туристів і любителів екстриму, тому що вони дарують свободу, спокій, загартовують тіло й дух під час сходження на вершину, яка кожного разу відкриває все дивовижніші краєвиди і змушує душу переживати неймовірні почуття (*З Інтернету*). 2. Віддавна переказують, що до сходу сонця злітаються з Чорногори найдужчі орли полоскати свої дзьоби і крила в бистрині, де зливаються Білий і Чорний Черемоші, несучи водограї, щоб химерними закрутинами обіймати задумливі гуцульські гори (*П. Загребельний*). 3. А ви коли-небудь слухали, що відбувається в природі, коли сходить і заходить сонце? (*М. Чумарна*).

II. 1. Я ще не бачила, як сонце проходить по небесному крузі від світанку до заходу, як опадає роса, як гніздуються пташки, як проростає дерево (*М. Чумарна*). 2. Напевно, кожен із мандрівників погодиться з тим, що в горах із нами відбувається щось незвичайне, що саме тут людина відчуває на собі магію і чари гір (*За І. Мелікою*). 3. Я давно мріяв побувати на Петросі\* восени, коли димлять гори, коли багряно-золотисті трави вкриваються білим інеєм (*І. Меліка*).

III. 1. Хоч як ти поспішаєш, ніколи не сходи з плаю в непокошену траву для скорочення дороги, бо таким чином ти зіпсуєш найцінніше добро горянина — пашу для тварин (*І. Меліка*). 2. Якщо ви хочете піднятися на першу вершину (Гимба) на підйомнику, ідіть дорогою, яка прямує вгору повз готель «Шепіт Карпат» (*З Інтернету*).

II. Прочитайте теоретичний матеріал. З'ясуйте, яку групу речень ще варто додати?

Складнопідрядні речення з двома і більше підрядними поділяють на такі види:

- 1) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю;
- 2) складнопідрядні речення з однорідною підрядністю;
- 3) складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю.

Особливістю складнопідрядних речень з **послідовною підрядністю** є те, що перше підрядне речення залежить від головного, а кожне наступне — від попереднього.

Схематично будову цих речень зображаємо так: [ ], ( ), ( ), ( ).

Наприклад: *Життя і побут горян завжди приваблювали туристів, які втікали з гамірного міста в гірську глушину, щоб чистим гірським повітрям, мелодією сотні дзвіночків овечої отари оздоровити тіло, зцілити і заспокоїти душу (І. Меліка).* [ ], (які), щоб ( ).

У реченнях з **однорідною підрядністю** всі підрядні речення (двоє і більше) відповідають на одне й те ж питання і залежать від одного слова чи всього речення. Схеми цих речень можуть бути такі:

1) [ ], ( ), ( ), ( )

2) ( ), ( ), ( ) [ ]

Наприклад: *Колибу довго не хочеться залишати, тому що в ній панує певний магнетизм і гуцульський дух, тому що тут ти з легкістю поринаєш у світ своїх фантазій (І. Меліка).*

[ ], тому що ( ), тому що ( ).

У складнопідрядному реченні з **неоднорідною підрядністю** підрядні речення відповідають на різні питання або залежать від різних членів головного речення. Схематично це можна зобразити так:

1) ( ), [ ], ( ).

2) [ ], ( ), ( ), ( ).

Наприклад: *Коли ми визирнули з намету, зі здивуванням і зачудуванням побачили, як із-за Чорногори встає сонце (І. Меліка).*

(Коли), [ ], (як).

Є складнопідрядні речення, що поєднують у собі різні види підрядностей. Наприклад: *І той лиш щасливий, хто прагне і вірить в співучі джерела земної краси, де грають дерева на сонячних лісах, де світ умістився в краплинці роси (І. Меліка).*

[ той ], (хто), (де), (де).

Якщо мовець відчув, що сказане недостатньо розкриває думку, він може використати підрядні частини, а саме — складнопідрядні речення з послідовним підпорядкуванням.

Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю виправдані тоді, коли доведення правоти передбачає багатостороннє обґрунтування предмета розмови.

У спілкуванні (особливо колективному) часто буває так, що про предмет розмови висловлюється багато присутніх, і виникає необхідність у своєму висловленні враховувати кілька думок або кілька аргументів. Звичайно, можна висловлюватися розгорнуто: одним чи двома реченнями прив'язати своє висловлення до думки одного, іншими двома реченнями — до думки другого і т. ін., а одним чи кількома реченнями висловити свою думку. Але в таких випадках складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю дають змогу будувати висловлення коротко, компактно і виразно (За М. Пещак).



3. Прочитайте інформацію М. Пещак про складнопідрядні речення з кількома підрядними і подані у таблиці речення. Поміркуйте і скажіть, які з них підтверджують думки автора.

Потрібно хоч раз у житті сходити з друзями в похід у гори.	Потрібно хоч раз у житті сходити з друзями в похід у гори, щоб світ розкрився перед вами з іншого боку, щоб краще пізнати своїх друзів, щоб почати загартовувати своє здоров'я і дбати про нього.
Охочих відвідати Мармароси щороку все більшає.	Охочих відвідати Мармароси щороку все більшає, так що цей край із маловідомої місцевості перетворився на популярний туристичний об'єкт, який славиться також розкішним цвітінням рододендрона східнокарпатського й нарциса вузьколистого.
Серед високих мальовничих гір та прадавніх смерекових лісів живе сама казка.	Серед високих мальовничих гір та прадавніх смерекових лісів, де киплять холодні річки, де над плаєм здіймається синій дим від ватри, живе сама казка.

4. І. Прочитайте речення, у яких своїми враженнями й досвідом ділитесь відомий український світляр і мандрівник Ігор Меліка.

1. Ми приходимо в гори, щоб звільнити душу від турбот і обмежень, вслухатися у те, що вони нам кажуть. 2. Будь-який турист, ноги якого топтали карпатську землю, підтвердить, що Горгани — одні з найкрасивіших гір у наших краях. 3. Дике озеро привертає до себе увагу тим, що заховане серед гірської тиші, серед співу птахів, спокою і благодаті, які панують тут і надають озеру чарівності й загадковості 4. Коли на зворотній дорозі ми спускалися з Великого Верху, було добре видно, як удалині бешкетує грозова злива 5. Надзвичайне видовище — Боржавська полонина в осінньому вбранні, тому що схили її палають, ніби величезне багаття, що зігріває погляд мандрівника теплими фарбами. 6. Піднявшись на найвище місце Рущини, ми опинилися на краю прірви, яка в народі має назву Пекло, що являє собою величезне урвище, стіни якого добре ілюструють процес творення донних морських відкладень у прадавніх геологічних ери 7. Гори — це місце, де життя набуває нового сенсу, де від атмосфери простоти й щирості отримуєш неусвідомлене задоволення, силу й енергію, яку випромінюють вони, ці дивовижно величні гори (І. Меліка).

II. Запитання і завдання:

1. Визначте підрядність і вид кожного підрядного речення.
2. Яка інформація є для вас новою?
3. Що викликало у вас здивування?
4. Дослідіть походження назви гір Горгани.



5. Прочитайте. Складіть двоє речень з однорідною підрядністю, використовуючи цю інформацію.



6. Прочитайте речення в лівій колонці таблиці, перевірте, чи відповідають їм схеми, розміщені у правій колонці. Знайдіть, яким реченням відповідають схеми. У схеми впишіть сполучники і сполучні слова, поставте стрілки.

Несамовите — найвідоміше чорногірське озеро, з яким пов'язано чимало легенд про те, що камінь, кинутий в озеро, викликає бурю, що озеро це було місцем, де зводили рахунки з життям десятки самогубців, що з дерева, вимоченого в водах Несамовитого, робили найдзвінкіші трембіти (Ю. Андрухович).	( ), [ ], ( ).
Щоб з тобою заговорили гори, потрібно увійти в співзвуччя з їхньою душею подібно до того, як бувають співзвучні два інструменти, що звучать одночасно.	( ), [ ], ( ).
Тоді ти і гори станете одним цілим, коли ти зануришся в їхнє багате життя, осягнеш в одну мить те, чого вчать тисячоліттями (З Інтернету).	[ ], ( ), ( ), ( ), ( ), ( ).
Коли ти стурбований і обтяжений, іди в гори, щоб знову знайти крила, віру в свій ідеал (З Інтернету).	[ ], ( ), ( ).

7. Прочитайте речення. Які картинки постають у вашій уяві? Утворіть, узявши за основу будь-які троє речень, складнопідрядні речення з однорідною або неоднорідною підрядністю.

1. Нарешті з туману виринає вершина гори Дземброня. 2. Травнева Чорногора проводжала нас рясним мокрим снігом. 3. Гора Хом'як є одним із улюблених місць мандрівників. 4. Біля підніжжя гір вже наприкінці червня можна знайти стиглі ягоди чорниці. 5. Сьогодні я з друзями вирішую пройтися верхів'ям хребта аж до вершини гори.



Ігор Меліка, Чорногора

Ізнов стежки розбіглися в  
два боки.  
Гірські плаї, неначе ті потоки,  
Розходяться галузками  
щомиті.  
Усі Карпати ними оповиті.  
Платон Воронько



**Плаї** - традиційна пастуша пішо-кінна стежка, що належить до найважливішої категорії шляхів сполучення в Карпатських горах. Плаї були і є шляхами транзитного характеру, проходять хребтом, ґрунем, полонинами або лісами.



8. До кожного речення додайте по одному чи кілька підрядних речень. Кращі варіанти запишіть.

1. Видовище, коли Карпати прокидаються від сну, запам'ятовується надовго. 2. Мандруючи Карпатами вже не перший рік, я помітив, що гори допомагають нам удосконалюватися духовно. 3. Коли ніч поважно опускалася на гори, ми зручно сідали біля ватри і заводили співанок, замріяно вдивляючись у небо. 4. Взагалі сама атмосфера в горах, де не існує хаосу і шуму, сприяє оздоровленню не тільки тіла, а й душі. 5. Гора Хом'як належить до тієї частини Карпат, яку звать Горганями (І. Меліка).



*Ігор Меліка, Горгани*

9. Прочитайте текст. Усно перебудуйте кілька речень в одне складнопідрядне речення з кількома підрядними. Визначте вид підрядності.


Перш ніж почати штурм першої вершини — гори Гимба, можна звернути до водоспаду Шипіт. Розташований він у лісі трохи вище села Пилипець.


Щоб не обтяжувати себе рюкзаками, залиште їх в одному з кафе. Там пропонують духмяний чай з ароматних карпатських трав. Він одразу створює хороший мандрівний настрій.

Після відвідин водоспаду саме час підніматися в гори. Незабаром ліс залишиться внизу, а перед вами розстелиться оксамитовий килим Боржави.

Стежка виведе вас на гору Великий Верх. На західному схилі її можна розбити табір для ночівлі. Звідси, зручно вмостившись, можна добре спостерігати за заходом сонця.

Другий день походу почніть з прогулянки до гори Стій. Вона є найвищою точкою маршруту. До неї веде вузька і звивиста стежка (*З Інтернету*).

-  10. У розповідях про гори неминуче вживають такі слова й вирази: *маківка гори, плай, полонина, колиба, смеречняк, праліс, потічок, масив, водоспад, кичера, зелений розмай, отави, сутки, розлоги, плаїчки, перевал, хребет, долина, жереп, жерепняк та ін.* Поцікавтеся на сайті І. Меліки, що означають ці слова (<http://igormelika.com.ua/moi-karpati/zhittya-buttya/shho-take-plaj>). Укладіть тематичний словничок й розкажіть про це.

-  11. Прочитайте інформацію Ігоря Меліки про Карпати ( тут: <http://igormelika.com.ua/shhodennik-mandrivnika/medovij-zapax-lita-riznotravva-vododilno-verhovinskix-karpat> або тут: <http://igormelika.com.ua/moi-karpati/ukrainski-karpati/jstivni-plodi-i-yagodi-ukrajinskix-karpat> або тут: <http://igormelika.com.ua/moi-karpati/ukrainski-karpati/flora-ukrajinskix-karpat-fotoviznachnik-roslin>) і виконайте одне з таких завдань: 1) укладіть список рослин карпатського

краю; 2) укладіть тематичний словник для тих, хто збирається мандрувати в Карпати; 3) випишіть в алфавітному порядку назви карпатських гір, про які пише І. Меліка.



*Ігор Меліка. Жереп*



*Ігор Меліка. Греготи*

12. Прочитайте текст мовчки. Від якої проблеми застерігає автор? Знайдіть складнопідрядні речення з кількома підрядними і прочитайте їх уголос, визначте вид підрядності. Поясніть розділові знаки.

### ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ЗАБЛУКАЛИ В ГОРАХ

Якщо ви перебуваєте на відпочинку в горах, особливо у незнайомій місцевості, завжди існує вірогідність того, що ви можете втратити орієнтування і заблукати, мандруючи гірськими ландшафтами.

**Що ж робити, якщо ви заблукали в горах?**

Коли вирушаєте в гори, про свою безпеку краще подбайте завчасно, повідомивши про свій маршрут знайомих і місцевих рятувальників. Якщо ж така прикрість сталася, якщо ви все-таки заблукали, не панікуйте, бо навіть один-єдиний необережний рух з розпачу може призвести до травмування.

Якщо ж так сталося, що ви в небезпеці, постарайтеся якомога швидше зателефонувати знайомим, звернутися у службу порятунку за допомогою екстреного номера. Але зв'язок у горах поганий, тому нерідко доводиться рятуватися самостійно.

Якщо ви хоч кого попередили, ваше зникнення обов'язково помітять рідні чи друзі й звернутися за допомогою до рятувальних служб.

Найпоширеніша помилка мандрівників, які збилися зі шляху, — це метушитися в пошуках дороги на низину. Так робити не слід, адже хаотичні рухи тільки ускладнюють рятувальну операцію. Нетерплячим знавцям гірських стежок радять рухатися вниз, спускаючись з верхів'я у низину.

Якщо ж до настання темряви вирватися з пастки не вдалося, фахівці з гірського туризму радять умоцнитися на ночівлю у найбезпечнішому і найтеплішому місці, щоб запобігти нападу звірів і переохолодженню.

Таким місцем може бути криївка-курінь, сплетений з гілля у кроні дерева, вузька ущелина. У цьому імпровізованому укритті можна перечекати темряву, а із настанням світанку, не втрачаючи оптимізму, ви пригадаєте чи самостійно віднайдете правильний маршрут (за течією джерельця, звуковими сигналами), або ж дочекаєтесь рятувальників (За О. Товт).



*Ігор Меліка, ранок на Чорногорі*

13. Прочитайте текст. Видозмініть його, перебудувавши окремі речення в складнопідрядні з кількома підрядними. Випишіть епітети до слова «гори», додавши кілька своїх.

Гори. Що є на світі краще від наших могутніх, веселих гір? Так, веселих. У горах немає смутку. Гори багаті чарами краси, дивовижністю будови й невичерпаністю стилю. Усе тут на місці й необхідне. Усе так є, як повинно бути. Але гори завжди наївні. Ці потужні, незграбні велетні піддаються легко на обман. Приходять дикі шахраї та зловживають їх невинною довірливістю.

Говерла. От стоїть вона, цариця наших гір, заглиблена у вічність. Я люблю тебе, наша розкішна горо. Немає часу, коли б ти не була гарною. І тепер, над осінь, ти приваблюєш мене (У. Самчук).

- ✚ 14. Проаналізуйте свою діяльність на уроці, оцініть результати. Зазначте, що нового ви дізналися сьогодні. Висловіться за допомогою складнопідрядних речень з кількома підрядними, що мають такі початки: *Досі я не знав (-ла), як..., як..., як... Раніше мені було невідомо, що..., що..., що... Для мене дуже важливо знати, чому..., як...*



Виконайте вдома одне із пропонованих завдань. Для цього завітайте на сайт відомого в Україні мандрівника Ігоря Меліки (режим доступу — <http://igormelika.com.ua/shhodennik-mandrivnika>).

- 📄 15. Скажіть, яка з описаних мандрівок у гори вас найбільше вразила? Назвіть світлини, що викликали у вас найбільше захоплення? Передайте свої враження за допомогою 4-5-и складних речень з кількома підрядними. Запишіть їх у зошит.

- 📄 16. Дайте відповіді на такі запитання:

1. Яку місцевість і чому називають країною озер і полонини?
2. Що автор має на увазі, пишучи: «Спускаючись із найвищої вершини, обережно обминаю Жандарми»?



3. Яким іменем місцеві жителі називають гору Котел і озеро Ворожеска?

4. Які ягоди ростуть на Боржавській полонині?

5. Чим відоме село Криворівня?


6. Яке число у верховинців є магічним у вимірюванні об'ємів рідини?

7. Які місця в Карпатах називають «по-справжньому безлюдними, незайманими»?

8. Що називають слова «цекоти», «греготи» і «горгани»?


9. Назвіть страви, які споживають горяни.

10. Яка гора споконвіків є священною для гуцулів?

 17. Перевірте себе, чи знаєте ви народні прикмети. У разі потреби зверніться до батьків, бабусі чи дідуся. Продовжіть кожне речення народними прикметами так, щоб утворилося складнопідрядне з кількома підрядними.

1. Пий воду там, де..., де... 2. Саджай дерево там, де..., де...

3. Криницю копай там, де..., де... 4. Хату будуй там, де..., де...

 18. Розгляньте світліни цього параграфа. Опишіть свої враження від перегляду їх.



*Ю. Максименко. Рододендрони в горах*



*Ю. Максименко. Широка долина*

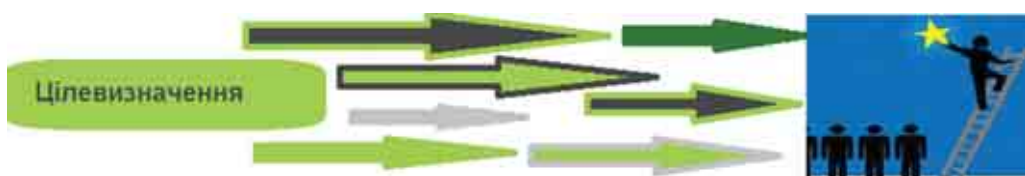


## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

### *Мистецькі події в Україні і світі*

Уявімо собі листовну бесіду чи взагалі текст без жодного розділового знака - суцільні літери, де й між словами жодної паузи, жодного простору немає. Безликий був би текст. Бо ж розділові знаки - то своєрідна міміка: подих, збудження, сумнів, енергійний жест, мовчанка...

(А. Содомора)



Бесіда:

1. Як ви розумієте епіграф сьогоденного уроку?
  2. Запропонуйте своє визначення розділових знаків.
  3. Що вам відомо про розділові знаки і значення їх у нашому житті?
  4. Які розділові ви ставите завжди безпомилково?
  5. Чи відчували ви труднощі, пов'язані з пунктуацією?
  6. Чи може незнання правил пунктуації зашкодити людині? Як саме?
1. Прочитайте епіграф (висловлення А. Содомори) і розміщений нижче текст. Сформулюйте на основі прочитаного аргументи про важливість пунктуації. Використайте для аргументів складнопідрядні речення.

Записані на папері слова можуть виразити аж ніяк не все, що містить живе мовлення, що передають інтонація, пауза, темп мовлення, жести й міміка. Однак в арсеналі того, хто пише й читає, є не тільки слова, а й додаткові засоби — знаки пунктуації.

Пунктуаційні знаки не є чимось зовнішнім, стороннім щодо живої тканини мови: вони самі ніби «виростають» із мови, із необхідності якомога повніше й точніше виразити смисл писемного мовлення.

Писемне мовлення без пунктуаційних знаків або зі знаками, поставленими неправильно, дуже складне для розуміння. Пропущений або неправильно поставлений розділовий знак може призвести до викривлень змісту (Г. Гранік, С. Бондаренко).

2. Прочитайте текст. Яку тезу з тексту попередньої вправи такий запис тексту підтверджує?

Тернопільщина цієї осені ознаменувалася всеукраїнським фестивалем козацької пісні присвяченим 500-річчю з дня народження князя Дмитра Вишневецького-Байди та Дню захисника Вітчизни. На фестивалі який проходив у селищі Вишнівець на Збаражчині крім любителів козацької пісні зібралися патріоти й поціновувачі історії. У програму фестивалю включено конкурси у яких змагаються хоріві колективи вокальні ансамблі й солісти-вокалісти дуети тріо й квартети з різних куточків України (За О. Корнієнко).

Щоб відокремити у складнопідрядному реченні підрядні речення, уведені сполучниками або сполучними словами, від головних чи інших підрядних, **ставимо** кому. Наприклад:

*Нещодавно Луцьк збагатився на ще один мистецький осередок — галерею «Срібна линва», яка ласкаво відчинила двері усім поціновувачам мистецтва*

*12 грудня лише на одну добу кожен куточок, коридор, вітрина і крамничка львівського торговельного центру «Магнус» перевтілювалися у масштабний арт-центр, де було виставлено близько 500 витворів сучасних українських митців (З Інтернету).*

Кому **не ставимо** у таких випадках:

1) між однорідними підрядними реченнями, з'єднаними єднальним або розділовим сполучником: *Знаменитий акапельний колектив «Пікардійська Терція» представить під час жовтневого туру цілком нову програму, яка містить багато нових пісень і яку митці тільки починають презентувати на концертах.*

2) якщо перед підрядним реченням стоять частки *не, і:*

*Учасників студентського конкурсу з живопису цікавить не як він буде організований, а які номінації визначило журі.*

*І якщо людина знайде у своєму серці турботу про когось іншого, то вона неодмінно досягне успіху (Майя Ангелу).*

3. Прочитайте речення, поясніть розділові знаки і написання виділених слів. Скажіть, про які з описаних у реченнях подій вам було відомо раніше, а які нові для вас?

1. Хоча кульмінацію столичного свята і концерт за участю **Святослава** Вакарчука очікували тільки 30 травня, уже двадцять шостого на **Софійській площі** працювали атракціони. 2. Український фільм режисера Євгена Афінеєвського «Зима у Вогні», що ввійшов до короткого списку претендентів на «Оскар» у категорії документальних фільмів, відображає 93 дні протестів. 3. У червні на стіні однієї з будівель на **Подолі з'явився присвячений** проблемам екології мурал\*, який створив на знак солідарності з українцями Фінтан Магі, вуличний художник з Австралії. 4. «Снігова королева» Андерсена, яку оздобив український художник-ілюстратор

Владислав Єрко, потрапила до трійки найбільш продаваних книг в Англії напередодні Різдва. 5. **Цьогоріч** львів'яни стали свідками того, як на сцені Львівської опери відбувся концерт за програмою всеукраїнського проекту «Битва Оркестрів». 6. Андрій Зелінський, військовий капелан, видав книжку «**Соняхи**», що є збіркою духовних рефлексій\* і духовним путівником на період війни (З *Інтернету*).

4. I. Запишіть речення, поставивши розділові знаки. Обґрунтуйте. Виконайте синтаксичний розбір одного з речень.

1. У дні проведення свята ковалів центральні вулиці Івано-Франківська перетворюються на одну велику кузню, де можна побачити, як залізо перетворюється у витвори мистецтва. 2. Ніч поезії й музики нон-стоп\* — унікальний синтетичний\* проект, що поєднує літературу й музику, оживляє нічне місто. 3. Щоб побачити цю приголомшливу красу, варто завітати у село неподалік Хотина. 4. Юрій Коваль своїми творами «Сучасна міфологія» та «5 хв. на мрію» стверджує, що мрія повинна бути рушієм нашої свідомості, рушієм прекрасного. 5. Якщо ви досі не є шанувальником Степана Будного, вам варто познайомитися з творчістю цього маловідомого талановитого поета, що пішов з життя у 24 роки. 6. Серед численних оригінальних новинок, що цього року представлені на книжковому форумі у Львові, вирізняється довгоочікуваний альбом «Двовзори» відомого художника з Тернопільщини Олега Шупляка, який мешкає у Бережанах.

II. Яка подія зацікавила вас найбільше? Чому?

5. I. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення.

Коли талановиті й небайдужі люди **об'єднуються**, на світ **з'являється** чудовий проект. Подібна історія у фестивалю «Пісні, народжені в АТО», що переріс у концерт та альбом пісень, композиції з якого зовсім скоро будуть доступні у двохстах інтернет-магазинах світу. Отже, пісні, написані воїнами АТО на війні, зможуть послухати майже в усіх куточках світу.

Саме зворушливі тексти пісень, створених у донбаських окопах, **розкажуть** світові про війну на сході України не сухими статистичними фактами, а справжніми історіями бійців.

Ніхто **не народжується** для війни. На сході України воюють учителі, програмісти, музиканти й представники інших невійськових професій. Поміж них багато талановитих людей, які й на війні не покидають **хобі**, тому що це допомагає їм морально, загартовує духовно, збагачує емоційно.

У результаті одного з таких захоплень народився проект «Пісні, народжені в АТО».

Боець 93-ої бригади, лідер гурту «SilverTown» Андрій Касенюк не розлучався з гітарою й на війні. Там, в окопах, і народилася пісня «Україна — це ми», з якої все почалося.

Багатьох учасників фестивалю шукали й добирали волонтери, які взялися організувати фестиваль, адже талановитих музикантів та авторів пісень серед бійців багато (З Інтернету).

II. Запитання і завдання:

1. Яке враження справила на вас ця інформація?
  2. Чи можна вважати подію, описану в тексті, важливою мистецькою подією в Україні?
  3. Назвіть інші важливі мистецькі події, що відбулися останнім часом.
  4. Прочитайте вголос складнопідрядні речення, поясніть розділові знаки в них.
  5. Перебудуйте кілька речень у складнопідрядні.
  6. Поясніть особливості вимови й правила написання виділених слів.
  7. Чи є у тексті ускладнені речення? Якщо так, назвіть елементи ускладнення.
6. I. Прочитайте текст. Поясніть розділові знаки у складних реченнях.



Гурт «Океан Ельзи»

Концертів «Океану Ельзи» чекають ось уже майже два роки десятки тисяч людей. До назви гурту можна додавати **будь-які** епітети, та одним вони здаватимуться занадто сухими, іншим — занадто загальними, третім — узагалі зайвими. Це саме той випадок, коли достатньо лише одного імені — «Океан Ельзи». Або ж просто назви пісень, за якими стоїть ціла історія кожного з нас особисто чи всієї країни загалом. Сьогодні добре відомі хіти «Вставай», «Квітка», «Небо над Дніпром», «Обійми», «Там, де нас нема», «Майже весна», «Незалежність», «друг», «На небі», «Без бою», «Лелеки», «Стіна», «Вільний» і зовсім нові, але вже визнані **Не твоя війна**, «Життя починається знов». Прихильники з нетерпінням очікують нового, дев'ятого за рахунком, альбому «Океану», робота над яким почалася вже цього літа. Нові пісні, які ми почуємо в майбутньому році, нові зустрічі на концертах... Та для того, щоб дізнатися, якими будуть новий альбом, пісні, потрібно трохи набратися **терпіння** й чекати. Концерти улюбленого гурту випромінюють невимовну енергію, без-

межну радість, зачаровують хоровим виконанням улюблених пісень десятки тисяч людей, уселяють у них відчуття єдності й взаєморозуміння, стимулюють бажання жити, любити й творити... (ЗІнтернету).

II. Запитання і завдання:

1. Що вам відомо про тури популярного гурту Україною?
2. Чи можна вважати такі акції мистецькою подією року?
3. Чи побували на таких концертах ви? Поділіться своїми враженнями.
4. Розгляньте світліну, кого з учасників гурту ви знаєте?
5. Об'єднайтеся у групи й організуйте перехресне опитування щодо правопису розділових знаків і виділених слів у тексті.
6. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою в останньому реченні? Перефразуйте її і висловіть по-своєму.



7. Пригадайте і запишіть із тексту пісень улюблених виконавців складні речення.



8. 1. Прочитайте уривки з «Книги снів і пробуджень» Соломії Павличко. Передайте зміст кожного абзацу складнопідрядним реченням з кількома підрядними. Поясніть розділові знаки.

*Те, на що я найбільше люблю дивитися.* Посеред лісової дороги запалити вогонь і підкидати в нього тоненькі сухі гілочки й торішне листя, цінуючи кожну мить горіння. Дивитись на скороминущий дощ серед осяяних сонцем дахів... Люблю дивитись на річку з висоти мосту, повертаючись до Урожа\*. Осіннього дня річка синя від неба. Люблю дивитись на квітку, посажену кілька днів тому, вона вже пережила перше потрясіння, вчепилась за землю, не думаючи навіщо.

*Те, що рятує в скрутні хвилини.* Листи від друзів і листи друзям. Плин річки і шелест лісу... Молитва.

*Те, що зворушує.* Дуже старі люди мало говорять, їхні голоси схожі на шелест сухого листя.

*Те, чого слід уникати.* Великого натовпу в закритому приміщенні: у ньому є сумісні й несумісні люди. Речей, які плекають тіло, але шкодять душі, надмірність їх робить нас непристосованими до життя. Дощу, коли нема парасолі. Раптового багатства. Воно ніколи не йде на користь.

*Те, що повинно належати кожному.* Власні думки. Клаптик землі за життя, хай завбільшки з долоню, тут... свій сад... Дім на землі...

II. Запитання і завдання:

1. Чи є в поглядах письменниці щось близьке вам?
2. Поділіться тим, що вас рятує у скрутні хвилини? Що зворушує? На що ви любите дивитися?
3. Що ви уявили, читаючи уривки з книги?
4. Який образ був найскравішим?
5. Що відчули? Які почуття переважали?

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** всеохопний, а не всеохоплюючий; *гальмівний*, а не гальмуючий; *захопливий, привабливий*, а не захоплюючий, приваблюючий; *охочий, той, хто бажає*, а не бажуючий; *попередній, колишній*, а не бувший.



9. Проаналізуйте свою діяльність на уроці, оцініть результати. Зазначте, що важливого ви дізналися сьогодні. Висловіться за допомогою складнопідрядних речень, що мають такі початки: *Для мене важливо знати, як..., як.... Мені важливо вміти писати так, щоб..... Якщо розділовий знак пропущений чи поставлений неправильно,....*



Виконайте вдома одне із запропонованих завдань.

10. I. Прочитайте інформацію. На основі її складіть і запишіть 5 складнопідрядних речень з кількома підрядними. Усно поясніть розділові знаки.

Дослідження свідчать, що на схилі літ люди шкодують про таке:

- дуже багато часу витратили на перегляд телевізора;
- зробили пріоритетом життя у віртуальному світі;
- уникали здорового способу життя;
- мало спостерігали й насолоджувалися красою цього світу;
- мало вірили в себе й не прагнули пізнати більше;
- рідко зустрічали схід сонця й проводжали захід;
- були надто скуті, налякані й серйозні;
- надто швидко подорослішали;
- були злопам'ятними й недовірливими, багато ображались;
- мало й погано дружили;
- мало спілкувалися зі своїми рідними;
- мало сміялися, раділи й веселилися;
- надто болісно сприймали вчинки і слова інших людей;
- не розвинули свій талант і дитячу мрію;
- мало подорожували й пізнавали світ;
- багато всього боялися;
- надто захоплювалися матеріальними речами;
- недооцінювали себе й були нерішучими... (*З Інтернету*).

II. Які висновки з прочитаного зробили ви? Яку інформацію вважаєте корисною для себе й інших?



11. Підготуйте есе на тему «Найважливіша мистецька подія року». Використайте складнопідрядні речення.



12. Підготуйте і запишіть 7 запитань, які передбачають відповідь складнопідрядним реченням. Поставте їх своїм однокласникам.

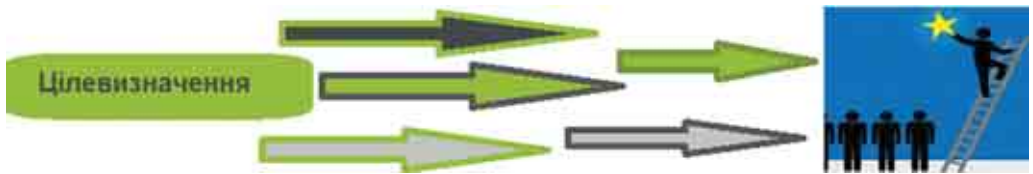
## §27.

# ЧИТАННЯ МОВЧКИ

## З вірою в серці

*Якщо хочеш досягти успіху, ти повинен вірити в себе навіть тоді, коли в тебе вже ніхто не вірить.*

А. Лінкольн



1. I. Розгляньте світлини. Прокоментуйте їх. Чи є зв'язок між ними й епіграфом уроку?



II. Прочитайте текст. Розробіть самостійно тест для перевірки сприйняття й розуміння змісту прочитаного. Потренуйтеся, запропонувавши один одному свої тести.

Кожній молодій людині хочеться вірити, що вона здатна змінити світ. І сила цієї віри стає все більшою, якщо дівчина чи юнак досягає поставлених цілей і бачить перед собою омріяний шлях. Цей шлях може бути продиктований вірою в себе, у свої сили, у свою спроможність порозумітися і співпрацювати з іншими людьми. Віра є тим ключем, що відкриває світ для людини і людину для світу.

Людина є глобальною цінністю. У світі немає нічого вагомішого за неї. Вона рушій будь-якої громади, джерело всіх ідей, прозоринь, винаходів; творець, лідер і дослідник, якому під силу ставити будь-які цілі й досягати їх, а також надихати інших на великі звершення. Тож, удосконалюючи світ, треба зміцнювати віру в людину, віру людини в себе.

Є дві категорії людей: одні сміливо беруться за найскладніші справи, легко долаючи будь-які труднощі. Інші бояться навіть подумати про те, щоб узятися за щось нове, заздалегідь упевнені, що нічого в них не вийде. Перших і других розділяє величезна прірва.

Людство без віри в найвищу цінність людини здатне лише загинути від страху, адже страх приходиться, коли немає віри.

Молода людина страждає від зневіри у власних силах. Не вірячи, що її особистість і моральні принципи чогось варті, вона легко зда-



---

ється агресивному заклику примітивних спільнот, розмінюється на швидкоплинні й небезпечні насолоди.

Психолог Альберт Бандура увів поняття самоефективності, що означає впевненість людини в успіхові своїх зусиль, віру людини в себе. Та як цього досягти?

По-перше, віра в себе досягається знанням істини про себе, про справжні життєві цілі і цінності, про свої бажання і потреби. Якщо ви наповнені любов'ю і прекрасними внутрішніми цінностями, що відображають справжні втілення вашого серця, то у вас немає причин сумніватися в собі.

По-друге, віри в себе досягають щирим ставленням до інших людей. Якщо ваші слова, вчинки й дії щодо інших людей сповнені щирості й любові, а ви керуетесь високими людськими принципами у розв'язанні складних життєвих ситуацій, у вас немає причин для сумнівів. Якщо ваші слова, думки і вчинки щодо інших людей утверджують справедливість, доброту, прийняття і любов, то це розвіє будь-які сумніви і зміцнить вашу віру в себе.

По-третє, віра в себе, не терпить не тільки брехні стосовно себе й інших, але і зради або відступу від своїх внутрішніх життєвих цінностей. Тому, ваша віра в себе зміцнюється вірністю своїм внутрішнім життєвим цінностям. Вашу віру в себе зміцнять люди з близькою до вашої системою цінностей. Оточіть себе такими людьми.

По-четверте, віра в себе досягається шляхом очищення себе від внутрішнього негативу і проблем, наповненням себе прекрасними внутрішніми цінностями і вдосконаленням своєї душі.

По-п'яте, віри в себе досягають розумінням того, що найкращий для момент — це те, що з вами відбувається в житті у цю мить. А якщо вас щось не влаштовує або засмучує, ви можете це змінити, тільки змінивши себе самого або змінивши своє ставлення до ситуації.

По-шосте, віри в себе досягають розумінням того, що існує безліч варіантів досягнення ваших життєвих цілей, устремлень і реалізації вашої внутрішньої системи цінностей. Якщо у вас постійно щось не виходить, варто зупинитися і задуматися над тим, а чи правильний шлях ви вибрали для досягнення своєї мети. І спробувати пошукати інший.

Слабка віра або зневіра заганяють людину в пастку самотності.

Утративши віру, людина живе умовними й безумовними інстинктами, набутими протягом життя, лише пристосовуючи свою поведінку до потреб дійсності. Це жахливо, якщо молоде покоління живе лише інстинктами! Нині кожній особистості треба виховувати в собі ціннісну свідомість, яка творить власний світ, світ емоційних переживань, ціннісних образів. Віра є умовою вічного оновлення душі, її омолодження та відродження.

Спроба жити, керуючись лише розумом, заздалегідь приречена. Тільки сила віри допомагає бути незламними, дає змогу духовно зростати (За Г. Півень).

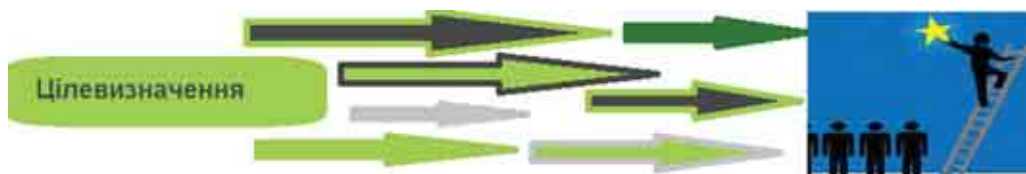
## БЕЗПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§28.

### СМИСЛОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЧАСТИНАМИ БЕЗПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

*Я пізнаю світ*

*Світ чудовий тим, що різноманітний.  
Нар. творчість*



Бесіда:

1. Чим збагатили вас знання попереднього розділу?
  2. Які вміння знадобилися вам у житті? До яких умінь і навичок ви найчастіше вдаєтеся?
  3. Як збагатилося ваше усне мовлення?
  4. Чи навчилися контролювати своє писемне мовлення, розпізнавати пунктуаційні помилки та уникати їх?
  5. Оберіть одне складнопідрядне речення наступної вправи і на прикладі його розкажіть, що вам запам'яталося з розділу.
1. Прослухайте текст. Перекажіть його, дотримуючись стилю.

#### НЕВИЧЕРПНІСТЬ ТРАДИЦІЇ

В острівній Японії сформувався один народ з унікальною\*\* культурою. Японці наділені особливим почуттям прекрасного, що проявляється скромністю й простотою в одязі, лаконізмом\* і витонченістю\*\* в інтер'єрі. Вони вміють звільнитися від суєти буденності й знаходять утіху в духовному єднанні з природою в крихітному саду, створеному своїми руками.

Турботливо збережена духовна єдність поколінь загострює у японців почуття власної гідності, згуртовує японське суспільство.

Про культуру, поведінку європейців молоде покоління дізнається через твори співвітчизників, зокрема з есе Кімура Сьодзібао «Люди

зору» і «Люди голосу». Порівнюючи спосіб спілкування японців з європейцями, автор називає останніх «людьми голосу»: свою волю й бажання вони виявляють через мову, упевнено захищаючи під час бесіди власну думку. **Японці ж — «люди зору»: спілкуючись, вони мовчки, із почуттям поваги вдивляються у співрозмовника, прагнуть досягти атмосфери взаєморозуміння.** Під час бесіди європейці утверджують власне «Я», а для японця надважливим є співрозмовник, із яким необхідно досягти цілковитої згоди. Європейці прямолінійні у висловленнях, японці ж уникають думок, які можуть стати причиною конфлікту. Спілкуючись із японцем, треба пам'ятати: японська культура — принципово дистанційна\*\* й неконтактна. Максимальна відстань між співрозмовниками має бути 40-60 сантиметрів, неприпустимими є будь-які контакти: поплескування по спині, обійми, тримання за руку.

**Японець не мислить себе поза межами групи, його думки і вчинки зорієнтовані на родину, общину.** Турбуватися про батьків, родичів, найближчих людей дитину вчать змалечку. А рекордно швидкий розвиток економіки Японії пояснюють високим рівнем інтелекту й освіченості японських робітників та інженерів. Школа формує в учнів такі риси, як організованість, обов'язковість, дисциплінованість і вірність слову, що позитивно впливає на їхню подальшу трудову діяльність. Кожен японець переконаний: старанність у навчанні й роботі — запорука службової кар'єри (*За В. Гриценко*).



*Гора Фудзі*

Запитання і завдання:

1. Чому автор називає японську культуру унікальною?
2. Як японці ставляться до родини, до праці?
3. Розгляньте світлини. Які символи Японії зображено на них?
4. Пригадайте, що ви знаєте про безсполучникове складне речення.
5. Знайдіть інформацію в Інтернеті про Японію, яка б давала відповідь на такі запитання: *1. У чому, на вашу думку, секрет економічного успіху Японії?*



2. Який досвід цієї країни варто було б запозичити? 3. Що допомагає японцям успішно долати наслідки природних, екологічних катастроф?

6. Проаналізуйте речення, виділені в тексті (з'ясуйте: прості вони чи складні; зі скількох частин складаються; чи споріднені ці частини за змістом; як об'єднані в складне — за допомогою сполучників, сполучникових слів чи безсполучниковим зв'язком; якими розділовими знаками відділяються частини кожного складного речення). Зіставте свої висновки з теоретичними відомостями після вправи.

7. Чим відрізняються виділені речення від складних, вивчених вами раніше? Як називаються такі складні речення?

**Безсполучниковим складним** називають речення, частини якого об'єднані в одне ціле за змістом та інтонаційно без допомоги сполучників чи сполучних слів: *Серед безкраїх просторів Тихого океану лежить маленький острів, уже сотні років він привертає до себе увагу вчених усього світу (З енциклопедії).*

**Безсполучникове складне речення** може складатися з двох і більше частин.

Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення	
Одночасність або послідовність дій	Сингапур складається з туристичної, економічної і спальної зон, кожна зона відділена одна від одної бездоганим газоном, шириною в 5 кілометрів.
з'ясувальні (пояснювальні)	Розмовна грузинська не схожа на жодну іншу мову світу: вона належить до окремої, дуже давньої мовної групи, і не пов'язана з мовами сусідів.
протиставні (зіставні)	Вигадаю друга — буде побратим (В. Крищенко)
причинові	Маленький скелястий острів Корсика посеред спокійного блакитного моря відомий на весь світ: тут народився Наполеон Бонапарт (З енциклопедії).
умовні	На Михайла ніч ясна — буде зима сніжна й красна (Народн. мудрість).
наслідкові	Проснувся світ — в гаю збудили сонце солов'ї (Л. Зоряна).

В усному мовленні смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення виражаються інтонацією, а в писемному — розділовими знаками: **комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире.**

- Оберіть із тексту «Невичерпність традиції» (вправа 1) складні безсполучникові речення, прочитайте їх, дотримуючись інтонації. Визначте смислові зв'язки між частинами речень, зверніть увагу на розділові знаки.



3. Перепишіть. Визначте вид речень; проаналізуйте будову, засоби смислових і граматичних зв'язків у них. Поміркуйте, які безсполучникові речення співвідносяться зі складносурядними, складнопідрядними? Чому?

1. У світі трапляються водоспади, які падають навпаки. 2. Здається, такого не може бути: водоспад не повернеться проти течії річки. 3. Повірте: такі водоспади існують! 4. На сході Канади є річка Сент-Джон, тече вона через вузьку скелясту ущелину і впадає в затоку Фанді. 5. Це місце найвищих припливів у Атлантичному океані, вода тут піднімається на двадцять метрів. 6. Коли припливна хвиля йде річкою вгору, то не вся вода встигає подолати вузьку протоку. 7. Зайва вода, витиснута з вузької ущелини, повертається назад і падає згори з величезною силою; тоді утворюється водоспад «навпаки» (З енци. «Я пізнаю світ»).

**Безсполучникові складні речення** поділяються на дві групи: **речення з однотипними частинами** й **речення з різнотипними частинами**. Речення першої групи вимовляються з перелічувальною або зіставно-протиставною інтонацією, частини їх відносно незалежні. Такі речення синонімічні складносурядним: *На пагорбі, в історичному центрі Вільнюса, лежать руїни замку Гедимінаса, біля підніжжя його розташована старовинна дзвіниця* (З енци.) — *На пагорбі, в історичному центрі Вільнюса, лежать руїни замку Гедимінаса, а біля підніжжя його розташована старовинна дзвіниця.*

Речення з різнотипними частинами складаються з частин, що залежать одна від одної. Вони часто співвідносні зі складнопідрядними реченнями: *Галілей з'ясував: Молочний Шлях — це не туманність, а маса незліченних зірок* (З енци.) — *Галілей з'ясував, що Молочний Шлях — це не туманність, а маса незліченних зірок.*

4. І. Прочитайте речення. Визначте види їх, укажіть головні члени, з'ясуйте смислові зв'язки між частинами. Накресліть схеми речень.

1. Високим надбанням японської культури є особливе ставлення до природи, уміння відчутти красу будь-якого природного матеріалу; прекрасно ілюструє цю думку назва найпоширенішого виду традиційного мистецтва — ікебана\*. 2. У Японії існує справжній культ квітів: усюди можна побачити оригінальні букети, створені з тонким відчуттям природи й любов'ю до неї. 3. Уміння складати рослинні композиції високо цінуються в японському суспільстві, визнаються рисами досконалої особистості; прагнучи суспільного визнання, десятки мільйонів японців обрали складання букетів із живих квітів своїм професійним заняттям. 4. Лаконізм — основний принцип композиції ікебани, вона може бути складена з різних елементів: квітів, гілок, трави, листя, коріння, іноді плодів. 5. Для весня-

них букетів використовують квітучі гілки вишні, персика, літні композиції складаються з бляклих\*\* квітів, зимові — зі світлих і яскравих (За В. Гриценко).



5. Розгляньте світліну. Що на ній зображено? Складіть двоє безсполучникових речень з різними смисловими відношеннями між частинами.



О. Фесенко

6. Прочитайте текст. Назвіть у ньому безсполучникові складні речення, з'ясуйте смислові зв'язки між частинами їх, проаналізуйте розділові знаки. Випишіть по одному безсполучниковому реченню з однотипними й різнотипними частинами, виділіть у них головні члени. Накресліть схеми речень.

Кожен національний парк світу має свої визначні пам'ятки, заради яких люди прагнуть побувати в них. Багато природних чудес дісталось, як цій відокремленій долині в Скелястих горах США. Глянеш довкола — на величезній території височіють скелі застиглої вулканічної лави, б'ють із землі стометрові фонтани гарячої води, утікають налякані стада бізонів, ховаються від людського ока ведмеді гризлі. Найвеличніші з усіх гейзерних полів земної кулі — гейзерні басейни Єллоустонського національного парку. Гарячих джерел нараховують тут кілька сотень, кожне з них по-своєму унікальне й красиве. Вражає періодичність «роботи» цих природних фонтанів: одні вивергаються з інтервалом у два-три роки, інші салютують із проміжком у кілька діб, безліч дрібних б'ють кожні тричотири хвилини. Люди навіть дали імена їм: Старий служака, Гігант, Великий, Хвилинний, Ексцельсіор. Висота деяких гарячих водяних стовпів перевищує сто метрів, найпотужніший гейзер під час виверження викидає вгору майже чотири тисячі тонн води! Це видовище захоплює: довкола чути свист і гуркіт, під землею лунають вибухи, високо в повітря злітає каміння, земля тремтить під ногами (З Інтернету).

7. І. Прочитайте речення, поставте розділові знаки. З'ясуйте смислові зв'язки між частинами складних речень.

1. Сучасна архітектура іноді просто шокує своїми масштабами й елегантністю по всій планеті створюються дивовижні архітектурні комплекси. 2. У східній Франції, неподалік Страсбурга, є будинок незвичайної форми він виконаний у формі дзиги, оснащеної сонячними панелями. 3. Цей п'ятдесятирічний будинок у Сербії, збудований групою молодих плавців і драйверів, надзвичайно продуманий і стійкий скільки років він непохитний перед потужними поривами вітру і впливами води. 4. Своїм творінням архітектор Френк Ллойд Райт зробив справжній виклик природі частина будинку розміщена над водоспадом. 5. Білосніжний дев'ятнадцятиповерховий дім-кактус будують у Роттердамі такий колір архітектори обрали для меншого нагрівання будівлі в умовах спекотної погоди. 6. У Китаї збудували будинок-рояль із чорного скла потрапити всередину можна, зайшовши до гігантської прозорої скрипки й піднявшись угору по ескалатору. 7. Будинок відомого польського ілюстратора дитячої книги Яна Марсина і талановитого шведського художника Пера Дахлберга вражає своїми чудернацькими формами він немовби розпливається у повітрі (<http://pustunchik.ua/ua/online-school/art/najdivovuyzhnishi-budynky>).



Будинок у Сербії



Будинок-рояль у Китаї

8. Прочитайте мовчки. Перебудуйте складні сполучникові речення на безсполучникові; запишіть, накресліть схеми їх. З'ясуйте смислові відношення між частинами безсполучникових речень.

В усьому світі, навіть у найменшому місті, можна знайти пам'ятники, скульптури і статуї, присвячені відомим діячам, важливим історичним подіям або певної філософської темі. Але в наш час архітектура і скульптура розвиваються під впливом нових культурних і дизайнерських рішень, тому в різних куточках світу з'являються незвичайні пам'ятники і скульптури з глибоким авторським змістом.

Бронзову скульптуру мустангів\* створив Роберт Глен у пам'ять про диких мустангів, які були історично важливими мешканцями здебільшого Техасу в США.

Робін Уайт, скульптор із Великобританії, створює гарні динамічні скульптури казкових фей, які, здається, танцюють від кожного пориву вітру.

«Горизонти» — це гігантська скульптура художника Ніла Доусона з Нової Зеландії, яка завдяки візуальній ілюзії немовби розвівається шматком паперу на вершині пагорба.






Зображення коней на скульптурі символізує шотландських міфологічних істот Келпі, які відомі своєю силою і витривалістю (<http://www.datacube.tv/2015/08/neobuchnue-pamyatniki.html>).



*Драматична фея, Великобританія*



*Мустанги в штаті Техас*

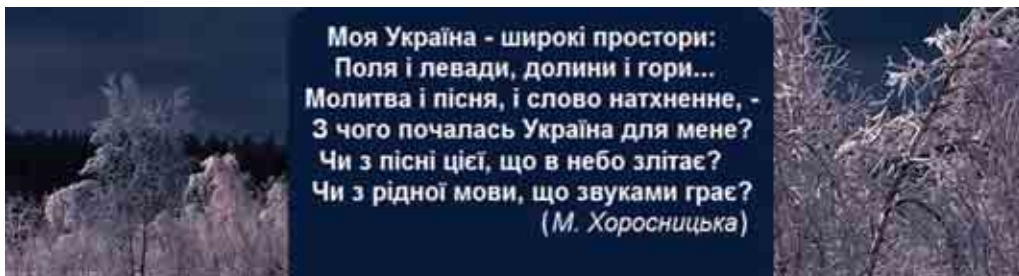
-  9. Уявіть себе співробітником туристичного агентства. До вас звернувся клієнт, який уперше від'їжджає за кордон, із проханням порадити цікаву екскурсію. З'ясувавши його смаки й наміри, запропонуйте на вибір 2 країни. Доведіть привабливість ваших пропозицій. Розіграйте діалог. Використайте у ньому безсполучникові складні речення.
-  10. Готуючи проект «Я пізнаю світ», знайдіть в Інтернеті відомості про традиції й національні свята народів світу, наприклад: проведення чайної церемонії в Японії; параду квітів у Голландії, карнавалів у Ріо-де-Жанейро; святкування Дня Подяки в США, тощо. Готуючись до захисту, розробіть програму, опишіть те, що вас найбільше зацікавило й здивувало.
-  11. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.
-  12. Випишіть із публіцистичного тексту 6 складних безсполучникових речень з однотипними й різнотипними частинами; з'ясуйте смислові відношення між частинами; виділіть головні члени. Накресліть схеми.
-  13. Уявіть, що вам доручили дати рекламне оголошення на сайті туристичного агентства. Оберіть об'єкт для реклами, з'ясуйте, що може бути привабливим для мандрівників. Складіть і запишіть текст. Використовуйте в ньому безсполучникові складні речення.



# §29.

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

*Я пізнаю Україну*



Бесіда:

1. Пригадайте, з чого почалася Україна для вас? Чому це важливо?
2. Якими мають бути кроки такого пізнання для кожної дитини?
3. Що треба знати про Україну кожному її громадянину?
4. Назвіть цінності, які має засвоїти кожен українець?
5. Яка грань України для вас досі не розкрита повною мірою?
6. Прочитайте і прокоментуйте слова М. Хоросницької? Що до сказаного варто додати?



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** кома, крапка з комою, одночасність, послідовність дій, перелічення фактів; смислова самостійність.



1. Прочитайте. Поміркуйте, чи існує зв'язок між походженням розділових знаків і функціями, які вони виконують?

Найдавнішими розділовими знаками є кома і крапка, що з'явилися у перших друкованих книгах XVI ст. Кома у перекладі з латинської означає «кую», «б'ю», «відсікаю», «відділяю», а крапка — переклад латинського слова «пунктум», що дало такі назви: пункт, пунктуація, пунктир (*Книга рекордів України*)

2. I. Прочитайте виразно текст. Визначте тему, стиль тексту, доберіть заголовок.

На початку третього тисячоліття, як і сотні років тому, люди плекають\*\* високі почуття, прагнуть до справжніх духовних **цінностей**. Одна з них — любов до Батьківщини, що є визначальною для формування громадянина, патріота.

Протягом століть, постійно зазнаючи тиску жорстоких випробувань, українці створювали свій особливий і неповторний\*\* світ; у ньому все незвичайне: кіно — поетичне, жінки — сильні й мужні, «кожна стеблина відлунюється піснею», немає ворогів — є «воріженьки».

І сьогодні багато наших **співвітчизників**, різних за віком і родом занять, відкривають для себе Україну.

Україна — це тест\*\* на мужність. Любити — значить **віддавати**, ділитися, дарувати; лише вільні від страху люди здатні проявляти самовідданість, даруючи іншим тепло своїх сердець і **не чекаючи** за це винагороди. Народитися в Україні, жити в Україні, любити Україну — шанс на змужніння душі.

Україна — це тест на мудрість. Мудрі люди розуміють: гасити вогонь вогнем, утверджувати власну силу, принижуючи інших — справа, не гідна звання людини. Українці знали завжди: зло перемагають не злом, а **любов'ю**.

Україна — це тест на ніжність. Той, кого дратують вібрації однієї з найчарівніших мов світу, має знати: у нього проблеми.

Україна — це тест на духовність\*, його сьогодні разом з нами складає Європа й увесь світ. Чого варта **цивілізація**, якщо вона не здатна захистити землю від варварства\* й **бездуховності**?

Україна — це нестримний потік творчої енергії, це **всепереможний** порив угору, до знань, до духовного пробудження.

Україна вічна, як вічні універсальні цінності, закладені в ній від початку: Любов, Справедливість, Свобода, Краса. Упродовж багатьох віків вони формують психіку кожного, хто потрапляє в українське **силове** поле. І в цьому полягає розгадка феномена\* України (За І. Новиченко).

II. Запитання і завдання.

Знаю, умію, можу	Ціную, відчуваю, уявляю, переживаю
1. Як ви розумієте словосполучення «українське силове поле»? 2. Як правильно наголошувати слова «Україна», «український», «українці»? 3. Поясніть правопис виділених слів.	1. Яким постає образ України в тексті? 2. Які духовні цінності, на думку автора, є визначальними для формування особистості, громадянина? 3. Назвіть цінності, важливі для вас.

<p>4. Знайдіть у тексті четверо слів, у яких відрізняється написання й вимова.</p> <p>5. Назвіть у тексті складні речення, визначте їх види.</p> <p>6. Прочитайте виразно кожне безсполучникове речення. Умотивуйте розділові знаки в них.</p> <p>7. Чи можна крапку з комою замінити комою? Чому?</p>	<p>4. Що відчуваєте ви до своєї країни, яким бачите майбутнє її?</p> <p>5. Які слова з тексту ви обрали б девізом** свого життя?</p> <p>6. Чи переживали ви почуття болю за Україну?</p> <p>7. У яких ситуаціях ви переживаєте гордість за Україну? Наскільки це важливо для неї й для вас?</p>
--	---

Між частинами безсполучникового складного речення ставимо **кому**, якщо ці частини виражають одночасність, послідовність дій і тісно зв'язані між собою змістом. Наприклад:

*Люблю цей край, усі його стежки ведуть в широкополе добровілля і доброслів'я (І. Низовий).*

Схема речення: [ ], [ ].

**Крапку з комою** ставимо між частинами безсполучникового складного речення, яким властива смислова самостійність, тобто частини не тісно зв'язані між собою за змістом або дуже поширені, мають усередині розділові знаки. Наприклад:

*Здавна Кам'янець був визначним центом ремесла й торгівлі; у місті існувало близько шістнадцяти ремісничих цехів: різників, пекарів, шевців, ковалів, слюсарів, мулярів, гончарів; не бракувало також представників художніх ремесел, наприклад, золотників, малярів і музик; працювали цирульники\* й аптекарі (За О. Галгановою).*

Схема речення: [ ]; [ ]; [ ]; [ ].

Кожну частину безсполучникового складного речення вимовляємо з поступовим підвищенням голосу й незначним зниженням його в кінці. Пауза між частинами речення незначна.

3. Прочитайте речення, обравши правильну інтонацію. З'ясуйте, із яких частин вони складаються, якими смисловими зв'язками об'єднані в одне; поясніть уживання розділових знаків.

1. Протяжність Дніпра по Україні становить 981 кілометр, уся довжина річки сягає 2201 кілометр. 2. В Україні на косі біля річки Лапінки можна почути спів пісків, звуки виникають після дощу під час ходіння по піску. 3. Найбільш сніжний населений пункт — село Руська Мокра на Закарпатті: стійкий сніговий покрив лежить тут в середньому 110 днів на рік. 4. Є що побачити мандрівникам у селі Колочава, протяжністю більше 40 кілометрів, — кожен подорожній буде приємно здивований чудовими гірськими пейзажами, кришталевою мінеральною водою, десятьма тутешніми музеями. 5. У Розтоки приїжджих манить червона рута, саме цей край надихнув колись авторів на створення знаменитої

пісні. 6. У результаті потужного зсуву, спричиненого землетрусом близько 10 тисяч років тому, утворилося озеро Синевир, живлять його води трьох гірських струмків (З Інтернету).

4. Перебудуйте, де це можливо, прості речення в складні. Порівняйте інтонацію простих і складних речень. Визначте вид кожного складного речення.

1. Четверо чоловіків — Баттистіні, Карузо, Титта Руффо, Шаляпін — і всього одна жінка — Соломія Крушельницька — панували на оперній сцені на рубежі 19-го і 20-го століть. Навіть уславлений диригент Артуро Тосканіні, відомий своєю суворою вимогливістю, вважав, що українській співачці немає рівних в операх Вагнера, Пуччині, Штрауса, Доніцетті.

Першим досвідом співу для Соломії Крушельницької був домашній хор. У ньому співали всі восьмеро дітей старовинного українського роду Крушельницьких. У 21 рік Соломія дебютує на сцені Львівської опери. Саме там її побачила італійська прима Джемма Беллінчіні. Вона переконує дівчину продовжити навчання в Італії! Вчити доньку за кордоном для сільського священика було розкішшю. Задля великого майбутнього доньки Амвросій Крушельницький був здатний на все. Він узяв позичку в банку і відправив доньку на навчання за кордон. В Італії Соломія цілком зосереджується на навчанні. Їй викладають найкращі педагоги. Крушельницька наполегливо працює над собою по шість годин на день. Через рік молода співачка тріумфує на італійській сцені (З Інтернету: <http://ukrainki.kanalukraina.tv>).



Соломія Крушельницька

5. Запишіть речення, поставивши замість крапок підмети. Поясніть розділові знаки. Чи важливо, щоб краще пізнати Україну, пізнати українців?

1. У віці 29 років... почав тренувати команду першої ліги «Дніпро», за один сезон тренер вивів її до вищої ліги й у 1973 році одержав пропозицію очолити київське «Динамо». 2. Багаторазовий чемпіон і рекордсмен світу, Європи й олімпійських ігор народився в селі Кам'яний Брід під Луганськом, першим великим досягненням молодого спортсмена стала золота медаль на чемпіонаті світу в Гельсінкі у 1983 році; нині... — володар почесного звання «Кращий

спортсмен світу», присудженого йому як власникові 35 світових рекордів, останній із рекордів видатного стрибун з жердиною — 6 метрів 14 сантиметрів — дотепер ніким не перевершений. 3. Його називали аристократом духу, самородком, обличчям українського поетичного кінематографа; зірка 60-70-х років,... зіграв 34 ролі в кіно, зняв як режисер два повнометражних фільми й створив дев'ять сценаріїв. 4. Ім'я академіка..., видатного хірурга увійшло в історію не тільки медицини, але й нової науки — біокібернетики; як лікар-хірург і керівник найвідомішої клініки з досліджень фізіології серця,... першим у світі провів операцію з уживлення протеза мітрального клапана, розроблені ним протези й методи дали змогу врятувати життя тисячам людей з важкими пороками серця.

**Довідка:** Валерій Лобановський, Сергій Бубка, Іван Миколайчук, Микола Амосов.

6. Запишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи пропущені розділові знаки. Поясніть написання виділених слів.

1. Дарина Білодід — унікальна дзюдоїстка справжня гордість України уже на перших міжнародних змаганнях у Будапешті восьмирічна дівчина здобула свій перший кубок відтоді вся кар'єра її — суцільні перемоги. 2. Золоті медалі й кубки Дарина виборювала вже понад п'ятдесят разів свої срібні й бронзову медалі юна спортсменка чомусь **всерйоз** називає поразками. 3. З раннього дитинства майбутня чемпіонка прагнула бути завжди першою задля цього дівчина шість разів на тиждень **зранку** й увечері тренується водночас спортсменка встигає гарно вчитися у фізико-математичному ліцеї (третя за рейтингом успішності в класі) й відвідувати курси англійської мови. 4. На молодіжному чемпіонаті світу з дзюдо в Боснії і Герцеговині змагалися кадети\* 14-18 років тоді своєю тріумфальною перемогою **чотирнадцятирічна** Дарина встановила ще й світовий рекорд ставши наймолодшою чемпіонкою світу в історії цього виду спорту (З Інтернет-сайту: [www.tsvitmolodi.com.ua](http://www.tsvitmolodi.com.ua)).



Д. Білодід

7. I. Прочитайте. Сформулюйте проблему. Запропонуйте спосіб безконфліктного розв'язання її.

Учні виконували завдання — скласти безсполучникове речення. Захар на вимогу вчительки прочитав таке: «Актриса була в сукні від Лілії Пустовіт, одяг відомого українського дизайнера нині дуже популярний не тільки в нашій країні, а й у Європі». Денис зауважив, що в реченні є помилки, й озвучив свій варіант речення: «Акторша була в сукні від Лілії Пустовіт; одяг відомої української дизайнерши нині дуже популярний не тільки в нашій країні, а й у Європі». Ірина заперечила обидва варіанти, наполягаючи, що висловлення треба записати так: «Акторка була в сукні від Лілії Пустовіт; одяг відомої української дизайнерки нині дуже популярний не тільки в нашій країні, а й у Європі».

II. У разі потреби скористайтеся посібником Олександра Пономарева «Культура слова».

8. I. Прочитайте виразно текст. Замініть кілька складнопідрядних речень синонімічними їм безсполучниковими. Скажіть, що для вас означає Україна?

1. Для мене Україна — це моє мальовниче бойківське селище, що притулилося до підніжжя красивих і величавих гір Карпат. Це рідна домівка, привітні посмішки й осяйні очі моїх найрідніших, що окриляє мене, надихає любити життя, радіти кожному новому дню, творити! Це люди, близькі по духу, спілкування з якими робить життя цікавим і насиченим. Це сильна самобутня нація, яку не зламали багатовікові пута. Україна в кожному колосочку, у кожній квіточці, краплинці роси, у кожному поруху гілки, щебеті пташок, шепоті струмка... Її не можна не любити, нею не можна не захоплюватися, за неї варто боротися! (*Н. Данилюк*).

II. Зверніть увагу на світлини. Чи вони можуть бути ілюстрацією до ваших роздумів?



Є. Скринник




А. Корн

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** дотримуватися правил, закону, слова; притримуватися за вербу, за плече друга, за перила; знаходиться втрачене: знайшлася хустка, знайшовся малий утікач; у значенні «бути, перебувати, міститися» слово «знаходитися» не вживається.

9. Дайте відповіді на запитання і запишіть їх. Усно утворіть із кількох речень безсполучникове складне речення, частини якого з'єднані крапкою з комою. Свої варіанти відповідей звірте з додатком 10.

1. Яким найдавнішим способом у церквах і бібліотеках України боролися з книгокрадіями? 2. Хто з українців здійснив найдовшу подорож на дошці під вітрилами? 3. Коли відбувся перший офіційний футбольний матч в Україні? 4. Кому належить рекорд пенальті без промаху?

-  10. Розгляньте світлинку. «Розфарбуйте» її відповідно до вашого настрою й уподобань барвами улюбленої пори. Використайте для цього безсполучникові складні речення, частини якого з'єднані крапкою з комою.



-  11. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.
-  12. Випишіть із художнього опису по троє складних безсполучникових речень, частини яких на письмі з'єднують кома і крапка з комою. Виділіть головні члени; накресліть схеми речень.
-  13. Укладіть свій рейтинг видатних жінок сучасної України. Напишіть про заслуги п'ятих українок із вашого списку (на вибір), використовуючи для цього безсполучникові складні речення.
-  14. Здійсніть віртуальну подорож Україною, обравши попередньо маршрут тут: <http://www.3dmaps.com.ua/ua/index.html>. Відкрийте для себе невідому Україну. Підготуйте звіт про мандрівку у формі розповіді з елементами опису. Обов'язково використайте безсполучникові складні речення. Зазначте, які враження справила на вас мандрівка.



## КОМА І КРАПКА З КОМОЮ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

### Я і мова



1. I. Прочитайте текст. Усно перекажіть його. Сформулюйте одним реченням висновок із прочитаного.

Була собі колись кома, яка **страшенно** обурювалася через те, що всі її **легковажать**. Навіть діти початкових класів **не надто** звертали на неї увагу.

Бо яке значення має нині кома? Прецінь\*\* у газетах її майже не вживають, а якщо і ставлять, то радше\*\* випадково.

Та якогось дня кома збунтувалася.

Один із президентів після тривалих перемовин з проповідником супротивної сторони написав суху нотатку\*: «**Роззброєння**, неможливе застосування зброї». І відразу ж передав її генералові.

І тут кома **спересердя** вирішила здійснити свій план помсти і — перестрибунула через одне слово.

Генерал, розгорнувши листа, прочитав: «Роззброєння неможливе, застосування зброї».

І вибухнула війна (Б. Ферреро).

- II. Поясніть вимову й написання виділених слів. Доберіть власні приклади прикращів, спричинених пунктуаційними помилками.



2. I. Прочитайте вислови. Назвіть безсполучникові складні речення, поясніть розділові знаки в них.

1. Говори тоді, коли маєш що сказати. 2. Слів знай багато, говори мало: одне сто разів не повторюй, сто слів скажи одним словом. 3.



Багато казати — марнослів'я, мало казати — мудрість. 4. Слухай перший, говори останній. 5. Співати добре разом, а говорити — по черзі. 6. Уміло зронене слово тамує біль. 7. Краще послизнутись ногою, ніж язиком. 8. Скажеш, не подумавши, клопоту не оберешся. 9. Незначні люб'язності зміцнюють дружбу. 10. Рана від шаблі загоїться, від язика — ні. 11. Говорити до тих, хто не чує, марна річ. 12. Добре слово — квітка, погане — колючка (*Нар. творчість*).

II. Розкрийте повчальний зміст прислів'їв; сформулюйте 3-4 правила гарного спілкування; запишіть їх у формі безсполучникових складних речень й обговоріть.

3. Перепишіть речення, поставте правильно пропущені розділові знаки, поясніть їх.

1. Мова — це не просто знаряддя спілкування це щось значно вагомніше. Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть мова — це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна художня, інтелектуальна\*\* й мисленнева діяльність народу (*За О. Гончаром*). 2. Слово — це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру уміти користуватися ним — велике мистецтво (*За В. Сухомлинським*). 3. Мова — це наша національна ознака у мові — наша культура, сутність нашої свідомості (*І. Огієнко*).

4. Поширте подані речення другорядними членами і продовжіть їх кількома частинами так, щоб утворилися складні безсполучникові речення з переліком дій, подій, явищ. Запишіть складені речення, обґрунтуйте розділові знаки.

*З р а з о к. 1. Глядачі нетерпляче аплодували, чекаючи початку вистави; нарешті різко й голосно продзеленчав довгоочікуваний третій дзвінок; важка театральна завіса поволі посунулася в обидва боки, відкриваючи освітлену сцену.*

1. Глядачі аплодували.... 2. Поетеса вийшла на сцену.... 3. Журналісти зібралися на прес-конференцію.... 4. Дівчина ввімкнула комп'ютер....

5. I. Прочитайте текст, визначте основну думку. На основі прочитаного сформулюйте 2-3 правила ведення дискусії. Запишіть їх у формі безсполучникових складних речень.

Беручи участь у дискусії, насамперед ви повинні мати що сказати. Станьте особистістю, яку варто слухати. Для цього постійно поглиблюйте свої знання, намагайтеся одержувати більше інформації про події довкола вас і в світі з книжок, преси, телебачення, Інтернету.

Звертайте увагу не тільки на розважальні програми, а й на пізнавальні. Запам'ятовуйте побачене й почуте під час подорожі, щоб розповісти про це рідним і приятелям.

Лише завдяки мові людство досягло свого нинішнього розвитку. Спілкування дає можливість обмінюватися новими знаннями та інформацією, думками і враженнями, зближувати людей, розв'язувати суперечності.

Однак мова може слугувати як добру́, так і злу́. Тому оволодівайте вмінням гарно говорити й чітко висловлюватися. Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає думки безладно, перескакує з однієї теми на іншу. Поганий оповідач, зловживаючи вашим часом і терпінням, розповідає занадто довго, із найменшими подробицями. Намагайтеся говорити змістовно, лаконічно, цікаво, виявляйте дружнє ставлення до співрозмовника. Спілкуючись, добирайте слова ввічливості, ніколи не вживайте слів, що можуть стати причиною незгод, наклепів та образ. Бо слова несуть у собі велику енергетику (*За І. Томаном*).

II. Обміняйтеся зошитами з однокласником (однокласницею), прорецензуйте один одному виконані завдання. Прочитайте складені вами й доповнені рецензентом правила ведення дискусії в класі.



6. Відредагуйте речення, дібравши з дужок доречне слово, запишіть їх.

1. (*Протягом, на протязі*) трьох років Віктор вивчав англійську мову. 2. Ти (*невірно, неправильно*) розв'язав рівняння. 3. (*Вірну, правдиву*) розповідь про цю подію ми почули пізніше від її учасників. 4. Ваші зауваження (*вірні, слушні*), тому я їх приймаю. 5. (*Відсутність, брак*) досвіду й неуважність негативно позначилися на його роботі. 6. Археологам не пощастило знайти на місці розкопок переконливих (*свідоцтв; свідчень*) про існування давнього поселення. 7. Одержавши (*свідчення; свідоцтво*) про закінчення школи, Інна вирішила вступати до університету. 8. (*Рідкісні; нечисленні*) зауваження не вплинули на позитивну оцінку твору.

7. I. Прочитайте текст, дотримуючись інтонації. Визначте стиль. Доберіть заголовок.

*Україна — це можливість для людей наполегливих пройти стрімку еволюцію\*: учора ти ще Адам і Єва, завтра — Вакарчук і Ліна Костенко.*

*Я люблю Україну, бо тут можна побачити дитинство похилого віку. Це найкраща країна у стилі наїв\*.*

*...Інші європейські країни через прагматизм і серйозність загубили мистецтво вигадок, вони душать у собі безпосередність — у нас дорослі нарівні з дітьми користуються традиціями.*

*Держава наша ще страждає від браку хорошої та поганої репутації — про нас мало відомо світові. Тому я впевнена: головний Українець ще не народився. Я ж надихаюся княгинєю Ольгою, Квіткою Цісик, Степаном Бандерою, Володимиром Івасюком, Василем Стусом, Сергієм Лифарем, Святославом Вакарчуком, Іваном Малковичем, Аллою Мазур і Ліною Костенко...*

*Мені потрібна Україна, якою б вона не була. Але хочу банально-го\*: хай тут буде зручно жити, хай люди знають більше про свої обов'язки, а вже потім про права.*

*Я молюся на українську мову: такої більше немає. Я тремчу над кожним словом, намагаюся через свою професію зробити її модною; навіть наодинці з двомісячним сином я охайно користуюся словами: подаю «пляшечку», а не «бутилочку» молочка; вдягаю «шкарпеточки», «обіймаю», а не «обнімаю», співаю колискову про Дрімоту... Якщо зникне мова, країна втратить паспорт.*

*Мені подобається Львів — узірєць шляхетної України. Він гарно пахне кавою та шоколадом, там люди мають правильний вираз обличчя — легкий усміх і гоноровий погляд, там навіть мало хто сутулиться.*

*Якби я могла, то іноземцям, які ніколи не були в Україні, рекомендувала б у певній послідовності відвідувати наші міста: спершу Львів, потім Одесу і тільки після них Київ.*

*Роки нам на користь: ми перестаємо бути натовпом, не цураємося захищати свої права. Українці вже не чекають, що благополуччя просто так гепне згори на долину, ми почали працювати й помічати проблеми в собі. Майдан став доказом того, що ми вже ніколи не будемо такими, як раніше (За О.Фреймут).*

## II. Запитання і завдання:

1. Які почуття переважають у розповіді журналістки Ольги Фреймут про Україну? Відповідь обґрунтуйте.
2. Як ви розумієте суть першого речення?
3. Який зміст, на вашу думку, вкладає авторка у словосполучення «дитинство похилого віку»?
4. Як би ви відповіли на запитання «Чим українським ви по-справжньому пишаєтеся?»
5. Що найбільше вразило вас у цій розповіді?
6. Як Ольга ставиться до української мови?
7. Що означає «охайно користуватися словами»?
8. Як нам спільно зробити українську мову модною?
9. Чи є в тексті дискусійні моменти? Які саме?
10. Прочитайте вголос безсполучникові складні речення, правильно інтонуючи їх. Поясніть розділові знаки.
11. Чи всі розділові знаки у безсполучниковому складному реченні ви можете пояснити?

12. Випишіть речення з розділовими знаками, які ви ще не вивчали, щоб повернутися до них на наступних уроках.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

Цими словами можна замінити модне запозичення «бліц»: коротке (блискавичне) опитування, коротке інтерв'ю, короткі (основні) підсумки, короткий (стислий) коментар, коротка вікторина, короткий турнір, швидкий (поверховий, косметичний) ремонт.

8. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.
9. Доберіть 8 афоризмів про мову, сформульованих як безсполучникові складні речення, частини яких з'єднані комою, крапкою з комою. Виділіть головні члени; накресліть схеми речень.
10. Випишіть із творів, рекомендованих для позакласного читання з української літератури, 5 безсполучникових речень, частини яких з'єднані крапкою з комою.
11. Підготуйте твір на тему «Моя розповідь про Україну». У разі потреби використайте виділені курсивом речення тексту вправи 7. Продемонструйте в тексті вміння вживати у мовленні вивчені сьогодні речення.
12. З'ясуйте, що означають ці слова. Поцікавтеся, чи знають їх ваші друзі, члени вашої родини. Активніше вживайте їх у мовленні.





## ДВОКРАПКА В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

*Я і природа*



А. Жучинський

*Світ який — мереживо казкове!..*

*В. Симоненко.*



Бесіда:

1. Прочитайте епіграф? Яку картину природи, на ваш погляд, уявляв поет, пишучи ці рядочки?
2. Який пейзаж постає у вашій уяві, коли ви читаєте ці рядочки?
3. Запропонуйте свою ілюстрацію, що повною мірою відтворює творчий задум автора.



1. І. Прочитайте вірш. Відтворіть своїми словами картину Волині, що постала у вашій уяві. Випишіть безсполучникові складні речення, поясніть розділові знаки.

### ВОЛИНЬ

Лелеки вгорі, внизу — лепеха й жабуриння,  
Ліси і лісочки, озера й озерця дрібні...  
Цей клаптик землі — як розкішна бабина скриня,  
Не знаєш ніколи, що знайдеш в кутку чи на дні.  
Десь пісня столітня ще ойкне крізь регіт модерну,  
Десь барва заблісне на вишитім рукаві,  
Пригостить узлісся плодами дикого терну,

Джерельце в'юнке заворушиться у траві...  
То раптом відкриється зору незнане болітце,  
Сотворене Богом із виводком диких качат...  
Усе це — Волинь, моє благовісне Полісся,  
На ньому і досі Всевишнього райська печать.

Н. Горик

Між частинами безсполучникового складного речення ставимо **двокрапку** за таких умов:

1. Друга частина доповнює зміст першої. Між ними можна вставити слова *що, як, і побачив, і зрозумів, і почув, і відчув*: *Розплющив я очі: на небі вже зорі блідли (О. Маковей). Я відчував: пахне м'ятою (Микола Хвильовий).*

Схема речення: [ ] : [ доповнення ].

Такому безсполучниковому складному реченню синонімічне складнопідрядне з підрядною з'ясувальною частиною: *Розкрив я очі і побачив, що на небі вже зорі блідли. Я відчував, що пахне м'ятою.*

2. Друга частина пояснює, уточнює, розкриває зміст першої. Між ними можна вставити *тобто, а саме*: *Іноді в повітрі шуміли пташині крила: то пролітав ворон, а може, летюча миша\*\* (Гр. Тютюнник).*

Схема речення: [ ] : [ пояснення... ].

3. Друга частина вказує на причину того, про що йдеться в першій. Між ними можна вставити слова *бо, тому що*: *Налагодь струни золоті: весна бенкет справляє (Олександр Олесь).*

Схема речення: [ ] : [ причина ].

Таке безсполучникове складне речення синонімічне складнопідрядному з підрядною частиною причини: *Налагодь струни золоті, бо весна бенкет справляє.*

2. Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх. З'ясуйте характер смислових зв'язків між частинами складних безсполучникових речень; поясніть уживання двокрапки. Накресліть схеми речень.

1. Подивись: в безкраїм небі сонце — велетень палає (Б.Грінченко).

2. Дивно: і чайок зовсім не чути в ці хвилини, мабуть, вони притихли, теж зачаровані несподіваними для них звуками (Д.Ткач). 3. Два протилежні та водночас схожі почування змагаються у вашій душі: який неозоро великий і який іграшково малий цей земний світ! (В.Дрозд). 4. Пам'ятаю: були дні яскраво-сині, дзвінки (В.Дрозд). 5. Весело землі: цвіте, красується цвітами, садами темними, лугами (Т.Шевченко). 6. І дика груша журиться: одна (Л.Костенко).

3. Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки.

1. Сонце впало в вечірню куряву тиша виповзла за село. 2. А вгорі вже блідли зорі западала пізня осіння ніч (Ю.Смолич). 3. Мені снилось я мельник в старому млині (М.Рильський). 4. Сонце сховалося за зелені хмари з полудня вітер повіяв зробилася одлига (Панас)

*Мирний*). 5. Місяць викочувався все вище й вище осяяні дерева дивилися на свої тіні (*М. Коцюбинський*). 6. Вже пахло морем ось-ось воно мало з'явитися із-за обрію (*О. Гончар*).

4. I. Замініть складнопідрядні речення складними безсполучниковими і запишіть їх. Поставте розділові знаки. Виділіть у кожному реченні головні члени. Порівняйте складнопідрядні речення й безсполучникові складні. Зробіть висновок про синонімію речень.

1. Ознайомившись із путівником, я з'ясувала, що Дністровський каньйон розташований на межі чотирьох областей: Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької та Хмельницької. 2. Для мене стало відкриттям, що цей каньйон — один із найдовших у Європі. 3. Природа довкола унікальна, тому що на схилах ростуть реліктові\* дерева, рідкісні степові й гірські рослини. 4. Весна тут завжди починається на місяць раніше, тому що скелі каньйону чудово затримують тепло. 5. Здається, ти в казці, бо височенні скелясті береги, посічені печерами й гротами, схожі на фантастичних велетнів. 6. Чути, як десь неподалік шумить, вирує Джуринський водоспад. 7. Підійшовши ближче, бачу, як потоки джерельної води зриваються з високої кручі й каскадами спадають на червоне каміння. 8. Повірте, що це неймовірно видовище. 9. Будьте впевнені, що надзвичайна краса довкола не залишить вас байдужими (*За Н. Понятишин; Інтернет-сайт: vsviti.com.ua*).

II. Розгляньте світліну. Усно складіть безсполучникове речення, частини якого з'єднано двокрапкою. Поясніть розділові знаки.



Дністровський каньйон (<https://commons.wikimedia.org>)



5. Складіть і запишіть речення про бережливе ставлення до природи за такими схемами:

1. [ ] : [ поясн. ]. 2. [ ], [ ]; [ ]. 3. [ ] : [ прич. ]. 4. [ ] : [ доповн. ].

6. I. Прочитайте текст. Сформулюйте проблему, до якої повертає нашу увагу автор.

— Ви хоч раз були у зимовому гаю? — спитав Павлусь однокласників.

Оленка заперечливо крутнула головою. Тимко і Мишко сказали в один голос:

— Ні.

Павлусь посміхнувся:

— Тоді ви ще не бачили справжньої казки, — хлопець зробив артистичний рух рукою, натхненно продовжив: — Там тонкі берези, наче чорногузи, мерзнуть на одній нозі. Там старий самотній дуб, мов сердитий дід, схопив за поли волохату сиву хмару й витрушує останній з неї сніг...

— Ти справжній поет! — вигукнула Оленка. І тим же тоном закінчила:

— А в тім гаю стоїть така глибока тиша, що навіть чути подих вже недалекої весни. Ну, як?

— Я в захопленні, — сказав Павлусь і галантно вклонився.

— А знаєте, хто показав мені цю казку?

— Не інакше, як... чарівник, — прискалив око Мишко.

— Ти, Мишку, близький до істини: Орфей! Ось хто! — Павлусь погладив великого мисливського пса, який терся біля ніг. — Він такий непосида...

— Тоді лаштуймо лижі, — скомандував Тимко. — Ми теж хочемо побачити зимову казку... (В. Сенцовський).

II. Запитання і завдання:

1. Як часто ви спостерігаєте за «справжньою казкою» у природі?
2. Що з природних див найбільше дивує, що чарує і манить?
3. Як ви розумієте такі вирази: «глибока тиша», «зимова казка»?
4. Випишіть з тексту авторські порівняння, додайте до них свої.
5. Поясніть розділові знаки при прямій мові.
6. Розгляньте світлини параграфа, на яких зображено зиму, висловіть кількома реченнями почуття захоплення цією порою року.



В. Петриченко. Малює вітер



С. Єпишев





7. Чи вмієте ви бачити незвичайне у звичайному. Розгляньте світлини. Уявіть, що, здійнявши голову догори, ви побачили... небо! Доберіть якомога більше епітетів до слова «небо». Пофантазуйте й опишіть, яким воно може бути. Використайте у разі потреби світлини. Уживайте безсполучникові складні речення, епітети й порівняння.



Є.Балюбах

8. Прочитайте текст. Чи спостерігали ви явище, описане в ньому? Чому воно виникає взимку?

Нинішнього ранку дерева зацвіли.

Ясени й клени, берези й дуби, горішина\* й калина позацвітали. Вони повдягалися в цвіт від підніжжя стовбура до крони, кожна гілочка цвіте, кожен сучечок завітчався. Зацвівши інесем, прихорошившись його шовковими пелюстками, прикрасившись майстерною філігранню\* його пелюсток, дерева видаються казковими, ніби перебувають у площині іншої дійсності, у незбагненному\*\* трансі\*. Таке спрможна нав'ягти тільки зима. Ага, каже зима, своєю волею я обнизала зимовим цвітом кожную вашу гілочку, кожную галузку\*\*, кожен сучечок, а чи здатна весна мертве дерево оживити цвітом? Беріть усі мої коштовності, усі запаси срібла й самоцвітів — і радійте щедрій зимі.

І вже ополудні лютневий цвіт із дерев опав (*За Є. Гуцалом*).

Запитання і завдання:

1. Визначте види речень. Поясніть розділові знаки.
2. Замініть прості й складні сполучникові речення синонімічними складними безсполучниковими.
3. Як змінився текст? З'ясуйте роль безсполучникових речень в описах.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.



9. Випишіть із художніх описів природи 8 безсполучникових складних речень, між частинами яких ставиться двокрапка. З'ясуйте смислові зв'язки між цими частинами. Виділіть у реченнях головні члени.



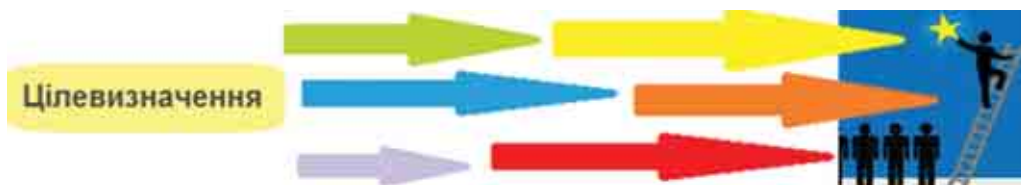
10. Знайдіть в Інтернеті інформацію про «зелені» технології; прочитайте про один із напрямів такої діяльності в Україні, у країнах світу. Висловіть свою думку, пропозиції щодо захисту природи в невеликому письмовому творі-міркуванні «Як користуватися благами цивілізації, дбаючи про довкілля».



## ТИРЕ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

*Я пізнаю себе*

*Пізнай себе — і ти пізнаєш весь світ.  
Нар. творчість*



1. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися з нього про тире?

Тире часто називають рятівним знаком, тому що саме цей знак допомагає висловити велику кількість значень:

- передати логіку пропозиції,
- зв'язок між частинами,
- вказати на відносну відірваність виділеної частини від сенсу всього речення.

Завдяки великій кількості функцій цього знака письменники нерідко перетворюють його в головний засіб авторської пунктуації.

Тире використовують не тільки як знак неповноти інформації або подальшого її пояснення, але і як знак чергування (у діалозі). У вжиток він увійшов наприкінці XVIII ст.

Лінгвісти називали цей знак «мовчанкою», бо ж він «розпочату мову перериває зовсім або ненадовго для вираження жорсткої пристрасті чи підготувати читача до чогось надзвичайного, несподіваного... Та найбільше служить вона (мовчанка) для виділення осіб, які розмовляють, щоб уникнути потреби називати їх із кожною реплікою розмови» (*З Інтернету*).

2. Прочитайте речення, правильно інтонуючи тире. Спробуйте визначити, які значення допомагає висловити цей знак. Поясніть правила вживання тире в кожному реченні.

1. Людське в людині — це найвища цінність (*В. Крищенко*). 2. І пізній ранок, і короткий день — усе зими окреслені прикмети (*В. Крищенко*). 3. А сонце обрію торкнеться — вечірня тиша ляже навкруги (*Я. Нечуйвітер*). 4. Спокійно, мирно, світло на душі — ідуть і йдуть у Києві дощі (*М. Луків*). 5. Сонце і небо — для радості! (*Г. Чубач*).

3. Прочитайте виразно текст. Визначте стиль, основну думку; доберіть заголовок.

У народі кажуть: життя прожити — не поле перейти. На цьому полі життя кожному з нас судилося пропустити крізь себе море емоцій\*\*.

Мова емоцій зрозуміла всім; вона яскраво й образно, безпосередньо й вражаюче інформує про настрій людини. Часто, спілкуючись, ми чомусь більше схильні вірити емоційному забарвленню сказаного, ніж логічному\* змісту його! До того ж сила, темп звучання, інтонація, вібрація голосу іноді видає наші почуття! Тремтить голос — людина хвилюється. Говорить невиразно, майже нерозбірливо — маємо справу із сором'язливою або невпевненою у своїх знаннях особою. Промовляє чітко, з паузами, ніби карбує слова, підвищує тон — відчуваємо роздратованість у голосі, а то й гнів. Насправді виявляється: емоції характеризують особистість.

Завдання кожного з нас — не бути рабом власних почуттів, а стати справжнім господарем їх. Для цього маємо безцінну зброю — розум.

Психологи радять: треба навчитися керувати своїми емоціями; оцінюючи події, ситуації кожен з нас має «вмикати» інтелект\*\*, логіку. Скількох невинуватих сварок можна було б уникнути, якби всі дотримувалися цієї мудрої поради.

Увімкнути розум і логіку — це навчитися тримати себе в руках. На жаль, є люди, які через погану звичку надто бурхливо реагують на те, що не потребує такої реакції. Але ж темперамент підвладний інтелектові.

Вольовим, розумним зусиллям люди змушують себе долати страх, біль. Невже важче подолати недоброзичливість, грубість? Удайтеся в таких випадках до дещо наївного\*\*, проте дієвого способу: перш, ніж «закипіти», полічіть подумки до десяти. Побачите: дратівливість як рукою зніме. Додам: замість неприємного присмаку ви відчуєте задоволення від правильно прийнятого рішення. Приємно усвідомити, що ви керуєте своїми почуттями (*За В. Пекелісом*).

Запитання і завдання:

1. Яка роль емоцій у житті людини?
2. Чи шкодували ви про різке, необдумане слово, сказане близькій людині?
3. Як варто вчинити, зрозумівши, що образили когось?
4. Який зв'язок між розумом та емоціями?
5. Чи прагнете ви навчитися керувати своїми почуттями? Що для цього робите?
6. Знайдіть у тексті безсполучникові складні речення, частини яких з'єднані крапкою з комою або двокрапкою. Поясніть правила поставлення їх.

7. Прочитайте речення з тире. З'ясуйте, прості вони чи складні.  
8. Який смисл передають безсполучникові складні речення з тире? Яка стилістична роль їх у тексті?

Між частинами безсполучникового складного речення ставимо **тире**, якщо:

1. Зміст обох частин протиставляється або зіставляється (між ними можна поставити сполучники *а, але, проте, то, мов, ніби, наче*); у вимові пауза між частинами тривала: *Діла добрих оновлюються — діла злих гинуть* (Т. Шевченко). *Людина без праці — орел без крил* (Нар. творчість).

Схема речень: [ ] — [ ].

2. Зміст першої частини речення вказує на час, умову дії, про яку йдеться в другій частині (можна вжити сполучники *коли, якщо*): *Прощаємося — бажаємо щасливої дороги, вітаємося — бажаємо доброго здоров'я. Zobov'язався словом — закріпи ділом* (Нар. творчість).

Схеми речень: 1. [ час ] — [ ]. 2. [ умова ] — [ ].

3. Друга частина виражає наслідок, несподіваний результат, висновок із того, про що йдеться в першій (між ними можна поставити *через те, тому, тоді, так що*): *Перехвилювався — почастішав пульс* (В. Пекеліс).

Схема речення: [ ] — [ результат ].

4. I. Прочитайте прислів'я, дотримуючись інтонації. У чому повчальний зміст їх? З'ясуйте, до якого виду речень належать прислів'я.

1. Добре роби — добре й буде. 2. Стоїш високо — не будь гордим, стоїш низько — не гнися. 3. Кличуть — лети птахом, не кличуть — тягнися каменем. 4. Хочеш піднести людину — прославляй її, захочеш принизити людину — прославляй її. 5. Посієш учинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю. 6. Умій пробачати — пробачатимуть і тобі. 7. Працюй ударно — житимеш гарно. 8. Розум без книги — птах без крил (Нар. творчість).

II. Перепишіть речення. Визначте, із яких видів простих речень утворені складні. Поясніть правила вживання тире. Накресліть схеми другого і п'ятого речень.

5. Прочитайте речення, визначте вид їх; з'ясуйте смислові зв'язки між частинами. Перебудуйте речення в синонімічні складні сполучникові; запишіть їх.

**З р а з о к:** Навчишся сприймати конструктивну\*\* критику — твої стосунки з друзями покращаться. *Навчишся сприймати конструктивну\*\* критику, і твої стосунки з друзями покращаться. Коли навчишся сприймати конструктивну\*\* критику, твої стосунки з друзями покращаться.*

1. Критикуватимеш із добрими намірами — знайдеш односторонців, критикуватимеш безпідставно — втратиш друзів. 2. Людина хоче пізнати себе — вона порівнює себе з іншими. 3. Співчутливі люди

можуть розраховувати на дружбу — байдужістю не зміцнити стосунки. 4. Немає бездарних людей — є нереалізовані\*\* особистості (За В. Пекелісом). 5. Та сам я шукав не істини модні — розшукую в хаосі власну особу (М. Руденко). 6. Прийшов час обирати професію — у пригоді стали дитячі захоплення Миколи повітроплаванням і малюванням (В. Красников). 7. Зробив добро для тебе чоловік — ти вдячний будь йому повік. Зробив добро ти чоловіку — приємно буде вам обом (Д. Білоус).



6. Складіть і запишіть речення за поданими схемами.

1. [ час ] — [ ].
2. [ ] — [ протиставлення ].
3. [ умова ] — [ ].
4. [ ] — [ результат ].

7. I. Перебудуйте речення в синонімічні складні безсполучникові; запишіть їх. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Всесвітні Ігри Нескорених — це подібні до параолімпійських\* міжнародні змагання, у яких беруть участь військові, поранені під час бойових дій. 2. Коли в 2014 році в Лондоні вперше відбулися такі змагання, українські війська боронили кордони нашої країни. 3. Бійці пройшли крізь вогонь війни, ампутації та протезування, а нині змагаються між собою на спортивних майданчиках. 4. Навіть цілком здоровій людині не всі вправи були під силу, проте військові ветерани вкладалися в час і нормативи, і лише потім відчували втому. 5. Пройде рік, і збірна команда України вперше візьме участь у змаганнях, які відбудуться в Торонто\*. 6. Організатори міжнародних ігор врахували побажання спортсменів-військових, і тепер до програми змагань увійшло більше десяти видів спорту: стрільба з лука, легка атлетика, гольф\*, волейбол сидячи, паверліфтинг\*, велоспорт, плавання, автоспорт, веслування на тренажері, теніс на візку, регбі у візку, баскетбол у візку ( <http://dyvys.info/>).

II. Чому міжнародні ігри мають таку назву? Хто бере участь у них? Знайдіть інформацію про українців, що перемагали в цих змаганнях.

8. I. Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки; з'ясуйте, якими правилами регулюється поставлення їх.

1. Давні греки вважали досконалою людина повинна бути наділена такими чеснотами мужністю, мудрістю, справедливістю й розсудливістю. 2. Важливим елементом давньогрецької культури, пов'язаної з формуванням досконалої людини, був спорт змалку дітей навчали не тільки грамоти, арифметики, музики, а й гімнастики. 3. У суспільстві всіляко підтримували думку наполегливо працюй над собою, тренуй тіло й дух станеш вільною і здоровою

людиною. 4. Найавторитетнішими змаганнями були Олімпійські ігри переможці одержували почесну нагороду — вінок із гілки оливи. 5. Кожного оцінювали так умієш поєднувати досконалу фізичну форму з моральними чеснотами тебе поважають дбаєш тільки про красу свого тіла про тебе говорять неохоче. 6. Нехтуєш власним здоров'ям тебе осудять і вважатимуть зрадником суспільних ідеалів. 7. Подолав тяжку хворобу й викликану нею духовну кризу, досяг успіхів у спорті тобою захоплюються (*За В. Гриценко*).

II. Розгляньте світлини. Як у творах давньогрецького мистецтва, предметах домашнього вжитку відбилися уявлення еллінів\* про гармонійну людину?



*Дискобол. Копія давньогрецької статуї.  
Сайт: [wiki.kspu.kr.ua](http://wiki.kspu.kr.ua)*



*Зображення на давньогрецькому посуді. Спортивні змагання, передбачені програмою Олімпійських ігор.*



9. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

10. Перебудуйте сполучникові речення в синонімічні складні безсполучникові; запишіть їх. Поясніть уживання тире, двокрапки.

Учені довели, що фізичне недовантаження організму призводить не лише до слабкості м'язів і ожиріння. Спеціальні дослідження підтвердили, що від рівня різнобічної фізичної підготовки залежать деякі функції нашої психіки\*: увага, пам'ять, усна лічба. Цікаво знати, що багато відомих людей підкреслювали благотворний вплив руху на розумову діяльність. Якщо хочеш бути здоровим, активним, то поєднуй навчання з фізичними вправами, легкою фізичною працею. Коли прогуляєшся пішки, подихаєш свіжим повітрям, настрій підніметься, і думка стане жвавішою. Відомі філософи минулого стверджували, що, якщо зробиш своє тіло міцним і здоровим, станеш мудрим і розсудливим (*За В. Пекелісом*).



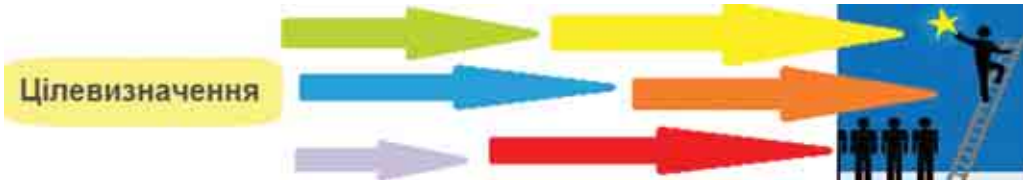
11. Підготуйте для шкільного сайту інформацію про досягнення українських спортсменів на Паралімпійських іграх. Складіть і запишіть невеликий текст. Використайте для цього безсполучникові складні речення.



## ВИКОРИСТАННЯ СКЛАДНИХ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ У МОВЛЕННІ

### *Я і родина, друзі*

*Сім'я — це те первинне середовище,  
де людина повинна вчитися творити добро.  
В. Сухомлинський*



1. Прочитайте виразно текст. Визначте тип, стиль його. Доберіть свій заголовок.

#### СІМ'Я — ОСЕРЕДОК ЗЛАГОДИ Й ЛЮБОВІ

Батько й мати... Чи є в світі ще слова, сповнені безмежної любові? Для батька з матір'ю — це «син» і «донька». Теплі спогади огортають серце, коли згадаєш бабусю, дідуся... Промовиш «брат», «сестра» — зринуть у пам'яті яскраві картини веселого дитинства, сколихнуть почуттям вірної дружби. Що й казати, рідня — найдорожчі люди в світі...

Сім'я — явище історичне, вона існує з найдавніших часів. Розвивається суспільство, культура — змінюється й сім'я. Ця мала соціальна група ґрунтується на одвічній потребі людини продовжувати рід, доглядати старих батьків. Для українців сім'я — уособлення роду, осередок злагоди й миру; через родинну пам'ять передаються з покоління в покоління народні традиції, звичаї, корисні знання.

Життя і соціальні функції сім'ї багатогранні: подружжя спільно веде домашнє господарство, допомагає одне одному в побуті, виховує дітей. Усе це неможливо без дотримання моральних норм, без душевно-духовного спілкування. Важливість таких стосунків складно переоцінити: розмова з близькою людиною дає змогу поділитися думками, знайти підтримку, щире співчуття. Саме в сім'ї створюється особлива атмосфера відвертості, довіри, любові, взаємодопомоги; цей мікросвіт впливає на моральний і фізичний стан людини, на розвиток здібностей її, формує характер особистості.

Соціологи констатують: із початку ХХ століття в індустрійно розвинених країнах з'являється нова, відмінна від патріархальної, форма сім'ї. Причин тому багато: зменшуються економічно-господарські, виховні функції родини, жінки стають соціально активнішими, зростає, на жаль, кількість розлучень. У новій сім'ї не буде домінування одного із членів родини — чоловік і дружина гармонійно поєднують свої зусилля для розв'язання спільних проблем (За Л. Губерським).

Запитання й завдання:

1. Що є основою кожної сім'ї?
  2. Що для вас означає сім'я?
  3. Які родинні традиції, на вашу думку, є незмінними й повинні зберегтися?
  4. Прочитайте епіграф до уроку. Які речення в тексті передають думку, висловлену в ньому. Сформулюйте її одним безсполучниковим складним реченням.
  5. Розкажіть про традиції вашої родини: які спільні інтереси об'єднують членів вашої сім'ї? Чи є розподіл обов'язків? Які обов'язки виконуєте ви?
  6. Знайдіть у тексті безсполучникові складні речення, прочитайте їх, дотримуючись інтонації. Яка стилістична роль цих речень у тексті?
  7. Поясніть уживання розділових знаків у безсполучникових складних реченнях.
  8. Перебудуйте безсполучникові складні речення в синонімічні складні сполучникові; запишіть їх.
2. I. Продовжіть вислови, дібравши з довідки другу частину їх. Запишіть речення.
1. Шануй батька й няньку\*\*....
  2. Людина без сім'ї....
  3. На сонці тепло....
  4. Живи для людей....
  5. Заліз у багатство....
  6. В гості ходіть....
  7. Чоловік без друга....
  8. Нових друзів май....

**Довідка:** житимуть і люди для тебе; забув і братство; буде тобі скрізь гладенько; треба й до себе просить; старих не забувай; біля матері добре; їжа без солі; дерево без плодів.

II. Прочитайте прислів'я. У чому повчальний зміст їх? З'ясуйте вид відновлених речень, поясніть уживання розділових знаків.

3. I. Прочитайте текст. Які давні традиції збереглися в сучасній сім'ї? Як змінилася роль жінки сьогодні? Висловіть своє ставлення до давніх звичаїв.

У селянських родинх здавна існував звичай розподіляти обов'язки. Чоловік виконував важку роботу в полі: орав, сіяв, косив, молотив зерно. Господар підтримував у належному стані хату, обійстя\*, заготовляв дрова; за звичаєм, він сплачував податки, відвідував сільську раду. Жінка відповідала за дітей, порядкувала в хаті, готувала їсти, обробляла город, доглядала домашню тварину, птицю,



ткала\*, пряла\*, вишивала. Виявленням поваги й запорукою міцності в українській родині була взаємодопомога. *У народі вважали: гарний чоловік узимку має більше часу допомогти дружині.*

Старих батьків не залишали на самоті, допомагали їм. Звичаєве право\* вимагало: один із синів повинен залишатися з батьками. Не було в сім'ї сина — дочка доглядала їх.

Великою радістю для всієї родини були діти. У народі вірили: на подвір'ї селяться лелеки — чекай звістки про народження дитини. Дітей учили поважати старших, після п'яти років їх поступово залучали до хатніх робіт. З десяти років хлопці вчилися орати, косити; дівчатка допомагали матері, училися вишивати. Бувало, порівняєш рушники — обидва гарно вишиті, не можеш відрізнити материн від доччиного виробу. Поглянеш на луки — батькова й синова ділянки гарно покошені. Так було у взірцевих сім'ях, ними пишалося все село (*За А. Шукліною*).

II. Випишіть із тексту четверо безсполучникових речень, між частинами яких стоять різні розділові знаки: кома, крапка з комою, двокрапка, тире. Підкресліть граматичні основи в реченнях; накресліть схеми.



III. Уявіть ситуацію: учитель запропонував учням проаналізувати відповідь однокласника (однокласниці), який(яка) стверджував(-ла), що обидва речення, виділені в тексті курсивом, — безсполучникові складні. Виконайте це завдання в групі: поділіться своїми спостереженнями, проаналізуйте й зіставте ваші думки. Доручіть озвучити висновок одному з учасників вашої групи. З'ясуйте, чия відповідь найбільш точна й обґрунтована; роботу якої групи треба відзначити.

4. I. Розгляньте репродукції картин українських художниць. Яка тема об'єднує ці твори мистецтва? Опишіть одну із репродукцій за допомогою 4-6 безсполучникових складних речень: що побачили на ній, яке враження картина справила на вас. Запишіть речення.



Марія Приймаченко «Бабуся рідненька»  
Сайт: [www.gorod.cn.ua](http://www.gorod.cn.ua)



Тетяна Красна «Родина»  
Сайт: [www.facepnews.ua](http://www.facepnews.ua)



II. Знайдіть в Інтернеті відомості про *примітивне* мистецтво. У чому полягають особливості його? Яка з репродукцій картин є зразком такого мистецтва? Що вам відомо про автора її? Кого з відомих художників, які представляють цей напрям, можете назвати ще?

5. Прочитайте речення, дотримуючись інтонації безсполучникових складних речень; назвіть у них головні члени. Поясніть розділові знаки.

1. Заглядає в шибку казка сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима (*В. Симоненко*). 2. У товаристві лад — усяк тому радіє (*Л. Глібов*). 3. Не дружи з нерівною тобі людиною, не бійся виправляти помилки (*Конфуцій*). 4. Психологи вважають: здатність співпереживати, співчувати залежить від уміння сприймати чужий біль і чужу радість як власні (*За М. Лемберською*). 5. Будемо в дружбі жити — нас нікому не зломити. 6. З добрим поживеш — добро переймеш, із лихим зійдешся — того й наберешся. 7. Не лякайся розумного ворога — бійся дурного товариша 8. Немає друга — шукай, знайшов друга — бережи його (*Нар. творчість*).

II. Перебудуйте безсполучникові речення в синонімічні складні сполучникові; запишіть їх.

6. I. Виконайте завдання за варіантами. Перепишіть речення, розставляючи й обґрунтовуючи пропущені розділові знаки.

**I варіант.** 1. Людські стосунки різноманітні дружба — один із проявів їх. 2. Високо цінували дружбу мислителі давнини існувала думка у двох друзів одна душа на двох. 3. Давньогрецький філософ Аристотель доводив друг поруч життя стає радіснішим, приємнішим і милішим зменшуються страждання (*За Л. Сохань*). 4. Іноді можна почути безкорисливість нині не в моді стосунки, засновані на матеріальній зацікавленості осіб, міцніші. 5. Та ми впевнені дружба не має меж (*За матеріалами: <http://beyond.ua/>*).

**II варіант.** 1. Будьте певні дружні стосунки можуть бути не тільки між окремими особами у 2011 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію\* про відзначення 30 липня Міжнародного дня дружби між державами, культурами й націями. 2. У документі наголошено дружба між державами й народами об'єднає зусилля всіх людей для досягнення миру в світі. 3. Цей день покликаний ще раз пересвідчитися люди різних поглядів, переконань, кольору шкіри рівні між собою й заслуговують на повагу. 4. Усім нам, жителям Землі, важливо усвідомити будемо терпимими до інших народів, націй, пізнаватимемо різноманітні культури пануватиме мир на планеті (*За матеріалами: <http://pustunchik.ua/>*).

II. Обміняйтеся зошитами із однокласником (однокласницею) і прорецензуйте роботи одне одного.



III. Знайдіть в Інтернеті інформацію про традиції святкування в різних країнах світу днів, коли вшановують друзів. Складіть і запишіть невелике привітання другові (подрузі) із цим святом. Використовуйте, по можливості, безсполучникові складні речення.



7. Розгляньте світлини. Чи можна сказати, що діти, зображені на них, — друзі? Чому? Оберіть одну зі світлин і опишіть ваші враження 3-5-ма безсполучниковими реченнями. Прочитайте власні висловлення, дотримуючись інтонації безсполучникових речень.



Художник Том Сіпек [www.risunok.com](http://www.risunok.com)



Сайт: [pustunchik.ua](http://pustunchik.ua)

8. I. Прочитайте висловлення. Яка тема об'єднує їх?

1. Дружба має різні прояви, але закон у неї один — вірність (*М. Коцюбинський*). 2. Ну, він рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя (*М. Коцюбинський*). 3. Є кордони між мовами, але немає кордонів між серцями (*Р. Гамзатов*). 4. Знай, що в світі найтяжче — це серце носити студене\*\* (*М. Рильський*). 5. Дружба є тим таємничим процесом, який неможливо запрограмувати, і це почуття наповнює життя радістю спілкування, емоційно\*\* збагачує його (*За Л. Сохань*). 6. Дружба, як дзеркало; якщо розіб'єш його, то не складеш. 7. Душевна людина, як гарне дерево, що дає затінок, годує і зігріває. 8. То не друг, що хвалить тихо, а друг, що хвалить у голос (*Нар. творчість*).

II. Перебудуйте складні сполучникові речення в синонімічні складні безсполучникові; запишіть їх. Поясніть уживання розділових знаків між частинами складних безсполучникових речень.



9. Уявіть ситуацію: сформулювавши правило написання тире в безсполучникових складних реченнях, учень (учениця) дібрав(ла) приклад: «*Людина без братів і сестер — самотнє дерево*». Однокласник(ця) заперечив(ла) їй і зауважив(ла), що наведене речення не складне, а просте, у якому *людина* підмет, а *дерево* — присудок. Хто з них має рацію? Розіграйте діалог. Долучіться до дискусії і з'ясуйте істину.



10. I. Прочитайте речення, дотримуючись інтонації.

1. В житті не помилявся той ніколи, хто доброго нічого не робив (*В. Вихрущ*). 2. Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього (*М. Рильський*). 3. Щоб знати людей, то треба пожити з ними (*Т. Шевченко*). 4. Маючи друзів, уважай, що ти володієш скарбом (*Г. Сковорода*).

II. Доберіть прислів'я, які передають зміст наведених висловлень. Запишіть їх.



11. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

12. Перепишіть текст, ставлячи в реченнях пропущені розділові знаки; поясніть уживання їх.

Кожен повинен усвідомити людські стосунки — це обмін цінностями. Зв'язок із людьми ми підтримуємо з різних причин один уміє цікаво говорити, другий має приємну зовнішність і поведінку, третій — оптиміст і вміє підбадьорити людину, четвертий завжди готовий прийти на допомогу, дати необхідну пораду.

Та не всі люди намагаються зробити добрий внесок у стосунки деякі лише ставлять певні вимоги до інших. Трапляється спостерігати й таке якась особа говорить тільки про себе, не дає висловитися співрозмовникові, першої-ліпшої нагоди перебиває його, глузує з нього, постійно робить неприємні зауваження. Треба зрозуміти нетактовних, егоїстичних\* людей мало хто поважатиме, усі намагатимуться обмежити зв'язки з ними. Не дослухаєтеся порад, будете зарозумілими знайте із вами припинять усілякі стосунки (*За І. Томаном*).



13. Складіть невеликий письмовий твір-міркування на одну з тем: «Що означає для мене сім'я», «З ким із друзів я хотів(ла) б відновити стосунки». Намагайтеся використовувати у творі безсполучникові речення.



14. Підготуйте розповідь про те, чи є різниця між вашим дитинством і дитинством ваших старших родичів. Використовуйте безсполучникові складні речення.



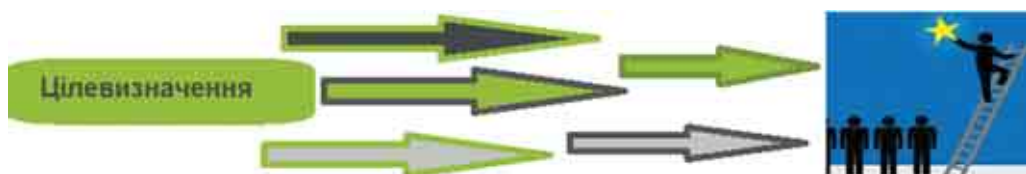
## БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ (узагальнення вивченого)

*Цікавий світ навколо нас*

Світ наш - тільки школа,  
де ми вчимося пізнавати.  
(М. Монтень)

Скільки світу -  
стільки й дива.  
(Нар. мудрість)

Як жить у світі й  
світу не радіти?  
(М. Рильський)



1. Прочитайте виразно текст. Визначте тему, тип, стиль. Доберіть заголовок.

Наше повсякденне життя сьогодні не можна уявити без автомобіля. А чи знаєте ви: історія появи його тісно пов'язана з Києвом.

З кінця XIX ст. в Києві втілювалися в життя сміливі інженерні ідеї: у 1892 році з'явився другий у Європі трамвай (після Берліна), у 1905 році — фунікулер\* з'єднав Верхнє місто з Подолом. У київському небі можна було побачити перші багатомоторні літаки й дирижаблі\*. А більше ста років тому на Подолі з'явився перший екіпаж\* із трьома пасажирами, він жваво пересувався по бруківці без коней за допомогою газового\* двигуна.

Навесні 1913 року в Києві відкрилося кілька автобусних маршрутів; машини курсували між сучасними Європейською площею й Олімпійським стадіоном, щодня прибували на залізничний вокзал до ранкових потягів\*\*. Товариство швидкої допомоги мало шість санітарних карет і два санітарних автомобілі; їх пожертвували киянам відомі меценати Анатолій Родзянко й подружжя Харичкових. У часи першої світової війни багато автомобілів було реквізовано\*\* урядом для загонів Червоного Хреста.

Нині Київ — велике сучасне місто; потреби столиці в перевезеннях людей забезпечує складна мережа міського пасажирського транспорту: метрополітен, автобуси, тролейбуси, трамваї, таксі, фунікулер. І все ж лідерство належить метро, автобусам і маршрутним таксі.

Сьогодні темпи зростання машинного парку міста вражають: у столиці зареєстровано понад п'ятсот тисяч автомобілів. Завдяки їм кияни мають змогу бути мобільними, комфортно пересуватися містом. Однак збільшення кількості транспортних засобів, швидке зростання інтенсивності руху стає серйозною проблемою для столиці. Це змушує міську владу реконструювати дороги, будувати транспортні розв'язки, нові мости, вокзали, шляхопроводи, підземні пішохідні переходи (За Д. Малаковим; джерело: <http://ukrmap.su/>).

Запитання і завдання:

1. Чи зацікавив вас текст?
  2. Якою інформацією на цю тему хотіли б поділитися?
  3. Якому пасажирському транспорту в Києві належить лідерство? Чому?
  4. Яким транспортом ви найчастіше користуєтеся в своєму місті або під час відвідування інших міст?
  5. Знайдіть у тексті безсполучникові складні речення, прочитайте їх, дотримуючись інтонації. Яка стилістична роль цих речень у тексті?
  6. Оберіть із тексту двоє безсполучникових речень, проаналізуйте їх: з'ясуйте смислові зв'язки між частинами речень, назвіть у них головні члени, сформулюйте правило вживання розділових знаків.
2. І. Виконайте завдання за варіантами. Перепишіть речення. Визначте вид їх, кількість частин; з'ясуйте смислові зв'язки між цими частинами; підкресліть головні члени. Поясніть розділові знаки.

**І варіант.** 1. Важко уявити сучасне місто без дорожніх розв'язок; інженери створюють їх для оптимального\*\* розподілу автомобільних потоків за напрямками руху, для ліквідації заторів. 2. Однією з найбільших, найвищих і найдорожчих транспортних конструкцій у світі визнано розв'язку на честь судді Гаррі Прегерсона в Каліфорнії; до того ж цей дорожній об'єкт ще й дуже заплутаний. 3. Пропустиш потрібний поворот — доведеться повернутися, проїхати по автомагістралі\* не один кілометр до початкового маршруту. 4. У столиці Японії вже сьогодні живе майбутнє: одне з найбільш населених міст у світі має грандіозні дорожні споруди. 5. Кільцева токійська розв'язка вражає: швидкісний шлях тут розміщено на висоті 35 метрів над звичайною дорогою, у тунелі він проходить на глибині 35 метрів.

**II варіант.** 1. Свого часу кияни пишалися розв'язкою перед в'їздом на Південний міст, усі вважали її дуже складною. 2. Сьогодні міська влада Києва усвідомлює: столиця конче потребує транспортних конструкцій, подібних світовим. 3. Українські інженери стверджують: ми можемо будувати такі об'єкти за світовими зразками. 4. Усі розуміють: не розв'яжеш цю проблему сьогодні — чекай колапсу\* на автомобільних шляхах міста завтра. 5. Тож кардинально може змінити становище будівництво нових вулиць і доріг, мостів через Дніпро, ліній метро, монорельсових\* доріг; над цим сьо-

годні працюють українські інженери-автошляховики (За матеріалами <http://www.asfalt.kiev.ua/>).

II. Розгляньте світлини. Для чого будують транспортні розв'язки? Чим зачаровують вони любителів урбаністичних\* пейзажів? Чому, на вашу думку, такі транспортні розв'язки неофіційно називають *спагеті*\*\*? Укажіть, яка з дорожніх систем, зображених на світлинах, розміщена в Києві, а яка — у Токіо? Обґрунтуйте вашу відповідь.



3. Уявіть ситуацію: перехожий, який уперше відвідує ваше місто (село, селище), звернувся до вас із проханням пояснити, як дістатися центральної вулиці. Допоможіть йому: опишіть найзручніший маршрут до місця призначення. Розіграйте діалог.

4. I. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Протягом століть жителі полярних областей Північної півкулі спостерігають незвичайне природне явище на небі всіма відтінками переливаються блискучі кристали. 2. Полярне сяйво — незвичайне світлове явище час від часу воно утворюється у верхніх шарах атмосфери Землі. 3. Це дивовижне небесне світіння люди спостерігають із найдавніших часів наші предки вважали його відблисками двоюмо міфічних небесних велетнів. 4. Деякі шибайголови\*\*, незважаючи на небезпеку, вирушали на Північ вони хотіли на власні очі побачити це чарівне видовище. 5. Споглядати полярне сяйво можна із жовтня по січень темної пори доби на безхмарному небі обов'язковою умовою для цього є морозний вечір і темрява без штучного світла. 6. У Європі найсприятливішим місяцем для спостереження небесної краси вважають лютий у цей час небо зазвичай ясне й чисте (За А. Давидовим).



[http://molomo.com.ua/myth/polar\\_light.html](http://molomo.com.ua/myth/polar_light.html) ; Стефен Алварез, Фінляндія

II. Прочитайте речення, дотримуючись інтонації. Розгляньте світлини. Яке світлове природне явище ви спостерігали на небі теплої пори року? Опишіть ваші враження (усно).



III. Більше про це природне диво — полярне сяйво — читайте тут: [http://molomo.com.ua/myth/polar\\_light.html](http://molomo.com.ua/myth/polar_light.html) і тут: <http://travel.tochka.net/ua/6735-chudesa-prirody-gde-mozhno-uidet-severnoe-siyanie/> і тут: <http://wp-hub.in.ua/fotograf-national-geographic-vidznyav-pivnichne-syajvo-na-lumia-950>

### **Послідовність синтаксичного розбору безсполучникового складного речення.**

1. Визначити тип речення за метою висловлювання, інтонацією.
2. Встановити вид складного речення (сполучникове чи безсполучникове); зі скількох частин складається воно.
3. Визначити спосіб зв'язку. З'ясувати смислові зв'язки між частинами безсполучникового складного речення (однорідні, неоднорідні).
4. Зробити аналіз кожної частини за схемою розбору простого речення.
5. Пояснити розділові знаки.
6. Накреслити схему речення.

### **Зразок усного розбору**

*Біологи з'ясували:<sup>1</sup> дельфіни володіють унікальною системою орієнтації під водою<sup>2</sup> (За М. Косарем).*

Речення складне, розповідне, безсполучникове. Складається з двох частин (їх позначено цифрами); поєднані без сполучників, за змістом та інтонацією. Частини неоднорідні; друге речення розкриває зміст першого. Перше речення — просте, двоскладне, непоширене, неускладнене, повне; друге — просте, двоскладне, поширене, неускладнене, повне. Частини складного речення відділяються одна від одної двокрапкою.

### **Зразок письмового розбору**

Складн., розп., безпол.; 2 част. поєдн. без спол., за зміст., інтон., част. неоднорід.; 2-е реч. розкрив. зміст 1-го; на письмі між частинами — двокрапка. [ ] : [ ].

5. Випишіть із вправи 1 троє безсполучникових речень (на вибір). Зробіть письмовий синтаксичний розбір їх за зразком.
6. І. Перебудуйте складні сполучникові речення в синонімічні складні безсполучникові. Запишіть їх. Зробіть синтаксичний розбір двох безсполучникових складних речень (на вибір).



1. Учені вважають, що дельфіни розумніші й кмітливіші, ніж усі інші тварини. 2. Живуть дельфіни зграями, допомагають один одному, і часто ці розумні створіння навіть готові на самопожертву. 3. Якщо долинуть звуки про допомогу, схожі на сигнал дельфіна, тварини одразу ж кинуться рятувати родичів. 4. Коли треба вдихнути повітря, ці морські мешканці з'являються над поверхнею води. 5. З'ясувалося, що сон дельфінів не схожий на сон інших тварин. 6. Дельфін завжди контролює ситуацію, тому що під час сну одна півкуля його мозку відпочиває, а друга — чатує\*. 7. Дельфіни щиро радіють зустрічі з людьми, вітають стрибками з води, абсолютно не бояться нас, і таке доброзичливе ставлення їх до людини — досі не з'ясоване явище. 8. Складається враження, що ці морські мешканці вважають нас своїми родичами (*За М. Косарем*).

II. Підкресліть слова і словосполучення, що є синонімами. Доберіть епітети до слова «дельфін».

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

Говорімо правильно: водночас (а не разом з тим), вирішив познайомитися, вирішив написати; але: розв'язав проблему, розв'язувати завдання; чоловік моєї сестри, статечний чоловік, але: у класі присутні 25 осіб, долучилися до акції близько трьох десятків людей; сьогодні, на сьогодні, сьогоднішня (*а не на сьогоднішній день*).



7. Перевірте свої знання. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Чим безсполучникове речення відрізняється від складних сполучникових речень?

2. Розкажіть про характерні ознаки складних безсполучникових речень. Яка роль їх у мовленні?

3. Як поєднуються на письмі частини безсполучникових складних речень?

4. Які смислові відношення існують між частинами безсполучникових складних речень? Якими засобами вони виражаються на письмі?

5. Розгляньте таблицю. Підготуйте коротке усне повідомлення про розділові знаки в безсполучниковому складному реченні. Доберіть власні приклади.

6. Наведіть 2-3 приклади складних сполучникових речень, синонімічних безсполучниковим складним реченням.

7. Пригадайте рядки з поезії, у яких є безсполучникові складні речення, прочитайте виразно їх.

## Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні

Розділовий знак	Смислові зв'язки між частинами, схеми речень	Приклади
<b>Кома</b>	одночасність дій [ ], [ ]. послідовність дій [ ], [ ].	На нічному небі яскраво миготіли зірки, хвіст комети прокреслював прями, суцільні, часом переривчасті лінії, залишаючи красивий слід ( <a href="http://life.pravda.com.ua/">http://life.pravda.com.ua/</a> ). Перші кондитерські мануфактури* з'явилися у Львові в XVIII столітті, згодом вони переросли в невеликі кондитерські підприємства — цукерні ( <i>За І. Косткою</i> ).
<b>Крапка з комою</b>	[ ] ; [ ].	Маючи унікальну систему орієнтації, дельфіни можуть сприймати й аналізувати величезну кількість звуків; такий досконалий спосіб оброблення акустичної інформації поки що недосяжний навіть для найсучасніших систем гідролокації підводних і надводних військових кораблів ( <i>За М. Косарем</i> ).
<b>Двокрапка</b>	[ ] : [пояснення]. [ ] : [доповнення]. [ ] : [причина].	Перед тобою неймовірно видовище: сотні яскравих спалахів освітлюють літнє нічне небо і падають на землю метеорним дощем. Учені з'ясували: у теплі сезони вода на Марсі є не тільки у формі льоду, а й у рідкому стані ( <a href="http://ua.korrespondent.net/">http://ua.korrespondent.net/</a> ). Журналісти, блогери* з нетерпінням чекають прес-конференцію НАСА*: на ній астробіологи* мають повідомити про позаземне життя ( <a href="http://technovesty.com/">http://technovesty.com/</a> ).
<b>Тире</b>	протиставлення-зіставлення [ ] — [ ]. [час, умова] — [ ]. [причина] — [наслідок].	Не язики полум'я палахкотять — танцюють у темному небі різнокольорові смуги північного саява ( <i>За А. Давидовим</i> ). Люди винайшли телескоп — змінилися методи пізнання Всесвіту й наше розуміння світобудови ( <i>З енц.</i> ). Автомобілі щільно стояли в заторі — проїхати було неможливо ( <i>За М. Ярмолюком</i> ).



8. Оцініть власну навчальну діяльність під час вивчення розділу «Складне безсполучникове речення» за обраною схемою.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання.



9. Випишіть із художнього опису 6 безсполучникових складних речень, між частинами яких стоїть кома, крапка з комою, двокрапка, тире. Зробіть письмовий синтаксичний розбір двох речень.

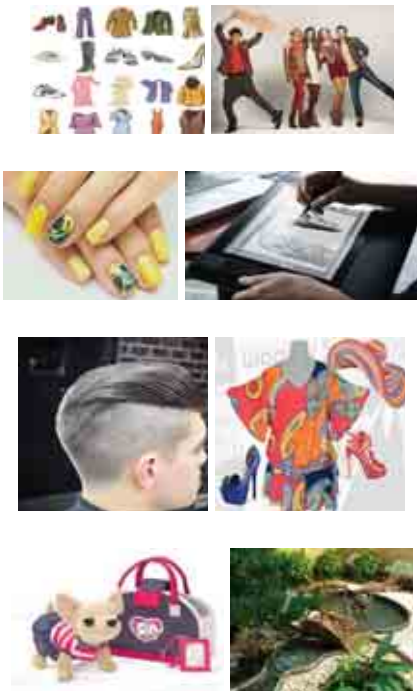
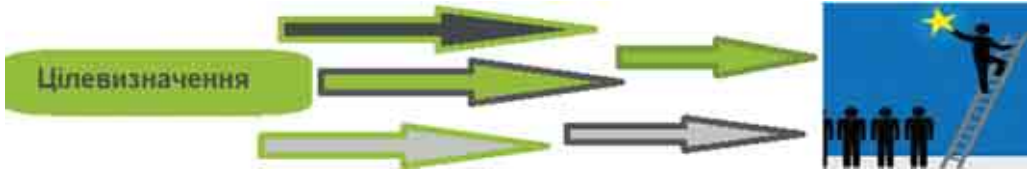


10. Складіть і запишіть невеликий твір-міркування «Яким я бачу своє місто (селище) у майбутньому».

# § 35.

## ТЕЗИ ПРОЧИТАНОГО

### Мовна мода і мовний смак



#### МОДИ

Є моди на зачіски,  
 На гострі носки в черевиках,  
 На декольте на сукні  
 І на короткі штанці,  
 На плечі — вузькі й широкі,  
 На вуха — малі й великі,  
 І навіть на форму браслета  
 На ніжній дівочій руці.  
 І ми, незалежні, зайняті завжди ділом,  
 Хоч пізно, а все ж плетемося у моди тієї  
 в хвості.  
 Та тільки, правду кажучи, я б дуже хотіла,  
 Щоб стали навік панівними моди в житті:  
 Моди на світлі душі,  
 На прямоту, на сердечність,  
 На людяність, на гуманність.  
 На серце, повне щедрот...  
 А ще, скажімо, мода  
 На щиру людську бентежність,  
 На вічний дух непокори  
 До скритих лакуз і підлот.

*Любов Забашта*

1. Прочитайте вірш. Дайте відповіді на запитання:

1. Що вам відомо про поняття «мода»?
2. Наскільки це важливо для вас?
3. Як вона виявляється?
4. До чого закликає у своєму вірші Л. Забашта?
5. Чи поділяєте ви думки письменниці?
6. Яку моду хотіли б запровадити ви?
7. Які одиниці мови були (чи є) в суспільстві модними?

8. Назвіть слова, що є зараз модними у вашому оточенні?  
9. Що важливіше: слідувати моді чи мати мовний смак?  
10. Чи відомо вам, як до мовної моди ставляться мовознавці?
2. 1. Прочитайте висловлення вчених-мовознавців про мовну моду. Чи переконали вони вас? Чи змінили ви свою думку?

1. Мода не визнає жодних канонів, жодної логіки, жодного здорового глузду; вона руйнує вікові традиції, розбиває в пух і прах авторитети й підносить на недосяжний п'єдестал вульгарність, непристойність та людську глупоту (*С. Караванський*). 2. Частота вживання певних одиниць і входження їх до категорії модних зростає завдяки свідомому вибору мовця (*А. Марковський*). 3. Науковці вважають це явище (мовну моду) шкідливим для мови і наголошують, що ті, хто дотримується мовної моди, демонструють поганій смак (*О. Албул*). 4. Найважливіша умова мовного смаку — соціальне за природою, засвоєне кожним носієм мови так зване чуття мови, що є результатом мовного і соціального досвіду, опанування мовних знань і знань про мову, підсвідомої оцінки її тенденцій і шляхів прогресу (*Т. Коць*). 5. Критерієм моди в мові є не просто оцінки на зразок «гарно/негарно» (як, наприклад, щодо милозвучності мови), «подобається/не подобається», а «гарно» — тому, що це престижно, сучасно, культурно або оригінально (*З Вікіпедії*). 6. І. Кант у своїй праці «Критика здатності до суджень» протиставляє «гарний смак» і несмак — моду (*Н. Бабенко*).

**Складання тез** — важливий засіб підвищення рівня організації самостійної роботи, розвитку логічного мислення, удосконалення культури усного і писемного мовлення.

**Теза** — це основна думка, яку доводять у роздумах. Якщо роздум розгорнутий, у ньому є декілька положень, які доводять. Вони і становлять основу тексту.

Тези стисло передають зміст книжки чи статті. Особливістю тез є уривчастість викладу.

Послідовність складання тез така:

- 1) уважно прочитайте весь текст;
- 2) у кожному абзаці виділіть головну думку, яку доводить автор, факти й приклади на підтвердження її;
- 3) продумайте і сформулюйте основну думку кожної частини тексту й викладіть їх у вигляді окремих пунктів;

У тези не включають докладний фактичний матеріал.

Розрізняють два види тезування:

- добір авторських тез із тексту;
- формулювання основних положень статті чи розділу книжки своїми словами.



3. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Складіть тези самостійно чи спільно з кимось. Звірте свій варіант із нашим у додатку 12.

Кожна людина у своєму житті постійно прагне до змін, оновлення, удосконалення. Це легко простежуємо в одязі, косметиці, в особливостях поведінки, у зачісках. Люди це називають модою. Новації характерні й для мови. Вона, ніби живий організм, міняється, безперервно збагачується новими словами, конструкціями, словосполученнями, формами й водночас формує пасивний запас архаїчними словами, висловами чи формами. Саме існування слова «мода» започатковане у Франції, але походить воно від латинського «модус», одним зі значень якого є «міра, правило, спосіб».

Вияви моди в мові можуть бути позитивними, прогресивними або негативними, зайвими. Мода виявляється найчастіше на рівні різних лексичних запозичень, у використанні певного діалекту національної мови і залишає після себе щось або й нічого. До позитивних виявів моди в історії українського народу належить перехід після книжної літературної мови до живої народної, що остаточно здійснив Іван Котляревський і що було позитивним для мовної культури. У середовищі української інтелігенції на початку ХХ ст. модним вважали вишукано висловлювати думки або, як писав В. Винниченко в романі «Божки», виявом моди було використання галицьких висловів. Це відбувалося тоді, коли українська молодь у середовищі колоніального гноблення намагалася наголошувати на своїй національній належності, виховувати в собі силу духа, прагнула чогось вищого, сповненого глибокого змісту.

Та не завжди мода була виявом позитиву в історії хоча б мови. Останнім часом, особливо в засобах масової інформації, стала хворобливою мода використовувати чужі слова, зокрема англійські. Поряд із тими, що вказують на нові поняття технічного, фінансового чи спортивного призначення. Нерідко запозичують зайві для української мови слова. І дехто з мовців ніби хизується, використовуючи їх. Проти цього виступають учителі, загалом інтелігенція, усі, хто хоче вберегти мову від засмічення. Так, В. Самійленко ще в 1918 р. виступав проти такого засмічення рідної мови. Бо й справді чи так нагально нам потрібно вдаватися під час спілкування до слів *стагнація, консенсус, шоу, шоп, адаптація, адвентивний, ексклюзивний, міленіум* коли є рідні: *застій, згода, вистава, крамничка, пристосування, чужий, не властивий, винятковий, тисячоліття?*

Ось найпоширеніші випадки сучасного чужомовного слововживання: *альтернатива* (потреба вибору між двома можливостями), *бодибілдінг* (те саме, що *культуризм*, система фізичних вправ для розвитку м'язів), *брифінг* (коротка інформація для представників масової інформації про останню нараду чи подію), *гамбургер* (запечена з посіченим біфштексом кругла булочка), *гриль* (спеціальна

електрична піч для тушкування шматків м'яса, птиці), *дайджест* (періодичне видання, що містить переважно скорочені матеріали з інших видань), *електорат* (коло виборців, які голосують за якусь політичну партію або кандидата), *інновація* (нове явище, наприклад, у мові), *консалтинг* (надання консультацій), *кутюр'є* (модельєр модного одягу), *мас-медіа* (засоби масової інформації), *менталітет* (сприймання й розуміння світу), *папараці* (журналіст-фотограф, що женеться за сенсаціями), *плей-оф* (гра на вибування), *скотч* (спеціальна клейка стрічка), *транш* (позика), *хепі-енд* (щасливий кінець), *хіт* (найпопулярніший на цей момент музичний твір), *шоу-бізнес* — комерція в сучасному мистецтві та ін.

Інкони аж рябіє в очах від спотворених чужих нам слів *кікбоксинг, кафе-бар, прайм-тайм, хот-дог*. Звичайно, спілкування з іншими народами сприяє взаємозбагаченню мови чужими словами, але кожен народ має усвідомлювати розумну межу.

До невдалих модних висловів належать і різноманітні новотвори, що часто випадково виникли й поширилися серед окремої групи молоді, яка хоче причарувати своєю псевдорозкутістю, дешевими ефектами: *бамбучити, забамбулити, кайфувати, класно, кльово, прикольно, тусовка, фани, халява* й інші покручі, які спотворюють мову. Подекуди в мовленні окремих соціальних груп натрапляємо на синонімічні ряди таких слів.

Дехто таку форму висловлювання називає *жаргоном* або ж знову, наслідуючи англійську, *сленгом*. Ці терміни характеризують слова й вирази усного мовлення, які вживають люди певних вікових, професійних, а часто й соціальних прошарків нижчого ґатунку — злодіїв, жебраків, шахраїв. У мові молоді це на перший погляд невинне захоплення спричиняє спотворення артикуляційного апарату, порушення постійної ритмомелодики висловлення, звуження словесного балансу рідної мови і навіть негативно впливає на характер молодих людей, виховуючи в них риси безпардонної розбещеності, безцеремонності, розв'язності, нехлюйства і навіть грубості й вульгарності.

Шкідливою є мода на лихослів'я, уживання щоденному мовленні так званих ненормативних, нецензурних слів. Аж шкода стає підлітків, що, намагаючись стати дорослими, перетворюють свої уста на каналізаційну трубу.

Не сприяє ясності вислову й надмірна метафоричність, приховані під невиразними фразами власні думки, тобто своєрідне використання слів у переносному значенні. А хіба доцільна штучна манірність у пом'якшеній вимові шиплячих звуків, якщо українською вони повинні вимовлятися твердо.

Щастя, що з віком такі навички в багатьох людей зникають, на що вказує й одне із значень слова «мода» — «нестійка скороминуща популярність».

Моду стримати майже неможливо, але спрямувати її в межі розумного не лише можна, а й потрібно. У країнах, де поважають мову корінного народу й водночас державну мову (в Іспанії, Франції, Німеччині, Польщі тощо), видають спеціальні закони для її захисту.

Яка ж причина «негативної» моди? Вона найчастіше зумовлена невисоким рівнем освіченості відповідного прошарку людей, низьким рівнем їхньої загальної культури, а також відчуттям меншовартості. Молодь дуже мало читає художніх творів, і тому їй «бракує слів». Саме тоді, коли літературна мова є нестійкою, коли байдуже до неї ставиться держава, коли самі знавці української мови стверджують, що чинний правопис треба розхитувати, щоб можна було ввести нові норми, саме тоді занапащення мови особливо очевидне.

Можна цілком погодитися зі словами С. Караванського: «Мода не визнає жодних канонів, жодної логіки, жодного здорового глузду. Вона... підносить на недосяжний п'єдестал вульгарність, непристойність, та людську глупоту... Коли мода шкодить мові, треба щось робити, треба боронити нашу мовну спадщину від засмічення».

Як і кожному хворобу, її треба лікувати (*За Л. Полюгою*).

4. Прочитайте фрагменти текстів реклами. Яку думку вони утверджують і до чого закликають?

**I. Знати англійську мову.** Тут навіть і говорити нема про що. Класика. Джеремі Стронг, Рей Бредбері, Агата Крісті — це англійська! Англійська мова сьогодні — це те, що повинна знати кожна людина, яка поважає себе. І зовсім неважливо, знадобиться вона тобі коли-небудь чи ні. Головне, що ти знаєш її.

Додатковий аргумент: ця мова найпопулярніша. Ще б! Більшість ділових переговорів світу ведуться саме нею. І якщо ти в майбутньому бачиш себе у бізнесі, англійська — це те, без чого тобі точно не обійтись.

**II. Знати іспанську мову.** Дивуєшся, чому наступна в переліку не звична німецька чи французька, а саме іспанська? Відповідаємо: іспанська — друга за популярністю. І популярність у цьому випадку — від слова «популяція». Людей, які розмовляють іспанською, навіть більше, ніж говорять китайською! Уявіть на мить усю Латинську Америку.

Відмінною рисою іспанської мови є характерне для звучання шарудіння-свистіння. До речі, ця мова саме й привертає прихильників своєю вимовою, що нагадує пристрасний шепіт.

**III. Знати італійську мову.** Якщо вже ми заговорили про пристрасності, як тут не згадати Італію, її найпалкішу мову — італійську! І це в ній навіть не від слів, а від емоцій, які ця мова мимохить пробу-

джує в тобі, коли ти говориш нею. Принципова відмінність знов-таки — у вимові. Ти відчуваєш, як вона ллється, немов струмок, або муркоче, як кішка. Рекомендую італійську всім, кому набридли сірі будні. Емоції точно спалахнуть! До речі, в Італії говорять тільки італійською. Італійці в цьому сенсі патріоти. Отож, якщо ти плануєш побувати в Римі, без знань національної мови точно не обійтися!

**IV. Знати французьку мову.** Франція — країна блиску, шику, моди і романтики. Сперечатися з цим дуже складно. Французьку здавна вважають мовою кохання. Переймаючи співучість італійської й проникливість іспанської, французька водночас зберігає в собі унікальні властивості. Так, пристрасті в ній менше, ніж в італійській чи іспанській, — вона спокійніша й більш розмірена. Але в цьому і є її принада!

**V. Знати німецьку мову.** Їй властиві риси справжнього (у нашому розумінні) німця. Він такий же лаконічний, сухий, стриманий і педантичний. Однак, незважаючи на свою непопулярність, багато переговорів ведуть саме німецькою, насамперед це стосується технічної сфери. Величезна кількість німецьких слів для нашого чуття видаються смішними. Вражає пристрасть німців до довжелезних слів або слів, у яких половина букв просто не читається (чого варті лиш їхні числа: einhunderachtunddreissig — і це всього лише 138, а що буде з тисячами?). На мою думку, німецька потрібна передусім технарям, пристрастним шанувальникам Німеччини, або тим, хто хоче просто повеселитися (*З Інтернету*).

II. Поміркуйте у колі своєї родини чи друзів і запропонуйте спільно рекламний текст для української мови. Чи доречно тут вживати слово «мода»?

5. Узагальніть матеріали уроку й скажіть: мовна мода — це добре чи погано?
6. Розгляньте світлини. Поміркуйте над тим, чому автори так назвали їх. Умотивуйте цю назву, у разі можливого, запропонуйте свої назви.



Ю. Загороднюк.  
Культура спілкування з природою



О. Корнев. Осінній настрій



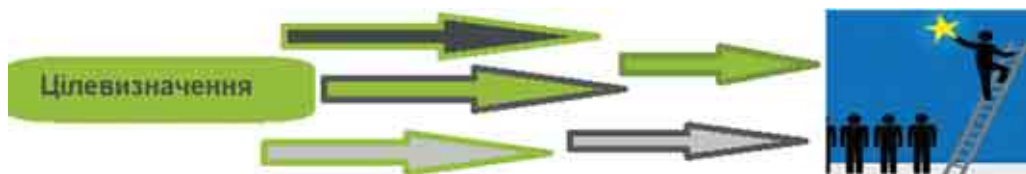
# § 36.

## ЗАЯВА. АВТОБІОГРАФІЯ Громадянська позиція

*Будь собою, інші ролі все зайняті.  
Оскар Уайльд*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** ділові папери, документ, зразок, адресат, адресант, особиста заява, службова заява автобіографія, життєпис.



Бесіда:

1. Із чим асоціюється слово «документ» у вашій уяві?
2. Навіщо потрібні документи?
3. Наскільки важливо вміти грамотно й правильно оформити заяву?
4. Якби вам довелося пояснити шестирічній дитині, що таке документ, як би ви це зробили?

**Заява** — це звернений до одержувача документ, що містить офіційне повідомлення, клопотання чи прохання.

### Складники структури заяви

№ п/п	Назва складника	Коментар до оформлення
1	Адресат (особа, установа чи організація, до якого звертається автор.	Пишемо у верхньому правому куті. Якщо заява адресована особі, зазначаємо її посаду, прізвище й ініціали.
2	Відомості про адресанта	Пишемо рівно під реквізитом «Адресат»; Прізвище, ім'я й по батькові пишемо повністю; зазначаємо адресу й контакти.
3	Назва документа	Пишемо по центру листка і з великої букви як назву документа.
4	Зміст	Суть справи викладаємо чітко й коротко
5	Дата подання документа	Дату (день, місяць і рік) ставимо ліворуч.
6	Підпис адресанта	Підпис ставимо на одній лінії з датою праворуч.

Щоб правильно написати заяву, потрібно знати перелік компонентів (реквізитів) цього документа і розташування їх на папері.

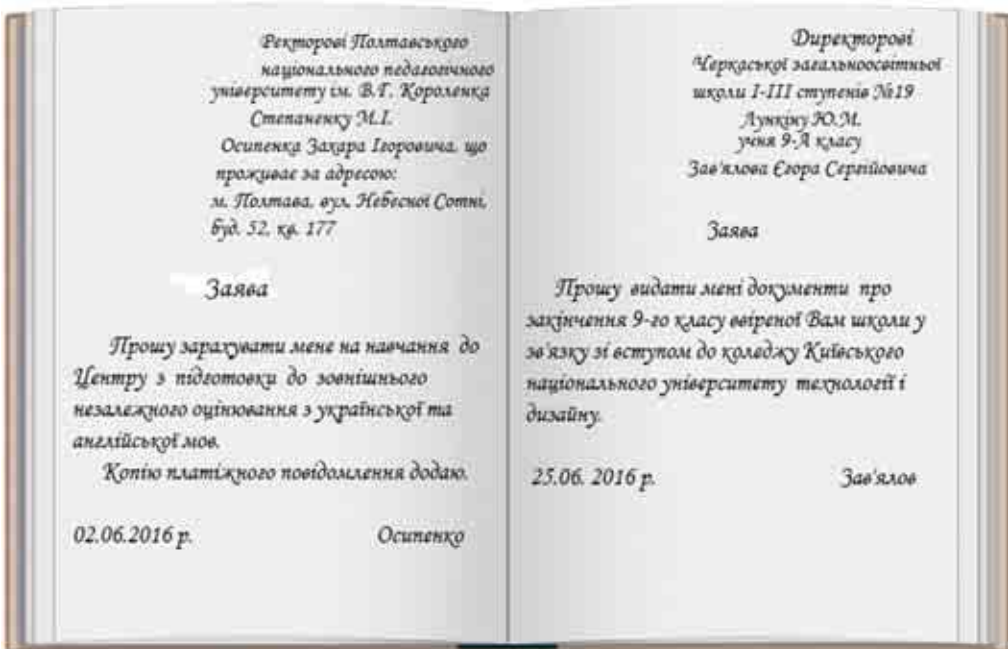
Щоб оформити документ грамотно, необхідно дотримувати офіційно-ділового стилю і норм літературної мови.

Залежно від адресанта і змісту заяви поділяють на особисті й службові. Особисті оформляють власноруч і в одному примірнику. Для написання службових зазвичай використовують спеціальні бланки.

**Увага!** Зміст (текст) заяви не повинен починатися звертанням до особи, якій адресовано заяву (Іване Яковичу, Олено Вікторівно), чи називанням адресанта (Я, Карпенко Захар Дмитрович), оскільки у верхній правій колонці названо адресата й адресанта і немає зайвої потреби повторювати цю інформацію.

Після слова «Заява» крапки не ставимо, адже це заголовок, назва документа.

1. Прочитайте зразки заяв. Визначте складники у структурі документів. Використовуючи зразки, розробіть правила оформлення цього документа.



2. Напишіть заяву на ім'я директора школи з проханням про дозвіл не бути присутньою на уроках протягом трьох днів у зв'язку з від'їздом до іншого міста на змагання з волейболу (фітнесу, спортивних танців чи ін.).

3. Відредагуйте заяву. Зазначте, які помилки в ній допущено.

Директорові Будинку молоді  
та юнацтва м. Золотоноші  
Зайвенку М.Ф.  
учениці 9-Б класу Золотоніської  
спеціалізованої школи №1, яка  
проживає за адресою: вул. Баха,  
буд. 17, кв. 117

#### Заява

Шановний Михайле Федоровичу! Уклінно прошу Вас зарахувати мене до театральної студії, що працює при Будинку молоді та юнацтва.

12.09.2016 р.

Підпис

**Автобіографія** — це вид офіційного ділового документа, у якому людина описує власноруч основні етапи свого життя й досягнення за цей період.

**Вимоги:**

1. Вичерпність подій і фактів.
2. Стислість, лаконізм викладу і достатність інформації.
3. Дотримання норм літературної мови і вимог стилю.
4. Кожне нове повідомлення потрібно писати з абзацу.
5. Виклад матеріалу робити від першої особи.
6. Довільний виклад інформації.
7. Документ пишуть зазвичай від руки.
8. Тип мовлення — розповідь.
9. Усі відомості пишемо у хронологічному порядку і від руки.
10. Для написання використовувати синій або чорний колір. Виділення іншими кольорами заборонено.

Під час оформлення на роботу такий документ потрібно подати керівництву. Важливість документа полягає в тому, що він красномовно свідчить про багато ваших чеснот (зокрема, грамотність, охайність, освіченість) і про ваші досягнення на цей момент. Тому оформляти документ необхідно без поспіху, уважно, називаючи основні етапи життя й досягнення на момент подання заяви.

Основні блоки інформації в автобіографії:

1. Прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження.
2. Якщо автор документа перебуває на утриманні батьків, подає відомості про склад сім'ї (батько, мати, брат, сестра), зазначає коротко місце роботи й посаду чи місце навчання кожного.
3. Здобута освіта (у яких навчальних закладах навчався (-лася), періоди, результати).
4. Додаткова інформація (захоплення й досягнення: танці, спорт, гуртки; нагороди, звання).
5. Адреса, за якою проживає автор і сім'я.

4. Прочитайте зразок автобіографії. Зверте з поданою вище інформацією. Чи дотримано всіх вимог?

### АВТОБІОГРАФІЯ

Я, Лузанівський Ростислав Олегович, народився 25 квітня 1997-го року в м. Чигирин, Черкаської області (Україна).

Мати — Лузанівська Інна Володимирівна, 1978-го року народження, українка, має вищу медичну освіту, працює лікарем-терапевтом Чигиринської районної лікарні.

Батько — Лузанівський Олег Дмитрович, 1975-го року народження, українець, має вищу педагогічну освіту, працює директором Чигиринської школи №2.

У 2004-ому році вступив на навчання до першого класу Чигиринської загальноосвітньої школи I-III ступенів №2, а в 2014-ому році закінчив навчання, здобувши атестат про середню освіту.

За час навчання у школі брав участь у спортивних (шкільних, міських і всеукраїнських) змаганнях, шкільних, міських та обласних олімпіадах з історії й фізики. Маю дипломи переможця.

Щороку беру активну участь у Міжнародному конкурсі з української мови ім. Петра Яцика.

Маю перший спортивний розряд з легкої атлетики.

Сім'я проживає за адресою: вул. Гайдамацька, б. 45, м. Чигирин Черкаської області.

Дата

Підпис.

### ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Здібний і здатний.** «Здібний» — той, хто має певні природжені здібності, нахили (синонім — обдарований), наприклад: *здібна студентка, здібний музикант, здібний хірург.* «Здатний» — той, хто має не природжені, а набуті властивості, наприклад: *здатний на подвиг, здатна до всякої роботи.*

5. Прочитайте уривки з автобіографій. Які з них можна вважати фрагментами документа «Автобіографія», а які — ні? Чому?

1. Народився в селі Маслові на Чигиринщині у 1913-ому році.

Закінчив Коханівську чотирикласну школу Кам'янського району Черкаської області.

У 1931-ому році вступив до Єлисаветградського педагогічного технікуму. Водночас працював громадським кореспондентом одеської обласної газети.

У 1940-ому році вступив на військову службу.

2. Народилася у селі Лихівці П'ятихатського району Дніпропетровської області в сім'ї сільських учителів.

Батько Андрій Миколайович Добровольський, був з древнього запорізького кореня, що потім вигілкувався родиною споконвічних православних священників.

У рідному селі мама викладала українську мову і літературу, а батько — історію. Батько вмів грати на фортепіано.

3. Зростав у дитбудинку. Моя дитбудинківська справа почалася таким записом: «Знайдений закутаним у свитину на Уманському базарі. При хлопчикові виявлено записку: «Гайдук Іван Михайлович народився 1 травня 1923 року».

Дитячі спогади пов'язані малюванням.

Після демобілізації з військової служби в голодному 1947-ому році приїхав на Уманщину з надією розшукати рідню (*За В. Трохименком*).

6. Напишіть автобіографію за поданим у вправі 4 зразком.



7. Проаналізуйте за обраною схемою вашу діяльність на уроці й навчальні досягнення.



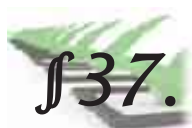
Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

8. Напишіть зразок одного з документів, що вивчали на уроці. Обґрунтуйте важливість умінь оформляти такі документи.

9. Знайдіть в Інтернеті чи бібліотеці біографію відомої людини, якій ви симпатизуєте. Запишіть короткий варіант її від імені першої особи.

10. Напишіть вигадану біографію одного з улюблених літературних героїв. Дотримуйтеся офіційно-ділового стилю.

## СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО Й БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

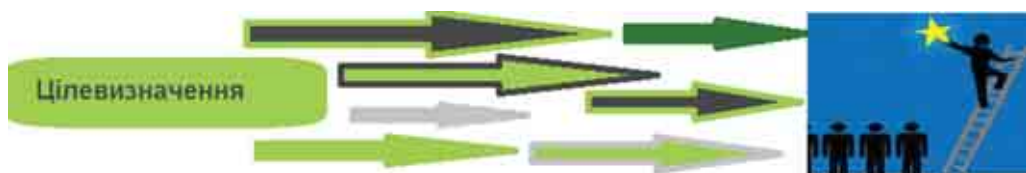


§ 37.

### СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З СУРЯДНИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

#### *Духовна й матеріальна культура українців*

*За тим народом, у якого вища культура, освіта, за тим і перемога.  
І. Пулюй, український учений-фізик*



Бесіда:

1. Чим збагатили вас знання попереднього розділу?
2. Які вміння вам знадобилися в житті? До яких умінь і навичок ви найчастіше вдаєтеся?
3. Як змінилося ваше усне мовлення?
4. Чи навчилися контролювати своє писемне мовлення, розпізнавати пунктуаційні помилки та уникати їх?
5. Оберіть одне безсполучникове складне речення наступної вправи і на прикладі його розкажіть, що вам запам'яталося з розділу.

1. Прочитайте мовчки текст, перебудуйте, об'єднавши прості речення у складні. Скажіть, як змінився текст. Визначте його тему, доберіть заголовок.

Ходіть у музеї. Це звучить банально\*, та не все так просто. Завжди маємо причини не піти. То бракує часу. Насторожує натовп. У гарну погоду краще поїхати на природу. У дощ не хочеться нікуди виходити. Музей надто далеко чи близько. У тому музеї стільки всього. Виставку вже закрили. З дітьми в музеї надто складно... Словом, причин не піти в музей — безліч. Проте не варто обмежуватися тіль-

ки репродукціями в книжках. Так, з ними обов'язково слід ознайомитися. Вони потрібні для рефлексії, допомагають зафіксувати щось у пам'яті. Але вони аж ніяк не замінять безпосереднє споглядання твору. Будь-яка — навіть найкраща — репродукція спотворює оригінал (З Інтернету).

II. Доберіть кілька власних аргументів на підтвердження тези «Варто ходити в музей».

2. I. Прочитайте текст. Розкажіть, яким у вашій уяві постав художник. Чому автор називає творчість митця «суцільним дивом»? Що найбільше здивувало вас?

Його творчість — суцільне диво. Він малює ікони на старих церковних дошках, яким по 100 і більше років, любить повторювати, що його рукою водять ангели, а він лише спостерігач. Цей художник не боїться експериментувати і постійно дивує світ своїми фантазіями, а нещодавно він установив своєрідний творчий рекорд, намалювавши на кожен день року 365 Богородиць, які мають одну і ту ж композицію, але залишаються абсолютно різними: сумними, веселими, замріяними...

Лев Скоп не тільки творить нове, але й відновлює старе; його терплячості й скрупульозності можна лише позаздрити, адже старовинну церкву Юра (пам'ятку, внесену до списку ЮНЕСКО) у містечку Дрогобич, що на Західній Україні, чоловік реставрує понад 28 років (С. Грицюк).

II. Запитання й завдання:

1. Проаналізуйте складні речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку. Накресліть схему кожного такого речення.
2. Зіставте свої висновки з теоретичними відомостями, наведеними після вправи.
3. Довідайтесь про благодійництво майстра тут: [http://espresso.tv/news/2015/07/23/ikonopysec\\_lev\\_skop\\_vystavyv\\_ikony\\_na\\_prodash\\_dlya\\_potreb\\_armiyi](http://espresso.tv/news/2015/07/23/ikonopysec_lev_skop_vystavyv_ikony_na_prodash_dlya_potreb_armiyi) і розкажіть на наступному уроці.



Іконописець Лев Скоп портрети Богородиць

У сучасній українській мові як окремий вид виділяють складні речення з різними видами зв'язку. Такі речення складаються з трьох і більше частин, що можуть бути поєднані різними видами зв'язку: сурядним і підрядним, сполучниковим і безсполучниковим.

### 3. Розгляньте таблицю.

**Складні речення з різними видами зв'язку**

Різновиди	Приклади	Схеми
Складне речення із сурядним і підрядним зв'язком	<i>Шевченко написав картину «Селянська родина», коли він ще навчався в Петербурзькій Академії мистецтв, але це цілком зрілий твір, проникнутий любов'ю до простого народу (Д. Степовик).</i>	[ ], (коли), але [ ].
Складне речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком	<i>Погрудний пам'ятник Г. Сковороді у виконанні скульптора Кавалерідзе було встановлено в селі Чорнухи на Полтавщині, де народився письменник і філософ; цю роботу можна розглядати як крок відомого майстра скульптури до появи київського пам'ятника видатному філософу (Д. Степовик.)</i>	[ ], (де) ; [ ].

#### II. Запитання і завдання:

1. На які різновиди поділяють складні речення з різними видами зв'язку?
2. Проаналізуйте приклади, наведені в таблиці. Зі скількох частин складаються речення? Як поєднані ці частини.
3. Зверніть увагу на вживання розділових знаків у складних реченнях з різними видами зв'язку.

Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком можуть мати різну будову.

1. Дві чи більше частини, з'єднані сурядним зв'язком. Лише одна має при собі одну чи кілька залежних підрядних частин:

*Потрапивши на кінопроби, Іван Миколайчук приголомшив своєю грою всю творчу групу на чолі з режисером Сергієм Параджановим, і ще несподіваним здається успіх актора, якщо згадати про те, що на той момент він був студентом першого курсу кіноакторського факультету (М. Федорчук).*

Схема речення:

[ ], і [ ], (якщо), (що)

Кожна з двох чи кількох частин, з'єднаних сурядним зв'язком, має при собі одну чи кілька залежних підрядних частин:

*Українські пейзажі Архипа Куїнджі належать до мистецьких творів, які залишаються в пам'яті назавжди, а перлиною серед них вважається «Місячна ніч», що зберігається в запасниках Київського музею російського мистецтва (За В. Туркевичем).*



Схема речення:

[ ], (які), а [ ], (що)

Дві чи кілька частин, з'єднаних сурядним зв'язком, мають спільну підрядну частину: *Коли він торкався смичком до струни скрипки, усе на світі зникло і залишалася тільки музика (В. Собко).*

Схема речення:

(коли), [ ] і [ ].

4. I. Прочитайте текст, визначте тему його.

День за днем, пелюсточку за пелюсточкою вимальовувала Катерина шість червоних жоржин\* біля плетеного тину\*\*, ці квіти вона вирізняла з-поміж інших.

Коли змальовувала весняні квіти, залишила для жоржин місце у правій частині картини, нижче від троянд, бо жоржини найкращі наприкінці літа й на початку осені. Як почала малювати жоржини, троянди й інші квіти вже опали, але на її картині вони милували зір своєю первозданною красою.

Уже мінялися, згасали кольори на жоржинах у квітнику, тужаві\*\* пелюстки м'якшали, от-от упадуть. І ось кущ готовий, а трохи нижче від нього вона намалювала клаптик плетеного тину, який наче підпирає кущ жоржин.

Не раз у своєму житті малювала художниця жоржини, але ці були особливі, бо з ними не могла розлучитися й почати писати поле (*За Д. Степовиком*).

II. Запитання і завдання:

1. Про кого йдеться в тексті.
2. Назвіть у тексті складні речення, визначте вид кожного.
3. Випишіть складні речення із сурядним і підрядним зв'язком, накресліть схеми їх.
4. Проаналізуйте будову вписаних речень, сполучні засоби й розділові знаки між частинами.

5. Доберіть замість крапок частини з довідки і запишіть складні речення. Визначте види речень; поясніть засоби зв'язку між частинами й уживання розділових знаків у них.

1. Світ знає багато шедеврів паркового, ландшафтного\* мистецтва, і треба взяти на себе велику сміливість... 2. Софія Потоцька захоплена розповіла чоловікові про розкішний парк, який вона побачила під Варшавою... щоб він нагадував дружині ліси й гори, чисті струмки й прозорі озера покинутої Греції. 3. Будівництво парку граф доручив Людовіку Метцелю, який мав глибокі інженерні знання, витончений смак, неабияку фантазію й уміння... що вони й

сьогодні вражають нас своєю красою й неперевершеністю. 4. Згодом на скелястих берегах річки Кам'янки, де росло кілька десятків верб, в'язів, поодиноких лип і диких груш, було висаджено тисячі екзотичних\* дерев, звезених до Умані звідусюди... (За П. Позняком).

**Довідка:** і згодом архітектор утілив у життя мрію графа й створив таку феєрію\*\* гаїв і мальовничих галявин, ставків і водограїв, терас і алей, гrotів\* і альтанок\*\*; і граф вирішив створити й подарувати коханій куточок Еллади\*; і вони чудово вписалися в навколишню місцевість, створили неповторний парковий ансамбль; щоб назвати той чи інший парк неперевершеною перлиною.

6. Прочитайте речення без розділових знаків, правильно інтонуючи їх. З'ясуйте види, будову речень; проаналізуйте сполучні засоби між частинами їх. Перепишіть, правильно розставляючи розділові знаки.

1. Поняття «київські скарби» для світової науки і культури стало синонімом найвеличніших досягнень першої східнослов'янської держави а коштовні\*\* знахідки які знайшли археологи в Києві містять майже третину всіх скарбів Київської Русі. 2. Під час розкопок у Києві знайдено близько одинадцяти тисяч арабських монет майже двісті візантійських і незначну кількість монет західноєвропейських країн проте великий інтерес викликають унікальні монетні гривні київського типу частину яких відшукали на забудованій у давні часи території міста. 3. Стародавні скарби\* є неоціненним джерелом вивчення історії економіки духовного розвитку і культури народу та особливе значення вони мають для дослідження різноманітних ремесел які розвивалися на давньоруських землях (За М. Русяєвою).



7. Поміркуйте, у якому з наведених речень виділене слово треба замінити на *майно* або на *добро*? Чому?

1. Їхала, кажуть, одна скупа пані й везла із собою всі свої **скарби** великі (Марко Вовчок). 2. Не раз у дитинстві тобі захоплювали дух перекази про **скарби**, закопані тут запорожцями (О. Гончар). 3. Ви мені **скарб** найдорожчий, ви моя слава щонайбільша (М. Зеров). 4. Ті **скарби** найкращі душі молоді розтративши марно, без тями, жебрак одинокий, назустріч недолі піду я сумними стежками (І. Франко). 5. Назустріч їхали машини, навантажені небагатим домашнім **скарбом** (З журналу).



8. Уявіть ситуацію. До вашого міста (селища, села) приїхав відомий світляр, щоб зробити світлини для виставки «Історія українських міст і селищ». На які видатні місця ви звернете його увагу? Обіграйте діалог.



9. Об'єднайтеся в групи по чотири-п'ять осіб і підготуйтеся до проекту «Духовна та матеріальна культура мого міста (селища)», який представите

після вивчення розділу (через п'ять-шість уроків). Обміркуйте організаційні питання, узгодьте напрями діяльності, які виконуватиме кожен член групи (пошук інформації, добір ілюстративного матеріалу, відвідування музеїв, творчих майстерень, інтерв'ю з майстрами, артистами; вироблення власного творчого продукту: складання легенд, віршів про ваш край, малюнків, світлин, записів народних пісень, виробів із глини тощо). Готуючись до захисту проекту, складіть словнички: топонімів, тлумачний, сучасних афоризмів.



**10.** Проаналізуйте результати своєї роботи на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

**11.** Випишіть із художнього опису 6 складних речень із сурядним і підрядним зв'язком. Накресліть схеми речень і назвіть засоби зв'язку між частинами.



**12.** Відвідайте музей (краєзнавчий, мистецтва, музей-майстерню художника тощо) і поділіться враженнями від побаченого. Підготуйте усну розповідь, запишіть кілька тез. Прочитайте про художника більше тут: <http://wz.lviv.ua/interview/136489-khudozhnyk-lev-skop-pislia-revoliutsii-hidnosti-i-viiny-na-donbasi-vidchuv-sebe-shchaslyvishym>.



**13.** І. Прочитайте речення. Накресліть схему кожного. Випишіть у зошит складні речення з сурядним і підрядним сполучниковим зв'язком. Дайте усну характеристику.

1. Першу домру Юлій Збандут виготовив у 1988 році і назвав її «Україна», бо на основі конструкторських знахідок вона принципово відрізнялася від російської домри, успадкувавши найліпші якості стародавнього гудка. 2. Згодом Юлій Федорович почав працювати над удосконаленням кобзи, щоб вона стала універсальнішою, змогла відтворювати складні мелодії, і для цього майстер знову повернувся до конструкції гудка. 3. Керівник самодіяльного народного хору «Поляна» Олександр Стадник запропонував Збандутові, який тоді вже виготовляв чудові електрогітари, виготовити старовинні музичні інструменти — гудок, зозулю, очеретину, балалайку, кобзу, а побачили вони гудок на одній із фресок Софійського собору в Києві. 4. Коли в одному з концертних залів академії прозвучали перші соковиті акорди, злагоджена гра новонародженого ансамблю кобзарів, присутні на мить завмерли від приємного подиву, зворушення, хвилювання, зустрічі з чудом, причетності до знаменної події (В. Трохименко).

ІІ. Довідайтеся, хто такий Юлій Збандут і розкажіть про це на уроці.





## СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ

*Живі джерела мудрості народної*

*Народна творчість — це той ґрунт, на якому  
виростають і література, і театр, і музика,  
і образотворче мистецтво — і без якого вони засохли б.*

*М. Рильський*



1. І. Прочитайте речення. Визначте засоби зв'язку. Поясніть розділові знаки.

1. Моя мати була неграмотною, але вона знала напам'ять мало не половину «Кобзаря», вона змушувала моїх старших братів і сестру щонеділі по службі Божій читати їй уголос вірші Шевченка (*Д. Павличко*). 2. Література для дітей має бути без дидактики\*, моралі, занудства і зайвих красивостей, книжки можуть бути зовсім різними, але водночас вони повинні бути дотепними, цікавими, добрими й живими (*Л. Воронина*). 3. Рушники свідчать, що весь наш народ завжди намагався жити високодуховним інтелектуальним життям, вони є одним із найбільших духовних, інтелектуальних, мистецьких скарбів нашого народу (*С. Китова*).

2. Прочитайте текст, визначте його тему та доберіть свій заголовок.

### ДУХОВНЕ НАДБАННЯ НАРОДУ

Яскравими барвами виграє веселка українського фольклору\*\*, витворена народним генієм. Мандрують світом кобзарі, які несуть до найвіддаленіших куточків планети красу й неповторність наших дум, пісень, балад; збирають аншлаги\* в кращих світових концертних залах унікальні національні творчі колективи — хор імені Григорія Верьовки, ансамбль імені Павла Вірського. Ми припадаємо до цього вічного джерела краси, яке живить літературу, живопис, музику, наші душі; завдяки цій живій воді зростає наша духовність, національна гордість.

Українці дали світові неперевершені перлини\*\* народної духовності, закодовані у слові. Діамантами закам'янили краплі дівочих сліз у піснях; вибухами щирого сміху розсипалися самоцвіти при-

казок, прислів'їв, загадок; вічною тугою материнських сердець, гомоном звитяжних битв звучать легенди, балади, думи.

Витоки фольклору сягають у глибину віків, коли людство не знало писемності; уже тоді наші предки прагнули розповісти про свої почуття, настрої, переживання, враження. Потужна природна стихія, вічні моральні цінності — добро, зло, мудрість, краса, натхнення — усе віднайшло своє відображення в народній словесності.

Невичерпне багатство народної творчості споконвіку було щедрим джерелом натхнення\* для українських письменників. Українські думи й балади живили Шевченків геній; його поезії, що стали піснями, і нині напоюють душі українців життєдайною наснагою\*\*. Ми пишаємося художньою спадщиною Івана Франка й Лесі Українки, Павла Тичини й Ліни Костенко та багатьох інших митців слова, і кожен з нас повинен пам'ятати: виплекані ці таланти народною творчістю! (За О. Міщенко).

Запитання і завдання:

1. Яка роль фольклору в житті українського народу?
2. За допомогою яких художніх засобів автор висловлює своє ставлення до народних творів?
3. Як позначився фольклор на творчості українських письменників? Наведіть приклади авторських творів, співзвучних народній пісні, думі тощо.
4. Які жанри усної народної творчості ви знаєте? Чого вчать ці твори, які емоції викликають у вас.
5. Пригадайте, які є типи складних речень із різними видами зв'язку.
6. Проаналізуйте будову останнього речення, укажіть види зв'язку, яким поєднані частини його. Накресліть схему речення.
7. Розгляньте світлини. Скажіть, які фольклорні твори вони ілюструють?



<http://ukr-pisni.at.ua/>

Досить поширеними в сучасній українській мові є складні речення, частини яких поєднуються сполучниковим і безсполучниковим видами зв'язку. У таких реченнях одні частини можуть об'єднуватися між собою сполучниками, а інші — тільки за змістом та інтонацією.

3. Випишіть із тексту «Духовне надбання народу» (вправа 1) двоє складних речень із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Накресліть схеми їх, укажіть види зв'язку між частинами.
4. І. Розгляньте таблицю.

#### Складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком

Різновиди речень	Приклади	Схеми
Складні речення із сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язком	<i>Місцезнаходження сузір'їв та зірок було основним мірилом часу, по зорях і сонцю українці орієнтувалися на місцевості, а своєрідним календарем слугував місяць (В. Скляренко).</i>	[ ], [ ], а [ ]
Складні речення із сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язком	<i>Упало небо в обійми ставу, колише вітер трави колосся, чомусь так щемно на серці стало, мов щось важливе не відбулося (О. Теліженко).</i>	[ ], [ ], [ ], мов ( )
Складні речення із сполучниковим сурядним і підрядним та безсполучниковим зв'язком	<i>Наша історія дає свій варіант розвитку героїчного епосу: українці співали завжди, і мали вони в своєму минулому сильну цивілізовану державу, якою була Київська Русь, і був у них демократичний устрій — Запорозька Січ, де героями були всі — від гетьмана до козака-голоти (Л. Таланчук).</i>	[ ] : [ ], і [ ], (якою), і [ ], (де)

#### ІІ. Запитання і завдання:

- На які види поділяють складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком?
  - Проаналізуйте наведені в таблиці приклади: зі скількох частин складаються речення, як поєднані ці частини.
  - Проаналізуйте розділові знаки між простими реченнями в складних.
5. І. Виконайте завдання за варіантами. Прочитайте висловлення відомих іноземців про Україну, український народ. Які почуття, емоції викликають у вас ці слова? Сформулюйте думку кожного автора своїми словами, використовуйте для цього складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

**1 варіант.** Українці — це поетичний, багатий уявою народ, і тому легко уявити, яка сила народних пісень, казок і переказів у них збереглася. Вони мають великий хист до мистецтва, а до співу створений у них дзвінкий голос, чутке вухо й пам'ять (*Ф. Гакстгаузен, німецький учений*).

**2 варіант.** Якщо Україна ввійде в Європейський Союз, то це не тому, що має потребу в Європі, а тому, що Європа потребує України.

Європа потребує української культури, українського розуму, бажання жити й української веселості (*Маріо Тронка, голова Християнської культурної італійсько-української асоціації*).

**З варіант.** Я люблю Україну братньою любов'ю... Люблю за піснність, величавість і м'який гумор народної мови, що живила і поетичний голос Тараса Шевченка, й іскрометну іронію вічного слова Гоголя; люблю її класичну літературу, що дала світові безсмертні імена Лесі Українки, Франка, Коцюбинського, Панаса Мирного... (*М. Алексєєв, російський письменник*).

6. I. Утворіть із простих речень складні з різними видами зв'язку, об'єднайте їх у текст і запишіть.

1. Найулюбленіше дерево українців — калина. 2. Калину вважали символом дівчини. Вона втілювала любов до рідного краю. 3. Із цим деревом пов'язано багато легенд. 4. Колись на Україну напали вороги. 5. Вони все нищили на своєму шляху. 6. Дівчат і хлопців забирали в полон. 7. Одного разу хотіли вони забрати з собою першу красуню села. 8. Тоді дівчина почала тікати, але зачепилася за дерево своїм червоним намистом. 9. Намисто розірвалося. 10. На землю посипалися червоні намистинки. 11. Схопили вороги красуню й повезли в чужу сторону. 12. Там дівчина й загинула. 13. А червоні намистинки зійшли по весні. 14. Виросли на них дерева з червоними ягідками. 15. Люди назвали їх калиною (*За В. Сядро*).

II. Розгляньте світлини. Із переліку означень оберіть те, що характеризує манеру зображення калини на картині, на вишивці: символічне, умовне, натуралістичне. Пригадайте назву мистецької школи, яку представляють полотна української художниці Тетяни Пати. Що символізує калина в українському фольклорі? Назвіть кілька народних прикмет, прислів'їв про калину.



Тетяна Пата. Зозуля на калині. 1968р.



Вишивка. Сайт [www.vishivay.com](http://www.vishivay.com).

III. Перекажіть легенду використовуючи складені вами речення. Оголосіть конкурс на кращу розповідь, визначте переможця.

7. I. Прочитайте речення. До якого жанру усної народної творчості вони належать?

1. Нова радість стала, яка не бувала: над вертепом звізда ясна світлом засіяла. 2. Ой кувала зозуленька, сіла на віконце, співай, співай, товаришко, бо заходить сонце. 3. **Возьміте** мене, женчики\*, із собою та занесіть мене до господаря в стодолу\*, бо я вже в чистім полі набувся, буйного **вітречку** начувся, од ясного сонечка нагрівся, а дрібного дощичку напився; нехай же я в стодолі\* одпочину, поки привезуть знову на ниву. 4. Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться; ой, як болить моє серце, а сльози не ллються. 5. Та не лайте мене, не проклинайте, бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати, то буде мені, дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці, на руки ключі віддавати; то буду я до темниці **приходжати**, темницю відмикати, вас всіх, бідних невільників, на волю випускати. 6. Стоїть місяць над горою, та сонця немає, мати сина в доріженьку слізною проводжає (*Нар. творчість*).

II. Перепишіть речення, визначте види їх, підкресліть головні члени. Проаналізуйте вживання розділових знаків між частинами. Накресліть схеми трьох речень (на вибір). Обґрунтуйте використання виділених слів у такій формі. Доберіть літературний варіант цих слів.

9. I. Перепишіть речення, додавши замість крапок матеріал із довідки.

1. Так на світі ведеться:.... 2. Дощ намочить, сонечко висушить,.... 3. ..., він прийде, коли будемо косити. 4. У кожному році два Миколи:..., а на другого Миколи не буває тепла ніколи. 5. Лінивий двічі ходить,..., а дурний двічі робить. 6. Який птах, така й пісня; яка земля,... (*Нар. творчість*).

*Довідка:* дощ не треба просити; на першого Миколи не буває хліба ніколи; один плаче, а другий сміється; такий і звичай; скупий двічі платить; а буйні вітри голову розчешуть.

II. Прочитайте речення. До якого жанру усної народної творчості вони належать? У чому повчальний зміст висловлень?



10. Проаналізуйте свою навчальну діяльність на уроці й результати її за обраною схемою.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання.



11. Випишіть із усних народних творів 6 складних речень із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Проаналізуйте будову речень, розділові знаки між частинами їх, підкресліть у них головні члени.



12. Використовуючи перше речення як зачин, а друге — як закінчення, перекажіть одну з народних легенд або складіть власну, запишіть її. Намагайтеся уживати складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.



Народні уявлення українців про творення світу, походження тварин і рослин часто ставали підґрунтям\*\* для виникнення легенд і повір'їв, які передавалися усно з покоління в покоління; більшість із них досі живе в народній свідомості.

Так українці здобували знання про природні явища, які стали результатом вікових спостережень за довколишнім світом; ці знання утворили самобутню\* національну філософію — народний світогляд (За В. Скляренко).

13. Знайдіть продовження тексту українських пісень, щоб це були складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Запишіть. Накресліть схему кожного речення.

1. Знов зозулі голос чути в лісі... (М. Юрійчук). 2. Ясени, ясени, бачу вас за селом край дороги...(М. Ткач). 3. В'ється, наче змійка, неспокійна річка...(М. Ткач). 4. Сонечко встає, і шумить трава...(А. Малишко). 5. Тече вода з-під явора ярмом на долину...(Т. Шевченко). 6. Дороги іншої не треба, поки зорить Чумацький шлях...(Т. Петриненко). 7. Літа, неначе птахи, пролітали, матусі коси дивом зацвіли (Н. Май).

14. Продовжіть кожне речення і запишіть, додавши частину, з'єднану сполучником чи сполучним словом. Порівняйте ваш варіант із поданим у довідці.

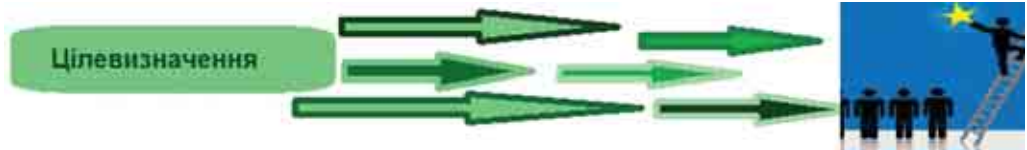
1. Бандура стала справді його улюбленим інструментом, як справжній кобзар, спадкоємець легендарних боянів, поет і композитор, Михайло Коваль створює такі пісні,... 2. У казках, легендах і переказах українського народу збереглася слава про заповітні булатні мечі-кладунці, українські козаки пізніше почали називати булатні шабляки ще домахами, зважаючи на назву сирійської столиці Дамаска,... 3. Якість булатної зброї визначали за чистотою і тривалістю дзвону після удару по лезу, за рубанням дроту, пружністю, орди ж завойовників захоплювали в полон насамперед тих зброярів... 4. Рушники, прапори й корогви — яскраві грані різноманітної й оригінальної творчості «Арти», один зі своїх рушників Олександра Теліженко присвятила пам'яті видатних художників Георгія й Данила Нарбутів,... 5. Олександра Василівна вмє зливатися зі світом, на світанку вона любить зайти в неосквернено чисту воду нового дня,... (В. Трохименко).

**Довідка:** котрі виліковують душі від байдужості пробуджують у серцях палкий вогонь патріотизму, відроджують національну свідомість; де їх виготовляли; які знали секрети виготовлення булату; які так багато зробили для збереження й розвитку духовності нашого народу; щоб хмари відбивалися у воді й утрачалось почуття реальності.

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

§39.

*Українські традиційні  
ремесла, життя*



1. І. Прочитайте текст, визначте його стиль, тему та доберіть заголовок.

Може, то від найпершої блискавки, що вдарила в землю з небес, закарбувався загадковий слід творчості керамічного\* зліпка; і відтоді людина збагнула, що вогонь — рятівник її життя: він і зігріє, і нагодує, і увічніть предметний світ.

Дзвін випаленої глини пробився з глибин віків до наших днів — епоха неоліту\* залишила нам у багатьох куточках світу дивовижні зразки кераміки\* з рельєфним та розписним орнаментом. Чудові гармонійні малюнки зберегла для нас щедра культура Трипілля\* кінця третього тисячоліття до нашої ери.

Зникли найвеличніші палаци, храми, фортеці доби Середньовіччя, але вціліли уламки посуду, зброї, знарядь праці, по яких можна прочитати історію стародавніх народів, ознайомитися з неповторним мистецтвом, що передали майстри Київської Русі. Глина була невичерпним багатством цієї країни, тож недаремно називали її в Європі керамічною державою.

Фарфорово-фаянсова\* промисловість, яка почала бурхливо розвивалася в ХІХ столітті, витіснила більшість осередків народного гончарства; індустрія знецінила талант гончаря: їй потрібен був лише взірець, спрощений за технологією. Колись кожне українське місто мало свою гончарню, але з розвитком потоку почала втрачатися індивідуальність і народність кожного виробу. Розпорошилися й пішли в небуття відомі осередки гончарства, і дізнатися про них можна лише у фондах музеїв; та все ж подекуди ще залишилися острівці самотнього виробництва. Сьогодні мистецтво творення неповторних керамічних виробів поступово відроджується й розвивається (За П. Ганжею).

## II. Запитання і завдання:

1. Про що свідчать давні зразки кераміки, знайдені археологами в різний час?
2. Чому Київську Русь називали керамічною державою?
3. Як позначився розвиток фарфорово-фаянсової індустрії на роботі гончарів?
4. Чи треба відроджувати й зберігати самотутнє гончарське мистецтво? Обґрунтуйте свою думку.
5. Назвіть у тексті складні речення з різними видами зв'язку. Проаналізуйте будову їх і визначте, яким зв'язком поєднані частини.
6. Поміркуйте, які розділові знаки ставимо в складних реченнях із різними видами зв'язку?
7. Зіставте свої висновки з теоретичними відомостями.

У складних реченнях із різними видами зв'язку розділові знаки ставимо так само, як і між будь-якими двома частинами складносурядних, складно-підрядних чи складних безсполучникових речень.

Найчастіше в таких реченнях уживаємо кому: *Мусимо зажди дбати, щоб дім наш оздобою виглядав по-українському, українські вишивки нехай прикрашають усе, як було в нас у рідному краї: наш одяг, постіль, подушки, столову білизну, бо вони овівають душу родини теплом і спокоєм (За І. Огієнком).*

У реченнях зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком також можлива двокрапка або тире: *Співом душі називають мистецтвознавці вироби відомих майстрів Івана Гончара й Олександра Ганжі з Поділля, а чародійницею дитячої іграшки (малої скульптури) заслужено величають Олександрю Селюченко з Опішні: вона створила тисячі й тисячі неповторних глиняних коників, півників, баранчиків, вершників (П. Ганжа).*

Іноді між значно поширеними (ускладненими) частинами складного речення з різними видами зв'язку ставимо крапку з комою: *Вибір місця для нової хати по всій Україні (крім Півдня) був одним із найважливіших обрядів, пов'язаних із народним житлом; для нової будівлі намагалися знайти таке місце, яке мало задовольняти всю низку вимог, серед яких брали до уваги такі чинники: віддаленість житла від вулиці, рельєф садиби, розташування хати щодо сторін світу (За А. Пономарьовим).*

2. І. Виконайте завдання за варіантами. Випишіть із тексту попередньої вправи складні речення з сурядним і підрядним зв'язком (1-ий варіант); складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком (2-ий варіант). Поясніть уживання розділових знаків між частинами складних речень.
3. Із кожної групи простих речень утворіть складне з різними видами зв'язку. Запишіть складені речення, поясніть уживання розділових знаків між частинами їх.

1. Сучасним вишивкам на українському одязі, рушниках, тканим килимам, керамічному посуду, різьбленим виробам із дерева влас-

тиві елементи орнаменту предметів побуту наших предків. Вони жили в часи трипільської культури. Називалися такі орнаменти оберегами.

2. Із рослинного світу на стародавніх розписах переважають лікарські рослини. Вони були символами відродження природи, юності, вічного життя. Часто на орнаментах можна побачити зображення «сосонки» — яскраво-зеленої травички. Вона однією з перших прокидається навесні.

3. У декоративному українському розписі ужиткових речей поширені символічні зображення тварин. Найшанованішим у стародавніх віруваннях був кінь. Його зображення наші пращури завжди поєднували з Сонцем. За їхнім переконанням, священний кінь рухав по небу Сонце (*За Т. Глушенюк*).

4. I. Прочитайте текст. Чиє ремесло описано в ньому? Як автор ставиться до того, про що пише? Обґрунтуйте відповідь.

Річ справжнього майстра можна впізнати серед тисяч, бо навіть звичайний глек чи горщик містить у собі відбиток індивідуальності творця. Недарма ж у народній приповідці мовиться: яка сорока, такі й сороченята, який гончар, такі його горнята. Кожного разу гончар у своїх виробках **створює** частину Всесвіту. **Гляньте** на звичайну миску. Вона нагадує своєю довершеною формою **півсвіту!** А глечик? **Жіночий стан!** По ньому визначали професійне вміння **гончаря**. Переказують, що **деякі** гончарі, звертаючись до виготовленої щойно речі, називали її своєю дитиною, а себе — її батьком.

Вражає різноманітність і **неповторність** їхніх виробів: великі глеки, малі горщики, декоративні миски, порцелянові\* вази, світильники, керамічні жіночі **прикраси**.

Коли дивитися на керамічні вироби українських майстрів, що вишикувалися в гончарному ряду на велелюдному\*\*, галасливому базарі, здається, **святкує** вся земля, уся природа переливається **незбагненною** веселкою, неначе осінні листя в багряному гаю; і можна лише здогадуватися, скільки праці й душевного тепла, таланту й неповторного світу майстра ввібрав у себе кожен виріб (*За П. Ганжею*).

II. Запитання і завдання:

1. Визначте вид останнього речення. Поясніть розділові знаки в ньому.
  2. Поясніть правопис виділених слів.
  3. Наведіть з тексту приклади додатків і обставин місця.
  4. Назвіть ускладнені речення, визначте елемент ускладнення.
5. I. Розгляньте світлини сучасних керамічних виробів. Які традиції давнього гончарного мистецтва зберегли майстри?



Барська кераміка виріб



Уляни Ярошевич



Тарілка декоративна  
косівська

6. I. Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Замість крапок додайте необхідні за текстом слова. У разі потреби скористайтеся довідкою.

Українці ніколи не сприймали хату лише як захист від негоди це було місце де запалювали символічне родинне вогнище і збиралася вся сім'я де людина народжувалася й проводила останню ніч.

Протягом століть меблі в хаті не змінювалися кожен предмет мав своє місце і лише поступово з'являлися якісь додаткові елементи... була головною річчю в домі її обожнювали, чепурили\*\*, білили, про неї дбали\*\*, прикрашали розписами які були справжніми мистецькими композиціями. По діагоналі від неї розташоване найсвятіше місце в хаті... тут розміщували... які були прикрашені великим вишитим... Неподалік ставили... а біля нього розмістилася довга лава на дерев'яних ніжках —.... Стіл мав бути досить великим бо наші пращури вірили він символізує родинну єдність і міцність сімейних стосунків. Біля стола стояла... де зберігалася дівоче багатство вона була прикрашена різьбою\*, майстерно розмальована й нерідко ставала окрасою хати (За В. Скляренко).

**Довідка:** піч, покуть, ікони, рушник, стіл, ослін, скриня.

II. Запитання і завдання:

1. Які традиції зберігала українська хата?
2. Чому українці обожнювали своє житло? Як це проявлялося?
3. Що означали рушники в хаті?
4. Пригадайте, які візерунки ви бачили на рушниках у хатах українців?
5. Поясніть уживання розділових знаків у складних реченнях із різними видами зв'язку.



7. I. Під час перевірки переказу вчитель позначив такі помилки на берегах зошита: одну мовленнєву (невиправдане повторення слів), дві орфографічні і три пунктуаційні. Допоможіть учневі усунути їх. Запишіть текст правильно.

Сьогодні зовсім небагато збереглося від такого розмаїтого обряду, як новосілля або входуни. Лише по-декуди новосілля починається з того, що господарі за день до цієї події залишають у новому помешканні kota або півня, а наступного дня, коли вже все готове до пере-

їзду старші члени сім'ї беруть у руки ікону, вишитий рушник із хлібом і сіллю, миску з житом, пшеницею, дрібними грішми і входять до нового дому. Батько іконою або тільки хлібом і сіллю благословляє на всі боки нову хату потім він виходить на вулицю, благословляє дітей на щастливе життя в новій хаті і заводить їх у нову хату. За ними йдуть родичі й сусіди а літня жінка посипає всіх зерном, бажає щастя в новому домі, потім молоді господарі частують\*\* гостей. Новосілля закінчується співами й танцями (*З довідника «Українська мінувшина»*).

II. Прочитайте відредагований текст. Чи збереглася традиція святкування виходин у вашій родині, у сусідів? Чи хотіли б ви відновити її?

8. I. Прочитайте речення, усно доберіть до них синонімічні.

1. Оберегами в хаті були рушники, якими прикрашали вікна і двері, і в кожного було своє значення й місце в будинку. 2. На двері вішали рушник, який називали «деревом роду», він мав специфічний орнамент. 3. Якщо ваш рушник вишитий не власноруч, його дію відчуєте приблизно через півроку, а зроблений власними руками виріб набуває сили набагато швидше. 4. Підкови зазвичай вішали дві: одну прибивали над дверима ріжками догори, а іншу господар кріпив до порога ріжками донизу. 5. Верхня підкова — символ Божої благодаті, що нам дається згори, а нижня приймає все це в будинок і не дає добру розсіятися. 6. Найпоширенішими оберегами були в'язанки з сухих трав і в'язанки часнику, але це були не просто сухостої: кожна трава в букеті, крім своєї краси, володіла цілющими властивостями, а також відганяла шкідливих комах своїм запахом (*За Я. Яковенко*).



9. Проаналізуйте за обраною схемою свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

10. Прочитайте текст. Знайдіть відповіді на поставлені запитання й об'єднайте їх у цікаву розповідь. Запишіть її, використовуючи складні речення з різними видами зв'язку.

Сьогодні ми — сучасні українці — живемо в комфортабельних будинках, квартирах, маємо в своїх оселях електричне світло, холодну й гарячу воду, кімнату для приготування їжі — кухню, яка облаштована останніми досягненнями побутової техніки — хлібопічками, міксерами, блендерами, посудомийними машинами, мікрохвильовими печами. Сучасна пральна машина допомагає господині завжди мати чисту білизну, а сучасна праска зробить її гладенькою і приємною. Наш одяг зберігаємо в сучасних шафах-купе. Ми не уявляємо свого життя без телевізора, персонального

комп'ютера, мобільного телефону. Та, на жаль, не всі останні досягнення техніки безпечні, екологічно чисті.

А як жили наші прадіди? Спробуймо зазирнути в минуле, щоб довідатися про таке:

— Що таке рубель, праник, цурка, чесалка, прядка, коцюба, рогачі, чавун, корито, барило, водяний глечик?

— Коли хатня піч іменинниця?

— Що таке сволоки, долівка, призьба, лежанка, мисник?

— Яку філософію несе в собі дитяча колиска?

— Якими іграшками гралися маленькі українці у давнину?  
(Із сайту Центральної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка для дітей м. Києва).



У разі потреби скористайтеся інформацією, розміщеною тут: <http://www.shevkiylib.org.ua/tzentr-dityachogo-dozvillya/museum-ukrainska-hata/1265-zahodi-2014-listopad-tayina-divochoyi-skrini-narodoznavcha-godina.html>

11. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Визначте види речень, поясніть уживання розділових знаків у них.

Вироби зі скла відомі ще з часів Київської Русі ремісники вміли виготовляти цей незвичний матеріал із місцевої сировини і вже тоді вони володіли технікою формотворення\* та декорування\*. 2. Літературні джерела засвідчують що досить розвиненим на той час було виробництво жіночих прикрас браслетів пернів намиста окремих видів посуду. 3. Майстри знали секрети виготовлення різнокольорової смальти\* з неї вони робили мозаїчні розписи. 4. У XVIII — XIX столітті виробляли невеликі скляні шибки для вікон особливо цінувався фігурний посуд для напоїв яким користувалися з нагоди урочистих подій. 5. Поступово форми скляних виробів спрощувалися з них щезав\*\* декор\* а в другій половині XIX століття традиції художнього скла взагалі не розвивалися. 6. З часом традиція художнього склярства відродилася а з 1960 року художні вироби з гутного\* скла знову почали виготовляти на підприємствах України сьогодні їхні творці відомі в багатьох країнах світу (За С. Макарчук).



12. Продовжте думку і складіть невеликий письмовий твір. Намагайтеся вживати складні речення з різними видами зв'язку. Обґрунтуйте вибір стилю вашого висловлення.

В еру високих технологій етнічний стиль зазвучав по-новому, і сьогодні українські мотиви все частіше прикрашають вироби відомих дизайнерів інтер'єру, одягу. Мене захопила ідея внести народний колорит у свою оселю (одяг), і вирішив (ла) я це зробити власноруч. З чого ж почати?

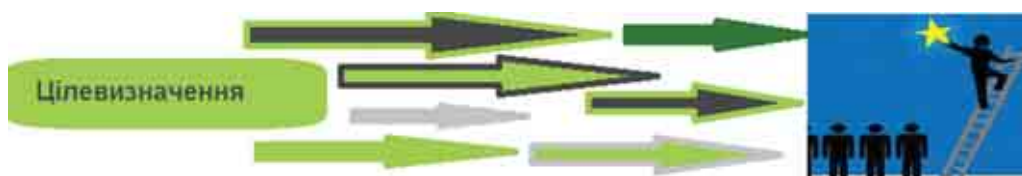


## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

### Українське музичне мистецтво

*А пісня — це душа. З усіх потреб  
потреба. Лиш пісня в серці ширить  
межі неба. На крилах сонце сяєво їй лиша.  
Чим глибша пісня, тим ясніш душа.*

*І. Драч*



Невтомно вчуся  
Правильно розставляти  
Розділові знаки  
На помережаному  
Аркуші життя...  
Зайві окличні знаки  
Вістрям ножа  
Ранять натруджений мозок  
за емоційну необачність.  
Невмотивовані тире —  
Неждані бар'єри впоперек дороги  
До незламної мети.

*І. Фідик*

1. Прочитайте вірш. Поясніть, як ви розумієте зміст його. Наскільки важливо «правильно розставляти розділові знаки»? Якої шкоди можуть завдати «зайві» й «невмотивовані» знаки?
2. Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки. Назвіть виконавців пісень, із яких узято ці рядки.

1. Мій народ розкиданий по всьому світу, і на чужині в нього виростають чужі діти, чужій землі дарує свій талант і своє вміння, але ж у цій землі лишилося його коріння (О. Положинський)! 2. Є за ким сумувати, але є ким пишатись, є кому перейняти хороші манери, щоб країну вдягнути у пишні шати нового часу, нової



ери (*О. Положинський*). 3. Останній грім давно скотився з даху, стекли по ринві\* сонце і дощі, і у саду дерева вже без страху вдягають позолочені плащі (*Г. Чубай*). 4. Там, де для когось тільки лютий за вікном, на моїй вулиці давно вже весна, і дух захоплює, немов від висоти, бо так живу, немов літаю, я (*С. Вакарчук*). 5. Я тобі скажу, де квітне дивний сад, де квітне дивний сад, де срібляста ніч тремтить у темних водах, у далекий край лежить нелегкий шлях, доки хижа ніч кружля по колу (*С. Фоменко*).

*Довідка: Тартак, Плач Єремії, Океан Ельзи, Мандрю.*

3. Прочитайте речення, поясніть розділові знаки в них.

1. Здавалося, вся Україна проводжала його в останню дорогу, звідкись, ніби зі сну, долинали прощальні слова, напівсвідомо відчував, як стогне земля, прощаючись з чудовим співаком і своїм вірним сином (*В. Крищенко*). 2. Буковину, рідна, гордися тим, що маєш таку щедру ниву, що родиш таких славних синів, що твій гірський красень не зрадив найсокровеннішого, адже він усім своїм життям переконливо довів істину нашого буття, яка полягає в тому, що мало народитись українцем, треба ще й засвідчити це (*В. Зінкевич*). 3. Він ніколи не нарікав на долю, вважав, що кожен іде своєю стежкою в житті, але в нього щеміла душа від співчуття до цих маленьких гуцуликів, від болю за свій талановитий народ, частинкою якого він був (*Д. Яремчук*). 4. Мене приваблювало в ньому те, що співак завше був свідомим громадянином і великим патріотом нашої країни, а ще він був справжнім митцем, бо ніколи не розмінювався на дешеві успіхи (*Д. Гнатюк*).

II. Про кого згадують у своїх спогадах ці люди? Зверте свою відповідь у додатку 15.

### **Зверніть увагу!**

У складних реченнях, що містять у структурі кілька частин, поряд можуть виявитися два сполучники або сполучник і сполучне слово. Кому між ними ставимо тільки тоді, коли підрядну частину, що починається другим сполучником, можна опустити чи переставити, не порушуючи будови всього речення.

Порівняйте: 1. *Механік могутнім баритоном заспівав для Нателли незнайому пісню, і, хоч була та пісня незнайомою, її підхопило багато голосів (За О. Гончаром) — Механік могутнім баритоном заспівав для Нателли пісню, і її підхопило багато голосів. 2. Мені, мабуть, не надокучить нагадувати, що, хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього (М. Рильський). — Мені, мабуть, не надокучить нагадувати, що той не вартий свого майбутнього, хто не знає свого минулого.*

Кому між сполучниками, що збігаються, не ставимо, якщо в наступній частині складного речення є займенникове слово *то*. У цьому разі підрядну частину, яка починається другим сполучником, не можна ні опустити, ні переставити, не порушуючи будови всього речення:

*У стародавніх літописах, які дійшли до нас, зазначено, що коли козаки йшли в бій під Берестечком, то співали бойові пісні-гімни, а склав ці пісні гетьман Петро Сагайдачний (За Т. Каляндруком).*

Якщо збігаються сполучники сурядності й підрядності на початку речення, кому між ними не ставимо:

*І якщо козаки через рани або старість не могли воювати, то брали в руки кобзу, щоб поширювати вісті про славетні події по всій Україні; їхня пісня будила народ до боротьби (За Т. Каляндруком).*

Між двома сурядними частинами речення, з'єднаними неповторюваними сполучниками *і (й), та (і)*, якщо вони мають спільну підрядну частину, кому не ставимо:

*Коли Григорій Матвійович ледь помітно кивнув головою, сорок смичків блиснули в повітрі й струни заплакали (За П. Загребельним).*

4. Оберіть один із текстів. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання. Розгляньте світліни. Ілюстраціями до якого тексту вони є?



Р. Лижичко «Дикі танці»



О. Скрипка

- І. Прочитайте текст. Про що у ньому йдеться.

Сучасну українську музику **характеризують** як розвинуту й багатожанрову. Найвідомішими й найулюбленішими жанрами українці вважають народну, поп-, хіп-хоп-, електронну, ритм-енд-блюз, рок-музику, шансон. На жаль, **занепадають** такі жанри, як класична й духовна музика, а саме з них зароджувалась і розвивалась музика, яка була надзвичайно збагачена сенсом. Зміст пісень (молитви до Бога, пісні про кохання, піднесення матері, прославлення Батьківщини тощо), характер музики (героїчні, любовні, колискові, військові і т. д.) — усе це було головним складником музичних творів.

Що ж змінилося в сучасній музиці? Не лише в Україні, а й у всьому світі музика перетворюється із **мелодійної** на гуркітливу, електронну, **подекуди** страшну (рок-музика, дабстеп, транс, хаус). Зміст пісень інколи лякає, як і сама музика, що **скочується** від ліричних романсів про вічне кохання до жорстокого «Якщо ти зрадиш, кохана, я вирву всі твої патли...».

Під впливом таких текстів і мелодій втрачають позиції **споконвічно** важливі духовні **цінності**, нівелюються моральні принципи, деформується світогляд людей, і в результаті світ довкола нас стає жорстоким і духовно спустошеним (*З Інтернету*).

II. Запитання і завдання:

1. Випишіть у зошит положення, з якими ви не згодні. Прочитайте їх і наведіть свої аргументи.
2. Доберіть факти, що підтверджують чи спростовують зміст першого речення.
3. Яка музика вам до вподоби? Чому?
4. Чим для вас є музика?
5. Назвіть у тексті речення з різними видами зв'язку. Накресліть схему кожного такого речення.
6. Поясніть у тексті розділові знаки.
7. Обґрунтуйте написання виділених слів.

II. Прочитайте. Доведіть, що це текст. Визначте тему його.

Видатний французький письменник Віктор Гюго писав: «Мистецький шедевр народжується навіки». У цьому відмінність вічно живої класичної музики від музики швидкоплинної, що ніби яскраво спалахує на небосхилі та миттєво зникає в безодні...

Існування «легкого» й «серйозного» жанрів у мистецтві є таким же природним, як і різноманітне емоційне життя людини: в одному випадку вона відчуває потребу відвідати храм, а в іншому — відпочити в колі друзів. Таким же природним є бажання послухати симфонічний концерт або проспівати модний шлягер.

Академічна (серйозна) музика — мистецтво глибоке й змістовне, до якого зазвичай відносять твори академічних стилів, жанрів і форм, а також кращі зразки народної творчості. Вплив, який справляє академічна музика на слухача, можна порівняти з враженням від шедеврів світової літератури і живопису.

«Під «легкою музикою» я розумію масову музику, яка за своїм змістом і формою доступна для сприйняття», — писав І. Дунаєвський.

До жанру розважальної (легкої) музики належить розважально-танцювальна, поп-музика, оперета. Безумовно, свої мистецькі шедеври є і в цій галузі. Серед них прекрасні твори Й. Штрауса, Дж. Гершвіна, Дж. Леннона, П. Маккартні та інші. Видатні майстри розважального жанру своєю яскравою музикою дарують світові відчуття краси, пробуджують у людях високі ідеали, а це підвладно тільки справжньому великому мистецтву.

«Легке» й «серйозне» в мистецтві, як і в житті, не завжди існують окремо, вони взаємодіють, взаємопроникають, взаємовпливають одне на одного. Іноді важко визначити, до якого жанру — легкого

чи серйозного, академічного чи розважального — належить той чи інший твір. Тому поняття «легка музика» теж можна розглянути у двох значеннях:

- музика, легка за змістом;
- музика, легка за сприйняттям.

Саме завдяки музиці, «легкій за сприйняттям», багато слухачів наближаються і до розуміння глибин «серйозної музики».

Запитання і завдання:

1. Яку музику ти вважаєш сучасною?
2. Як ти відчуваєш «відлуння» епох у сучасному музичному мистецтві?
3. На думку С. Рахманінова, «неможливо відкрити новий світ, не ознайомившись добре зі старим». Як ти розумієш цей вислів?
4. Чи є для тебе спорідненими поняття «модна музика» та «сучасна музика»? Поясни свою думку.
5. Яка музика не має «ефекту перенасичення»?
6. За якими ознаками ти відрізняєш легку (розважальну) від серйозної (академічної) музики?
7. Наведи приклади творів академічного або розважального жанрів.
8. Яке місце у твоєму житті посідає серйозна академічна музика?
9. Поясни вираз Ф. Ліста: «Існує музика, яка до нас іде, та інша, яка вимагає, щоб ми до неї йшли».
10. Як ти розумієш думку німецького філософа та поета Й. Гете: «Техніка у поєднанні з вульгарністю — це найстрашніший ворог мистецтва».
11. Сформулюйте свої думки за допомогою складних речень із різними видами зв'язку.

III. Прочитайте текст. Перекажіть його.

Чим може похвалитися сучасна українська музика?

Українці здавна люблять співати, недарма ж наша країна завжди була багата на яскраві голоси і талановитих артистів. Старт української незалежної сцени, не схожої на жодну іншу в світі, був даний ще за два роки до появи нашої країни, а саме 24 вересня 1989-го року, коли в Чернівцях відбувся фестиваль української музики «Червона рута — 89».

Відтоді «Червона рута» стала справжнім ярмарком талантів, а головне майданчиком, на якому могли заявити про себе молоді українські виконавці, що не мали тоді доступу на радіо й телебачення.

Увійде в історію України й 16 травня 2004-го року як головний успіх вітчизняної музики. Саме в цей день Руслана зі своїми «Дикими танцями» підкорила Європу, вигравши «Євробачення». Варто зазначити, що це була не перша поява України на сцені престижного конкурсу: роком раніше першовідкривачем став Олександр Пономарьов, який посів 14-е місце.

Український рок, як окремий феномен, почав формуватися в кінці 80-тих. Він увібрав у себе частково елементи протестного руху.

Перші українські рокери наголошували на українському націоналізмі у своїй творчості й не соромилися цього. Так з'явилися «*Брати Гадюкіни*», «*Плач Єремії*», «*Мертвий Півень*», «*Кому вниз*». Найбільш популярними серед першої хвилі рокерів були «*Воплі Відоплясова*» *Олега Скрипки*. З часом «ВВ» стали культовим українським гуртом, що гастролує по Європі й асоціюється з українською естрадою.

У 1994-ому році з'являється львівський гурт, якому судилося стати головним музичним колективом країни, що збирає нині стадіони в кожному обласному центрі, гастролує по всьому світу і б'є рекорди з продажу альбомів, а ще він став головним провідником настрою українського суспільства, виразником його переживань та емоцій.

Загалом сучасне українське музичне мистецтво славиться різноманіттям виконавців та їхньою оригінальністю (*З Інтернету*).

Запитання і завдання:

1. Як би ви відповіли на запитання, сформульоване у першому реченні тексту?
  2. Які дати вважаєте знаменними для українського музичного мистецтва ви?
  3. Який із названих музичних колективів є вашим улюбленим? Чому? Які саме твори вам найбільше до вподоби?
  4. Вимовте правильно виділені слова. Поясніть.
  5. Випишіть із тексту складне речення з різними видами зв'язку, накресліть схему, дайте усно характеристику.
  6. Поясніть розділові знаки в тексті.
5. I. Прочитайте роздуми героїні повісті Дзвінки Матіяш. Які речення тут переважають — прості чи складні? Чому?

— Ох цей Йоганн Себастьян, — нарешті каже вона. — Як же я його люблю. І це ж йому було всього двадцять років. А він узяв і написав оцю «Токату й фугу». Як це йому вдалося — не можу збагнути...

Цю музику слухати набагато легше, вона не перетворює серце на велику надувну кульку, яка не вміщається у грудях, хоче вирватись назовні й полетіти — туди, де грає орган. Металічні звуки клавесина бряжчать, як дрібні намистини з маминого намиста, яке я любила вдягати ще маленькою дівчинкою... Ця музика гойдає, як гойдалка. Але не відриває від землі. І це добре. Тому що коли відриваєшся від землі і дивишся вниз — паморочиться голова. Як на чортовому колесі. Я глянула вниз — і мені стало страшно.

— Ох цей Йоганн Себастьян... Я слухала його щодня, доки у мене не зіпсувався програвач. Але тепер я знову зможу слухати цю музику щодня — завдяки вам... (*Дз. Матіяш*).

II. Підготуйте власний роздум про улюбленого композитора.



6. Прочитайте діалог. Що вас у ньому найбільше вразило? Об'єднайтеся в пари. Підготуйте діалоги, в основі яких мають бути запитання з цього тексту. Використовуйте у репліках складні речення з різними видами зв'язку.

— А який твій улюблений композитор, Поліно? — поцікавилась Капітоліна.

— Бах. Йоганн Себастьян.

Капітоліна зітхнула. Бо до її улюбленців Бах явно не належить.

— А чому?

— Тому що коли я слухаю його музику, я стаю невагомою й піднімаюсь у повітря на метр разом зі своїм важезним кріслом, і плаваю по кімнаті. А якщо захочу, можу впливти у вікно. Знаєш, як добре літати по місту в інвалідному кріслі під звуки органа?

— Не знаю, — відповіла ошелешена Капітоліна.

— Отож. Ніхто цього не знає. А ще я часто граю для Баха.

— Ти граєш музику Баха? — уточнила Капітоліна.

— Ні, тобто я, звісно, граю музику, яку написав Бах. Але я люблю грати також і для нього. Знаєш, я не люблю грати, коли ніхто не слухає. Тому ми з Бахом домовилися, що він буде моїм слухачем. І він дуже уважно слухає Капітоліно. Мушу тобі сказати, що як слухач він неперевершений. Рідко хто так уважно слухає... (Дз. Матіаш).



7. Об'єднайтеся в пари для розгляду ситуації й пошуку способів розв'язання проблеми.

I. Уявіть ситуацію. Учень (учениця) написав (ла) електронного листа другові (подрузі) такого змісту: *Я завтра обов'язково запишусь до музикальної школи, грати на музикальному інструменті — моя давня мрія, і я прагну здійснити її.* Потім подумав (ла) і замінив (ла) деякі слова й розділові знаки. Речення стало таким: *Я завтра обов'язково запишусь до музичної школи: грати на музичному інструменті — моя давня мрія і я прагну здійснити її.* Чи правий він (вона)? Обговоріть це питання в групі і з'ясуйте істину, аргументуючи власну думку.

II. Уявіть ситуацію. Ви запрошуєте друга (подругу) на концерт сучасного українського гурту, але він (вона) посилається на зайнятість. Спробуйте переконати його (її) прийти, а справи перенести на потім. Обіграйте діалог.

8. Прочитайте речення без розділових знаків, правильно інтонуючи їх. З'ясуйте види і будову речень. Перепишіть їх, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Я признаюсь давно не співав в колі друзів де любитья пісня щоб запахло покосами трав моє рідне русяве Полісся. 2. Я здається вже зовсім забув як виводять протяжно і дзвінко щоб на землю мою голубу осипалися неба краплинки щоб згадалось усе що було зага-

далось що буде на потім й рідне слово в душі розцвіло на високій розлунистій ноті (В. Крищенко). 3. Музиканта вітали щиро й бурхливо і коли відлунали останні оплески він зійшов зі сцени сів у першому ряду й тим самим перетворився з виконавця у звичайного слухача. 4. Коли нарешті завіса розсунулася на сцені вишикувалося сорок юних музикантів зі скрипками в руках і в Нечипоренка перехопило подих (П. Загребельний).

9. Запам'ятайте послідовність синтаксичного розбору складного речення з різними видами зв'язку.

#### **Послідовність синтаксичного розбору складного речення з різними видами зв'язку**

1. Визначити тип речення за метою висловлювання.
2. Встановити кількість частин у складному реченні.
3. Вказати способи граматичного зв'язку між частинами складного речення.
4. З'ясувати значення частин складного речення (сміслові зв'язки).
5. Розібрати кожную частину як просте речення.
6. Накреслити схему зв'язків у складному реченні.
7. Пояснити розділові знаки в реченні.

#### *Зразок усного розбору*

*Козаки вважали<sup>1</sup>, що пісні приносять їм перемогу в бою<sup>2</sup>, і часто, відпочиваючи після бою, самі складали їх<sup>3</sup> (За Т. Каландруком).*

Речення складне, розповідне, з різними типами зв'язку: сурядним і підрядним. Складається з трьох частин (їх позначено цифрами). Перша й друга частини з'єднані підрядним зв'язком за допомогою підрядного сполучника *що*. Головне речення — перше, від нього залежить друге, підрядне. Підрядне речення пояснює в головному присудок, відповідає на питання *що?*; це підрядне з'єднувальне. Друга і третя частини з'єднані сурядним зв'язком за допомогою єднального сполучника *і*. Характеризуємо кожне речення: перше — просте, двоскладне, непоширене, неускладнене, повне; друге — просте, двоскладне, поширене, неускладнене, повне; третє — просте, двоскладне, поширене, ускладнене дієприслівниковим зворотом, повне. Частини складного речення відділяються одна від одної комами.

### Зразок письмового розбору

Складн., розп., з сурядн. і підрядн. зв'яз.; 3 част.: 1 ч. — гол. з'єдн. з 2-ою ч. підр. зв'язк., спол. *що*, з'ясув.; 1 ч. і 3 ч. зв'яз. сурядн. зв'язк., спол. *і*, на письмі між частинами — коми. [ ], що [ ], і [ ].



10. I. Закрийте підручник і запишіть речення з голосу.

Я не помилюся, коли скажу: пісня — ось той скарб, яким володів Андрій Малишко, вона джерело його натхнення, основа багатющої поетичної творчості. 2. Вечорами ми співали один одному старовинні пісні, які почули в дитинстві від матері чи бабусі, і в тому змаганні Малишкові не було рівних (*І. Цюпа*). 3. Тисяча вісімсот п'ятнадцятого року у Філадельфії вийшли друком ноти й англійський переклад пісні Семена Климовського «Їхав козак за Дунай», а згодом її співали французькою й польською, чеською й болгарською, угорською й шотландською мовами; до мелодії цієї пісні двічі звертався Бетховен, створивши знамениті варіації\* на її тему. 4. Українська народна пісня «Щедрик» в обробці Миколи Леонтовича — одна з найбільш популярних мелодій у США; вона звучить на грандіозному різдвяному щорічному шоу\* в Нью-Йорку, яке відбувається двічі на день протягом місяця; подивитися видовище приїдять з усіх регіонів Америки та інших країн (*За І. Новиченко*).

II. Зіставте написане з підручником. Усуньте помилки й проаналізуйте їх.


Виконайте один із варіантів домашнього завдання.



11. Уважно прочитайте уривок тексту. Чи поділяєте ви тривоги Назарія Яремчука? Напишіть свої міркування. Використовуйте складні речення з різними видами зв'язку.

В одному із останніх своїх інтерв'ю Яремчук сказав: «Кожен з нас повинен постійно бути в польоті — крізь долю, над суетою. І при цьому, однак, не відриватися від землі. Пам'ятати святі речі — хто тебе народив, навіщо живеш, звідки ти, чого прагнеш, що скажеш людям, з якої криниці п'єш живу воду. Я вийшов з того віку, коли переймаєшся дріб'язками — автографи, популярність. У мене болить інше: що буде з нашим пісенним садом завтра? Коли слухаю молодих співаків, яких називають популярними, відомими, то дивуюся: звідки це взялося? Навіщо вони копіюють когось, не шукають своє? За якими критеріями складаються у нас хіт-паради? Де ж ті хіти? У передачах — одні й ті ж самі прізвища. Я нічого не маю проти них, але невже це і є вершина? Невже уявне, напускне, вигадане, штучне, створене кимось для власного самозадоволення і є верхня межа нашого сучасного пісенного мистецтва?»



- 
-  12. I. Прочитайте речення. Знайдіть в Інтернеті інформацію про назви пісень, про їхніх авторів і виконавців.

1. Трава прим'ята тулиться до ніг, веде у сад, що даленіє здалеку, і пахне там найбільше за усіх антонівка, мого дитинства яблуко.  
2. В душі то пісня солов'їна, то злякано сичі кричать, щоб не кришилася країна, нам треба вміти і прощати (*В. Крищенко*).  
3. Знов кличуть дороги тернисті, та доки Богдан на коні, не можу я зрадити місто, де щастя всміхнулось мені (*Ю. Рибчинський*).  
4. Рідна мати моя, ти ночей не доспала, ти водила мене у поля край села, і в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний на щастя дала.  
5. Білі каштани, світлі огні, де б не бував я, — любо мені (*А. Малишко*).  
6. Вітер в густих вітах вже знайшов свій спокій, він свічки хитає на кроні високій, їм розповідає про краї далекі, звідки прилітають срібні лелеки (*В. Івасюк*).

II. Перепишіть речення, схарактеризуйте будову їх, поясніть розділові знаки.

13. Прочитайте уривок тексту. Висловіть своє ставлення. Свою думку обґрунтуйте.

Есемеска справді від Поліни. Точніше, дві. Майже лист. Без ком і великих літер. Поліна каже, що пунктуація ускладнює життя. Я їй вірю (*Дз. Матіяш*).

# СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ (узагальнення вивченого)



## Український національний характер

*Любов к отчизні де героїнь,  
Там сила вража не устоїть,  
Там грудь сильніша од гармат.  
І. Котляревський*



1. І. Прочитайте текст мовчки, визначте тему й основну думку. Доберіть свій заголовок.

### УКРАЇНСЬКИЙ ХАРАКТЕР

Веселий образ козака Мамай живе в народі вже не сотню літ. І не дві. І не три.

Сучасники козака *свідкують* про зустрічі з цим характерником-запорожцем\* у часи існування Січі, інші воювали з ним пліч-опліч у війську славного Зиновія-Богдана Хмеля\*, а ще хтось *стрівав\*\** його на шляхах України вже після народження Тараса Шевченка; був серед них і мій прапрадід.

*Чували* люди: у часи Першої імперіалістичної війні року 1914 бився Мамай з ворогами *отчизни*; був він усе такий же *галабурдний\*\** і вічно молодий у часи Другої світової, допомагав громити фашистів на українській землі. А, може, й нині береже козак кордони нашої Батьківщини, книги пише чи кінокартини ставить, а то, дивись, десь розводить садки, хліб сіє чи варить сталь цей майстер на всі руки?

Отак і ходив козак по нашій пребагатій землі, мудроців та хитроців од віку до віку набираючись; і сьогодні побутує\*\* серед нас веселий і звитяжний\*\* образ його, бо викликала його до життя сила народної фантазії. Козак Мамай — своєрідне втілення українського характеру, живущий образ волелюбності, стійкості й невмирущості

народу; козак, який протягом століть, од нападників усяких одбиваючись, плакав одвічну мрію: не воювати, не *гарбати\*\**, не *ярмити\*\** нікого, а в себе вдома *риштувати\*\**, мурувати, будувати. Козак Мамай — мандрівний запорожець, жартун і філософ, бандурист і співак, простодушний і мудрий чаклун, народний герой, котрого споконвіку знають люди в Україні, хоч про нього казок не розказано, пісень не складено.

А прославили козака простолюдні художники.

По старезних козацьких і селянських хатах на кленових та дубових полотнищах дверей, на кахляних грубах\*, на кованих скринях\* частенько можна було бачити розмаїті портрети Мамаю, і щоразу на них були нові підписи, які вільно трактували діяння і вдачу героя, і була тисяча нових сюжетів, що підносили славу Козака (*За О. Ільченком*).

Запитання і завдання:

1. Що ви знаєте про козака Мамаю? Які відомості почули вперше?
  2. Доведіть, що в тексті йдеться про узагальнений образ народного героя.
  3. Якими рисами характеру наділив козака Мамаю український народ?
  4. Які прагнення й сподівання люди втілювали, розповідаючи про нього?
  5. Яким способом відомості про козака Мамаю передаються з покоління в покоління.
  6. Визначте стиль тексту. Які слова, речення використовує автор, щоб надати розповіді народнопоетичного колориту? З'ясуйте роль неповних речень на початку тексту.
  7. Назвіть складні речення з різними видами зв'язку, прочитайте їх, дотримуючись інтонації. Якого стилістичного забарвлення вони надають текстові?
  8. Зверніть увагу на слова, виділені в тексті курсивом. Чому автор використовує їх? Доберіть літературний варіант цих слів.
2. Замініть перші речення третього й четвертого абзаців з тексту «Український характер» так: складне безсполучникове — реченням із сурядним і підрядним зв'язком; складне сполучникове — безсполучниковим. Запишіть речення. Як така заміна вплинула на виразність висловлень? Чи будуть утворені речення синонімічними тим, які ви замінили?

В українській мові часто використовуються паралельні синтаксичні конструкції. Та сама думка може бути висловлена за допомогою простих і складних речень: *Тимчасово обов'язки гетьмана виконував чернігівський полковник Павло Полуботок. Він походив з відомого українського роду. Його предки брали участь у багатьох козацьких виправах (За М. Слабошпицьким).* — *Тимчасово обов'язки гетьмана виконував чернігівський полковник Павло Полуботок, який походив з відомого українського роду, його предки брали участь у багатьох козацьких виправах.*

Синонімічними можуть бути складні речення: сполучникові (складносурядні, складнопідрядні) і безсполучникові: *Однак біда принесла Юрію Кульчицькому й користь: здібний бранець бездоганно вивчив турецьку мову, після викупу з полону він переїхав до Відня, спочатку працював там перекладачем, тільки через деякий час став купцем (За М. Слабошпицьким). — Однак біда принесла Юрію Кульчицькому й користь, бо здібний бранець бездоганно вивчив турецьку мову, а після викупу з полону він переїхав до Відня, де спочатку працював перекладачем, і тільки через деякий час став купцем.*

Взаємозаміна простих і складних речень, сполучникових і безсполучникових складних речень урізноманітнює мовлення, робить його гнучким, виразним.

3. I. Прочитайте текст. Виконайте завдання за варіантами. I варіант: визначте різновиди складних речень у першому абзаці; замініть перше й третє речення синонімічними — складними сполучниковими. Якого смислового відтінку надала тексту така заміна? Прокоментуйте розділові знаки в другому реченні. II варіант: визначте види речень у другому абзаці. Замініть прості речення складними із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Якого смислового відтінку надала тексту така заміна. Для чого автор використав у тексті саме цей різновид простих речень?

Народні художники малювали Мамаю не в січі з ворогом, не верхи на коні, а в спокійній, споглядальній позі: тільки зброя лежить напихваті\*\*, тільки лиш кінь басує\*, сам козак, схрестивши ноги, сидить під деревом — він передовсім був чоловік мирний. Звісно, якщо ніхто його не займав, якщо не зазіхав ніхто на волю й славу простих людей України, а коли вже й зачіпав козака хтось, то зразки малярства\*\* являли нам і лють його розплати з ворогами. Усі портрети Мамаю намальовано ніби дитячою рукою: то був, мабуть, справді народу нашого дитячий вік, може, нічого іншого й не дійшло крізь лихоліття до наших днів.

Чи не на всіх портретах ми бачимо вродливого січовика, дядечка невеликого, кремезного, чорнявого вусаня, з козацьким оселедцем, у жупані\*, здебільшого з бандурою в руках. Був там і встромлений у землю спис. І прип'ятий до якоїсь дубини баский кінь. На дереві — шаблюка, біля ніг — рушниця. І гаман\*. І шевська справа. І шапка-шлик\*. Казанок над вогнем. Тут же — довговухий песик. Над головою Мамаю подеколи бував напис. Ось такий, приміром: «Сидить козак, у кобзу грає, що замислить, то все має» (За О. Ільченком).

II. Порівняйте портрети козака Мамаю з описом його зовнішності в тексті. Чи вдалося художникам передати зовнішність, вдачу героя.



Портрет козака Мамає I пол. XIX ст.  
Сайт: [my.etnoua.info](http://my.etnoua.info)



Козак Мамай, Веніамін Кушнір,  
1980-1981рр.  
Сайт: [boryviter.etnoua.info](http://boryviter.etnoua.info)



4. Уявіть ситуацію. Під час підготовки до презентації соціокультурної теми «Духовна і матеріальна культура мого міста (селища)» вам доручили відвідати майстерню народного художника й записати з ним інтерв'ю. Розіграйте діалог із майстром. За потреби знайдіть відомості про українських майстрів в Інтернеті.
5. Поєднайте прості речення сполучниковим і безсполучниковим зв'язком в складні з різними видами зв'язку. Чи є складені вами речення синонімічними поданим простим? Як така взаємозаміна урізноманітнила виклад?

1. Павло Полуботок походив із відомого українського роду. Він вирізнявся освіченістю, любив книжки, володів іноземними мовами, учився замолоду в Києво-Могилянській академії. Ще гетьман мав гордий і незалежний характер (За М. Слабошпицьким).

2. Ми йдемо через сінокіс. Я слухаю гарні слова. Поганих дід не говорив мені. З ними в серце вливається якась незрима сила. Вона на віки вічні прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови (За В. Симоненком).

6. I. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

Український богатыр Іван Піддубний здобував перемоги в найбільших залах Парижа і Нью-Йорка Лондона і Рима Будапешта і Берліна Палермо й Алжира захоплені глядачі склали про нього легенди бо за все довге спортивне життя Піддубного нікому в світі не вдалося перемогти його. 2. Прагнучи за будь-яку ціну затримати Піддубного в США представники еміграційної служби погрожували конфіскувати весь гонорар зароблений ним але спортсмен відповів що Батьківщина за гроші не продається. 3. Пам'ять про нашого знаменитого співвітчизника дбайливо зберігають у селі Красенівці на Черкащині тут створено музей Івана Піддубного де знаходяться його особисті речі документи світлини (За І. Новиченко). 4. Тут земля мене поїла соком тут здоров'я й сили набирался щоб прожив у бит-

вах а не збоку щоб радів і плакав і сміявся (О. Підсуха). 5. До друзів я йду коли мені важко коли потрібна порада а якщо у них щось негаразд я поспішаю до них на допомогу (П. Попович).



Іван Піддубний Художник В. Прикота

II. Розгляньте світлину і портрет І. Піддубного, наскільки точно митець відтворив образ українського богатиря? Зробіть письмовий синтаксичний розбір двох речень (на вибір).



7. Перевірте свої знання. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Назвіть два основних види складних речень із різними видами зв'язку.

2. Яка будова та види зв'язку в таких реченнях?

3. Які різновиди можна виділити серед складних речень із сурядним і підрядним зв'язком? Наведіть приклади.

4. На які різновиди поділяються складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком? Наведіть приклади.

5. Які розділові знаки вживаються в складних реченнях із різними видами зв'язку? Чим це пояснюється?

6. Поясніть уживання розділових знаків у складних реченнях при збігові сполучників сурядності й підрядності. Коли кома між сурядними частинами в складному реченні з сурядним і підрядним зв'язком не ставиться? Наведіть приклади.

7. Наведіть приклади синонімічних речень.



8. Оцініть власну навчальну діяльність під час вивчення розділу «Складне речення з різними видами зв'язку»: що нового дізналися, чи була ця інформація корисною для вас, як оцінюєте свій рівень знань про вивчений вид речень, які теми потребують додаткового вивчення. Якими бачите свої подальші кроки для вдосконалення навчальних умінь.



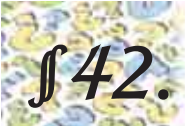
Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

9. Випишіть із художніх, публіцистичних текстів 6 речень із різними видами зв'язку. Зробіть письмовий синтаксичний розбір трьох речень.



10. Складіть невеликий письмовий твір-роздум «Сучасник, який став для мене прикладом». Обґрунтуйте вибір стилю твору.

## ТЕКСТ ЯК ОДИНИЦЯ МОВЛЕННЯ І ПРОДУКТ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ



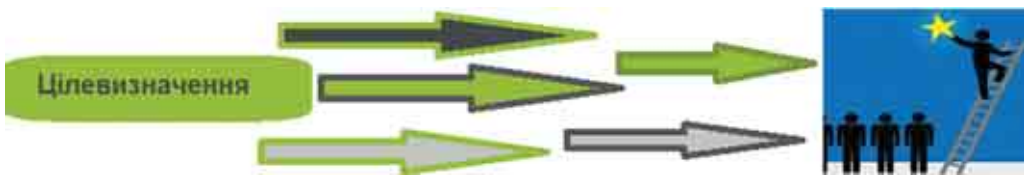
### ТЕКСТ І ОСНОВНІ ЙОГО ОЗНАКИ *Професія і характер*

Я бачу кожен професію як служіння. Лікар, учитель, письменник, робітник і навіть політик — то служіння іншим. Тільки тоді, коли ми віддаємо, стаємо багатшими. Треба формувати в людях розуміння служіння.

*Любомир Гузар*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** Висловлення, продукт, твір, тема, ідея, зміст, цілісність, інформаційність, зв'язність, членованість, впливовість, модальність.



1. Прочитайте праву й ліву колонки таблиці. Чи можна вважати, що це тексти? Чому?

Мені завжди хотілося приносити користь людям, робити щось суттєве і значуще водночас. Завдяки професії батька я знала про медицину не з чуток і могла собі уявити свою майбутню роботу. Вона здалась мені саме такою щоденно героїчною, про яку я мріяла з дитинства.

Лікар або хороший, або він не лікар. А бути лікарем — означає мати особливий характер. Людина повинна бути стресостійкою, знати, що таке «добре» і що таке «погано» з позиції моралі.

У житті часто трапляється так, що той, кому ти симпатизуєш або той, на кого підсвідомо хочеш бути схожий, обирає за тебе твою ж професійну стежку. Медична сестра перш за все повинна мати фахові знання і навички, стійкий характер і неабиякі організаторські здібності. Опра Вінфрі у підлітковому віці почала працювати продавцем бакалійного магазину. Бред Пітт у студентські роки в костюмі курчати закликав перехожих до місцевого ресторану. У медицині є чимало відмінностей: відповідальність за життя

<p>Лікар — це покликання. Неможливо зняти халат і перестати бути лікарем. На мою думку, погана людина не може бути гарним лікарем.</p> <p>Хороший лікар — грамотний і чуйний, культурний і акуратний в усьому (За А. Дуб).</p>	<p>інших людей, необхідність швидко приймати складні рішення й усвідомлення того, що за все ти відповідальний, хоч і не все від тебе залежить. А ще головне — потрібно постійно вчитися.</p>
--	--

Бесіда:

1. Пригадайте, що таке текст.
2. Як відрізнити «текст» і «не текст»?
3. Наскільки важливими для кожної людини є вміння творити тексти?
4. Прочитайте інформацію про текст і скажіть, що у ній відоме, а що нове для вас?

**Текст** — це зв'язне висловлення, продукт і результат цілеспрямованої мовленнєвої діяльності; цілісний мовленнєвий твір.

### Особливості тексту

Ознака	Пояснення
Цілісність	Має мотив, мету, тему й ідею; Заголовок відображає тему й ідею; Добір матеріалу підпорядкований темі, передає головну думку; Має початок і кінець.
Інформаційність	Є джерелом інформації; містить відоме й нове; викликає інтерес.
Зв'язність	Усі речення пов'язані за змістом (підпорядковані темі й ідеї висловлення, зосереджені довкола певного питання, проблеми, предмета) і мовними засобами. Послідовність речень і порядок слів у них забезпечують розвиток теми й основної думки. Кожна наступна частина продовжує попередню
Членованість	Складається з двох і більше речень. Ділиться на змістові частини (глави, параграфи, строфи, абзаци, фрази).
Впливовість	Стимулює процес пізнання, викликає певні емоції й почуття; впливає на мисленнєво-мовленнєвий розвиток...
Модальність	Ставлення мовця (автора) до дійсності й того, про що йде мова

Передумовою тексту є авторський задум, від якого залежить добір мовних засобів. Текст може бути усним і письмовим, монологічним і діалогічним, підготовленим і спонтанним.



2. Доберіть і намалюйте образ, із яким у вашій уяві асоціюється поняття «текст». Відтворіть інформацію про текст у вигляді схеми чи малюнка. У разі потреби використайте подані далі малюнки й світлини.



3. I. Прочитайте текст. Охарактеризуйте його відповідно до особливостей. Впишіть ключові слова. Використовуючи їх, перекажіть текст.

Визначитися у виборі професії й бути успішним у майбутньому допоможе професійна діагностика. Зокрема така.

Є два основні вектори — швидкість і стійкість, що визначають чотири основних темпераменти. Швидкі — холерики і сангвініки, повільні — флегматики й меланхоліки. Водночас стійкими до зовнішніх впливів і більш цілеспрямованими вважають сангвініків і флегматиків.

Холерика характеризує найвища серед усіх швидкість психічних реакцій, у результаті чого інколи страждає уважність. Він стрімко досягає якоїсь мети, але не завжди доводить справи до кінця. Може побачити щось особливе навколо, розібратись у кількох галузях, особливо не заглиблюючись. У людей з таким темпераментом дуже добре розвинені комунікативні якості, тому рекомендовано обирати професії, пов'язані зі спілкуванням. Холерики — гарні актори, підприємці, бізнесмени, винахідники, журналісти, менеджери, політики.

Сангвінік підходить для багатьох професій. Оптимально врівноважений, він уміє зосередитись, максимально мобілізуватися і наполегливо працювати над чимось одним. Сангвініки гарні організатори, лідери, вони вміють тримати команду, не відволікатись від обраного вектора. Творчість їм менш притаманна. Люди такого типу бувають гарними вчителями, науковцями, економістами, інженерами, психологами, хірургами.

Повільні й стійкі флегматики добре працюють з механізмами, з інструментарієм, у якому б вони «копирсались». Їм рекомендовано обирати професії, де не потрібно бути емоційним. До уваги варто взяти здатність їх до внутрішніх переживань, до самокопання. Отже флегматики найбільш схильні бути хорошими ІТ-шниками, ювелірами, бухгалтерами, лікарями (терапевтами, гастроентерологами, але не хірургами) тощо.

Повільні й нестійкі меланхоліки найкращі творці, тому їм доцільно обирати справу, близьку їхній романтичній натурі з розвинутою уявою, схильністю фантазувати. Меланхоліки стають гарними композиторами, письменниками, художниками, геологами, лісниками, мандрівниками.

Звісно ж, усе залежить від вас. Просто чітко усвідомлюйте свої можливості, багато працюйте над собою — і ви неодмінно будете успішними (За Л. Чемодановою).

II. Випишіть із тексту по два приклади: а) слова з однаковими суфіксами; б) слова, у яких однакова кількість звуків і букв; в) речення з однаковими характеристиками. Які з названих професій найближчі й найцікавіші вам?



4.

Об'єднайтеся у групи. Оберіть для роботи один із текстів. Спільно виконайте завдання.



I. Прочитайте текст. Визначте тему й ідею. Доберіть заголовок.

Життя цієї людини оповите легендами.

Як військового й політичного українського діяча його до самої смерті обирали кошовим отаманом, цілком справедливо вважали найуспішнішим оборонцем українського народу.

За все своє життя він **не програв** жодної битви, чим заслужив у татар **прізвисько** Урус («шайтан»), а в одноплемінників славу перевертня. Звідси й прізвисько Сірко, тобто вовк.

Дванадцять разів **Запорозька Січ** обирала Івана Дмитровича Сірка **кошовим отаманом**. За **кількасотрічне** існування Січі жоден кошовий отаман не зажив такої любові й шани серед січового товариства. Україна — **Лівобережна**, **Правобережна**, **Слобожанщина** — у 60-70-ті роки XVII ст. не знала людини, яка б могла зрівнятися популярністю з Іваном Сірком.

Запорозький витязь ставив найпершою і найголовнішою метою кожного походу врятування бранців із полону, визволення **невільників**. Великий талант полководця, особиста хоробрість, мужність і відвага поєднувалися в ньому з **безмежною відданістю** народній справі.

Крім цих рис, варто наголосити й на суто людських: розважливості, мудрості, демократичності. У побуті він був до аскетизму скромним і щирим вірянином. На Січі жив у курені, їв з козаками з одного казана, носив простий одяг. На думку істориків, за своїми спартанськими звичками кошовий нагадував київського князя **Святослава**.

Ще за життя Івана Сірка про нього ходили легенди, про його подвиги складали думи й пісні (З Інтернету).

Запитання і завдання:

1. Назвіть, що у тексті є відоме для вас, а що — нове.
2. Які емоції викликає прочитання тексту?
3. Назвіть найвиразніші риси характеру Івана Сірка. Які з них є визначальними для такої діяльності?
4. Випишіть слова-синоніми, додайте до них свої.
5. Поясніть написання виділених слів.
6. Які речення в тексті переважають — прості чи складні?

II. Прочитайте текст мовчки. Користуючись матеріалами таблиці, назвіть і обґрунтуйте ознаки тексту.

Про патріотизм тут не говорять, його демонструють — тихо і спокійно, впевнено і природно. Мої герої справжні, бо, впевнений, ніхто з них навіть не здогадується про свою героїчність. Коли герой починає підозрювати, що він герой, мимохить перетворюється на актора. Мої герої — справжні.

Годинник спокійно показував 02.30 — саме час військовому капелану\* прогнати геть жалюгідні залишки сну й поринути в молитву за друзів, які кілька годин тому заступили на варту наметового містечка саме на тих рубежах, звідки чулися голоси командирів, ревище бойових машин і постріли автоматів.

Бути поруч! У цих двох словах для мене криється сама суть капеланського служіння. Бути поруч, коли сутінки починають огортати серце і свідомість чоловіків у військових одностроях\*, коли розпачливий гнів знечулює зранену людяність і паралізує життєву снагу. Коли смуток розлуки й потворне обличчя невідомого з огорнутих темрявою бойових доріг моторошно вдираються у нетрі душі, людині необхідна підтримка — змістовна й емоційно збагачена, жива. Завдання капелана — своєю присутністю прихилити до військовослужбовця саме небо, допомогти йому не втратити відчуття власної гідності, не забути смаку людських чеснот, нагадувати про те, що він у цьому світі не просто так, що покликаний до життя, що люблений своїм небесним Отцем, що відповідальний за благородну місію захисту миру й самого життя. Військовий капелан повинен випромінювати надію бути поруч, щоб ділитися зі своїми військовими друзями світлом надії (*За А. Зелінським*).

Запитання і завдання:

1. Доберіть до тексту заголовки.
2. Сформулюйте тему.
3. Якими рисами має бути наділений військовий капелан?
4. У якому реченні автор говорить про призначення капелана?
5. Випишіть слова, що формують загальний дух тексту.
6. Поясніть розділові знаки в тексті.



7. Знайдіть складнопідрядні речення з кількома підрядними, визначте вид підрядних речень і підрядність. Яка стилістична роль їх?

III. Прочитайте текст. Про людину якої професії йдеться у ньому? Назвіть і конкретизуйте ознаки тексту.

Які Матій рубав хати по верховині! Хати — як скриньки для коштовностей парадної панії. Газди\*\* чекали на його роботу роками. Знаючи наперед химерну\*\* умову майстра: господу\*\* закладати там, де покаже він. Матієві безмовна живність підказувала придатне місце для людського житла: привільне лежбище худоби, згромадження мурах, сухих кротовин, рівного росту дерев, на яких гніздилися співочі птиці. І щоб осоння\* добре вгрівало стіни, і щоб безпутні вітровії їх не продували, і щоб підземні сліпі води не бралися підмурівка.

Хати Матій не ставив, не будував, а вивершував. Утверджував стінами захист і спокій. Як будується корабель для далекого плавання, так і людське житло для довгого життя роду. Хата, як і людина, мала стояти лицем до сонця, спиною до вітру.

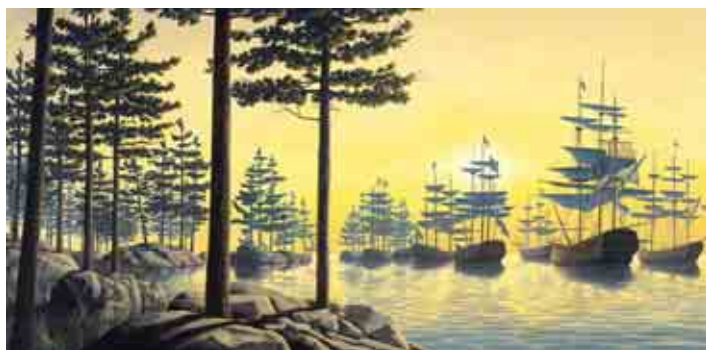
Смереки на хати рубали по сухих гірських спадах, що тяглися в небо свічками й були натеплені сонцем. Облизані довкруз вітрами. Кожна стіна тоді стає щільним пташиним крилом, якому не вадить ні сирість, ні продув, ні сонцежар. Пропахлі живицею і ладаном, вони напували душі миром і розрадою... (За М. Дочинцем).

Запитання і завдання:

1. Як автор ставиться до того, про що пише?
  2. Якими художніми засобами він досягає цього?
  3. Чи є престижною нині професія Матія?
  4. Як Матія характеризує речення «Хати Матій не ставив, не будував, а вивершував»?
  5. Як люди ставляться до героя тексту і чому?
  6. Поясніть розділові знаки.
5. Розташуйте речення у такій послідовності, щоб вони утворили текст. Чи вдало дібраний заголовок?

### ОПТИЧНІ ІЛЮЗІЇ КАРТИН РОБЕРТА ГОНСАЛВЕСА

Переконайтеся самі! Очевидно, знайомство Роба із творчістю Сальвадора Далі та Рене Магритта не пройшли даремно. Мабуть, саме тому він з легкістю створює такі складні й дивовижні витвори. Цікавитись мистецтвом Роберт почав ще у ранньому віці. Ці видатні митці справили незабутнє враження на художника, яке втілилось у його чарівних полотнах. Коли художнику було 12, він уже мав досвід роботи з кількома техніками і перспективою, а також з архітектурним мистецтвом (З Інтернету).



Роберт Гонсалвес

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Уживаймо правильно** назви осіб за видом діяльності: бакалійник, черевичник, вантажник, вахтер, велогонник, верстальник, вертолітник, газетяр, газозварник, гранувальник, диджей, добувач, дресирувальник, дресирувальниця, заправник.



6. I. Проаналізуйте свою роботу на уроці й результати її. Наскільки важливо для кожної людини вміти продукувати власні тексти?

II. Пригадайте тексти, за якими ви сьогодні працювали на уроці. Про які професії у них йшла мова? Чи всі вони престижні? Запишіть у зошит назви цих професій і висловіть припущення, за яких умов непрестижна професія може стати престижною. Які риси характеру мають бути притаманні людям усіх професій?

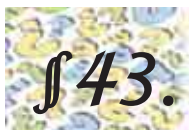


Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

7. Прочитайте слова, що називають осіб за видом їхньої діяльності. З'ясуйте, що вони означають. Оберіть найцікавішу, на ваш погляд, професію й підготуйте розповідь про неї чи про людину цієї професії.

Аніматор (аніматорка), архіваріус, аташе, багетник (багетниця), візажист (візажистка), вітражист (вітражистка), волонтер (волонтерка), генетик, гобеленник (гобеленниця), гонтар, дизайнер (дизайнерка), ентомолог, ілюстратор (ілюстраторка), каштелян (каштелянка), кібернетик, конфліктолог, льонар (льонарка), митець (мисткиня), мірошник, помолог, промоутер, свічкарь (свічкарька), трембітар, серфінгіст (серфінгістка), складув.

8. Доберіть і запишіть текст у художньому чи публіцистичному стилі про людей цікавих професій. Назвіть та обґрунтуйте ознаки тексту. Висловіть припущення, як цей текст має вплинути на слухачів (читачів).
9. Оберіть один із текстів, за яким ви не працювали на уроці. Видозмініть його (розширте синонімами, порівняльними зворотами, вставними словами тощо; додайте нову інформацію; замініть окремі речення синонімічними тощо).

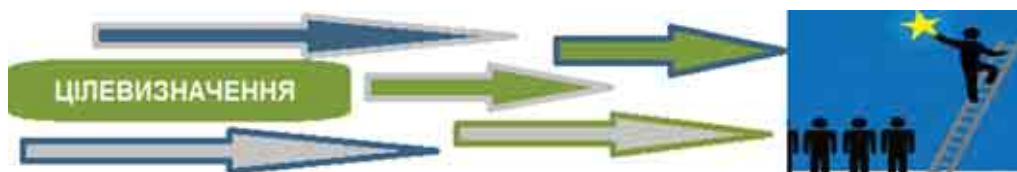


## МІКРОТЕМА Й АБЗАЦ. КЛЮЧОВІ СЛОВА В ТЕКСТІ Й АБЗАЦІ

*Творчість народу в слові*



**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** текст, абзац, мікротема, ключові слова.



Пропонуємо покрокове засвоєння цієї теми:

<b>КРОК 1.</b> Базові слова теми цього уроку - «абзац», «мікротема», «ключові слова». Пригадайте, що вам відомо про них.
<b>КРОК 2.</b> Зобразіть уявний образ тексту у вигляді малюнка, схеми чи моделі, виділивши й позначивши абзац, мікротему і ключові слова.
<b>КРОК 3.</b> Прочитайте теоретичний матеріал, розміщений у цьому параграфі, й поміркуйте над тим, що варто змінити (відкоригувати, додати тощо).
<b>КРОК 4.</b> Зробіть висновки про важливість теми уроку.

**Абзац** — відступ на початку рядка, що означає змістову самостійність кожної наступної частини тексту. Наприклад:

*Щойно прозвучить гумореска Павла Глазового чи то з радіоприймача, чи то з екрана телевізора, як щира і відкрита душа українця відгукнеться на іскристе і влучне слово улюбленого автора. І слово те бризне веселим сміхом, сяйне промінням зморщечок-смішинок довкола очей і неодмінно осяде у глибині серця, щоб іще не раз розкішно посмакували ним у колі друзів чи знайомих: «А ви чули, он у Глазового...». І чергову «болячку» нашого суспільства, так дотепно висміяну великим Майстром, уже підхоплюють на кпини вдячні слухачі (В. Євтушенко).*

Уживаємо слово: «зробити абзац», «почати з абзаца», «розташувати абзаци», «великий абзац», «короткий абзац», «початковий абзац», «останній абзац», «наступний абзац», «у кінці абзаца».

**Мікротема** (або ж підтема) — це тема частини тексту. Вона є складником, елементарною частиною теми всього тексту.

**Ключові слова** — це слова і звороти, що визначають зміст тексту і є опорними в ньому. Зазвичай ці слова відображають основу авторського задуму. Наприклад:

*Мов небажаний гість наповратився\* дощ.  
Він іде і не зна, що йому вже не раді.  
Посіріли обличчя у вулиць і площ  
І каштани свої погасили лампади.  
Не до кожної з них долетіла бджола,  
Став неспитий нектар бурштиновим намистом.  
А веселка в надії погоди й тепла  
Два намоклих крила розіпнула над містом...*

*Тетяна Іванчук*

Ключовими словами поезії Т. Іванчук є «дощ», «небажаний гість», «веселка», «надія». Зберегти зміст тексту без цих слів неможливо.

1. I. Прочитайте тексти. Визначте ключові слова й обґрунтуйте свій вибір.



I. Проснутись вранці і сказати: — Все!  
Нове життя сьогодні починаю!  
Щодня хорошу книжку почитаю,  
Яка мені щось мудре принесе.  
Щодня картину гарну подивлюсь,  
Щодня послухаю прекрасну пісню.  
В якусь годину, — ранню а чи пізно, —  
Чого я хочу, я таки доб'юсь.

*Г. Гордасевич*

*О. Шовкопляс*

II. Над Голубою паддю, над горами ліловими, над буйними нетрями стояв сліпучий сонячний ранок, граючи всіма кольорами веселки. Мільярди перлин мерехтіли на всьому, випромінюючи маленькі сонця, розсипаючи спектри, на лапатім листі дубів і ліщини, на травах, на квітах, на тисячолітніх, укритих мохом пнях і колодах і на вершинах височенних кедрів та осик... Вони мерехтіли там особливо, як вогнисті краплини; часом одривалися нечутно і летіли вниз, блискаючи межи стовбурами і прошиваючи синій холод глибоких сутінків гущавини (*І. Багрянний*).

III. Мова — це половина краси твору. Якщо там ясні думки, то й проза повинна світитися. Слова повинні вміщувати запах, колір, рух. Читач повинен радіти їм, як зустрічі з цікавою і гарною людиною. Для того ти й письменник, щоб дібрати слово замашне, пахуче. Бо можна сказати, приміром, корч, а можна — корчوماха; не насупився, а насурмився; не кволий, а крихкотілий; не крадькома, а затайливо; не підліток, а недоліток; не писати, а малякати... Якщо ти пишеш, то багато мусиш читати, ковтати вітаміни від геніїв. І мусиш ходити словниками, як затишними кімнатами. Бо наша ж мова — це оселя духу. Це духовна шкіра, без якої ми духовні трупи... (За М. Дочинцем).

II. Запитання і завдання:

1. Яку думку утворює, до чого спонукає читача у своїй поезії Г. Гордасевич?
2. Що означає, на вашу думку, «проза повинна світитися», «речення повинні вміщувати запах, колір, рух»?
3. Яке це «слово замашне, пахуче»?
4. Наскільки важливо «багато читати»?
5. Як ви розумієте речення «І мусиш ходити словниками, як затишними кімнатами»?

2. I. Прочитайте текст, позначте абзаци. Обґрунтуйте свій вибір.

Мені подобається цей сніг, ця зима, і не лише тому, що цього річкї дуже чекала. Подобається раптова зміна погоди і дедалі нижча позначка на термометрі.. Подобаються речі, про які думається на морозі. Подобається простота дерев без листя, обмерзлі вікна, діти на санчатах, безліч різних слідів на снігу. А найдужче подобається, що все це діється дуже просто й природно. У ці дні думаю про різних людей, яких люблю, які є поруч, зовсім близько, і тих, які є далі. У ці дні мені серед снігу й тиші дуже хочеться передивитися улюблений фільм «Мій Нікіфор» про художника-примітивіста\* Нікіфора Дворняка з Криниці, бо хочу пригадати собі багато речей — простих і важливих. Думаю про свята, які ще трохи — і вже надходять. Про Різдво про те, що трое царів уже вирушили в дорогу, щоб прийти до Вифлеєму саме тоді, коли народиться Христос. Можливо, в цю мить вони вже в дорозі, несуть свої дари. Ми теж до Різдва встигнемо пройти багато доріг і до нього приготуватися. А ще ми встигнемо подбати про тих, хто поруч, зробити їхні свята радісними. Добре, що є зима. Але, попри все, прошу, щоб вона була милосердною. Щоб її холод оминув тих, хто в дорозі, й тих, кому з ним ведеться тяжко й боляче, й тих, хто немає де від нього прихиститися. Хай наші очі бачать тих, кому в цій зимі буде незатишно й беззахисно, а наші руки будуть готові підтримати їх. Серця хай будуть чутливі до чужого болю. Навіть якщо зима буде холодною, ніщо не боронить їй бути людяною (За Б. Матіаш).



II. Запитання і завдання:

1. Як характеризують ці думки авторку?
2. Що утверджує своїми роздумами письменниця?
3. А чим приваблює зима вас?
4. Чи пробували ви розгледіти в цій порі щось привабливе й позитивне, навіть якщо не любите її?
5. Продовжіть такі речення: «А найдужче мені цієї пори подобається..», «Ми теж до Різдва встигнемо...».
6. Знайдіть речення з однаковими початками. Яку функцію у тексті вони виконують?
7. Розгляньте світлини, визначте загальний настрій їх.



*В. Бормотов*

*А. Жучинський*



3. I. Об'єднайтесь у групи. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Світ пестливих, здрібнелих слів неодмінно впроваджує нас у стихію української народної пісні. Тут вона не має собі рівних. Однією з причин щедрості на ласку у слові є особливе чуття українця до природи рідного краю. Природа наскільки промовиста у своїй красі, що не може вона залишитися без відлуння.

Та сьогодні ми наче соромимося тих найтонших, що ріднять нас зі світом природи, з голосом дитинства, душевних струн. Мовби переросли ми ту пестливість. Усе дивнішим, не зрозумілішим для нас стає голос Мавки («Вербиченько-матусенько»), та й до місяця, по якому ступала нога людини, уже не звернемося колишнім — мрійливим і ласкавим — «місяченьку»...

За якусь хвилину зрозуміємо: слова, що начебто у сфері дитячості, якщо приглянутися до них ближче, викликають подив. А за подивом неодмінно йде думка — не втечемо й тут од неї. Хіба ж не є дивним те, що із здрібнінням виразнішим стає бачення того, про що мовимо? Квітка, квіточка, квітонька, просто цвітка дрібная... На дрібному — зосереджуємося, на чомусь великому — розсіюємося, втрачаємо чіткість бачення. Але на дрібному не тільки зосереджуємося: до зору фізичного додається ще й зір душі — світло, що з кожним східцем здрібніння стає інтенсивнішим, наче скупчується.

Мала, маленька, малесенька, манюсінька... Здрібнілі суфікси — мов клавіші: кожен із них додає тому внутрішньому світлу ласкавості (*А. Содомора*).

II. Запитання і завдання:

1. Із чим у вашій уяві асоціюються пестливі, здрібнілі слова?
2. Чи вживаєте ви їх? У яких ситуаціях?
3. Визначте тему й головну думку.
4. Умотивуйте такий поділ тексту на абзаци.
5. Виділіть мікротеми. Скільки їх.
6. Випишіть ключові слова теми й мікротем.
7. Чи змінилося у вас сприйняття і ставлення до здрібнених слів?



4. Проаналізуйте за обраною схемою свої навчальні досягнення на уроці.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** українськомовний (а не україномовний); триває (а не іде) репетиція, підготовка, реєстрація, пошук, запис, слідство; він мій брат (а не «він являється моїм братом»); Україна е! Україна стала реальністю! (а не «Україна відбулася»).



**Виконайте один із варіантів домашнього завдання.**

5. Підготуйте за одним із поданих початків текст невеликої розповіді.



I. Доля подарувала мені унікальну можливість кілька років поспіль спілкуватися з людиною, котру визнає весь світ. Це художник Іван Марчук. Митець посідає почесне місце у рейтингу ста найвизначніших геніїв сучасності.

(Інформація про художника тут: [http://teren.in.ua/2016/05/12/ivan\\_marchuk\\_dlya\\_mene\\_mystetstvo\\_\\_tse\\_zhyttya\\_i\\_odkrovennya/](http://teren.in.ua/2016/05/12/ivan_marchuk_dlya_mene_mystetstvo__tse_zhyttya_i_odkrovennya/))



II. Не секрет, що осінь — дійсно книжкова пора. Горнучись у м'яку ковдру пізніми вечорами й попиваючи ароматний чай, ми гортаємо сторінки стареньких улюблених книжок чи нещодавно придбаних літературних новинок.

Дехто обирає для осені книги, що зігрівають душу. Хтось полюбляє щось щемке і сповнене тихим смутком. А ще є книги, на сторінках яких живе сама осінь — у різні епохи, в різних куточках землі: холодна і похмура чи яскрава й терпка, зі своїми врожайми, дощами, святами й турботами. І саме з таких книжок складається цей перелік (*О. Орлова*).

6. Доберіть текст художнього чи публіцистичного стилю. Усно доведіть, що це текст, назвавши його ознаки, визначивши тему, мікротеми; підкресліть або випишіть ключові слова.

## § 44.

# ДІАЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ: ВИДИ Й ОСОБЛИВОСТІ

## Тармонійне спілкування

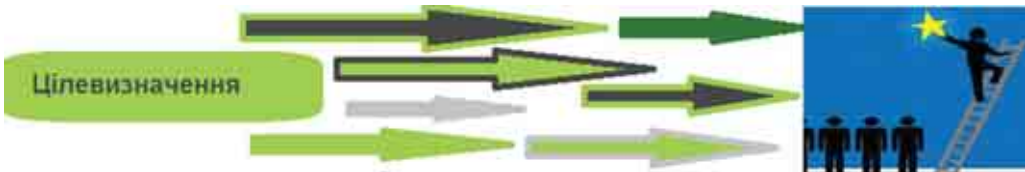


**КАРТА ПАМ'ЯТІ:** діалогічне мовлення, діалог, вид діалогу, наміри, мовленнєві завдання, значення діалогу.



Бесіда:

1. Що вам відомо про діалогічне мовлення?
2. Назвіть ситуації, де без діалогу не обійтися.
3. Про що ви найчастіше говорите у процесі діалогу?
4. З якою метою ми вступаємо у діалог?



Діалогічне мовлення — безпосередній обмін висловленнями між двома чи кількома мовцями (групами мовців).

Діалогічне мовлення виконує такі функції:

- запит інформації — повідомлення інформації;
- пропозиція (прохання, наказ, порада) — прийняття/відмова;
- обмін судженнями (думками, враженнями);
- взаємопереконання (обґрунтування, обговорення) точок зору.

Щоб реалізувати кожну з функцій, необхідно використовувати специфічні мовні засоби.

Для діалогічного спілкування дуже важливо вміти ставити запитання. Варто знати про такі види запитань і особливості їхні особливості:

1. *Відкриті запитання* (передбачають розгорнуту відповідь, певні пояснення). На них неможливо відповісти «так» чи «ні». Формулювання їх починаються питальними словами («Як...», «Хто...», «Що...», «Чому...», «Скільки...», «Де...» та ін. Ці запитання дають змогу дізнатися більше, ніж ви досі почули.

2. *Закриті запитання*. На них можна відповісти «так» або «ні». Вони максимально звужують свободу співрозмовника. Відповідаючи на них, мовець не може висловити свою думку чи поділитися ідеями.

3. *Переломні запитання*. Дають змогу спрямувати діалог у потрібному напрямі, порушувати нові проблеми, переключити увагу на іншу проблему. Це запитання такого типу: «Скажіть, як, на вашу думку, потрібно...», «Як насправді відбувається...», «Як вам бачиться...».

4. *Запитання для обдумування*. Ці запитання дають змогу співрозмовникові ретельно обдумувати сказане, готувати коментарі. У такій ситуації співрозмовник може внести зміни у сказане раніше, а також поглянути на проблему з різних боків. Наприклад: «Чи вважаєте ви, що...», «Чи правильно ми зрозуміли вашу думку про...», «Ви згодні з тим, що...».



1. Об'єднайтесь у групи. Прочитайте фразеологізми. Виконайте завдання.

1. Зайве говорити — тільки собі шкодити. 2. Краще недоказати, ніж переказати. 3. Розумний більше слухає, ніж говорить. 4. Аж до діброви чути ваші розмови. 5. Бесіди багато, а розуму малувато. 6. Співаєш добре, а перестанеш — ще краще. 7. Як маєш збрехати, то краще змовчати. 8. Багато сказано, та послухати нічого. 9. Багатослів'я не без пустослів'я. 10. Від красних слів язик не відсохне. 11. Відмова не обух, гулі не буде. 12. Говорити не думаючи, що стріляти не цілячись. 13. Добре слово варте завдатку. 14. Краще переконувати словами, ніж кулаками. 15. Мова поперед ніг біжить. 16. Мовивши слово, треба бути йому паном. 17. Не давай волі язику в хмелю і бесіді в гніві. 18. Хто говорить, той сіє, а хто слухає — пожинає.

Запитання і завдання:

1. Поясніть, що означають ці фразеологізми.
  2. Які з них містять оцінку, а які — пораду.
  3. Сформулюйте на основі їх правила, важливі для ведення гармонійного діалогу.
  4. Зробіть висновки про те, якого значення в народі надавали мовленню, спілкуванню.
2. Поясніть, як кожне порівняння увиразнює й характеризує мовлення. Доберіть і запишіть інші порівняння.

Говорить — як зозуля кує (як горох меле, як шовком гаптує, як сорока стрекоче, немов із книги бере, як сокирою слова відрубує, як горох із торби сиплеться, наче клоччя жує, наче три дні не їв, як ціпом молотить).

3. Уважно розгляньте таблицю. Підготуйте зв'язну розповідь про види діалогічного мовлення. Зробіть висновок про те, яке значення для кожної людини і для суспільства має діалог.

#### Види діалогу

№ п/п	Вид діалогу	Наміри учасників	Мовленнєві завдання	Значення діалогу
1	Діалог-розпитування	Дізнатися про щось	Запитувати і повідомляти інформацію з позиції того, хто відповідає, і навпаки; цілеспрямовано запитувати інформацію в односторонньому порядку за допомогою запитань: Хто? Що? Де? Куди? Коли? Як? Тощо.	Розвиває допитливість, ініціативність, стимулює пізнавальний інтерес
2	Діалог-обмін	Обмінятися враженнями, інформацією, думками, планами, намірами	Вислухати думку чи повідомлення співрозмовника і погодитися чи відмовити; висловити свою позицію, обґрунтувати її, щоб переконати співрозмовника; висловити сумнів, невпевненість; висловити схвалення чи несхвалення, осуд.	Розвиває власне бачення певних подій; аналітичне мислення; згуртовує однодумців
3	Діалог-домовленість	Узгодити плани, розв'язати проблему	Звернутися з проханням, висловити готовність або відмову виконати його; висловити пропозицію і погодитися/не погодитися з нею; запросити до дії або взаємодії і погодитися/не погодитися взяти в ній участь; домовитися про певні спільні дії;	Налагоджує гармонійні стосунки; сприяє уникненню конфліктів.
4	Діалог-дискусія	Переконати, дійти певних висновків	Обговорити проблемні питання, вести спільний пошук істини;	Формує світогляд, власну позицію, думку.
5	Діалог етикетний	Приділити увагу людині, виявити повагу й інтерес до неї	Привітати, відповісти на привітання, представити себе, висловити побажання, відреагувати на них, висловити радість, жаль; попрощатися; висловити сподівання тощо.	Налагоджує і підтримує стосунки; формує про себе позитивну думку.

4. Прочитайте висловлення А. Содомори про діалог. Прокоментуйте, наголосивши на найважливішому.

1. Діалог — це надія на щасливе порозуміння. 2. Без розмови, без бесіди не тільки лірику, а й життя важко уявити собі. 3. Хата без бесіди — все одно, що димар без диму. 4. Сороміцькі слова ні на язик не повинні спадати, ані вухом негоже ловити їх: що не личить виставляти для людського ока, те й у вухо впускати не годиться: увійшовши, погану послугу там робитиме. 5. Теплішого слова, ніж бесіда, годі підшукати (*А. Содомора*).

5. Прочитайте зразки діалогів. Визначте вид діалогу й наміри учасників.

I. — Усе буде добре, потерпи... — чує вона хлопчачий голос, спокійний і владний водночас.

— Дякую тобі... — всміхається йому Лада у відповідь на його усмішку.

— Я Арсен. А тебе як звати? — запитує хлопець.

— Лада...

— А ти в якій школі вчишся?

— У дев'ятій. А ти?

— Я інтернатський... Ти, певно, у восьмому класі?

Їхню розмову вриває поява мами... (*За О. Сайко*).

II. — Мені потрібна ваша допомога.

— А мені здалося, що ви з тих, які самі допомагають, — зауважив письменник.

Чоловік посміхнувся.

— Хотілося б дещо дізнатися про літературну працю. Я заплачу вам.

— За що платити? За слова на вітер? Навчити писати неможливо.

— Я не хочу писати. Я хочу знати, як це роблять інші. Якщо ви не хочете брати гроші, то я куплю ваші книги.

— Не треба купувати мої книги. Їх куплять ті, хто їх прочитає, — незлобливо відмахнувся письменник.

— Гарзд. Тоді як мені бути?

— Вчинимо просто. Обміняємо мій урок про словоблудство на вашу історію.

— Яку історію? — здивувався незнайомец. — Ви гадаєте, у мене є якась цікава історія?

— І не одна. Це у вас на обличчі... хотів сказати написано, але було б неточно. Це у вас на обличчі приховано.

— І ви готові все вислухати?

— Не все. Тільки головне, — письменник відсърбнув з горнятка.

— А все інше я домислю.

— Що ж, згода (*За М. Дочинцем*).

III. Якось після уроків ми по самі вуха зав'язли у війні з групою першокласних геймерів\* і таки розгромили їх уцент. Перемогу вирішили відсвяткувати морозивом. Радісний ще хвилину тому Андрій раптом набундючився, став мовчазним.

— Серж, тобі не набридло гаяти час на оці ігрища для тупих? — озвався він, коли ми вмостилися з морозивом на лавці.

— Ні. До того ж, вони не такі вже й тупі: просунуті, сучасні іграшки. Звичайно, що нижче плінтуса, але серед них чимало й цікавих.

— Перезавантажся, — жартома мовив Андрій. — Знаєш що? — він підсунувся ближче. — А створімо щось своє, цікаве, круте й просунуте, щоб аж мізки в трубочку згорталися. Я тобі скажу, що всі оці штучки, на які ми витрачаємо час, туплять мізки.

— Не розумію, що ти пропонуєш?

— Якщо бавитись, то пристойними іграми. Час цікавитися серйозними речами.

— Затям, що твої інтелектуальні цяцьки нікому й задарма не потрібні.

— Це ти про себе?

— І про тебе також.

— А я тобі кажу — поміркуй, — буркнув Андрій, підвівся, потиснув руку і побрів, черкаючи рюкзаком по асфальту...(*В. Бердт*).

6. Прочитайте діалог. Замініть окремі репліки так, щоб діалог став гармонійним.

У нашому класі цієї суботи вечірка. Дівчата собі такі сукні класні придбали, просто закачаєшся. Ну я своїм предкам і кажу:

— Мені потрібна сукня на суботу, дайте гроші.

А вони мені на те:

— Нема грошей, кінець місяця, зарплата буде аж через тиждень... Та й навіщо тобі така дорога сукня, вдягни щось інше, у тебе ж є.

— Ви що, хочете, щоб ваша донька мала вигляд останньої бідачки? Тоді позичте гроші, як не маєте.

— Ми й так по вуха в боргах, тато кредит ледь сплачує.

— А хто вас просив той дурнуватий кредит брати? Ви мене народили, тож дбайте тепер про мене...(*За О. Сайко*).

7. Прочитайте текст. Сформулюйте проблему. Як краще розв'язати її? Закінчіть діалог, урахувуючи ситуацію.

То міг бути найкращий день у її житті. Перед обідом у школі до неї підійшов Хантер і сказав, що хоче в неї дещо запитати. Його відволік однокласник, та Хантер повернувся:

— Це знову я... — помахав рукою. — Маріє, хочеш бути моєю дівчиною? — випалив скоромовкою.

Марія почервоніла і мовчки кивнула.

— Я давно хотів тебе про це запитати, — сказав хлопець і поправив на носі окуляри.

— Це було помітно, — зауважила Марія і захихотіла.

З Хантером було цікаво поговорити. І про шкільні справи, і про книжки, і про футбол. Та Марія ніколи не розглядала його як потенційного бойфренда\*\*. Вона добре знала, що він подобається її подрузі Клої. Причому подобається ще з садочка. Але ж вона не винна, що він запропонував зустрічатися саме їй, а не Клої. Вона його жодним чином не заохочувала...

Марія шукала собі виправдань...(Н. Ясіновська).



8. Оберіть текст. Виконайте на основі його одне із завдань: а) розширте діалог, додавши кілька реплік; б) замініть кілька реплік своїми; в) закінчіть діалог.

I. Ех, і хто вигадав оцей березень? Ні на лижах кататись, ні у волейбол грати, ні бодай поковзатись... Схопив грудку, що потрапила під руку, жбурнув сердито на лід. Лід витримав, тільки глухо ухнув, розсипавши по берегах жалібне тьохкання. Я знайшов шматок цеглини, високо підкинув його. Цеглина врізалася в лід, цвіркнула брудна вода, розлилася по синьому льоду.

— А тобі не жаль? — раптом почувся за моєю спиною дівочий голос.

Я округнувся на одній нозі й побачив Ніну Марченко з нашого класу (В. Кава).

II. Оленку цікавить питання, чи дружать між собою квіти і травичка.

— Звісно, дружать, — каже їй татко, коли вони отак удвох блукали мішаним лісом. У лісі високі, старі сосни, але трапляються й дуби, липи, кущі глоду, крушини. Зупинилися біля молодого ясена. Низом, при стовбурі, що в цятках зеленувато-жовтого моху, росте різне зело.

— А я чистотіл знайшла, — гукає Оленка. Вона розглядає соковито-зелене, легенько припудрене сивизною лапчасте листя, білясте низу. На зламі стебла виступає йодиста рідина.

— А чого він зветься чистотіл, — запитує в татка?

— Бо він лікує різні виразки. Он у тебе на нозі ранка, ожинником поранилась. Бачиш, аж кров сочиться? Помаси тією краплиною — і до завтра заживе, — каже татко..

У низині біля старого дуба — кущі кропиви, стебла ожини і ще багато-багато різних трав — не перелічити! (За С. Носанем).



III. — Ти любиш, як шумить море? — маленький хлопчик, що вовтузився з мушлями неподалік, звів на мене свої блакитно-зелені очі й дивився якимсь нетутешнім поглядом.

— Люблю, — відповіла я й усміхнулася.

Я хотіла розпитати хлопчика про його ім'я, його батьків і домашню собаку чи kota, хоче він стати моряком чи принцом... Але дитина з очима кольору осіннього моря заговорила першою.

— А ти любиш, коли тихо?

— Люблю, — я знов усміхнулася. — У тиші дуже приємне відлуння.

— У тиші не буває відлуння, — насупився малий (*Н. Гербіш*).


9. Прочитайте уривок із твору. Складіть діалог про бережливе ставлення до природи. У діалозі обґрунтуйте, чому після розмови з лісником Оленчині батьки перестали купувати до Нового року живу ялинку. Дайте характеристику діалогу, використовуючи дані таблиці. таблиці, що на с. 245-ій.

Ось уже кілька років Оленчині батьки не купують новорічних ялинок, а прикрашають ту, що росте на подвір'ї біля Оленчиного вікна. Сталося це після зустрічі з лісником Карпом Івановичем. Колись на ринку вони купили зелене деревце.

Погомоніли ми про се, про те... (*За С. Носанем*).

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Уживаймо в мовленні фразеологізми:**  
Мова без прислів'я, що суп без солі. Хоч куди ворону занесе, вона скрізь чорні яйця несе. Хоч нічого не виходить, а ти, Марку, грай. Хоч як ліпи пісок, він однаково розсиплеться. Хоч яка гаряча вода, від неї будинок не спалахне. Хоч яка велика ніч, а день настане. Хоч яке гарне осленя, та ніколи з нього не буде коня.

-  10. Проаналізуйте свою роботу за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

11. Випишіть зразок діалогу. Охарактеризуйте його.
12. Складіть зразок діалогу-домовленості в одній із ситуацій: а) домовленість із друзями про плани на канікули; б) домовленість із бабусею/дідусям про допомогу; в) домовленість із однокласниками про підготовку проекту.
13. Пам'ятайте про фразеологізми у вашому мовленні, адже вони привертають й утримують увагу, надають емоційно-експресивного забарвлення й невимовності розмові, є засобом самовираження. Складіть і запишіть будь-який діалог, у якому використайте фразеологізми.

## § 45.

# СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

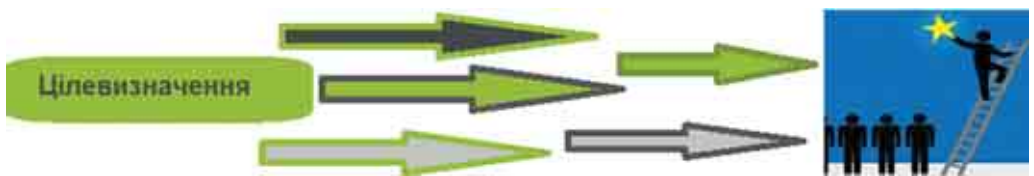
## *Гідність людини*

*Набрид мені цей світ, де гідність  
ходить вічним торбарем...*

*В. Шекспір*

*Є особлива форма бідності:  
коли в людини мало гідності.*

*В. Дзекан*



1. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Які враження виникли у вас після прочитання? Наскільки ця інформація важлива для вас? Як ви розумієте слова В. Шекспіра, узяті за епіграф уроку?

Гідність — це величезний скарб, яким я володію. Це моя спадковість, мій капітал, мої надбання, мій ресурс, мій потенціал. Насамперед власний — те, чого я досягаю своїми зусиллями, керуючись власним вибором, це мої надбання, характеристики, навички і вміння.

Також це родовий потенціал — те, що мені дісталось у спадок від мого роду. А саме: дар життя, здоров'я, сила, обдарування, таланти, характер, схильності, моделі поведінки, життєві сценарії, історія і весь досвід на генетичному рівні.

Для людини, яка вірить у Бога, даністю є життя, душа і Заповіді Божі.

Коли людина не усвідомлює наявності свого потенціалу, або усвідомлює не повною мірою, не знає, чи не бажає знати свого роду, не знає себе, постають проблеми. Що робити? Обов'язково знаходити час для вивчення себе й історії свого роду, намагатися бути чесним із собою. Розпитати рідних про свій рід і його історію.

Гідність — це мати відповіді на екзистенційні\* запитання: «Хто я є?», «Якого я роду?», «У чому моя особливість?», «Яка моя честь, мій внутрішній кодекс?», «Які мої права і обов'язки?» тощо.

Гідність — це знати про себе, свою природу й відчувати свою цілісність. Якщо ви маєте відповіді на ці запитання — ви гідна й цілісна людина. Якщо ви знаєте історію свого роду й надбання його — ви гідна і благородна людина.

Щоб мати честь і гідність, керуйтеся у своїй поведінці та вчинках внутрішнім кодексом честі. Гідність — це також мати знання про своє місце, свою міру і свої межі, адекватно сприймати себе.

Але просто знати про наявність скарбу недостатньо. Необхідно бути вдячними за нього, незалежно від того, який він є.

Гідність — це те, що ми поважаємо в собі. Це усвідомлення власної ваги, поваги до себе і свого скарбу. Кожна людина має знати, що вона поважає в собі і що не дозволить собі й іншим зневажати.

Гідність — це увага до свого здоров'я: фізичного, психологічного і духовного. Уміння дбати про своє здоров'я, знати про те, що шкодить, а що навпаки підтримує. Це здатність до самопожертви, здорового альтруїзму.

Гідність — це відповіді на запитання «Чим я займаюсь?», «Яке моє покликання?», «Яка мета мого життя?», «Якого життя я прагну?», «Що я роблю для цього?».

Гідність — це самореалізація за покликанням.

Складайте список усіх ідей і мрій (з дитинства і до сьогодні), усього, до чого є підвищений інтерес, що вам добре вдається, від чого спалахує серце, і розставляйте пріоритети. Усвідомлюйте своє покликання, адже це велике щастя. Прописуйте конкретні реальні цілі й складайте план досягнення їх. Здобуйте необхідні знання, навчайтеся. Але головне — дійте і будьте наполегливими! (За О. Востриковою).

Послідовність роботи:

1. Про що йдеться у тексті?
2. Визначте тему і сформулюйте головну думку.
3. Запишіть ключові слова.
4. Поділіть зміст тексту на частини. Визначте в них головне, найсутєвіше.
5. Що означає «розставляти пріоритети»? Чи вмієте ви це робити?
6. Прочитайте текст іще раз.
7. Складіть план переказу.
8. Перекажіть текст за складеним планом.

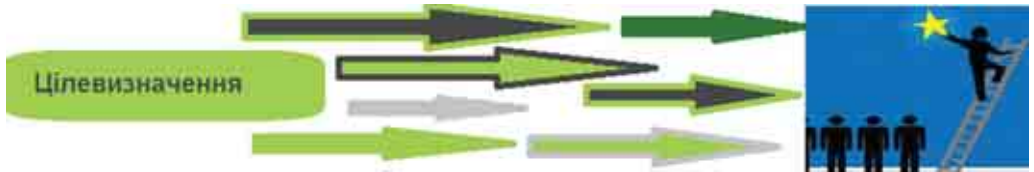
## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Уживаймо правильно:** *з'ясувати* (а не вияснити), *відкласти* (а не відложити), *скасувати* (а не відмінити), *наполягати* (а не настоювати), *побоювання* (а не опасіння), *збігатися* (а не співпадати), *неспроможний* (замість не в стані), *чинити* (а не поступати), *вжити заходів* (а не прийняти міри).



## СЛОВО ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ

### *Естетика у мові*



1. Прочитайте виразно вірш.

1. До чого закликає й від чого застерігає авторка?
2. Яку думку утверджує поетеса?
3. Поясніть, що означає «берегти слова», «стерегти слова»?
4. Наведіть приклад, коли слово — «ліки», «щедрий дар», а коли — «порятунок»?
5. Розгляньте малюнок ліворуч. Ілюстрацією яких слів з поезії його можна вважати? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. Як ви розумієте заклик «Не цурайся слів»?

Берегти слова... Стерегтися слів.

Бо слова — це ліки і пекучий трунок.

Слово — мить життя і печать віків.

Слово — крик зневіри.

Слово — порятунок.

Слово — щедрий дар.

Слово — фальш і лжа.

Слово — дар Богів, що дістали люди.

Чисте, як дитя.

Мудре, як життя —

Слово злом стає на вустах Іуди.

Кине до землі, здійме вище хмар.

Слово — оберіг, твоя суть і гідність.

Не цурайся слів і шануй цей дар.

Слово — це зерно, твій засів у вічність.

*Марія Морозенко*

Бесіда:

1. Пригадайте, що вам відомо про слово?
2. Які аспекти слова ви вивчали раніше?
3. Якщо «естетика» — це краса, художність, то що таке «естетика слова»?
4. Наскільки важливо для кожної людини пізнавати слова?
5. Чим для вас є слово?
6. Уявіть слово в образі рослини, квітки, дерева чи колоска. Як ви позначите його лексичне і граматичне значення?
7. Наскільки вони пов'язані між собою?
8. Розгляньте малюнок, пригадайте і позначте, де, на вашу думку, лексичні, а де граматичні ознаки слова.

**СЛОВО:**

**Лексичні ознаки:**

- значення ;
- походження;
- особливості вживання.

**Граматичні ознаки:**

- будова ;
- творення;
- змінювання;
- роль у реченні.



2. I. Прочитайте уривок тексту. Випишіть ключові слова. Чи вибагливі ви до слова? Наскільки це важливо?

1. «Отак він смакував цим словом, — а ти ж знаєш, що словом можна смакувати навіть краще, ніж цукеркою. Бо цукерки, як би їх багато не було, рано чи пізно закінчуються, а слова не закінчуються ніколи. Словами можна смакувати хоч усе життя, щоразу добираючи собі все запашніші, все соковитіші. Навіть можна добирати собі найхімерніші слова з далеких екзотичних мов і обертати їх у губах, насолоджуючись пряними чи гострими, чи терпкими, а чи солодкавими ароматами. Але наймилішими завжди будуть слова рідної мови, повні духмяного й поживного животворного соку...» (І. Андрусяк).

2. Слово ніколи не буває одного кольору. Воно, як оце яблуко: з одного боку червоне, з другого — жовте, з іншого — зеленаве. Лише умій повертати (М. Дочинець).

II. Бесіда:

1. Що, на вашу думку, означає «мовний смак»? Із чим цей вираз у вас асоціюється?
2. Чи розмежовуєте ви мовний смак і несмак? Як саме?
3. Чи знайоме вам відчуття «смакувати словом»?
4. Чиї, які слова вам більше до смаку? Чому?
5. Чи усвідомлюєте ви важливість думки про те, що «наймилішими завжди будуть слова рідної мови»?
6. Чи формуєте свій мовний смак?

3. Прочитайте речення. Розтлумачте зміст їх. Чи всі висловлені тут думки ви поділяєте? Відповідь обґрунтуйте.

1. Люди просто не розуміють, яку велику силу мають слова (*Л. Кудрик*). 2. Слова, вимовлені з любов'ю, заліковують душевні рани, сумніви, розчарування. 3. Слово виражає, ким є людина насправді. 4. Чим сповнене серце, те говорять уста. 5. Слова — лакмусовий папірець: за ними можна пізнати людину. 6. Наукою доведено: нецензурні слова руйнують генетичний код, призводять до занепаду, запускають програму самознищення на клітинному рівні. 7. Якби ти знав, які глибокі чинить рани одно сердце, згіднее слівце, як чисті душі кривить і поганить, і троїть на весь вік, — якби ти знав оце (*І. Франко; Джерело: gazeta.ua*).

4. I. Розгляньте світлину. Що відтворив автор? Прочитайте слова, написані на склі. Якою є енергія цих слів — убивчою, руйнівною чи творчою, живильною? Порадьте, як із цими словами бути?



Джерело: <http://ua.depositphotos.com/>



II. Об'єднайтеся у групи. Складіть словник-мінімум на одну з тем: «Словник успішної людини», «Словник доброї людини», «Слова-табу», «Словник дружного колективу».



5. Розгляньте уважно малюнки і світлинки. Поміркуйте, як вони виражають суть слова (тобто, чим слово є для людини). Про яке призначення слів тут ще не сказано? Яких малюнків бракує?



Джерело: <http://ua.depositphotos.com/>



6. I. Об'єднайтеся у три групи. Прочитайте слова, визначте кожній групі по 10 слів для пояснення лексичного значення. Із кожним словом складіть і запишіть словосполучення.

Химерний, присілок, презва, бахматий, бриль, дебелий, зашарілася, придолинок, торік, отетеріти, невіглас, падалиця, надвечір'я, затятий, криївка, осоння, цибатий, картатий, ошелешити, паленіти, бриніти, отава, недбалець, чванько, второпати, неквапно, оболонь, купина, узбіччя, тужавіти.

II. Пригадайте відомі вам прийоми тлумачення лексичного значення слова. У разі потреби прочитайте додаток 13. Наскільки важливі такі вміння і де вони можуть знадобитися?

7. Прочитайте словосполучення. До виділених слів доберіть інші слова, утворивши словосполучення. Що змінилося від такого поєднання?

**Кособочились** хатки, **обізвалися** кроки, **бахматий** кожушок, **нуртувала** вода, дитяча **втїха**, **сила-силенна** риби, **духмяний** липець, **густішали** хмари, **хрещаті** ворота, **тінява** оселя, **добряче** попрацював, **неквапливі** кроки, людська **веремія**, **рештки** сну, велелюдне **середмістя**, **ущипливе** слівце, **клятї** питання, **рахманна** земля, **липівка** меду, **ремствувати** на друзів.

8. Прочитайте. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні. З якою метою автор використовує їх?

Письменникові багато треба вчитися в землероба. І найперше — прополюванню. Придивіться, як безмилосердно прополює городник свої грядки — все кволе, зайве, незріле — геть з поля! А як нещадно обрізує виноградар лозу, залишаючи, здавалося б, потворні цурпалочки... Читаєш не раз книгу й бачиш, як тут мало пололи, обрізали. Здорове й сильне «заглушили» бур'яни, чагарники (*М. Дочинець*).



9. I. Об'єднайтеся у чотири групи. Виконайте завдання на швидкість.

1. Здається, жодне інше слово так не хвилює мене, як це — *полини*... Мої пастуші літа, незліченні дитячі вичуди пропахли полинами. Але найстійкіші враження пов'язані з читанням... Вся світова література тепер мені пахне тими полинами (*П. Сорока*).

2. *Лі-те-пло!* Яке чудове, прекрасне й романтичне слово! Так, немов хтось узяв тонку мереживну стрічку і зв'язав до купи «літо» і «тепло». Тепла вода — ось що стоїть за цим. Хочеться хлюпати літеплом, набирати його у жмені, бродити літеплом босими ногами, робити кола на воді, мріяти й жити. Літо! Літепло днів поглинає всіх з головою, і нікому нема від цього спасіння... Насолоджуймося літеплом! (<http://karalevna.com.ua/glossary/743-liteplo/>).

3. *Мушля* — прекрасне слово, зіткане з перлинок, крупинок морської солі, подиху моря і таємниць незвіданих глибин! Як радісно буває крокувати морським узбережжям і відчувати під босими ступнями міріади дрібних мушель! Блакитні, сиво-смугасті, помаранчеві, білосніжні — усі однаково красиві. І ми збираємо їх у пригоршні, відчуваємо їх на дотик, закопуємо їх у пісок, милуємося здалеку! Найбільші з них лежать на морському дні, пропонуючи дрібним крабам надійний сховок-хатинку. І тільки засмагли й заціловані літом сміливці можуть пірнути глибоко-глибоко, аби дістати морську красуню й показати її світові. А ще велику мушлю приємно тримати вдома, у потаємному закапелку, щоб діставати її звідти щоразу, як настрої кепський, або осіння хандра дістала, і слухати, слухати море, притуливши мушлю до вуха... (<http://karalevna.com.ua/glossary/770-mushlya/>).

4. *Легім* — легкий приємний вітерець. Поцілунок сонячного зайчика, доторк вербового котика до щоки, шовкова ніжність павутинки, обійми теплих повітряних хвиль. Ураган бентежить, збиває з ніг, підносить над землею, сковує страхом. Сильний вітер змінює погоду, розгонить хмари, або навпаки зганяє їх до купи — на дощ. Весняний бриз приносить аромати бузку, запах квіткових луків, куйовдить волосся. Ніжний легім лагідно пестить волосся, зацілює щоки свіжістю нового дня, обіцяє зміни на краще. Тому хочеться дарувати йому свою усмішку, хочеться дозволяти йому гратися зі своїм волоссям, хочеться розповідати йому свої секрети й вірити його шепотінню.. (<http://karalevna.com.ua/glossary/258-legit/>).

II. Завдання:

1. Випишіть із текстів синоніми, антоніми.
  2. Випишіть епітети разом зі словами, які вони характеризують.
  3. Знайдіть і выпишіть (у межах одного тексту) слова, об'єднані однією граматичною ознакою (рід, число, відмінок, час, особа тощо).
  4. Випишіть слова, які, на ваш погляд, викликають позитивні емоції.
  5. Назвіть образи, що постали у вашій уяві після прочитання текстів.
10. Прочитайте речення. А які асоціації викликають у вас ці слова? Усно запропонуйте свої варіанти речень, що починаються так: «Коли я кажу..., то», «Коли я дивлюсь на..., у моїй уяві...», «Коли я чую слово..., у моїй уяві...».



1. Коли я кажу «тихість», «ніжність», то пригадую собі голос дзвіночка з новорічної ялинки. 2. Коли я дивлюсь на ялинку мого дитинства, відчуваю присутність усіх близьких серцю людей. 3. Коли я чую слово «дзвіниця», у моїй уяві неодмінно постає старезна, з середини вісімнадцятого століття, дерев'яна дзвіниця з вікнами на чотири сторони світу. 4. Коли вимовляють «сніжок», перед моїми очима відбувається легке дійство на горизонталі нашого погляду — десь між небом і землею (За А. Содоморою).

11. I. Прочитайте текст і слова. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

I. Світ пестливих, здрібнілих слів неодмінно впроваджує нас у стихію української народної пісні. Її найвизначальніша, якщо з мовного погляду, прикмета — власне, здрібнілі, пестливі форми. Тут українська пісня таки не має собі рівних. Однією з причин щедрості на ласку у слові є особливе чуття українців до природи рідного краю. Природи настільки промовистої у своїй красі, ще не може вона залишитися без відлуння. Недарма кажемо: «Озирнешся — душа співає» (А. Содомора).

II. Хатчина, вечорина, меншенький, старшенький, бідолашний, часинка, долівка, церквиця, долина, осьдечки, дівчатко, подвір'ячко, доненька, пташеня, весельце, водиченька, личенько, комарики, лебідонька, дідусь, школярики, кволенький, камінчик, джерельце, вустонька, латочка, ясочка, хлібень, хлібець.

II. Запитання і завдання:

1. Як А. Содомора характеризує пестливі, здрібнілі слова? Що вам відомо про це з попередніх уроків?
2. Де найчастіше ці слова вживані? Чому?
3. Яку роль у нашому мовленні вони виконують і як характеризують нас?
4. За якою ознакою згруповано слова?
5. Чи завжди такі слова доречні? Чому?
6. З кількома словами усно складіть речення, поясніть, із якою метою вони вжиті.

12. I. Прочитайте слова. Якою граматичною ознакою вони об'єднані? У яких ситуаціях мовлення без цієї ознаки неможливо обійтися?

Дзвонарю, гетьмане, діду Корнію, Сташе, Лавріне, Петре, Данилку, лелеко, Василю, Катре, Маріно, Марто, хлопче, Тимоше, зоре, Великомученице, раю, сину, зозуле, зозуленько, Україно, Насте.

II. Утворіть форму кличного відмінка від іменників, ужитих у називному відмінку. Чи відчуваєте ви труднощі? Які саме? Замість крапок поставте потрібні літери. Поясніть написання.

Директор, подруженька, Олена Віктор..вна, лікар, громада, Назар Олексі..вич, Тимофій Ігор..вич, Майя, Зоя, доня, бабуся, друзі, Черкащина, Олег, Ангеліна.

13. I. Прочитайте речення. Назвіть засоби, якими автор відтворює явище природи. Запишіть, поставивши замість крапок потрібні літери.

Так людяно, дитинно так у світі, від радості прозориться сльоза (М. Гантар). 2. Сміявся дощ, у літні бив ц..мбали, грав барвами на стеблах ков..ли (В. Кикоть). 3. Я прокинувся від шуму дощу, що краплинами б'ється у рами, відчиню й до кімнати впусчу ці небесні дзвінки телеграми (В. Кикоть). 4. Дощ в..сить над хатою й груш..ю кр..слатою, а струмки купатися в річку побрели (М. Штепан). 5. Рясних дощів посріблену вуаль впустило небо осені на руку (Н. Данилюк). 6. Пахне в повітрі грозою, хмари волами вляглись. Мов оповив органзою вітер мережану вись (Н. Данилюк).

II. Завдання:

1. Чи всі частини мови наявні у реченнях? Наведіть приклади.
  2. Назвіть усі іменники, визначте рід і відмінок.
  3. Випишіть троє слів, однакових за будовою.
  4. Назвіть обставини, скажіть, якою частиною мови вони виражені.
  5. Позначте закінчення у кожному дієслові.
14. I. Прочитайте текст. Визначте комунікативний намір автора тексту.

Серед **розмаїття природних** ландшафтів трапляються місця, які, здається, переносять тебе у казку.

Неймовірно **поєднання** найяскравішої барви змушує повірити в те, що природна навмисне зібрала всю палітру\* в одному місці, аби похизуватися\*\* своєю красою. До таких місць **відносять індійську** долину квітів, озеро П'яти квіток, червоний пляж у Китаї, парк Хіцужияма і сади Кавачі Фудзі в Японії, **французькі** лавандові й **голландські** тюльпанові поля, рожеве озеро Хіллер в Австралії і колумбійську річку Каньо-Кристалес. Звісно ж, це аж **ніяк не вичерпаний** перелік... (З Інтернету).



Індійська долина квітів



рожеве озеро Хіллер

II. Запитання і завдання:

<b>Знаю, умію, розумію</b>	<b>Відчуваю, переживаю, ціную</b>
1. Назвіть слова з абстрактним значенням. 2. Поясніть значення слова «розмаїття». Доберіть приклади словосполучень із цим словом. 3. Поясніть написання виділених слів. 4. Конкретизуйте слово «квіти», дібравши назви відомих вам квітів. 5. Поясніть написання великої літери в тексті.	1. Які почуття переповнюють автора тексту? За чим ви це визначили? 2. Назвіть місця, про які ви теж могли б сказати, що там «потрапляєш у казку». Чому? 3. Які місця в Україні, на ваш погляд, варті такого ж захоплення. 4. Доберіть і запишіть слова, якими ви користуєтесь, щоб висловити захоплення.



**15.** Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

**16.** Дослідіть можливості префіксів і суфіксів у поєднанні зі словом «сміх». (посміх, посмішище, посміховисько, посміховище, усмішка, посмішка, насмішка та ін.). Доберіть означення до слів «усмішка» і «посмішка». Почніть свою розповідь про результати дослідження так:

Слово «сміх» — одне з тих, що наче випробовує спроможність мови — тлумача душі — за допомогою всіляких префіксів та суфіксів окреслити найрізноманітніші відтінки тієї дивної сміхової енергії.



**17.** Укладіть тематичний словничок, наприклад, назв рослин, якими має володіти шестирічна дитина; спортивної, кулінарної чи театральної лексики. Наскільки це важливо?

**18.** Випишіть з газет, мовлення публічних людей на радіо й телебаченні приклади недбалого поводження зі словом (помилкове написання, уживання не в тому значенні, надлишковість слів, наявність загрози, негативу у словах).



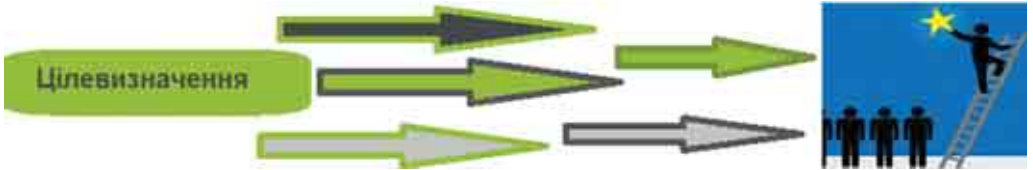
**19.** Випишіть зі словників приклади слів (15-17), складних для написання. Запропонуйте їх для словникового диктанту на уроці.



## МОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ РЕЧЕННЯ

(порядок слів у реченні,  
граматична основа, види речень)

*Україна у ХХІ столітті*



1. I. Перепишіть речення. Усно змініть порядок слів. Скажіть, чи впливає це на зміст висловлення? Для текстів яких стилів властивий лише прямий порядок слів?

1. Якісна сучасна українська література допомагає досягнути нюанси свого часу. 2. Група харківських астрономів на чолі з професором Федоровим П. завершила роботу над власним каталогом Чумацького Шляху. 3. На екрани країни вийшов фільм режисера Тараса Ткаченка «Гніздо горлиці». 4. Українських призових рисаків ростять на Полтавщині в краю кукурудзяних полів і соняшників, озерець і квітучих мальв. 5. Волонтерський рух прийшов в Україну одразу після здобуття незалежності. 6. Подібних випадків такого масштабу волонтерської допомоги військовослужбовцям до цього часу у світі ще не було. 7. Відповідно до програми проекту «Дивись українське — твори своє майбутнє» стартував конкурс сценаріїв та сценаричних ідей «Своє кіно» (З Інтернету).

- II. Якою постає перед вами Україна ХХІ століття? Яких її характеристик тут бракує?

2. I. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

На **Личаківському кладовищі** вчора під вечір було тихо і дуже спокійно. Будній день. Люди заклопотано метушилися на вулицях міста. Поскрипували трамваї. Старою бруківкою торохтіли маршрутки...

Я завітав поспілкуватися з хлопцями. **Щоразу**, перебуваючи у місті, заходжу провідати моїх друзів. На ділянці кладовища, де захоронено бійців АТО, не було **нікого**, крім нас із вітром. Я помолвився і присів на сірі гранітні сходи навпроти могил. Вони дивилися на мене молодими **обличчями** кольорових портретів. Майже всі усміхнені... Холодний вітер вимахував **жовто-блакитними** знамена-

ми і стрічками на похоронних вінках. Було спокійно і якимось затишно.

**Декого** з них я знав особисто. З іншими **ніколи** не спілкувався. Проте усіх нас щось **об'єднувало**: не так давно ми всі разом були десь там, на сході... Сьогодні ж я сидів на мармурі, а вони дивились на мене усміхнені зі світлин. **Нездолання** відстань боліла...

Посидів. Поспілкувався. Сонце хилилось до обрію... Попрощався з хлопцями, і ми з вітром попрямували до виходу... **Віддаляючись**, відчував, як спину мені пропалювали молоді й усміхнені погляди з кольорових портретів... Такі близькі, такі дуже рідні... найкращі у світі захисники найкращої у світі Вітчизни...*(За А. Зелінським)*.

II. Запитання і завдання:

1. Які події української історії XXI століття тут відображено?
2. Які емоції викликав у вас текст? Чому?
3. Визначте тип мовлення. Чому автор удається до нього?
4. Які почуття переполюють душу автора? Яким чином він передає їх?
5. Назвіть у тексті місця, найбільш емоційно насичені.
6. До яких роздумів спонукав цей текст вас?
7. Поясніть написання виділених слів.
8. Зверніть увагу, які види речень у тексті переважають. Чому?
9. Назвіть у тексті односкладні речення, визначте вид.
10. Яку роль виконують три крапки у кінці речень і тексту?

3. 1. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Насилля, фізичне чи то моральне, духовне, руйнує звиклий для людини досвід простору й часу, нищить мить як одиницю виміру людського буття у світі. 2. Увечері по наших позиціях на відстані кількесот метрів почала працювати артилерія. 3. Військове капеланство стало чи не однією із найбільших несподіванок мого життя. 4. У захмареному небі зблиснуло тепле сонячне проміння, яскраве і добре, як ранкова усмішка немовляти. 5. Залишившись по той бік вогневої завіси, один-однісінький помирав од болю і втрати крові під обстріляним зоряним небом Донбасу її Сашко... 6. Зболена і згорьована, з обвугленим обличчям і закривавленим материнським серцем, прозора і справжня, нездолання, як сама істина, весняними вулицями мого міста йшла мати українського солдата... 7. Ми не забудемо тебе, Брате! *(А. Зелінський)*.

II. Запитання і завдання:

1. Про що повідали вам ці фрагменти історії України XXI століття?
2. Чому про це варто знати всім?
3. Висловіть свої роздуми щодо прочитаного.
4. Якою має бути модель нашої поведінки щодо згорьованих матерів, що ходять і живуть поруч?

5. Назвіть слова, що асоціюються у вас зі злом.
6. Прочитайте вголос ускладнені речення, назвіть елементи, що ускладнюють їх.
7. Поміркуйте і скажіть, які дії, вчинки і заходи мають бути свідченням того, що «ми не забудемо»?

4. I. Прочитайте речення. Яка ознака об'єднує їх? Назвіть слова, що позначають цінності.

1. Пригорнуся я **душею** до рідного слова, з **Україною** моєю поведучу розмову (*І. Шоха*). 2. Моя Україна — це зоряні роси, і синь вереснева, і мирна **блакить** (*Л. Сердунич*). 3. Україно, і хвилі дніпровські, і полтавські вишневі сади, і безмежні **степи** чорноморські, і Донбас, і Карпати — це **ти** (*М. Гнатко*). 4. Україно, нехай ніхто не полови- нить, твоїх земель не розтина (*Д. Чередниченко*). 5. Одягнімо, друже, вишиванки — наш чарівний український стрій (*В. Дерій*).

II. Поясніть розділові знаки. Якими членами речення є виділені слова?

5. Прочитайте фразеологізми. Запишіть ті, що є простим реченням. Усно дайте характеристику кожного речення. Поясніть значення кожного фразеологізму.

1. Не сліпому про барви говорити. 2. Ведмідь на ліс ображався, а ліс про це й не знав. 3. Для бджоли всякий урок легкий. 4. Доброї людини і бджола не жалить. 5. Мудра голова не дбає про лихі слова. 6. Коса любить брусок і сала кусок. 7. Сіно граблів не жде. 8. Чиста совість — найм'якіша подушка. 9. І бджола летить на червону квіт- ку. 10. Нашій Горпині гарно і в хустині. 11. Не кожна Ганна і гарна. 12. З поганої трави не буде доброго сіна.

6. I. Прочитайте вірш. Визначте тему й головну думку.

Гойдалась пташка на тонкій лозині,  
витьохкувала котикам пісні.  
Пухнасті кульки на старій вербині  
життям світилися жовті і рясні.  
Листочки слизькі по лозинах лізуть.  
Стара верба, як дівка у вінку.  
Джмелі нектар на хоботки нанижуть,  
на крильцях понесуть весну дзвінку.  
Пролетється світло. Сонце рано встане.  
Верба цвіте. Летить весна у світ.  
І знову щастя світла мить настане  
побачити ось цей вербовий цвіт.  
*Галина Потопляк*



Н. Володько



О. Марищенко

II. Запитання і завдання:

1. Який загальний настрій твору?
2. Назвіть мовні засоби, що увиразнюють картину весни?
3. Якою є Україна XXI століття у ставленні до природи?
4. Намалюйте картину, що постала у вашій уяві після прочитання вірша.
5. Усно охарактеризуйте прості поширені речення.
6. Випишіть у зошит непоширені речення, перебудуйте їх у поширені або й ускладнені і запишіть. Використовуйте епітети, порівняння.
7. Якими рядками поезії можна підписати розміщені вище світлини?
8. Випишіть слова і словосполучення, які у тексті є синонімами.

7. I. Прочитайте текст. У якому реченні, на вашу думку, сформульовано основну думку? До якої суспільної проблеми привертає автор нашу увагу?

Вислів «**Моя хага скраю**» стає все менш **актуальним** для українців. Натомість набуває **обертів** **благодійності**. І цей процес **не зупинити**. Волонтерство стає **популярним** серед молоді. На добрі справи жертвують **усі**: від школяра до пенсіонера.

Рівень розвитку **благодійності** в Україні останнім часом **суттєво зріс**. Експерти стверджують, що серед волонтерів більше молодих жінок, киян і мешканців Заходу. Майже всі вони мають вищу освіту. **Більшість** наших громадян визнають волонтерський **рух** обов'язковим складником громадянського суспільства.

Змінилося ставлення суспільства до **благодійності**. **Нині** найбільше жертвують на допомогу армії й хворим дітям. За минулий рік кількість зареєстрованих в Україні **благодійних фондів** перевищила 15 тисяч. У галузі **благодійництва** з'явилася конкуренція. Отже, все **більше** людей прагнуть робити добрі справи (*З Інтернету*).

II. Запитання і завдання:

1. Чи згодні ви з думкою, яку утверджує перше речення? Відповідь свою аргументуйте.
2. Назвіть відомих вам волонтерів. Наскільки важлива їхня діяльність у наш час?
3. Чи однаковий порядок слів у всіх реченнях? Чому?

4. Прочитайте одне з речень з різною інтонацією. Зробіть висновок, як змінюється суть його.
5. Дайте усну характеристику кожного простого речення.
6. Яку роль у реченні виконують виділені слова?

8. 1. Прочитайте текст. Випишіть ключові слова і перекажіть.



*Олешківська пустеля*



*Церква у Жовкві*

Україна цікава своєю різноманітністю. Багата її природа дарує нам гірські хребти, річкові каньйони, моря, озера, степи і навіть пустелі. Клімат від континентального до субтропічного тішить помірними температурами, вітрами й опадами.

Археологія України може похвалитися знахідками, старішими за єгипетські піраміди.

Архітектура вражає кількістю замків, фортець, храмів різних релігійних течій, дерев'яними церквами, стародавніми будівлями, кварталами та площами міст.

Про культурні надбання українців можна годинами читати лекції, писати томи літератури, знімати повнометражні багатосерійні фільми.

До всієї різноманітності України варто додати перелік унікальних фестивалів. Етнографічний фестиваль «Маланка-Фест» відомий як своєрідний буковинський карнавал шанувальників народного мистецтва. Не менш популярні гастрономічні фестивалі («Галицька дефіляда», «Фестиваль ріплянки» та ін.). Найбільший етнічний фестиваль «Країна мрій», засновником якого є лідер гурту ВВ Олег Скрипка. Наймасштабнішим в Україні історичним фестивалем вважають «Середньовічний Хотин». Він об'єднує любителів історичної реконструкції з України й багатьох інших країн. Привертає увагу також єдиний у Закарпатті середньовічний фестиваль «Срібний Татош» — свято краси, шляхетності, лицарства та романтики та багато інших (*З Інтернету*).





Фестиваль «Середньовічний Хотин»



«Спалах різдвяної зірки», м. Львів

II. Запитання і завдання:

1. У кожному простому реченні визначте підмет і присудок. Охарактеризуйте їх.
  2. Назвіть прості ускладнені речення. З'ясуйте, чим вони ускладнені.
  3. Доберіть фразеологізми, доречні для цього тексту
  4. Яка роль однорідних членів речення у мовленні?
  5. Перебудуйте перші три абзаци тексту, конкретизувавши його (слова «хребти», «каньйони», «моря», «озера», «знахідки», «церкви» тощо замініть конкретними назвами).
9. Розгляньте світліну. Доберіть назву й обґрунтуйте її. Використовуйте прості ускладнені речення.



С. Іванов

- ✚ 10. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

11. Прочитайте текст. Порахуйте і скажіть, які речення — прості чи складні — переважають. Випишіть семеро простих речень. Виконайте повний синтаксичний розбір одного з них. Підготуйте усну характеристику кожного простого речення. Які захоплення ілюструють ці світлини?



У ХХІ столітті кожна людина може вибрати собі заняття до смаку. Це й не дивно — стільки всього цікавого навкруги! Різні дрібниці зроблять ваше життя барвистим і незвичним.

Яке ж заняття є улюбленим серед сучасної молоді?

На першому місці в рейтингу захоплень є кіно. Не знаючи, куди подіти себе в цей вечір, вирішуєш провести його в кінотеатрі. Чому? Просто захотілося з головою зануритися в спецефекти й нерідко правдоподібну романтику. Останнім часом помітне зростання попиту на історичні фільми.

Друге місце посідає пристрасть до музики! Прийнято вважати, що молодим людям подобається реп. Але далеко не всім. Зараз усе більш популярними стають забуті хіти 80-90-х років. Зверніть увагу на дискотечні ремікси, і ви розпізнаєте пісні багатьох відомих виконавців того часу.

Третє місце розділили між собою захоплення світлиною, малюванням, туризмом і спортом. Серед спортивних захоплень упевнено лідирує футбол.

Четверте місце — комп'ютерні ігри. Ніхто не проти кілька годин відпочити за комп'ютером, погравши у щось.

П'яте місце посідає серйозне захоплення іноземними мовами. Це справді корисне хобі. Без знання іноземних мов у наш час доводиться нелегко. Коли оволодієш азами і зможеш вільно розмовляти чужою мовою, відчуєш неймовірну насолоду. І не доведеться більше користуватися електронним перекладачем!

Шосте місце ділять між собою читання, квітникарство і домашні тваринки.

Сьоме — колекціонування. Як би дивно не звучало, але і в наш час трапляються молоді люди, які колекціонують календарики чи

автобусні квитки. Трохи дивне хобі для XXI століття. Багато дівчат колекціонують біжутерію. Можна тільки позаздрити тій кількості сережок, перснів, ланцюжків і браслетиків!

Восьме місце впевнено закріпилося за приємним і не менш корисним хобі — заняттям танцями. Кожен обирає свої — шотландські, народні, бальні чи східні. Головне — те задоволення і радість, що вони приносять.

Дев'яте місце — вишивання картин. Це захоплення родом із XVII-XVIII століть, але картини виходять сучасні й дуже стильні.

Досить популярне хобі серед молодих людей посідає десяте місце. Це захоплення байк-спортом, скейтбордингом, сноубордингом і паркуром.

Як бачите, не вибрати собі хобі з такого достатку просто непростойно! Притому, що в рейтингу перераховані лише найпопулярніші!

(Із газети «Новини Закарпаття»).



12. Прочитайте текст попередньої вправи. Чи згодні ви з переліком найпоширеніших улюблених занять молоді? Якщо ні — запропонуйте свій перелік з обґрунтуванням і запишіть у зошит. Позначте у вашому висловленні прості речення. Усно охарактеризуйте.
13. Напишіть твір-роздум на тему «Я маленька частинка твоя, Україно!». Використовуйте прості речення.

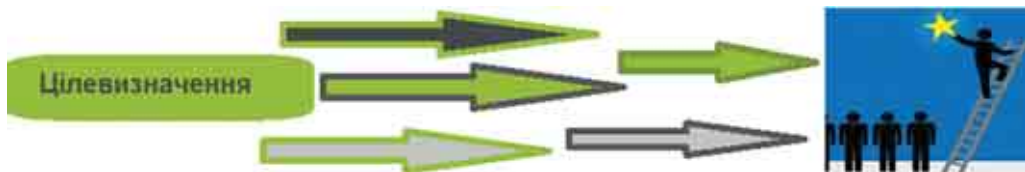
## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Говорімо правильно:** як виняток, а не як виключення; завдяки вашій підтримці, а не дякуючи вашій підтримці; стикатися, а не зіштовхуватися з труднощами; примусити, а не заставити прибрати за собою; звернути ліворуч, а не наліво; показати, а не пред'явити посвідчення.



## ПРОСТІ РЕЧЕННЯ У МОВЛЕННІ

### Український етикет



1. Прочитайте висловлення М. Пещак. До якого аспекту мовлення привертає увагу авторка? Наскільки це важливо? Чи працюєте ви над збагаченням активного словника? Як саме?

Прості речення легше, ніж складні, допомагають усвідомлювати правила словесного наповнення їх та сполучуваності слів, від чого залежить точність і ясність висловлення. Через словесне наповнення простих речень і через лексичну сполучуваність проявляється наш інтелектуальний рівень., формується відповідна атмосфера сприймання наших висловлень співрозмовниками, слухачами, глядачами, читачами. В усіх різновидах усного і писемного мовлення добір слів для висловлень — найголовніша умова успіху спілкування.

Добирати слова можна лише з певного запасу, і що багатший цей запас, то легше знайти найдоречніше слово для вираження думки. Словесний, як і інші запаси, створюється не за один раз. Його треба поповнювати систематично і щоденною працею все життя (М. Пещак).

2. Прочитайте тексти. Визначте, до якого стилю належить кожен. Проаналізуйте, які речення — прості чи складні — у них переважають. Зробіть загальні висновки.

**I.** Комунікативна функція мови тісно пов'язана з тим, що дитина засвоює рідну мову через мовлення, а не спеціальне навчання. У нормі діти народжуються із здатністю до оволодіння нею, поступово переймаючи насамперед від батьків, найближчого оточення. Ця ж функція є основою формування неповторної комунікативної поведінки кожного народу. Комунікативна поведінка — це вербальна (мовна) і супровідна невербальна (жести, міміка, постави тіла, інтонація, паузи, зітхання тощо) поведінка людини або групи людей у процесах спілкування, яку регулюють норми і традиції спілкування соціуму, до якого особа або група осіб належать. У різних народів комунікативна поведінка може суттєво відрізнятися, ускладнюючи міжкультурні комунікації, може стати причиною так званого куль-

турного шоку. Наприклад, суттєво відрізняється мовленнєвий етикет різних народів; наявні суттєві відмінності в тематиці спілкування (у гостях і на роботі); відрізняються в різних культурах комунікативні ролі посмішок, сміху, аплодисментів, потискування рук, поцілунки тощо (*Ф. Бацевич*).

II. Здавна українці кажуть: не дай Боже в лиху годину сказати, а в добру — промовчати. Бо переконані: слово має дивовижну енергетичну силу. Все сказане неминуче повертається до людини — добром чи злом.

Мабуть, не випадково наші пращури намагалися словом побажання повернути до людини добро, щастя, здоров'я, ласку й прихильність Божу. Ось тому з перших днів і впродовж усієї життєвої дороги людину супроводжували найрізноманітніші слова вітання й благословення, що були своєрідними оберегами від усіляких негараздів, від усього лихого (*С. Богдан*).

III. Особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава підтримує, визнає й заохочує всі ці види освіти. Заклади освіти можуть пропонувати різні форми здобуття освіти: очну, заочну, змішану, вечірню, дуальну, дистанційну, мережеву, індивідуальну, екстернатну, педагогічний патронат відповідно до їхніх організаційних можливостей і побажань здобувачів освіти. Якщо здобувачі освіти є неповнолітніми, вибір форми здобуття освіти здійснюють їхні батьки, законні представники. Положення про форми здобуття освіти затверджує центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки (*Закон України «Про освіту»*).

IV. Старанно намагаюсь повторити дідусевий майстер-клас. Як на зло гострий кінчик коси сковирнув землю. Сподівався почути коментар типу: «От біда! Переводяться на світі чоловіки! Ні косити, ні ножа наточити, ні дров нарубати!». Та дідусь мовчав. Я струсив землю, відступив трішки, відвів косу і м'яко опустил її в траву. Трішки потягнув і знову послабив, легенько підштовхуючи вперед. Коса захопила тонку смужку трави й підрізала її під самий корінь

— Отава. Ще не встигла задубіти. Не косовиця, а втіха! — говорить дідусь.

— До чого тут наша левада до Оттави в Канаді?

— От дурненький, — позад мене засміявся батько.

Я не помітив, коли він підійшов до нас.

— Отава — це молода трава, що виросла на місці скошеної. Соковитішої за неї зараз немає у всьому світі. Через те й косити її легко, бо стебла повні соку і ще не встигли затвердіти.

— Що він каже? Про яку Канаду? — запитував дідусь, поглядаючи то на мене, то на батька.

— Столицею Канади є місто Оттава, — посміхаючись, пояснював батько.

— Чого стоїш? Складай скошене до ряднини й неси в двір. Оттава, — передражняючи, мовив дідусь (*В. Бердт*).



3. Об'єднайтеся у три групи. Оберіть для роботи один із текстів. Виконайте завдання і зробіть висновки.



I. Підхопивши дві наповнені продуктами торбини, я пішов слідом за бабусею до будинку. Сумки справді були доволі важенькі. Я навіть здивувався, як вона несла їх. У під'їзді я зіткнувся з Олечкою, що саме збігала сходами.

— Отакої! А ти як на мою бабку натрапив? — здивовано вигукнула вона.

— Ось, Оленько, цей юнак допоміг мені донести сумки, — пояснила бабуся.

— Я пішла гуляти, буду пізно, — недбало кинула Олечка бабусі й додала, вже стиха, мені: — Ну пішли, залиш ці сумки, вона сама їх занесе!

— Зачекай! — прошепотів я.

Коли я заніс бабусі сумки у квартиру на третій поверх, вона розчулилася.

— Я дуже вдячна вам, юначе! І що б я без вас робила? Може, почастувати чаєм з пирогом?

Подякувавши, я ввічливо відмовився, мовляв, поспішаю, але наступного разу обов'язково почастиуюся. Опинившись за дверима, важко зітхнув. Чомусь мені стало зовсім невесело.

— Ну що так довго? — невдоволено зустріла мене Олечка. — Скільки я ще маю на тебе чекати? Півхвилини пізніше — і я б пішла!

— Вибач, — пробурмотів я, — а це ось тобі...

Я витяг з кишені куртки невеликий букет конвалій. Олечка зневажливо розсміялася.

— Ну ти й кавалер, нічого не скажеш! Квіти у кишені носиш! Просто курям на сміх!

— Вибач, я ж ніс бабусині сумки, не було куди подіти їх...

— Ніс бабусині сумки... — перекривила мене Олечка. — Краще б уже мовчав. Жалюгідні виправдання!

— А я перед тобою й не виправдовуюся, — похмуро сказав я.

— Оце так квіти! — продовжувала глузувати Олечка. — А на троянди що, грошей не вистачило? І куди це ми підемо? У кафе «Червона шапочка», куди малюки з мамами ходять? Кепський з тебе кавалер, я бачу. Тільки час із тобою марную...

Я рвучко спинився. Її останні слова виявилися для мене останньою краплиною.

— А знаєш що, Олю? Так, ти маєш рацію. Кепський з мене кавалер для тебе. Не марнуй свого часу зі мною. І знаєш що? Краще будь

уважнішою до своєї бабусі. Вона в тебе старенька, і серце в неї хворе... (О. Сайко).

Запитання і завдання:

1. Чи можна таку розмову назвати гармонійною?
2. Хто ініціатор конфлікту?
3. Які лексичні засоби провокують конфлікт?
4. Назвіть формули етикету, які використали мовці.
5. Про які формули етикету співрозмовники (хто саме?) забули?
6. Чи потрібно хлопцеві у цій ситуації виправдовуватися?
7. Поділіть між собою ролі й скажіть, як на місці кожного з учасників спілкування повелися б ви?
8. Відредагуйте діалог, щоб його можна було вважати гармонійним.
9. Зверніть увагу, які речення — прості чи складні — тут переважають? Як ви вважаєте — чому?

**II.** До свята залишалось кілька днів, і дівчата зібралися після уроків обговорити подробиці. Леся не могла брати участь у цьому обговоренні, бо поспішала в музичну школу. Та, вже вибігши на вулицю, раптом згадала про рукавички й повернулася. Двері класу були нещільно причинені, і те, що вона почула, змусило зупинитися біля дверей.

— Вона поки що не здала на вечірку грошей, сказала, що завтра принесе. Але, напевно, як завжди, не піде... Як завжди, у неї грошей нема... Біла ворона.. Її ж, крім скрипки, ніщо не цікавить, — упізнала вона голос старости Галки.

— Та прийде вона, не хвилюйтесь! Заради Віктора прийде! От буде шоу!

Хтось захихотів:

— Це ж треба — такий крутий хлопець, а знайшов собі замухришку, сіру мишку! Уявляєте, як вона прийде на цей вечір? У старомодних джинсах і маминому светрі! Зустрічатися з таким хлопцем і так вдягатися... Мені було б соромно!

— Напевно, Віктор просто не має смаку...

— Та він просто не встиг до неї придивитися як слід! От побачить нашу білу ворону на вечірці й одразу втече! — знов озвалася Галка.

Дівчата зареготали. Леся так і не зайшла до класу...

...А годинник цокав і цокав, рівномірно відлічуючи секунди часу. Уже зовсім стемніло, а Леся все ще сиділа на підвіконні, дивлячись на сніг... Їй хотілося самій перетворитися на таку крижану маленьку сніжинку й полетіти кудись у вихорі вітру, далеко-далеко, щоб її ніхто не знайшов..

Телефонний дзвінок змусив її здригнутися...

— Що сталося, Лесю? Чому ти не прийшла?

— Я вирішила лишитися вдома, — тихо мовила вона.

— Я так і знав, — зітхнув Віктор. — Вийди, будь ласка, я коло твого під'їзду.

Хвильку провагавшись, Леся накинула куртку і вийшла з дому.  
— Це тобі, — промовив Віктор, простягаючи невелику рожеву коробочку, щойно вона підійшла. — Зі святом святого Валентина!

У коробочці виявився порцеляновий ангелик, що тримав у руках маленьку скрипку.

— Я подумав, що він чимось на тебе схожий, — усміхнувся Віктор.

— Дякую, — почервоніла Леся, — а я тобі нічого...

— Ти зробиш мені подарунок, якщо просто погуляєш зі мною... А знаєш, я ж на ту вечірку тільки заради тебе прийшов.

— А я хотіла піти, але не пішла... Через дівчат... Ну, це довго пояснювати... Та й неважливо..

— Та вони просто заздять тобі! Заздять, тому що ти не схожа на них! А ще тому, що ти так класно граєш на скрипці (*О. Сайко*).

Запитання і завдання:

1. Прочитайте. На що спрямовані наміри Лесиних однокласниць і Віктора?
2. Як мають себе почувати люди, що свідомо завдають комусь болю?
3. Уявіть себе на місці Лесі. Що ви відчуваєте? Чи хотіли б ви випробувати на собі її роль?
4. Назвіть цінності, якими керуються дівчатка?
5. Чим дорожить Віктор? Наскільки це важливо для людини?
6. Уявіть собі 2 варіанти нашого суспільства: перше — глузливе, жорстоке, саркастичне і друге — чуйне, ціннісне, толерантне. У якому б вам хотілося жити? А чи все для цього робите ви?
7. Поділіться за кількістю ролей у тексті: 1) дівчатка; 2) Леся; 3) Віктор і напишіть репліки таким чином, щоб у класі відчували себе комфортно всі. Прочитайте текст у ролях.
8. Які речення переважають у репліках? Чому?



**III.** — Не розумію, що ти в ньому знайшла цікавого? Що йому світить після школи? Які перспективи? Ну буде муляром чи сантехніком. Ти цього хочеш? І грошей у нього нема, щоб тебе завести в пристойну кав'ярню чи на дискотеку... Я не здивуюся, якщо він у тебе поцупить мобілку чи гроші!

— Якщо ти мені подруга, то припини верзти дурниці! — щоразу говорила Лада.

Та якось, повернувшись увечері після побачення додому, Лада помітила, що зник пейджер, якого їй привіз покійний батько з Німеччини. Це настільки засмутило дівчину, що вона проплакала всю ніч... А вранці, щойно Таня почала діймати своїми розпитуваннями, не витримала й заплакала.

— Це ж пам'ять про тата, останній подарунок, — схлипувала.

— Ну тепер ти нарешті прозрієш, подруго, — зітхнувши, сказала Таня, так що чув увесь клас. — Це ж твій інтернатський дружок — злодій!



Лада замислилася. Того вечора вони довго гуляли, Арсен провів її додому, у транспорті не їхали... Арсен захоплювався її пейджером і не приховував цього...А в нього немає навіть найдешевшої мобілки... Невже справді він?

— Хочеш, ми з хлопцями підемо з тобою і питаємо його? — запропонував Андрій Хоменко. — Заодно й заберемо!

— Звісно! — підхопила ідею Таня. — Це справа принципу!..

Лада стояла осторонь, намагаючись не дивитися на Арсена. Плечі її тремтіли — чи то від холоду, чи від нервів. Тепер вона жалкувала, що прийняла пропозицію. Але було вже пізно. Хлопці на чолі з Хоменком оточили Арсена.

— Ти вкрав пейджер? — відразу перейшов у наступ Андрій.

— Пейджер?

— Віддай по-доброму!

— Я? Вкрав? — перепитав Арсен і, хвилю помовчавши, раптово зайшовся нестримним сміхом.

— Віддай пейджер, циган паршивий! — роздратовано крикнув хтось із хлопців.

— Та пішли ви!.. — гнівно вигукнув Арсен. — Не брав я ніякого пейджера!

У ту мить Андрій ударив його в живіт, і вони зчепилися... Лада, присівши, закрила обличчя руками.

— Припиніть! — щосили закричала вона.

Ураз Андрій схопив її за руку й рвучко потяг за собою.

— Тікаймо!

Якийсь літній перехожий викликав по мобільнику міліцію...

Того ж вечора, тільки-но переступивши через поріг кімнати, Лада побачила на своїй шафці пейджер... Це було неймовірно! Виявилося, що пейджер через роздерту кишеньку просто потрапив у підкладку куртки. Ладина мама взяла куртку випрати і знайшла його! (О. Сайко).

Запитання і завдання:

1. Прочитайте. Поділіться враженнями від ситуації, у яку потрапила Лада?
2. Чи можна на недовірі будувати дружні стосунки?
3. Якими б мали бути перші дії дівчини в ситуації, коли вона не виявила пейджера?
4. Чи завжди варто погоджуватися на пропозиції друзів?
5. Дайте оцінку діям кожного з героїв.
6. Поділіться на кілька підгруп, щоб охопити всіх учасників конфлікту. Перепишіть репліки, щоб гармоніювати ситуацію.
7. У яких ситуаціях на пропозицію треба відповідати відмовою?
8. Зверніть увагу, які речення — прості чи складні — переважають у тексті. Чому?



4. Проаналізуйте результати своєї навчальної діяльності за обраною схемою.



Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

5. Дослідіть у тексті улюбленого твору українського автора особливості мовлення одного з героїв. Які речення переважають? Чи можна за ознаками мовлення охарактеризувати людину? Випишіть 5 простих речень. Виконайте синтаксичний розбір одного з них.
6. Прочитайте вірш. Згрупуйте прості речення за різними ознаками. Назвіть загальну кількість простих речень і водночас кількість груп. Виконайте синтаксичний розбір одного з речень.

Тебе в усьому чую, Мово !  
Ти в чистих росах світанкових.  
Ти в руті-м'яті і в любистку.  
Ти — лепет милий із колиски.  
Ти — завжди рідний мамин голос.  
Ти — золотавий хлібний колос.  
Ти — це побачення коханих.  
І ти — розлучення зітхання.  
Ти — шум дощу і захід сонця.  
Ти — мальва під моїм віконцем.  
Ти — вишитий рушник на щастя.  
Ти — все, що вдасться і не вдасться.  
Ти — буря, грім і блискавиця.  
Ти — часом віск, а часом — криця.  
Ти можеш все! Й не уявити,  
що нам без тебе можна жити.

*О. Леонтієва*

7. Прочитайте висловлення К. Бундаш. Поясніть, як автор сприймає розділові знаки. Чи поділяєте ви таке бачення? Напишіть твір-роздум «Розділові знаки посеред нас», у якому висловіть власну позицію.

Кожна зустріч у нашому житті — розділовий знак.

Одні люди лишають по собі знаки запитання, інші — ставлять наприкінці речення три крапки. З кимось тебе завжди розділятиме тире, а хтось ітиме поряд, обережно малюючи після кожної фрази акуратну кому.

Остерігайся тих, хто є тобі «другом» у лапках, і бережи того, з ким хочеться жити під знаком оклику (*К. Бундаш*).



## СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ У МОВЛЕННІ

### Загальнолюдські цінності

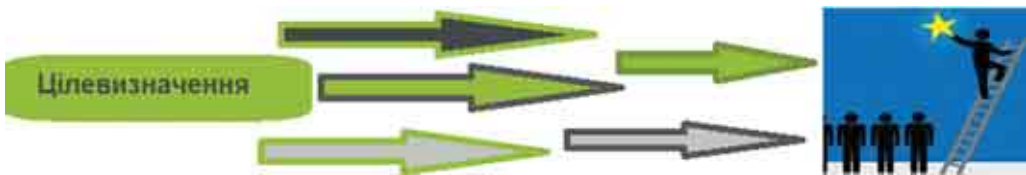
*...Якщо проаналізувати всі різновиди спілкування,  
то переконаємося, що люди загалом користуються  
складними реченнями.*

*М. Пещак*

*Цінуй життя щоднини, щосекунди!*

*Цінуй оцю, яка існує, мить...*

*Н. Супруненко*



1. Прочитайте речення. Утворіть з простих складні речення. Прочитайте їх для порівняння. Чи є різниця для сприйняття? У чому цінність спогадів про дитинство?

1. Перше враження мого дитинства — ластівчине гніздо. Його приліпила ця ніжна і ласкава пташка над вікном. Біля цього вікна стояло моє ліжко. 2. З далекого-далекого дитинства запам'ятав я малюнок на обкладинці «Кобзаря» Тараса Шевченка. На малюнку сидить мати з дитям на руках (*В. Сухомлинський*). 3. Моє дитинство — пахощі степів, кургану тіло жовто-ковилове, зажурливий села вечірній спів і небо, літнє небо волошкове! (*М. Чат*). 4. Я згадую своє дитинство. Я бачу в дитинстві перед собою лише картини. Можу поставити перед очима будь-яке місце зі свого дитячого раю і побачу його до найменших деталей, навіть запахи можу пригадати... (*М. Чумарна*). 5. Дитинство пахне маминими косами. А ще пахне небом. Лише в дитинстві воно буває таким синім і близьким (*Т. Мельниченко*).

2. Прочитайте. Утворіть від цих речень складні, додавши підрядну частину, і запишіть. Визначте вид підрядного і засіб зв'язку. Підкресліть слова, що містять ціннісний для вас смисл.

1. Запалімо в цей вечір свічки (*Н. Данилюк*). 2. З-під низької стріхи, наче з-під долоні, дивляться ті старенькі хати на дорогу, на обрії, усе когось виглядають (*А. Содомора*). 3. Народ, вихований у традиції й вірі, прийняв Шевченка серцем і помістив його портрет

на покуть (Є. Сверстюк). 4. Український народ ставився до вишиванки як до святині (В. Садовнича). 5. Бентежить душу батьківська земля (Ю. Григорук). 6. Зима почалася на Покрову (І. Савка). 7. Обминайте чужинні слова кострубаті (О. Лупій).

3. І. Прочитайте текст. Які цінності перебувають у центрі уваги письменниці? Чи є вони важливими для вас?

Між багатьох речей, що для мене вкрай важливі, є дві дуже особливі. Одна з них — мова, друга — земля. Часто кажу собі подумки про неї «ця земля», бо йдеться насправді не про велику Землю, а про ту землю, де я народилася, і все, що на ній є, і все, що з нею пов'язано. Землю, по якій ходжу тепер і по якій училася ступати найперші кроки. Землю, яку пам'ятаю на дотик, на колір і запах. Пам'ятаю різні фактури її, різні відтінки і стани глини, піску й чорнозему. Знаю, яка вона в лісі й у полі, у горах і в містах. Землю, яку найдужче люблю і за якою швидко починаю тужити, навіть якщо не на довго її залишаю (Б. Матіяш).

ІІ. Зверніть увагу, які речення переважають тут. Чому? Накресліть схеми кожного складного речення. Напишіть свої міркування, узявши за початок перше речення.



4. Розгляньте світлини. Продовжіть речення, додавши підрядну частину. Скажіть, у якій ситуації мовлення і з яким наміром можна вживати ці речення.



С. Жуков



Є. Скринник. Бусоли

1. Радію, уявляючи, (як, що, куди)...
2. Останнім часом мені дуже хочеться попросити,... (щоб, про те...)..
3. Мені завжди було дивно, (звідки, коли...)...
4. Який цей світ довкола розмаїтий, (що, як, немовби...)...
5. Немає нічого кращого за..., (що...)...
6. Наскільки дивовижне поєднання.... з..., (що аж...)...
7. Це треба так дібрати..., (щоб)...
8. Аж подих перехопило від..., (що, яка...)...



П. Тодоров. У плавнях

5. 1. Прочитайте висловлення А. Содомори. Яку проблему порушує автор? Наскільки важливо знати рослинний світ, що нас оточує, — кожну травинку, квіточку?

Якщо за квітами не бачимо квіточки, то що вже казати про травинку серед трави? Трава — як вода: забуваємо, що у воді — краплинки, у траві — травинки. Якби не було травинки, не було б оспіваного на всі лади розмаю, багатого на зелень, останнього, найбуйнішого місяця весни — травня.

Заплющмо очі й прокажімо подумки «трава» — і постане в уяві м'яка зелень, килим, який розіслала нам дбайлива природа. Саме завдяки траві маємо уяву про зелену барву. Гляньмо на моріжок\*, на леваду\* — очі сліпить у сонячну днину від трави, травички... Зелене плесо, що брижиться від теплого леготу\*. А де високі трави, там зелені хвилі йдуть під вітром ген до обрію\*\*. Як зелено в Україні! Україна справді зелена (За А. Содоморою).

Запитання і завдання:

1. Скільки назв квітів і трав вам відомо?
2. Об'єднайтеся у групи для складання тематичних словників: 1-а група — «Квіти поля, лісу, степу, долини, левади»; 2-а група — «Квіти на клумбах і грядках»; 3-я група: «Трави поля, лісу, степу, долини, левади».
3. Поясніть значення слів *левада*, *моріжок*, *оболонь*, *луки*, *узлісся*, *плесо*. Складіть усно речення з цими словами.
4. Назвіть у тексті складні речення. Усно дайте характеристику їм, складіть схеми.
5. Підтвердіть тезу автора «Україна справді зелена», дібравши аргументи. А яка ще Україна? Завдяки чому?
6. Доберіть епітети до слів *плесо* і *легіт*.





О. Павлюк. Узлісся



О. Кондратюк. Плесо (р. Рось)

6. I. Висловіть своє несхвалення, використовуючи складні речення, у таких ситуаціях:

- 1) ваш друг (подруга) вдягнувся (вдягнулася) так, що мають смішний вигляд, і збирається йти на офіційний прийом;
- 2) ваш брат (сестра) став (стала) гірше навчатися, на уроках неуважний (-а), пропускає уроки;
- 3) ваша сусідка (сусід) нагрубилла (нагрубив) старенькій бабусі;
- 4) ставлення вашого друга (подруги) до вас безпідставно змінилося, ви відчуваєте байдужість, ігнорування вас і ваших інтересів, навіть іронію і грубість.

7. I. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Антрополог\* запропонував дітям з африканського племені пограти в одну гру. Спочатку він поставив біля дерева кошик з фруктами й оголосив, звернувшись до дітей: «Хто першим добіжить до дерева, одержить усі солодкі фрукти». Та щойно дітям подали сигнал, що можна почати забіг, вони міцно зчепилися руками й побігли всі разом. А потім усі разом сиділи й насолоджувалися смачними фруктами. Вражений дослідник запитав у дітей, чому вони побігли всі разом? Адже кожен із них міг сам насолодитися фруктами. На що діти відповіли: «Обонато». Хіба можливо, щоб один був щасливий, якщо всі інші сумні? «Обонато» їхньою мовою означає «я існую, тому що ми існуємо» (В. Дорош).

II. Запитання і завдання:


1. Що вас найбільше вразило у цій розповіді?
2. Про яку цінність іде мова в тексті? Чим діти дорожать?
3. Чи можна цю історію вважати вартою наслідування? Чому?
4. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою.
5. Випишіть складні речення. Дайте загальну характеристику одного з них.
6. Доберіть до передостаннього речення синонімічні.
7. Поясніть особливості вимови таких слів: *звернувшись, зчепилися, насолоджувалися*.
8. Поясніть написання слова *сигнал*.

8. I. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль.

Тихо. Вслухаюся в ніжні мелодії лісового оркестру: ось загудів джміль на своєму контрабасі й раптом стих, загубившись у колючому **ожиннику**. Збоку під **стеблом** папороті навперебій вигравали на віолончелях дві бабки, час від часу перепочиваючи, немов готуючись зіграти нову партію поліфонії\*. А коник, зручно вмовстившись на м'якій галявині з моху, пробував підіграти бабкам\* на скрипці. Їм в унісон\* вигравав на барабані дятел, прислухаючись з високої сосни, чи, бува, не **сфальшивив**. За оркестром пильно стежив **легкий** вітерець, майстерно ведучи партію акордеона. А на берізці, що закучерявлено видивлялася небо, **примостився** сопілкар. Хто він, той вправний музикант? Підходжу ближче. **Роздивляюсь**. Ти дивись! Ніколи б **не подумала**: то ж соловейко так ніжно виводить на своїй сопілці. Аж раптом, де не візьмись, **забриніли цимбали**, гучніше зазвучали барабани і з-за купчастої хмарини вибіг **дощик-цимбалик** та й нумо майстерно бити по всіх принадах чарівної природи. Вона, власне, й не ховалась від нього, лишень **співала** чарівні звуки, допомагаючи їм бриніти з особливою чистотою і ніжністю. **Сховавшись** під **крислатим\*** кленом, заворожено вслухаюся в **мелодії** лісового оркестру. Чий же твір я сьогодні почула? Напевно, це поліфонії Баха. Ось вона — жива музика. Чи не за таких обставин творили свої музичні шедеври\* талановиті композитори? (Г. Марцинюк).

II. Запитання і завдання:

1. Що автор називає лісовим оркестром?
2. Передайте загальний настрій створеної автором картини. Які елементи — зорові чи слухові — у ній переважають? Назвіть їх.
3. Збагатіть текст, додавши усно порівняльні звороти.
4. Перебудуйте прості речення, ускладнені відокремленими означеннями й обставинами, вираженими дієприкметниковими й дієприслівниковими зворотами, у складнопідрядні речення.
5. Знайдіть у тексті односкладні речення, визначте вид їх.
6. Поясніть написання виділених слів.

 9. Оцініть свої навчальні досягнення за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

10. Прочитайте і запишіть фразеологізми. Згадайте й розкажіть про роль їх у нашому мовленні. Визначте вид кожного підрядного речення. У якій ситуації і з яким наміром можна вживати ці перлини народної мудрості. Додайте троє оригінальних фразеологізмів, поясніть значення їх.

1. Що має згоріти, те не потоне. 2. Коли мусиш, то й камінь укусиш. 3. Одна головешка в печі гасне, а дві і в полі горять. 4. Пень, якого не боялися, воза перевернув. 5. Де волошки, там хліба трош-

ки. 6. Дуб — дерево хороше, та плоди його свиням годяться. 7. Хоч і потрапить колода до річки, та крокодилем не стане.

11. Використайте (і запишіть) складні речення у таких ситуаціях:

1. Поясніть друзям, чому ви скасували святкування дня народження. 2. Розкажіть сестрі, де ви любите проводити вільний час з друзями і чому. 3. Розкажіть братові, що смачного запропонувала вам бабуся у ці вихідні. 4. Поділіться з однокласниками, як ви організуєте в родині чаювання щосуботи. 5. Поділіться з молодшим братом, які риси характеру ви цінуєте в людях і чому. 6. Розкажіть, які свята викликають у вас найсильніші почуття і чому. 7. З якими подіями ви вітаєте рідних вам людей і чому.

12. I. Прочитайте діалог. Яким настроєм він пройнятий. Якими почуттями ділиться син з матір'ю? Складіть і запишіть складні речення (2-3), у яких передайте здивування, захоплення побаченим. У разі потреби використайте світлини.

— Мамо! Мамо! А що я бачив сьогодні на луках\*!?

— Розкажи, синку!

— Як сонце в тумані купалось! А туман був такий густий-густий.....(В. Сенцовський).

II. Розгляньте світлини параграфа. Висловіть захоплення дивами природи, використовуючи складні речення. Порівняйте, висловіть припущення, які речення — прості чи складні — більш придатні для вираження такого почуття.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

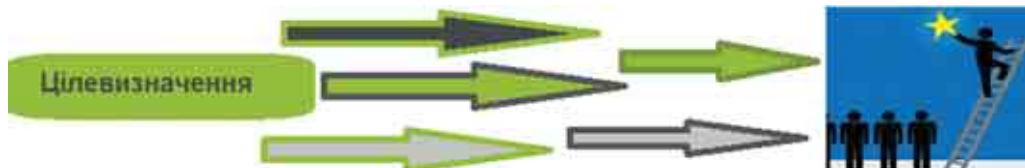
**Уживаймо правильно:** *початківець*, а не *початкуючий*; *керівник*, а не *керуючий*; *працівник*, а не *працюючий*; *той, хто бажає*, а не *бажаючий*; *завідувач*, а не *завідуючий*; *виконавець*, а не *виконуючий*; *практик*, а не *практикуючий*; *страйкар*, а не *страйкуючий*; *командувач*, а не *командуючий*; *голова*, а не *головуючий*; *вірник*, *вірянин*, а не *віруючий*.



## ДІЛОВІ ПАПЕРИ. РЕЗЮМЕ

### Суспільство ХХІ століття

*Людина за своєю природою істота суспільна.*  
Аристотель



1. Прочитайте інформацію про резюме і зразок оформлення документа. Складіть резюме під конкретну вигадану ситуацію працевлаштування.

**Резюме** — це документ, у якому автор подає короткі відомості не лише про факт навчання і трудової діяльності, але й про досягнення, успіхи, риси характеру, досвід, ставлення тощо.

Документ не є суворо регламентованим, тобто немає чіткого й єдиного переліку реквізитів (складників) його. Кожна установа чи заклад, відповідно до своєї специфіки, пропонує перелік важливих для неї пунктів. Тому, готуючи резюме для конкретного роботодавця, варто поцікавитися зразком документа чи переліком обов'язкових компонентів.

Загальна вимога: документ має бути оформлений грамотно, чітко, однозначно, вичерпно і лаконічно.

Резюме — це не автобіографія. Документ має свої особливості.

Поради:

1. Ніколи не готуйте документ поспіхом. Для оформлення його потрібно достатньо часу, щоб усе продумати.
2. Вживайте професійну лексику, щоб засвідчити свою відповідність посаді, на яку претендуєте.
3. Для кожного конкретного конкурсу чи співбесіди складайте окреме резюме.
4. Уникайте займенника «я», натомість на початку речення уживайте дієслова *закінчив (-ла), організував (-ла), керував (-ла), обізнаний (-а), переміг (-ла)* тощо.
5. Якщо наявність світлини не передбачено, не надсилайте її з власної ініціативи.
6. Надавайте лише ту інформацію, що важлива для посади, на яку ви претендуєте.
7. Документ потрібно оформити так, щоб із тексту його постав образ відповідального, чесного, надійного, ініціативного й перспективного працівника.

## РЕЗЮМЕ

*Зав'ялова Поліна Сергіївна*

18000 м. Черкаси, вул. Козацька, буд.7, кв. 15

ел. адреса: polina\_77@ukr.net.

тел. 067 922 77 97

д. н. 15 травня 1998 р.

**Мета:** пошук роботи за фахом у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; заміщення вакантної посади бухгалтера або помічника бухгалтера.

**Освіта:** Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (2012-2016 рр). Маю диплом магістра з відзнакою. Спеціалізація: Бухгалтерія і фінансова діяльність підприємств.

**Набуті професійні навички:** ведення податкового обліку; ведення касової книги; розрахунку зарплатні, лікарняних, компенсацій; роботи з первинною документацією; підготовки звітності в податкові органи; проведення інвентаризації; складання авансових звітів.

**Особистісні характеристики й досягнення:** відповідальна, організована, порядна, стійка до стресів, комунікабельна, уважна, здатна самостійно приймати рішення; упевнений користувач ПК: MS-Exel, Word, 1С, «Клієнт-банк»; умію розпоряджатися своїм часом; прагну самовдосконалення; здатна працювати в команді.

**Додаткова освіта:** тренінг з оподаткування і бухгалтерського обліку в м. Києві.

**Досвід практичної роботи:** під час навчання проходила практику в ТОВ комерційне підприємство «Азимут».

**Додаткова інформація:** володію англійською мовою (рівень intermediate); веду власний Інтернет-блог з питань електронної звітності в бухгалтерському обліку; закінчую курси з водіння автомобіля.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

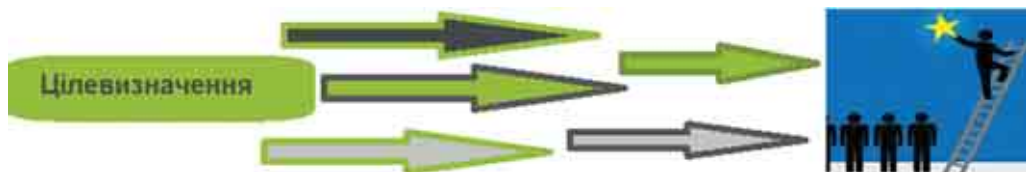
**Прийменник «по»** в українській мові вживаємо для позначення: а) *мети* (знахідний відмінок після дієслів руху): *Пішли по гриби*; б) *межі* (зі знахідним відмінком) : *А повинь заливала верболози по саме небо і по самі котики* (Л. Костенко); в) *міся дії* (з місцевим відмінком): *Лізти по стовбуру*; г) *часу* (з місцевим відмінком у значенні «після») *Спочити трохи по вечері* (Т. Шевченко); г) *кількості* (зі знахідним відмінком): *По троє дітей; по чотири гривні.*

# § 51.

## УСНИЙ ВИСТУП НА ВИЗНАЧЕНУ ТЕМУ

### *Читацькі смаки*

*Люди перестають мислити, коли  
перестають читати книжки.  
Дені Дідро*



Бесіда:

1. Чи є читання вашим улюбленим заняттям? Чому?
2. Яку книжку ви прочитали вперше самостійно?
3. Чи є книжка, яку вам хочеться прочитати іще раз?
4. Яку книжку ви б хотіли обговорити з батьками, з друзями, з молодшими братом чи сестрою?
5. Яким книжкам ви надаєте перевагу?
6. Ви можете сказати про себе як про читача, що має свої читацькі смаки?
7. Якби вас запитали молодші школярі, які книжки необхідно прочитати у сім років, що б ви порадили?
8. Намалюйте образ, із яким у вашій уяві асоціюється книжка.

Готуватися до будь-якого виступу потрібно не хаотично, а за чітким алгоритмом:

**Вибір теми → визначення назви → формулювання мети → добір і вивчення літератури → складання плану → запис промови → розмічування тексту → тренування → виголошення → рефлексія.**

Перш ніж розпочати підготовку тексту виступу, промовець повинен одержати відповідь на такі запитання: *Про що я говоритиму? Кому я це говоритиму? Навіщо я це говоритиму?* Відповідь на перше запитання сприятиме визначенню теми виступу. Дуже важливо знати, для якої категорії слухачів цей виступ призначено (вік, освіта, рівень культури, гендерна ознака, з якою

метою прийшли слухачі тощо). Кожен промовець обов'язково має ставити мету, від якої залежить структура виступу. Мета може бути така: поінформувати, спонукати до дискусії, переконати, розважити, поділитися досвідом, застерегти тощо.

Відповіді на запитання «Що саме я скажу?», «Як я це подам?» спонукають до побудови основної частини виступу, в основі якої має бути чітко сформульована теза (думка, що потребує доведення) і наведені аргументи, що підтверджують її.

Щоб кожен наступний виступ був кращий і цікавіший за попередній, обов'язково потрібно вдаватися до рефлексії (самоаналізу, пошуку відповіді на запитання «Чи так?»).

1. Розгляньте таблицю. Розкажіть, як потрібно готувати текст виступу.

### Композиція виступу

Запитання	Ключові поняття, що визначають ситуацію	Традиційна структура виступу
Про що?	Тема	Вступ
Кому?	Адресат	
Навіщо?	Мета	
Що?	Теза	Основна частина
Як?	Аргумент	
Чи так?	Узагальнення	Висновки

Тема — це те, про йдеться у виступі. Наприклад: виступ про важливість шкільного самоврядування; про шкідливість пластикового посуду; про організацію акції на підтримку воїнів АТО, про цікаву мандрівку.

Існують поняття «розкрита тема» і «нерозкрита тема».

Розкритою темою вважають тоді, якщо дібраний матеріал повністю відповідає їй, а теза (основна думка) зрозуміла й доведена.

Готуючись до виступу, ураховуйте такі поради:

- 1) ви повинні бути добре обізнані в темі, за яку беретесь;
- 2) тема має бути цікава слухачам, нова, актуальна й несподівана;
- 3) якщо в основі теми закладено конфлікт, ваш обов'язок — запропонувати конструктивне розв'язання його.
- 4) обов'язково складайте план виступу, це допоможе вам зосередитися на головному;
- 5) текст виступу записуйте, це дасть змогу відредагувати його і вдосконалити;
- 6) готуючись до виступу, кілька разів прочитайте вголос перед дзеркалом текст, а потім спробуйте говорити, користуючись планом;
- 7) щоб виступ ваш був цікавий, викликав жвавий інтерес, подбайте, щоб текст мав оригінальний початок, містив цікаві афоризми, приклади, статистичні дані, цитати, елементи інтриги, риторичні запитання тощо.

2. Прочитайте текст виступу. Доберіть заголовок. Визначте тезу й аргументи. Чи достатньо їх? Чи можна вважати, що тему розкрито?

Навесні, коли сходить сніг і оголюється ґрунт, а також пізньої осені дехто з нас влаштовує пожежі, спалюючи відмерлу траву. Люди, котрі заявляють, що випалювання торішньої трави потрібне, помиляються самі і вводять в оману інших. Кожен акт підпалу — це злочин проти тендітного світу природи.

Що примушує людей спалювати траву? Для молодших дітей трава, котра горить, — це забава, розвага. А про те, чим ця забава може закінчитися, вони не думають. Старші діти нерідко підпалюють траву з хуліганських мотивів. Багато хто з дорослих робить це свідомо, думаючи, що спалювання трави корисне. Вважають за краще випалювати траву й ті, хто лінується прибирати сміття і сухостій вручну. Агрономи випалюють, щоб простіше орати й на пальному заощаджувати. Недбалі скотарі стимулюють ранню появу трави на пасовищах і очищають сінокоси. Вважається, що це спосіб «прогріти» ґрунт, внести у ґрунт добрива у вигляді попелу, внаслідок чого на випалених ділянках трава нібито з'явиться швидше й ростиме краще.

Пам'ятаймо: у природі все влаштовано розумно й раціонально. А спалювання шкодить траві, кущам, плазунам, комахам — усьому живому мікросвіту. Крім руйнування екосистеми, загибелі корисної мікрофлори ґрунту, небезпека полягає також у провокуванні масштабних лісових пожеж.

Скрізь, де пройшов вогонь, не буде колишнього різнотрав'я. Територію, що звільнилася, заповняють бур'яни. Варто знати, що їдкий дим від спалювання трави шкідливий для людей. Особливо чутливі до нього алергіки й астматики. У сухій траві часто сховане сміття, небезпечне для спалювання, — пластикові пляшки, пакети.

У дикій природі все передбачено для того, щоб трава й кущі росли після зими самі, без пожеж. Наш клімат сприятливий для перегнивання трави за зиму настільки, що вона не є перешкодою для молоді порості.

Після випалювань виживають і першими пускаються в ріст бур'яни, заглушаючи ослаблену і майже занапащену іншу флору. Гине насіння рослин на землі й під землею. Виживають лише кореневища рослин, що глибоко сягають у ґрунт. У результаті випалювання сухої трави збіднюється видовий склад лугової рослинності і тваринного світу. Скрізь, де пройшов вогонь, не буде вже колишнього різнотрав'я.

У вогні гинуть усі живі істоти — дощові черв'яки, сонечка, жужелиці, інші комахи, що винищують шкідників саду й городу, беруть

участь у формуванні ґрунту. Для дощових черв'яків, наприклад, зайвої сухої трави не буває. Вони дружно і швидко переробляють її, перетворюючи на цінне добриво, вносячи його в глибину ґрунту до коренів рослин, і одночасно роблять ґрунту рихлим, живим. Трав'яні пожежі призводять до помітного зниження родючості ґрунту.

Випалювання сухого травостою викликає загибель кладок і місць гніздових птахів.

Отже, суха торішня трава — не сміття, а безцінне живлення, житловий будинок, притулок, умови для життя, створені самою природою. Природа так вижити не може — у неї свої закони, які варто поважати (*За С. Цисар*).

3. I. Прочитайте афоризми про читання книжок. Поясніть, як ви їх розумієте. Чи з усіма думками ви погоджуєтесь?

1. Книжки слід читати так само неквапливо і дбайливо, як вони писалися (*Г. Торо*). 2. Не треба читати багато книжок (*Мао Дзедун*). 3. Вчасно прочитана книжка — величезна удача. Вона здатна змінити життя, як не змінить її краций друг або наставник (*П. Павленко*). 4. Людина, для якої книжка вже у дитинстві стала такою необхідною, як скрипка для музиканта, як пензель для художника, ніколи не відчуває себе обділеною, збіднілою і спустошеною (*В. Сухомлинський*). 5. Книжки освічують душу, піднімають і зміцнюють людину, пробуджують у ній кращі прагнення, гострять її розум і пом'якшують серце (*В. Теккерей*). 6. Люди, які читають книжки, завжди будуть керувати тими, хто дивиться телевизор (*Ф. Жанліс*). 7. Книжка має створювати читача (*К. Чапек*). 8. Читання для розуму — те ж саме, що фізичні вправи для тіла (*Дж. Аддісон*).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Навіщо потрібно читати книжки?
  2. Яким книжкам треба надавати перевагу?
  3. Яку користь ми маємо від читання книжок?
4. Підготуйте виступ про значення книжок для кожної людини. Сформулюйте і запишіть тему, мету, тезу. Доберіть аргументи. Удома закінчіть підготовку тексту усного виступу.

## ЕКОЛОГІЯ СЛОВА

**Надаваймо перевагу своїм словам:** *образ, уявлення* (замість іміджу), *уболівальники* (зам. фанів), *підприємці* (зам. бізнесменів), *перлини* (зам. хітів), *ціни* (а не прайси), *виконання, вечір* (а не музичний перформенс), *охоронець* (а не бодігард), *зворотній зв'язок* (а не інтерактив), *прибирання* (а не клінінг).

## ДОДАТКИ

Додаток 1

### ФАКТИ ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Рік	Подія
1626	Синод наказав київському митрополитові позбирати з усіх церков України книги старого українського друку, а замість них завезти московські видання.
1627	Указом царя Михайла і патріарха московського Філарета наказано книги українського друку зібрати й спалити.
1689	Заборонено Києво-Печерській лаврі друкувати книги без патріаршого дозволу.
1709	Указ про обов'язковість цензурування до друку українських книжок у Москві.
1729	Наказ Петра I переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження.
1755, 1766, 1775, 1786	Заборони Синоду друкувати українські книжки.
1763	Указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.
1764	Інструкція Катерини II князеві О.В'яземському про русифікацію України, Прибалтики, Фінляндії та Смоленщини.
1769	Заборона Синоду російської православної церкви на друкування й використання українського букваря.
1782	Спалення книгозбірні Києво-Могилянської академії, яку збирали понад 150 років.
1784	Наказ Катерини II по всіх церквах правити службу Божу російською мовою.
1864	Статут початкової школи: навчання лише російською мовою.
1869	Запровадження польської мови як офіційної в закладах освіти Східної Галичини.
1876	Заборона ввозити будь-які книжки і брошури «малоросійським наріччям», друкування оригінальних творів і перекладів; сценічних вистав, читання й друкування текстів нот українською мовою (Емський указ).
1881	Заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.
1884	Заборона українських театральних вистав.
1892	Заборона перекладати твори з російської мови українською.
1895	Заборона видавати українською мовою книжки для дітей.
1908	Українськомовна культурна й освітня діяльність оголошена шкідливою.
1914	Заборона відзначати 100-літній ювілей Тараса Шевченка.
1938	Постанова «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР».
1958	Відповідно до постанов російську мову в школах треба було вивчати обов'язково, а українську — хто як хоче.

## ЦІЛІ НЕОБХІДНІ, ЯКЩО ВИ НАЛЕЖИТЕ ДО ГРУПИ АКТИВНИХ УЧНІВ, ПРАГНЕТЕ РОЗВИТКУ Й УСПІХУ

**Активні учні міркують так:**

1. **Навчання — це моя робота.**
  2. **Тому успіх чи невдача залежать від мене:**
    - я повинен (повинна) знайти необхідна ресурси;
    - я повинен (повинна) перевірити, чи правильно я розумію матеріал;
    - я повинен (повинна) зрозуміти, де в навчанні у мене труднощі;
    - повинен (повинна) впоратися з цими труднощами;
    - загалом, повинен (повинна) взяти на себе відповідальність за своє навчання.
  3. **Тому якщо в мене не виходить:**
    - мені потрібно бути стараним і наполегливим;
    - змінити стратегію учіння;
    - використувати інший підручник чи посібник;
    - освіжити мої знання.
  4. **У будь-якому випадку, якщо я візьму все під свою відповідальність і контроль, у мене буде більше шансів досягти успіху.**
  5. **Мої настанови:**
    - мені під силу змінити все на краще;
    - старайся, старайся, старайся.
  6. **Я фокусує увагу на такому:**
    - на процесі навчання: «що робитиму далі?»;
    - на прогресі: «це для мене важливо!»;
    - на позитиві: «усе буде добре!».
  7. **Отже, я активна (-ий), відповідальна (-ий), я вірю в себе!!!**
- ПЕРЕЛІК ЦІЛЕЙ:**
- 1) вивчити матеріал параграфа;
  - 2) засвоїти основні положення теми;
  - 3) збагатити свої знання з теми;
  - 4) навчитися застосовувати знання й уміння в нових умовах;
  - 5) збагатити свій активний словник;
  - 6) удосконалити своє мовлення;
  - 7) удосконалити навички переказувати текст;
  - 8) поглиблено вивчити тему;
  - 9) навчитися виявляти проблему й шукати способи розв'язання її самостійно;
  - 10) удосконалювати граматичну будову свого мовлення;
  - 11) оволодіти методами самостійного вивчення теми;
  - 12) добре підготуватися до контрольної роботи;



- 13) змінити своє ставлення до української мови;
- 14) виконати самостійне дослідження цієї теми;
- 15) удосконалити орфографічну грамотність;
- 16) розвивати дослідницькі навички;
- 17) проявляти творчий підхід до вивчення теми;
- 18) організовувати власну навчальну роботу;
- 19) поглиблено розглядати конкретні питання (назвати їх);
- 20) навчитися використовувати у своєму мовленні такі (назвати конкретно) речення;
- 21) навчитися будувати діалог у різних ситуаціях спілкування;
- 22) організовувати своє навчання з обраної (назвати конкретно) теми;
- 23) розвивати свої здібності у спілкуванні;
- 24) навчитися використовувати знання (вказати конкретно які) у повсякденному спілкуванні;
- 25) організувати навчання з цієї (вказати якої) теми;
- 26) навчитися аргументувати своє мовлення;
- 27) навчитися використовувати у своєму мовленні...(вказати вид) речення.
- 28) одержати гарну оцінку з мови;
- 29) стати компетентним мовцем та ін.

### Додаток 3

## РЕФЛЕКСІЯ

**Мета рефлексії** — згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності: смисл її, типи, способи, проблеми, шляхи розв’язання, одержані результати та ін. (В. Краєвський, А.Хуторський).

Удаючись до рефлексії, ви формуєте важливі для вашого розвитку вміння й навички — критично оцінювати, аналізувати, виявляти досягнення, помилки й недоліки, порівнювати й зіставляти свою роботу й результати її. Для сильних і успішних особистостей це стає стимулом, поштовхом до самовдосконалення, розвитку творчих ідей і утвердження у житті.

Орієнтиром *рефлексійної діяльності* можуть бути такі запитання:

1. Які головні результати моєї роботи?
2. Що я зрозумів (-ла), усвідомив (-ла) на цьому уроці, чого навчив(-ла)ся?
3. Які завдання викликали найбільший інтерес і чому?
4. Які зі способів виконання завдань уроку виявилися найефективнішими?
5. До яких способів удалися інші учні?
6. Чим ваш спосіб відрізняється від інших?

7. Що ви відчували, виконуючи завдання уроку?
8. Які труднощі ви відчули сьогодні?
9. Які зауваження й пропозиції на майбутнє (собі, учителеві, однокласникам) ви б зробили?
10. Що заважало вам бути активнішими?
11. Ваші помилки у ході уроку: щодо себе, щодо вчителя, щодо групи, у якій ви працювали.
12. Чи підтвердилося ваше припущення (гіпотеза), сформульоване на початку уроку?
13. Які зауваження і пропозиції я хочу висловити? та ін.

**Або такі формулювання відповідей:**

1. Найважливішими для мене були такі епізоди уроку:...
2. Найкориснішими були такі вправи і завдання:...
3. Найбільше я реалізував (-ла) себе на....(емоційному, пізнавальному, поведінковому) рівні.
4. Найголовніше запитання, що було поставлено сьогодні — це...
5. Сьогодні я зрозуміла (зрозумів), що...
6. Сьогодні на уроці я відчув (відчула)...
7. Найбільше моє досягнення сьогодні — це...
8. Мені найбільше запам'яталося...
9. Мені найкраще вдалося...
10. Для мене так і залишилося незрозумілим...
11. Ці знання і вміння я обов'язково використаю під час...
12. Надалі я більше приділятиму уваги....
13. Я зміг (змогла) проаналізувати (відрізнити, написати...), однак...
14. Мій багаж знань поповнився...

**Рефлексія** передбачає також опис почуттів. Розкажіть (опишіть) також, чи відчували ви зацікавлення, труднощі, втому, радість, упевненість, розчарування, чи виявляли силу волі, наполегливість.

**Додаток 4**

Просте речення є ускладненим у тих випадках, якщо у його структурі є такі елементи:

- 1) однорідні члени речення;
- 2) відокремлені члени речення;
- 3) вставні слова чи речення;
- 4) звертання.

## ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ

1. Я критикую ідеї, поведінку, вчинки, а не людей.
2. Моя мета не в тому, щоб перемогти, а в тому, щоб знайти найкращий спосіб розв'язання проблеми; прийняти правильне рішення.
3. Я спонукаю кожного співрозмовника до участі в обговоренні й засвоєнні нової інформації.
4. Я вислуховую міркування кожного до кінця, навіть якщо наші погляди не збігаються.
5. Я уточнюю те, що мені незрозуміло або потребує конкретизації.
6. Спочатку я з'ясовую всі факти й аргументи, що стосуються обох (всіх) позицій, а потім зіставляю, порівнюю, узагальнюю й роблю висновки.
7. Я намагаюся осмислити всі погляди на проблему.
8. Я зміню свою думку (ставлення, позицію), якщо надані опонентами аргументи переконливі й достовірні.

## ФОРМУЛИ ЕФЕКТИВНОГО ВИБАЧЕННЯ

### Висловлення, що свідчать про каяття:

- Я знаю, що образив/образила тебе дуже сильно. Це завдає мені болю. Я дуже шкодую, що це зробив/зробила.
- Мені соромно через те, що я так учинив/учинила. Мені варто бути більш уважним/уважною і турботливим/турботливою.
- У мене ніколи не було бажання чи навіть думки тебе образити, але я зараз я бачу, що мої слова були неправильними.
- Я створив/створила перешкоду в наших стосунках і тепер хочу зруйнувати її.

### Висловлення, які свідчать про те, що людина бере на себе відповідальність:

- Мені немає виправдань. Якщо говорити відверто, то я вчинив/учинила егоїстично й несправедливо.
- Я зробив/зробила велику помилку. Якби ж я тільки добре подумав/подумала перед тим, як це зробити. Мій вчинок був негідним. Мої слова були різкими й несправедливими. Сподіваюсь, що ти мені пробачиш.
- Я знаю, це моя провина.

### Висловлення, які засвідчують, що людина має намір виправити ситуацію:

- Чи можу я зробити що-небудь, щоб виправити те, що я накоїв/накоїла?
- Я знаю, що дуже образив/образила, і відчуваю, що маю щось зробити, щоб відплатити за той біль, якого я завдав/завдала.

— Я відчуваю, що недостатньо просто сказати «Пробач». Я хотів би/хотіла б зробити щось, щоб згладити свою вину перед тобою.

— Я знаю, що завдав/завдала тобі незручностей. Чи міг/могла б я приділити тобі більше часу, щоб ми могли налагодити стосунки?

— Я шкодую, що принизив/принизила твою гідність. Чи можу я (публічно) попросити пробачення за це й визнати свою неправоту?

**Висловлення, які засвідчують щире розкаяння:**

— Я знаю, що моя поведінка завдала тобі болю. Я не хочу, щоб це повторилося знову. Я готовий/готова змінюватися.

— Я ціную наші стосунки. Що я маю зробити заради повернення довіри до мене?

— Я насправді прагну змінитися. Дай мені шанс на виправлення помилок і покращення стосунків (*За Г. Чепменом, Дж. Томас*).

**Зверніть увагу на такі поради:**

— Коли просите вибачення, дивіться людині у вічі й звертайтеся до неї на ім'я у кличному відмінку.

— Просіть, а не вимагайте вибачення.

— Сміливо долайте страхи, що заважали вам раніше просити вибачення.

— Оскільки прощення — річ безцінна, не сподівайтесь що вам пробачать негайно. Дайте скривдженій людині час на роздуми і поведіться гідно.

— Лише слабкі, самозакохані й погано виховані люди не просять вибачення.

— Обов'язково подякуйте людині, що пробачила вам провину.

— Довіра — тендітна річ, без якої важко жити серед людей. Тому намагайтеся не втрачати її, дорожте довірою до вас і вчіться виправляти помилки вчасно.

**Додаток 7**

**ФОРМУЛИ ВВІЧЛИВОЇ ВІДМОВИ:**

Це неправильно; вибачте, але це суперечить моїм принципам; пере-прошую, але я дивлюсь на це інакше; вибачте, але це неправильно; відверто кажучи, я іншої думки; загалом я розумію, про що ти говориш, однак ідею цю не сприймаю; даруйте, однак ваші наміри хибні; я переконаний (переконана), ти помиляєшся; даруйте, ви справді так вважаєте? На мою думку, ваші наміри не обґрунтовані; маю сумніви щодо правдивості інформації; вам краще видно, та я не можу підтримати таку ідею; вельми сумніваюся, що це правильно; на перший погляд, ти говориш усе правильно, та я маю сумніви; мені важко визначитися, чи це правильно; на жаль, змушена (-ий) відмовити; шкода, однак маю вагомні причини не погодитися; дуже шкодую, однак ця ідея не найкраща;

даруйте, та цього разу я відмовлюсь; даруйте, цього разу на мою згоду не розраховуйте; на превеликий жаль, я змушений (-а) відмовити; щиро жалкую, однак змушений (-а) відмовити; мені дуже прикро..; схоже на те, що цього разу я не з вами; сумніваюся, що таке рішення правильне; теоретично я згодна (згоден), однак...; я б дуже хотів (хотіла) приєднатися, однак; перепрошую, я маю добре подумати; вибачте, але я маю порадитися; даруйте, я маю цю пропозицію добре обміркувати.

## Додаток 8

Засоби зв'язку частин складнопідрядного речення			
1	Сполучники підрядності		Що, щоб, бо, як, немов, ніби, нібито, хоч, бо, неначебто, якби, адже, немовбито, якби, аби, хай, тому що, для того щоб, дарма що, незважаючи на те що, тимчасом як, через те що, так що та ін.
2	Сполучні слова	займенники	Хто, що, який, чий, котрий, скільки
		прислівники	Де, куди, звідки, коли, як.

## Додаток 9

Різниця між сполучниками і сполучними словами		
Сполучник		Сполучне слово
ні;	Чи є членом речення?	так;
ні;	Чи відповідає на запитання?	так;
Сполучне слово «що», на відміну від сполучника «що», можна замінити іншим сполучним словом — «який», «котрий», наприклад: <i>Я прославлю її, оту першу маленьку краплину, <b>що (яка)</b> з високого неба відважно на землю спада (І.Коваленко).</i>		

## Додаток 10

### ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВИ ВПРАВИ 5 § 18

Леонардо да Вінчі був одним з перших художників, які у живописі використовували масляні фарби. 2. У пам'яті багатьох шанувальників Назарій Яремчук залишив відгомін задушевних, добрих пісень, що підносять красу людських стосунків, оспівували кохання, любов до рідного краю. 3. Новим етапом для українського художника Олександра Мурашка стала картина «Карусель», яка принесла митцеві світове визнання. 4. Саме Іван Марчук, якого називають сучасним українським генієм мистецтва, увів новий метод малювання — пльонтизм.

**ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ  
СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ:**

**1-ий етап**

1. Визначити тип речення за метою висловлювання  
(розповідне / питальне / спонукальне).
2. За емоційно-експресивним забарвленням  
(окличне / неокличне).
3. Встановити тип речення за характером сполучення частин.  
(сполучникове).

**2-ий етап**

Загальна характеристика речення за типом зв'язку

1. Сполучникове, підрядне.
2. Кількість частин (двокомпонентне/багатоконпонентне).
3. Якщо багатоконпонентне — вказати вид підрядності (однорідна, неоднорідна чи послідовна).
4. Аналіз кожної частини (головної та підрядної) за схемою простого речення.
5. Пояснити розділові знаки.

**ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВИ 9 § 29**

Одним із найцікавіших засобів боротьби з книгокрадіями в Україні був запис. А саме: на полях чи на початку книги писали міцне закляття або лайку до того, хто хотів би книгу привласнити. Наприклад: «Хто хотів би віддати цю книжку з цього місця, той буде мати зі мною справу перед Божим судом», «Хто мав би сю книгу красти, тому сім літ свині пасти» тощо. 2. Найдовшу подорож на дошці під вітрилами здійснив 16 липня-20 серпня 1989 року, перетнувши Чорне море з Євпаторії по периметру, спортсмен із Сімферополя Сергій Найдич. У цьому незвичайному переході його супроводжувала яхта «Глорія». За 25 ходових днів було пройдено 1240 морських миль. Спортсмен перебував на віндгляйдері\* по 12 годин, а спав по 4-5 годин на добу. 3. Перший офіційний футбольний матч в Україні відбувся у Львові 14 липня 1894 року між командами Львова і Кракова, і гравцями команд були мешканці тільки названих міст. Це був матч за англійськими правилами, на полі стандартних розмірів, у присутності численної публіки. 5. Кожна команда намагається мати у своєму штаті вправного пенальтиста. І серед них є свої рекордсмени. У 1992 році рекорд пенальті без промаху серед українських футболістів належить капітанові одеського «Чорноморця» Володимиру Плоскині, який точно пробив з 11-метрової позначки 23 рази підряд.

## ПРИЙОМИ ТЛУМАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА:

1. Показ малюнка, світлини чи самого предмета.
2. Добір синонімів чи антонімів з *не*: *бентежити* — хвилювати; *тровожити* — непокоїти; *баритися* — не поспішати; занехаяний — не впорядкований.
3. Контекстуальне пояснення: *сутінки* — Сутінками стелиться нічка над рікою (*Г. Немченко*).
4. Логіко-семантичне пояснення: родичі — це бабуся, дідусь, сестри, брати, дядько).
5. Описовий: огида: деякі речі, явища, вчинки, люди викликають неприємні відчуття; їх неприємно бачити, відчувати, спостерігати, користуватися ними; наприклад, огиду викликає брудна чашка чи стіл, неохайна чи вульгарна людина тощо).
6. Конкретизація абстрактних понять: *страва* — це борщ, вареники, юшка.
7. Пояснення за допомогою словникової статті: *узбіччя* — бокова частина дороги; край дороги; схил гори, височини, насипу.

## ТЕЗИ ДО ТЕКСТУ ВПРАВИ 3 (§ 35).

1. Кожна людина у своєму житті постійно прагне до змін, оновлення, удосконалення.
2. Вияви моди в мові можуть бути позитивними, прогресивними або негативними, зайвими.
3. Спілкування з іншими народами сприяє взаємозбагаченню мови чужими словами, але кожен народ має усвідомлювати розумну межу.
4. Захоплення молоді жаргоном нижчих соціальних прошарків спричиняє спотворення артикуляційного апарату, порушення постійної ритмомелодики висловлення, звуження словесного балансу рідної мови і навіть негативно впливає на характер молодих людей.
5. Шкідливою є мода на лихослів'я, уживання щоденному мовленні так званих ненормативних, нецензурних слів.
6. Моду стримати майже неможливо, але спрямувати її в межі розумного не лише можна, а й потрібно.
7. Негативну моду найчастіше зумовлює невисокий рівень освіченості відповідного прошарку людей, їхньої загальної культури, а також відчуття меншовартості.
8. «Коли мода шкодить мові, треба щось робити, треба боронити нашу мовну спадщину від засмічення».

Відповідь на запитання вправи 3 § 40: Відомі люди згадують про Назарія Яремчука.

## ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

**Антропóлог**, -а, ч. р. — науковець, що досліджує питання антропології. *Антропологи досліджують також способи життя у середовищі різних соціальних груп.*

**Антропoлoгiя**, -ії, -єю, ж. р. — біологічна наука, що вивчає природу, походження й розвиток людини. *Антропoлoгiя як самостійна наука сформувалася в середині ХІХ століття.*

**Апóкриф**, -а, ч. р. — стародавній релігійно-легендарний твір про персонажів і події Священної історії, зміст якого не церква не визнавала канонічним, священним. *Шкода, що апокрифи скільки років були приховані від громадськості.*

**Арт-**, мист. — перша частина складних слів, що позначає мистецтво того напрямку, вказаного в другій частині.

**Артшóу**, невідм. — мистецтво розважально-естрадного жанру. *Стартує найяскравіша мистецька подія Луцька — артишоу «Ніч у Луцькому замку».*

**Архі́в**, -у, ч. р. — установа, що здійснює приймання, опис і зберігання документів з метою використання ретроспективної документної інформації. *Перші архіви виникли ще в стародавньому світі.*

**Бахмáтий**, -а, -е, -і, прикм. — дуже широкий, мішкуватий (про одяг). *Старий чоловік, і костюм на ньому старий, бахматий, повоєнного крою.*

**Ба́бка**, -и, ж. р. — хижа комаха з довгим тонким тілом і двома парами великих прозорих крил. *Бабок називають «повітряними піратами світу комах».*

**Банáльний**, -а, -е, -і, прикм. — який утратив виразність через часте повторення; утертий, неоригінальний. *Пошук справедливості може перетворитися на банальну бійку.*

**Барелье́ф**, -а, ч. р. — скульптурна прикраса на плоских поверхнях, що виступає над площиною фону менше ніж на половину своєї товщини. *Якщо ви любите незвичайні ексклюзивні речі і мрієте втілити саме такі ідеї в ремонті, то оформлення стін барельєфом саме для вас (З реклами).*

**Ванта́ж**, -у, ч. р. — 1. Речі, товари, які перевозять або призначені для перевезення (рідше для перенесення). *На сайті компанії «Автолюкс» можна відстежити, як рухається ваш вантаж.* 2. *перен.* Те, що обтяжує своєю наявністю. *Страшно жити з таким вантажем (Ю. Мушкетик).*

**Веремі́я**, -ї, ж. р. — 1. Галас, крик з метушнею, хаосом, безладдям; *Всі веремію підняли (І. Котляревський).* 2. Вир, вихор, коловорот. *Веремія сніжинок; // перен.* Складні обставини зі швидким розвитком подій.

**Відра́за**, -и, ж. р. — негативний емоційний стан, спричинений об'єктами (предметами, людьми, обставинами та ін.), зіткнення з якими (фізична взаємодія, комунікація та ін.) різко суперечить вашим ідеологічним, моральним чи естетичним принципам і настановам. *Психологи стверджують, що реклама товарів для чоловіків викликає у них відразу.*

**Відта́к**, присл. — далі, потім, після чого-небудь. *А відтак це поштіве ставлення до чобіт перебрала і вся родина, і діти, і внуки (М. Дочинець).*

**Віндглі́йдер** —а, -ом, ч. р. — назва спортивного снаряда для участі в змаганнях з віндсерфінгу; являє собою плавучу дошку з трикутним вітрилом на щоглі, керма немає, управління дошкою здійснюється за рахунок нахилу і повороту



щогли щодо кріплення її до корпусу. *Интерес до віндгльайдера наростає лавиноподібно.*

**Віроломно**, присл. від «віроломний»; — з порушенням обіцянки, присягу; підступно, зрадницьки. *Ворог напав віроломно, обравши своєю метою беззахисних людей, і боягузливо сховався.*

**Вклад**, -у, ч. р. — грошова сума, внесена на збереження до ощадної каси або державного банку. *Банк пропонує строкові вклади для середнього та малого бізнесу.*

**Внесок**, -у, ч. р. — 1. Гроші, які хтось сплачує організації, установі тощо. *Члени новоствореної спілки зобов'язалися щоквартально сплачувати внески.* 2. перен. Що-небудь цінне, внесене в громадську справу, науку, літературу і т. ін. *Індія зробила дуже важливий внесок у розвиток багатьох наук.*

**Втіха** — радість, приємність; перен. Радість для серця, душі; (дітям) забава, розрада. *Літо — дітям на добро, на втіху.*

**Галере́я**, -ї, ж. р. — спеціальне приміщення, художній музей, в якому розміщені для огляду твори мистецтва. *Кафедра художнього текстилю Львівської академії мистецтв запрошує на виставку до своєї галереї.*

**Га́рвард**, -у, -ом, ч. р. — (скор. варіант до Гарвардський університет) — приватний університет в американському місті Кембриджі, штат Массачусетс. Заснований у 1636 році. Найдавніший чинний вищий навчальний заклад в США. Гарвард вважають одним із кращих університетів світу. *Сьогодні важко знайти людину, яка б не знала, що таке Гарвард.*

**Глобалізо́ваний**, -а, -е, -і, прикм. — прикм. від «глобалізація» — створення єдиної загальнопланетарної системи господарювання; сукупність факторів (економічних, політичних, демографічних), які вийшли за межі окремих держав і стосуються інтересів усього людства. *Сучасний глобалізований ринок праці потребує мобільної конкурентоспроможної робочої сили.*

**Гольф**, -у, -ом, ч. р. — спортивна гра, у якій окремі учасники або команди змагаються, заганняючи маленький, складної конструкції м'яч для гольфу в спеціальні лунки ударами ключок, намагаючись пройти відведену дистанцію за мінімальне число ударів. *Мало хто знає, що до війни Луганськ називали столицею українського гольфу.*

**Горі́шина**, -и, -ою, ж. р. — 1. Те саме, що ліщина. *В горішнику горішина горішками обвішана.* 2. Деревина горіха. *Стіл з горішини.*

**Грибни́ця**, -і, -єю, ж.р. — прикріплена до ґрунту частина тіла гриба, що пов'язана з ростом і живленням його і складається з дуже тонких розгалужених ниткоподібних утворень; міцелій: *Перебираючи грибниці\*, відкриваєш дива рослинного царства, пізнаєш загадку корисності і смакоти їх (М. Дочинець).*

**Густіша́ти** —ю, -єш, -ють, дієсл. — ставати густішим. *Ніч густішала й чорнішала (І.Нечуй-Левицький).*

**Гі́ймер** -а, -ом, ч. р. — людина, що захоплюється грою у відеоігри.

**Де́інде** — 1. В іншому місці; де-небудь, не тут; 2. В деяких місцях, де-не-де. *В Україні потеплішає, але деінде дощитиме.*

**Діа́лог**, -у, ч. р. — розмова між двома або кількома особами. *До діалогу з проблем екології варто готуватися ретельніше.*

**Доброчинність**, -і, ж. р. — зроблене добро; корисний вчинок. *Якщо в доброчинність закладена любов і поклик серця, тоді вона принесе взаємне задоволення* (В. Андросчук).

**Добряче**, присл. — дуже добре; гарно, славно, гаразд, гоже, вдало, до ладу, на славу, гоже, здорово. *За кілька сніжних і морозних днів нового року дітвора встигла добряче повеселитись*.

**Достемénно**, присл. — напевно, напевне (у повній відповідності до дійсності, до справжнього стану), певно, певне, точно, достовірно: *Громадяни мають право знати все достемéнно про це будівництво (з Інтернету)*; уживають також як вставне слово для вираження впевненості в чому-небудь.

**Духмяний** -а, -е, -і, ч. р. — який має сильний приємний запах; ароматний, запашний, пахучий, пахнучий. *В час, коли вітер лютує завією, знов, як колись, зачаровуюсь я: грона духмяні акації білої...* (М. Матусовський).

**Духовність** -і, ю, ж. р. — абстр. ім. до слова духовний; це ідеал, до якого прагнула і прагне людина у розвитку її, орієнтування на вищі, абсолютні цінності. *Духовність — це ідеал, до якого прагнула й прагне людина у своєму розвитку*.

**Екзистенційний** -а, -е, -і, прикм. — прикм. від «екзистенція».

**Екзистéнція** -ї, -єю, ім. — 1. Існування, життя. 2. Основна категорія екзистенціалізму, яка означає внутрішнє буття людини, те непізнаване, ірраціональне в людському «Я», внаслідок чого людина є конкретно неповторною особистістю. *Екзистенція як філософський термін уживають іще з часів середньовіччя для позначення «існування» в розумінні дійсного перебування чогось у певних межах простору й часу*.

**Емпáтія**, -ї, ж. р. — усвідомлене співпереживання почуттів, психічних станів іншої особи. *Емпатія — це рідкісна здатність, що допомагає людям краще розуміти один одного*.

**Есе́**, незм. ім. — невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки і враження про конкретну подію, явище, предмет тощо і не претендує на вичерпне трактування теми. *Останнім часом у шкільній практиці став дуже популярним твір-роздум в жанрі есе*.

**Зелені́на**, -и, -ою, ж. р. — збірна назва деяких, переважно зелених овочів і трави, що вживаються як їжа або приправа до страв. *Дає вона силу й здоров'я, чистить кров, замінює зеленину й плоди* (М. Дочинець).

**Зві́р** (мн. — звори) -у, -ом, ч. р. — гірські западини, яри, провалля, нетрі. *Зазвичай у зворах, де сусідні гори майже сходяться, біжать гірські струмочки*.

**Кичéра**, -и, -ою, ж. р. — гора, вкрита вся лісом, крім вершини. *З кучерявістю полонин щось там вітер з кичер куховарить* (О. Кочевих).

**Кля́тий**, -а, -ою, прикм. — 1. Такий, якого клянуть, проклинають, огидний, ненависний. *За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору нема коли глянути* (С. Васильченко). 2. перен., розм. *Упертий, завзятий. Половець, спиняючи коня коло мертвого Оверка, — клятий був босячюра* (Ю. Яновський). 3. Сильний за ступенем свого вияву; тривалий (про явище природи): *кляті морози*.

**Колáпс**, -у, -ом, ч. р. — руйнування якоїсь структури під впливом системної кризи; *гравітаційний колапс* — процес гравітаційного стискання масивного

тіла; *колапс медичний* — різке зниження кров'яного тиску, занепад серцевої діяльності; *транспортний колапс* — ситуація, у якій кожне додаткове порушення руху транспорту призводить до ситуації, близької до повного зупинення руху. *Сильні снігопади у Львові спричинили транспортний колапс.*

**Кособобчитися** -ишся, -атся, дієсл. — кривитися, перекошуватися, ставати косо; *перен.* Ставитися до кого-небудь вороже, зневажливо, з презирством. *Стара дідушева хижка геть перекошобочилася, вгрузнувши заднім кутком у землю (Д. Міщенко).*

**Крислатий**, -а, -е, -і, прикм. — який має розложисте гілля, розкішну крону (про дерево, кущ); гіллястий. *Пишний крислатий дуб привертає увагу багатьох мандрівників (І. Шаповал).*

**Ктиторство**, -а, -ом, с. р., ім. — у православній традиції означало найдавнішу форму культурно-благодійної діяльності православних вірян. *Розвиткові доброчинності в середні віки також сприяло ктиторство, коли певна особа споруджувала або відновлювала церкву, відмовляючись від права власності на неї (Л. Пескіна).*

**Культовий**, -а, -е, -і, прикм. — який стосується культу; культовість фільмів виражається в регулярних переглядах, що супроводжуються певними ритуалами, цитуваннях тощо. Культовими також вважають стрічки, що своєю появою відкрили нову епоху в історії кінематографа, стрічки, що якісно відрізняються від попередніх фільмів і є проривом для свого часу. *Невідомому донецькому музикантові зняв кліп культовий режисер.*

**Купина́**, -и, -ою, ж. р. — горбик на луці чи болоті, порослий травою або мохом. Облаштовує гнізда погонич-крихітка в заламах надводної рослинності, на осокових купинах серед води. *Йдучи по болоту, потрібно промацувати ґрунт перед собою міцною довгою жердиною й намагатися стрибати з купини на купину.*

**Курай**, -ю, -єм, ч. р. — трав'яниста степова рослина групи перекотиполе.

**Лабрадёр**, -а, ч. р. — порода мисливських підрушничних собак. *Чорний лабратор на прізвисько Лео з пошукового загону врятував з-під завалів восьмирічну дівчинку.*

**Лабрадёр**, -а, ч. р. — півострів на сході Канади, де розміщено провінції Ньюфаундленд, Лабрадор і Квебек. *На Лабрадорі у швидкому доступі води Атлантики, Гудзонової затоки і протоки, затоки Святого Лаврентія.*

**Лабрадёр**, -у, ч. р. — мінерал із групи польових шпатів білого, сірого або чорного кольору. *З кінця XVIII століття лабратор є цінним ювелірним каменем, який застосовують також для облицювання.*

**Лаконізм**, -у, ч. р. — гранична стислість і чіткість (мови, зображення і т. ін.). *Характерною особливістю його творів є гумор, прозорість і глибоке смислове навантаження художнього слова, лаконізм вислову, свіжі, своєрідні образи-символи, неологізми тощо.*

**Легіт**, -у, -ом, ч. р. — легкий приємний вітерець. *Бо він був ніжний, той весняний легіт... (Леся Українка).*

**Либонь** — непевність, сумнів у вірогідності висловлюваного; нібито. *То була, либонь, найтрагічніша сторінка в історії козацтва.*

**Ліпівка**, -и, -ою, ж. р. — діжка з липового дерева. *Одна справа — подарувати потрібній людині відеркову липівку меду чи запечатаний щільник, а зерно тепер он який скарб! (М. Стельмах).*

**Літува́ння**, -я, с. р. — дія і стан за значенням літувати. *На Путильщині вже створено десять полонин для літування худоби (З Інтернету).*

**Літува́ти**, -єш, -ють — проводити де-небудь літо; жити десь улітку. *Ой пішли у полонинку вівці літувати (З газети).*

**Логоти́п**, -а, -ом, ч. р. — графічний або текстовий символ, що представляє певний конкретний суб'єкт або об'єкт, наприклад, населений пункт, компанію, організацію, приватну особу або продукт. *Створення якісного і впізнаваного логотипа — то мистецтво (О. Заvorgодний).*

**Магістра́т** — у XIII-XIX ст. узагальнена назва (за Магдебурзьким правом) органів станового міщанського самоврядування і суду в деяких європейських державах (зокрема, й в країні). *До складу магістрату входили дванадцять осіб.*

**Маржі́на**, -и, -ою, ж. р. — (діал.) худоба. *Пастухи заганяють кожний свою маржину у призначену загороду.*

**Ме́кка** — и, -ою, ж. р. — найвідоміше місто Саудівської Аравії, розташоване в провінції Мекка за 72 км від узбережжя Червоного моря на схід від Джидди. У переносному сенсі Мекка позначає «місце, яке розцінюють як центр діяльності чи інтересу» або «мету, до якої прихильники релігійної віри або дослідники палко прагнуть дістатися».

**Меце́нат**, -а, —ом, ч. р. — багатий покровитель наук і мистецтв, особа, що безкорисливо матеріально підтримує розвиток культури, освіти, та будь-які інші аспекти гуманітарної сфери. Слово походить від прізвища римського багатія Мецената, котрий допомагав митцям. *Церемонію транслювали по національному радіо, і голос Петра Яцика, відомого мецената, ініціатора й натхненника конкурсу, чули і в Україні, і за її межами.*

**Мисткі́ня**, -і, -єю, ж. р. — жінка, що працює у сфері мистецтва і створює щось своїми руками. *Любов Матіко — яскрава і самобутня мисткиня Закарпаття.*

**Мольфа́р**, -а, ч. р. — людина, наділена надприродними здібностями на зразок ворожіння; чарівник, народний маг; до певної міри гуцульські мольфари є відповідниками козацьких характерників. *У давнину гуцули називали мольфарів «земними богами».*

**Мура́л**, -у, -ом, ч. р. — (стінопис) — різновид монументального і декоративного малярства, що виконується безпосередньо на стіні або на штукатурці; у ньому фігуративні образи й декоративні орнаменти підпорядковані архітектурним формам. У стінописі користуються різною малярською технікою: фрескою, альсекко, енкаустикою, темперою, клейовими фарбами, олією, синтетичними гумовими фарбами тощо. До стінопису зараховують також мозаїку. *Мурал — це як іще один знак нашої присутності на цій землі.*

**Неквалі́вий**, -а, -е, -і, прикм. — який не квапиться або якому не властива квапливість; непоспішливий, повільний, неквапний. *Потрапляючи в Португалію, ти відразу відчуваєш неквапливий ритм країни.*

**Нон-сто́п**, присл. — (букв. з англ. — без зупинки) безперервно; видовище, яке повторюється безперервно і яке можна подивитися будь-коли; виробництво без перерви; подорож без зупинок; політ без додаткової посадки. *Кінотеатр*

«меридіан» пропонує переглянути три українські фільми в показі нічного нон-стоп.

**Нуртува́ти**, *-еш, -ють, дієсл.* 1. Утворювати вир, вири, крутитися, клекотіти. Дніпро, з тіснини вириваючись на простір Низу, кипів і нуртував між чорним камінюччям (О. Ільченко). 2. перен. Бурхливо рухатися великою масою; виявляти збудження, неспокій швидкими рухами, криками і т. ін. Над широкими дунайськими плавнями вирує хмара гайвороння (М. Чабанівський).

**Обізва́тися**, *-ешся, -уться, дієсл.* — 1. Відповідати на звертання, поклик; відізватися, відгукнутися; писати у відповідь листа. Обізвався Тарас Трясило гіркими сльозами: «Бідна моя Україно, стоптана ляхами!»

**Обру́с**, *-а, -ом, ч. р.* — 1. Віддертий, відтятий шмат полотна, що служить для витирання поту, рук; 2. Скатерка. Під обрусом — сіно, на обрусі — свічка, на всю хату пахне свіжа паляничка (З тексту колядок).

**Однострі́й**, *-ою, -єм, ч. р.* — формений одяг, уніформа. Пластовий однострій — зовнішня ознака приналежності до організації.

**Ока́зія**, *-ї, -єю, ж. р.* — дивний випадок, незвичайна подія; те саме, що *пригода*; урочиста подія, звичайно непередбачена; зручний момент, випадок, нагода; випадковий транспорт. Ну й оказія ж нам була через той кожух! (Іван Карпенко-Карий).

**Ота́ва**, *-и, -ою, ж. р.* — трава, що відростає на місці скошеної. Багрянний лист, як цвіт, кружля, шумлять отави молоді (Д. Луценко).

**Охра**, *-и, -ою, ж. р.* — те ж саме, що *вохра*; природна мінеральна фарба червоно-брунатного або жовтого кольору. У давнину для малювання охру змішували з молоком.

**Паверлі́фтинг (пауерлі́фтинг)**, *-у, -ом, ч. р.* — силовий вид спорту, у якому підіймають штангу; також називають його силовим триборством. Пов'язано з тим, що змагальними є три вправи: присідання зі штангою на плечах, жим штанги лежачи на горизонтальній лаві й тяга штанги, що сумарно визначають кваліфікацію спортсмена. У Коломиї відбувся чемпіонат України з паверліфтингу серед вихованців ДЮСШ.

**Палі́тра**, *-и, -ою, ж. р.* — 1. Чотирикутна або овальна дощечка, пластинка, на якій живописець змішує й розтирає фарби; сполучення спеціально дібраних художником барв і відтінків їх у процесі виготовлення фарб; сукупність, сполучення кольорів, характерне для окремої картини, творчості художника. Зліва на палітрі розміщені індикатори основного кольору і кольору тла. 2. (перен.) Сукупність виражальних засобів у творчості письменника, композитора та ін. Тематична палітра публіцистики Василя Еллана-Блакитного.

**Параолі́мпіада (паралі́мпіада)**, *-и, -ою, ж. р.* — (утворене від грецького пара — префікс, що означає «відступ, відхилення, зміну» й відомого олімпіада) спортивні змагання для людей, що мають фізичні вади. Паралімпіада — пряме запозичення з англійської, де слово творене за тією ж моделлю, але голосний після *a* випадає. Чемпіоном Паралімпіада в Ріо-де-Жанейро з фехтування на шаблі став Андрій Демчук.

**Паралі́мпійський** — прикм. від «паралімпіада». Цього року серця українських любителів спорту підкорила національна параолімпійська команда (З газети).

**Піросма́ні Ніко́** (*Никола Асланович Піросманішвілі*), незм. — всесвітньо відомий грузинський художник-самоучка ХХ ст. Яскравий представник примітивного стилю в живописі. *За своє життя Піросмані створив близько двох тисяч картин.*

**Пле́со**, -а, с. р. — спокійна й чиста поверхня води. *Віддзеркалює озера плесо потемнілу небесну блакить (О.Афонін).*

**Пльонти́зм**, -у, с. р. — новий художній хід, коли майстер довго і скрупульозно «тче» художнє полотно із ліній, як гобелен. *Саме Іван Марчук, якого називають сучасним українським генієм мистецтва, увів новий метод малювання — пльонтизм (З Інтернету).* Він придумав новий художній хід, який критики назвали пльонтизм — художник довго і скрупульозно «тче» художнє полотно із ліній, як гобелен.

**Покро́ва** (**Покрова Пресвятої Богородиці**), -и, -ою, ж. р. — християнське народне свято, яке відзначають церкви східного обряду (православні й греко-католики) 14 жовтня. *Покрова накриває траву листям, землю снігом, воду — льодом, а дівчат — шлюбним вінцем (Народ. творчість).*

**Поліфо́нія**, -ї, -єю, ж. р. — вид багатоголосся, у якому окремі мелодії або групи мелодій мають самостійне значення і самостійний інтонаційно-ритмічний розвиток. *Насиченість фортепіанної літератури поліфонією ставить перед піаністом складне завдання одночасного проведення кількох голосів та їх поєднання в одне ціле.*

**Похизува́тися** — див. *хизуватися*.

**Приміти́в**, -у, -ом, ч. р. — техніка, що належить до ранніх стадій розвитку культури, з порівняно слаборозвиненими зображувальними засобами. *Яскравим представником народного примітиву є Марія Примаченко.*

**Примітиві́ст**, -а, -ом, ч. р. — художник, скульптор, які працюють у техніці примітиву. *Никифор — художник-примітивіст, один із найвідоміших у світі, найбільш незвичайних і водночас таємничих постатей європейського мистецтва ХХ століття.*

**Присі́лок**, -у, ч. р. — невелике село, розташоване поблизу більшого, або частина великого села. *Ось і присілок, що вріс у хвилясту скатертину снігів (М. Стельмах).*

**Рахманні́й**, -а, -е, -і, прикм. — смирний, тихий; спокійної вдачі. *Ой ти, земле, люба земле... Ти рахманна і пухка (П. Тичина).*

**Резолю́ція**, -ї, -єю, ж. р. — 1. Документ, що фіксує постанову, рішення. Найчастіше резолюцію приймають на зборах, нарадах, з'їздах, конференціях, уміщують її у кінці протоколу або пишуть окремо й додають до нього. *19 грудня Генеральна асамблея ООН розгляне резолюцію України щодо Криму.* 2. Письмові вказівки керівника виконавцю про характер, форму й термін виконання документа.

**Релі́кт**, -а, ч. р. — організм, предмет або явище, що збереглись як залишок давніх епох. *Вивчення реліктів таких звичаїв відкриває перед нами цікаву сторінку історії народної культури (Народна творчість та етнографія).*

**Релі́ктовий**, -а, -е, — прикм. до «релікт». *У непрохідних хащах [Медоборів] квітне рідкісний реліктовий ефіронос — ясенець білий (Наука і життя).*

**Рефле́ксія**, -ї, -єю, ж. р. — роздум, самоспостереження, бажання розуміти власні почуття і вчинки; *Мета рефлексії — згадати, виявити й усвідомити*

основні компоненти діяльності: сенс її, типи, способи, проблеми, шляхи розв'язання, одержані результати і т. ін. *Рефлексія допомагає учням сформулювати одержані результати, перевизначити цілі подальшої роботи, скоригувати свій освітній шлях.*

**Ремствува́ти**, *-еш, -ють, дієсл.* — виявляти невдоволення ким-, чим-небудь, нарікати на когось, щось. *Нерідко батьки ремствують, що їхнє улюблене дитя просто не сприймає слово «ні» (З Інтернету).*

**Рештки**, *ім., множ.* — 1. Сліди, залишки чого-небудь. 2. Те, що збереглося, уціліло від остаточного зруйнування. 3. Частини війська, що вціліли після бою. 4. Те, що залишилося після чого-небудь (після перероблення чогось) *У Маріуполі знайшли рештки мамонта (З Інтернету).*

**Ріни́стий**, *-а, -е, -і, прикм.* — який складається з крупного піску, гравію та ін. *Калина як мудре деревце нараз пустила коріння в їхнє рінисте обійстя (М. Дочинець).*

**Розвито́к**, *-у, ч. р.* — дія; процес, у результаті якого відбувається зміна якості, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого. *Читання є основою всіх наук, розвитку людського інтелекту (З Інтернету).*

**Сві́тський**, *-а, -е, -і, прикм.* — не церковний, не духовний, цивільний. *Скоро вийшов батюшка у світському вбранні (О. Довженко).*

**Середмі́стя**, *-я, с. р.* — центр міста. *Сотня франківок влаштували заїзд середмістям на велосипедах (З Інтернету).*

**Серпа́нок**, *-у, ч. р.* — легка поволока, легкий прозорий туман, димка. *Спить, повитая серпанком, Україна в чарах ночі (Х. Алчевська).*

**Серпа́нок**, *-у, -ом, ч. р.* — вища майстерність лляного полотна. *Тканина із назвою «волинський серпанок» претендує на місце у списку нематеріальної спадщини ЮНЕСКО.*

**Серпа́нок**, *-у, -ом, ч. р.* — головний убір заміжньої жінки з прозорої легкої тканини, що має вигляд шарфа.

**Сила-силе́нна**, *присл., незм.* — дуже багато. *Сила-силенна води, чистої, свіжої, солодкої, плине і плине кудись до моря (О. Гончар).*

**Синте́тичний**, *-а, -е, і, прикм.* — 1. Який ґрунтується на синтезі, на застосуванні його. *Наукова думка повинна бути не тільки синтетичною, а й критичною, і ця критика повинна бути спрямована насамперед на самого себе.* 2. Який з'єднує окремі елементи, частини в єдине ціле.

**Сирі́ч**, *спол.* — тобто, або, інакше кажучи. *Біля саней топчуться візники в кирях і синіх жупанах, і заклопотано походжає вповдовж обозу господар двору рейментського, сиріч управитель (Ю. Мушкетик).*

**Сонми́ще**, *-а, -ем, с. р.* — 1. Велика група, зібрання кого-, чого-небудь. *В «Енеїді» Котляревський змалював сонмище олімпійських небожителів.* 2. Велика кількість, безліч кого-, чого-небудь.

**Спрі́тник**, *-а, -ом, ч. р.* — спритна людина. *На Сумщині спритник зумів розрахуватися сувенірними купюрами.*

**Стано́вити**, *-иш, -ять, дієсл.* — 1. Бути чим-небудь, являти собою щось, бути змістом чого-небудь. *Мистецтво і театр становили зміст життя Саксаганського до останньої його хвилини (І. Тобілевич).* 2. Бути сукупністю, позначати кількість (у сумі, в сукупності), входити як частина чого-небудь. *За 9 місяців збитки банків становлять 11,6 мільярдів гривень (З Інтернету).*

**Сум'яття**, -я, -ям, с. р. — 1. Безладний рух, метушня; Загальна розгубленість, паніка, викликані чим-небудь; замішання. 2. Сильне хвилювання; неспокій, тривога; Збентеження, ніяковість. *Я оглянув зал. Сум'яття людей, їхнє невдоволення були буквально відчутні (Л. Гунель).*

**Сухостій**, -ю, -єм, ч. р. — (збірн.) Засохлі дерева, кущі і т. ін., що стоять на корені. *Екологи закликають не спалювати сухостій (З Інтернету).*

**Тінявий**, -е, -а, -і, прикм. — 1. Від якого утворюється густа тінь. 2. Такий, де багато тіні, де переважає тінь; Такий, де є тінь, затінений; тінистий. *Манить до себе тінявий садок, у якому нема порожнього клаптика землі, бо всюди квіти, квіти, квіти (С. Талан).*

**Топіяр**, -у, ч. р. — мистецтво художнього обрізання дерев і кущів з метою надання їм декоративних форм. *Нещодавно коваль Богдан Лемик потрапив до Книги рекордів України за викувану карту України, яку, як і велить техніка топіяру, наповнили квітами (Н. Гербіш).*

**Тьютор**, -а, -ом, ч. р. — особа, що веде індивідуальні або групові заняття із учнями, студентами, репетитор, наставник. В університетах тьютори — помічники викладача, здебільшого аспіранти або старші студенти. *Тьютор перебуває поруч із більшістю учнів класу під час перерв і самотійних годин, а також у ідальні під час бранчу (З Інтернету).*

**Тягар**, я, -ем, ч. р. — 1. Вага; велика вага. 2. Важкий вантаж, важка ноша. 3. перев. чого, перен. Дуже важкі обов'язки, знегоди, клопоти. *Тягар лідерства виявився для команди затяжким (З Інтернету).*

**Узвішся**, -я, -ям, с. р. — 1. Гора, височина, будь-яке підвищення на місцевості; спеціально зроблене підвищення (поміст, постамент, майданчик і т. ін.). 2. рідко. Простір високо над землею. *Віє холодом м'ята, щоб дихалось ширше, видно край непочатий з лункого узвишся (П. Мовчан).*

**Унісон**, -у, -ом, ч. р. — одночасне звучання двох або декількох звуків однакової висоти. Також виконання мелодії на різних інструментах чи голосами в приму. *Ця програма допоможе вам навчитися співати в унісон і навчитися контролювати висоту вашого голосу.*

**Уріж** — село Дрогобицького району Львівської області. *Це духовна історія в міфологічному часі реального села Уріж, у якому народилася самобутня письменниця Галина Пагутяк (З Інтернету).*

**Уповні**, незм., присл. — 1. З наповненим посудом. *Випий до мене вповні, бо в мене брови чорні.* 2. У самому розквіті; у розпалі. *Надворі весна вповні. Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом (Панас Мирний).* 3. (рідко) те саме, що цілком. *Місяць був між зірок уповні, на Чумацький утрапив Шлях.*

**Ущипливий**, -а, -ою, прикм. — 1. Який любить говорити гостро, дошкульно, так, щоб уразити, примусити відчувати докір. Який характеризується гостротою, дошкульністю. 2. перен. Дуже відчутний, сильний, пронизливий (про холод, вітер, мороз та ін.). *Цей ущипливий дотеп дуже дошкульно герцога (К. Дорвард).*

**Філігрань**, -і, -ю, ж. р. — 1. Тонкий кручений золотий, срібний, мідний і т. ін. дріт, зігнутий у складний мереживний узор; ювелірний виріб із таким узором, узорами; *Філігрань з'явилася ще в часи Київської Русі.* Техніка виготов-



лення таких узорів, виробів. 2. *збірн.* Предмети, посуд із таким узором, узорами. 3. Водяний знак на папері.

**Філо́соф**, -а, -ом, ч. р. — любомудр, шукач істини, мислитель. У вузькому сенсі це спеціаліст з філософії, що досліджує філософією. *Джордано Бруно, італійський філософ, учений, поет, прихильник ідей Коперника, прожив дуже активно і плідне життя (З Інтернету).*

**Фліс**, -у, -ом, ч. р. — синтетичний нетканий матеріал з поліетилентерефталатного волокна. Використовується для виготовлення теплого одягу та ковдр. *Не так давно у світі текстилю з'явився новий фаворит — фліс (З Інтернету).*

**Хизува́тися**, -єшся, -ються, дієсл. — виставляти що-небудь напоказ, пишатися чим-небудь; хвалитися, чванитися. *У світі стало соромно пишатися і хизуватися своїми статками (З Інтернету).*

**Хита́виця**, -і, -ею, ж. р. — гойдання на хвилях (про судно). *І різку хитавицю не порівняти з повільним гойданням на довгій океанській хвилі (З Інтернету).*

**Хреща́тий**, -а, -е, -і, прикм. — 1. Який має вигляд хреста або окремі елементи у формі хреста. Який має хрестоподібну форму (про листя, квітки) або в якого листя, квітки нагадують хрест (про рослини). 2. На якому є зображення хреста. *Барвіночку мій хрещатий, зелений, дрібний, ой, я ж тебе викохала, хороший, рясний! (Леся Українка).*

**Ху́тко**, незм., присл. — швидко, стрімко, скоро, прудко, гінко, мерщій, стрілою, прожогом, стрімголов, чимдуж, галопом, бігцем, миттю, блискавично. *Швидко весни одцвітають, хутко літні дні спливають, скоро вже й зима (З Інтернету).*

**Шеде́вр**, -у, -ом, ч. р. — довершений у своєму жанрі твір, що мав захопливі відгуки від критиків за надзвичайну майстерність. У початковому сенсі слова *шедевр* було доказом майстерності. *Чи не за таких обставин творили свої музичні шедеври\* талановиті композитори? (Г. Марцінюк).*

**Шпита́ль**, -ю, -ем, ч. р. — засіб розміщення паломників в XI-XII століттях, в якому надавали лікувальні послуги, притулок на певний час; лікувально-профілактична установа, яка надає населенню стаціонарну кваліфіковану і спеціалізовану медичну допомогу. *У лікарні Дебальцевого розгорнули військовий шпиталь (З газети).*

**Цупкі́й**, -а, -е, -і, прикм. — 1. Який погано піддається стисканню чи розтягуванню: тугий, пружний; товстий, міцний, твердий і щільний (про шкіру, папір і т. ін. та вироби з них); фізично сильний, дужий (про людину). *Цей папір особливо цупкий і відрізняється від паперу пізніших сортів (З Інтернету).*

## ЗМІСТ

ДОРОГІ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКИ .....	3
ВСТУП .....	5
§ 1. Розвиток української мови .....	5
§ 2. Просте неускладнене речення .....	10
§ 3. Просте ускладнене речення .....	14
§ 4. Розділові знаки в простому ускладненому реченні .....	19
§ 5. Мовленнєва ситуація .....	23
§ 6. Пряма і непряма мова. Розділові знаки .....	28
§ 7. Діалог. Розділові знаки при діалозі .....	33
§ 8. Речення з прямою мовою. Використання їх у мовленні .....	40
§ 9. Цитати. Розділові знаки при них .....	43
§ 10. Пряма і непряма мова (контрольний тест) .....	47
§ 11. Критичне аудіювання тексту публіцистичного стилю .....	51
§ 12. Складне речення .....	54
§ 13. Складносурядне речення .....	62
§ 14. Розділові знаки в складносурядному реченні .....	68
§ 15. Використання складносурядних речень у мовленні .....	74
§ 16. Види і будова складнопідрядних речень .....	79
§ 17. Підрядні сполучники й підрядні слова в складнопідрядних реченнях .....	85
§ 18. Складнопідрядні речення з підрядними означальними і з'ясувальними .....	91
§ 19. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними. Загальна характеристика .....	98
§ 20. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними місця і часу .....	105
§ 21. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними порівняльними, способу дії і ступеня .....	109
§ 22. Вибірковий переказ тексту художнього стилю .....	113
§ 23. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними умови, мети, причини .....	115
§ 24. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними допустовими і наслідковими .....	122

§ 25. Складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами.	128
§ 26. Розділові знаки в складнопідрядному реченні . . . . .	138
§ 27. Читання мовчки. . . . .	144
§ 28. Смыслові відношення між частинами безсполучникового складного речення . . . . .	146
§ 29. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні . . . . .	153
§ 30. Кома і крапка з комою в безсполучниковому складному реченні . . . . .	160
§ 31. Двокрапка в безсполучниковому складному реченні . . . . .	165
§ 32. Тире в безсполучниковому складному реченні . . . . .	170
§ 33. Використання складних безсполучникових речень у мовленні. . . . .	175
§ 34. Безсполучникове складне речення (узагальнення вивченого) .	181
§ 35. Тези прочитаного . . . . .	187
§ 36. Заява. Автобіографія . . . . .	193
§ 37. Складне речення з сурядним і підрядним зв'язком . . . . .	198
§ 38. Складне речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком . . . . .	204
§ 39. Розділові знаки в складному реченні з різними видами зв'язку . . . . .	210
§ 40. Розділові знаки в складному реченні з різними видами зв'язку . . . . .	216
§ 41. Складне речення з різними видами зв'язку (узагальнення вивченого) . . . . .	226
§ 42. Текст і основні його ознаки в тексті й абзаці . . . . .	231
§ 43. Мікротема й абзац. Ключові слова в тексті й абзаці. . . . .	238
§ 44. Діалогічне мовлення: види й особливості . . . . .	243
§ 45. Стислий переказ тексту публіцистичного стилю . . . . .	250
§ 46. Слово як предмет вивчення. . . . .	252
§ 47. Мовні аспекти вивчення речення (порядок слів у реченні, граматична основа, види речення) . .	260
§ 48. Прості речення у мовленні . . . . .	268
§ 49. Складні речення у мовленні . . . . .	275
§ 50. Ділові папери. Резюме. . . . .	281
§ 51. Усний виступ на визначену тему . . . . .	283
<b>ДОДАТКИ . . . . .</b>	<b>287</b>

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

*ГОЛУБ Ніна Борисівна  
ЯРМОЛЮК Алла Володимирівна*

# УКРАЇНСЬКА МОВА

*Підручник для 9 класу  
загальноосвітніх навчальних закладів*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

**ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО**

Редактор — *Голуб Н. Б.*  
Верстка — *Мирончик Ю. П.*  
Обкладинка — *Мирончик Ю. П.*

Підписано до друку р. Формат 70x100 1/16  
Гарнітура Петербург. Друк офсетний. Папір офсетний.  
Ум. друк. арк..24,83 . Обл.-вид. арк. 21,32  
Наклад 5365 прим.

Віддруковано у  
ТОВ «Видавничий дім «САМ».  
01004, м. Київ, вул. Червоноармійська, 8,  
тел. (044) 235-72-20.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготовників  
та розповсюджувачів видавничої продукції  
Серія ДК № 3750, від 01.04.2010 р.